

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ

Владимир М. Вукомановић Растегорац

ЈЕЗИК И СТИЛ ПОЕЗИЈЕ ЗА ДЕЦУ
ПРЕДЗМАЈЕВСКОГ ПЕРИОДА

докторска дисертација

Београд, 2016

UNIVERSITY OF BELGRADE
FACULTY OF PHILOLOGY

Vladimir M. Vukomanović Rastegorac

LINGUISTIC AND STYLISTIC FEATURES
OF POETRY FOR CHILDREN
IN THE PERIOD
BEFORE JOVAN JOVANOVIĆ ZMAJ

Doctoral Dissertation

Belgrade, 2016

УНИВЕРЗИТЕТ В БЕЛГРАДЕ
ФИЛОЛОГИЧЕСКИЙ ФАКУЛЬТЕТ

Владимир М. Вукоманович Растегорац

ЯЗЫК И СТИЛЬ ПОЭЗИИ ДЛЯ ДЕТЕЙ
В ПЕРИОДЕ
ДО ИОАННА ИОАННОВИЧА ЗМАЯ

докторская диссертация

Белград, 2016

Ментор:

проф. др Александар Милановић, ванредни професор

Филолошки факултет

Универзитет у Београду

Чланови комисије:

проф. др Јелена Јовановић, ванредни професор

Филолошки факултет

Универзитет у Београду

проф. др Зорана Опачић, ванредни професор

Учитељски факултет

Универзитет у Београду

Датум одбране: _____

ЈЕЗИК И СТИЛ

ПОЕЗИЈЕ ЗА ДЕЦУ ПРЕДЗМАЈЕВСКОГ ПЕРИОДА

Апстракт

Предмет рада су системски опис и анализа језичких и стилских одлика поезије за децу предзмајевског периода. Корпус сачињавају текстови у распону од прве песме (и књиге) за децу – *Мелодије к пролећу* (1765) Захарије Орфелина – до покретања Змајевог листа *Невен* (1880). У корпус су ушле књиге песама, циклуси и, у изузетним случајевима, појединачне песме из поменутог периода. Ексерпирани текстови писани су на рускословенском, славеносрпском, вуковском и српском народном језику. Референтне тачке истраживања су неколике: 1. писани језик проматраног периода, 2. (језичко-)стилске карактеристике књижевноисторијских праваца којима припадају дати аутори и 3. језички захтеви који чине песму (не)примереном песништву за децу, а који (могу да) долазе од свести аутора о имплицитном читаоцу.

Кроз анализу одабраног материјала на нивоу графије и фонетике, морфологије, творбе речи, као и на лексичком, синтаксичком и стилском плану, покушали смо да покажемо у којој су мери и на које начине на поезију за децу предзмајевског периода утицали разноврсни фактори: 1. прилике у српском књижевном језику, 2. књижевно-историјске прилике, 3. тематска усмереност текста и његово жанровско обликовање, 4. свест о психо-интелектуалним могућностима реципијента. Такође, покушали смо да опишемо језичке црте и стилска средства помоћу којих се остварује дидактичност поезије за децу у назначеном периоду, као и да њене одлике сагледамо узевши у обзир даљи развој српске поезије за децу.

Кључне речи: историја српског књижевног језика, стилистика, поезија за децу и младе, предзмајевски период

Научна област: Језичке науке

Ужа научна област: Историја српског књижевног језика

УДК:

LINGUISTIC AND STYLISTIC FEATURES OF POETRY FOR CHILDREN IN THE PERIOD BEFORE JOVAN JOVANOVIĆ ZMAJ

Summary

The aim of this work is a systematic description and analysis of the linguistic and stylistic features of poetry for children in the period before Jovan Jovanović Zmaj. The corpus of this research consisted of poetry books, sets of poems and, by exception, single poems created between 1765; when the first Serbian poem for children – *A Melody for The Spring* by Zaharije Orfelin – was published, and 1880; in which year *Neven* was founded, a well-known children's magazine edited by the famous Serbian poet J.J. Zmaj. The selected material was written in Russo-Slavonic, Slavonic-Serbian, Vukian, and the Serbian folk language. The reference points of our exploration were: 1. written language in the period before J.J. Zmaj, 2. stylistic features of contemporary literary movements of the time, and 3. linguistic demands which make a poem adequate or inadequate for children's poetry as well as linguistic features which may or may not appear as a result of the author's awareness of the nature of their implied reader.

Through description and analysis of the phonological and morphological features, word building, lexical, syntactical and stylistic forms of poems, we tried to show ways in which children's poetry had been influenced by various factors: 1. circumstances in the Serbian literary language, 2. circumstances in Serbian literature, 3. it's own main themes as well as it's own genres', and 4. the author's awareness of the psycho-intellectual ability of their implied reader. We also tried to describe the linguistic and stylistic characteristics which made these poems highly didactic, as to comprehend their features in light of the further development of Serbian poetry for children.

Keywords: history of the Serbian literary language, stylistic, poetry for children, period before J.J. Zmaj

Scientific field: linguistic sciences

Specific scientific field: history of the Serbian literary language

UDC:

Прегледни садржај

0. УВОД.....	1
0.1. Одређење периода.....	1
0.2. Одређење корпуса.....	7
0.3. Књижевно-историјски контекст.....	10
0.4. Језичко-историјски контекст.....	17
0.5. Хипотезе.....	20
1. ГРАФИЈА. ОРТОГРАФИЈА. ФОНЕТИКА.....	22
1.1. Графија.....	23
1.2. Ортографија.....	34
1.3. Фонетски систем.....	35
1.4. Закључна разматрања.....	36
2. МОРФОЛОГИЈА.....	39
2.1. Именице.....	40
2.2. Заменице.....	58
2.3. Придеви.....	61
2.4. Бројеви.....	66
2.5. Глаголи.....	68
2.6. Прилози.....	80
2.7. Предлози. Везници. Речце. Узвици.....	83
2.8. Закључна разматрања.....	85
3. ТВОРБА РЕЧИ.....	88
3.1. Деривација.....	90
3.2. Полусложенице. Композиција.....	107
3.3. Закључна разматрања.....	109
4. ЛЕКСИКА.....	111
4.1. Славенизми. Речи страног порекла. Дијалектизми.....	118
4.2. Фреквенција.....	132
4.3. Закључна разматрања.....	152

5. СИНТАКСА.....	158
5.1. Синтагма. Апозитивне одредбе. Предикат.....	162
5.2. Паратакса. Хипотакса.	181
6. СТИЛ.....	222
6.1. Стилске фигуре и тропи.....	232
6.2. Позиција песничког субјекта.....	290
6.3. Строфика, метрика и рима.....	296
6.4. Текст и илустрација.....	302
6.5. Остале стилске особености.....	305
6.6. Закључна разматрања.....	319
7. ЗАКЉУЧАК.....	331
7.1. Утицај језичко-историјских фактора на обликовање песама.....	332
7.2. Утицај књижевно-историјских фактора на обликовање песама.....	333
7.3. Утицај тематске усмерености и жанра на обликовање песама.....	336
7.4. Утицај свести о имплицитном читаоцу на обликовање песама.....	338
7.5. Дидактичност у песми за децу предзмајевског периода.....	344
7.6. Завршне напомене.....	345
8. ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА.....	347
9. ПРИЛОЗИ.....	363

Детаљни садржај

0. УВОД.....	1
0.1. Одређење периода.....	1
0.2. Одређење корпуса.....	7
0.3. Књижевно-историјски контекст.....	10
0.4. Језичко-историјски контекст.....	17
0.5. Хипотезе.....	20
1. ГРАФИЈА. ОРТОГРАФИЈА. ФОНЕТИКА.....	22
1.1. Графија.....	23
1.2. Ортографија.....	34
1.3. Фонетски систем.....	35
1.4. Закључна разматрања.....	36
2. МОРФОЛОГИЈА.....	39
2.1. Именице.....	40
2.1.1. Датив и локатив једнине.....	40
2.1.2. Вокатив једнине.....	42
2.1.3. Инструментал једнине.....	44
2.1.4. Генитив множине.....	46
2.1.5. Датив множине.....	47
2.1.6. Инструментал множине.....	48
2.1.7. Локатив множине.....	49
2.1.8. Остали падежи.....	50
2.1.9. Множински инфикс у промени именица мушког рода.....	50
2.1.10. Именице <i>pluralia tantum</i>	52
2.1.11. Напомене о роду и облицима појединих именица.....	53

2.2. Заменице.....	58
2.2.1. Личне заменице.....	58
2.2.2. Придевске заменице.....	59
2.3. Придеви.....	61
2.3.1. Именичка промена придева.....	61
2.3.2. Заменички придев /сав/.....	62
2.3.3. Остале специфичности у промени придева.....	63
2.3.4. Компарација придева.....	64
2.4. Бројеви.....	66
2.5. Глаголи.....	68
2.5.1. Презент.....	68
2.5.2. Перфекат.....	71
2.5.3. Аорист.....	72
2.5.4. Имперфекат.....	74
2.5.5. Плусквамперфекат.....	74
2.5.6. Футур I и футур II.....	75
2.5.7. Императив.....	76
2.5.8. Потенцијал.....	78
2.5.9. Глаголски прилог прошли и партицип претерита активни.....	79
2.5.10. Глаголски прилог садашњи и партицип презенте активни.....	79
2.5.11. Трпни глаголски придев.....	80
2.5.12. Партицип презенте пасивни.....	80
2.6. Прилози.....	80
2.7. Предлози. Везници. Речце. Узвици.....	83
2.8. Закључна разматрања.....	85
3. ТВОРБА РЕЧИ.....	88
3.1. Деривација.....	90
3.1.1. Деривација именица.....	90
3.1.2. Деривација придева.....	101
3.1.3. Деривација глагола.....	103
3.1.4. Деривација прилога.....	104
3.1.5. Конкуренција суфикса.....	105

3.2. Полусложенице. Композиција.....	107
3.2.1. Полусложенице.....	107
3.2.2. Композиција.....	108
3.3. Закључна разматрања.....	109
4. ЛЕКСИКА.....	111
4.1. Славенизми. Речи страног порекла. Дијалектизми.....	118
4.1.1. Славенизми.....	118
4.1.2. Речи страног порекла.....	123
4.1.3. Дијалектизми.....	127
4.2. Фреквенција.....	132
4.2.1. Граматичка обрада лексичке грађе.....	132
4.2.2. Укупна фреквенција.....	135
4.2.3. Укупна фреквенција – компаративни поглед.....	136
4.2.4. Именице.....	138
4.2.5. Именице – компаративни поглед.....	143
4.2.6. Придеви и прилози.....	145
4.2.7. Придеви и прилози – компаративни поглед.....	146
4.2.8. Глаголи.....	148
4.2.9. Глаголи – компаративни поглед.....	148
4.2.10. Ономастичке лексеме.....	149
4.3. Закључна разматрања.....	152
5. СИНТАКСА.....	158
5.1. Синтагма. Апозитивне одредбе. Предикат.....	162
5.1.1. Граматичка и семантичка конгруенција.....	162
5.1.2. Вишечлани субјекат.....	164
5.1.3. Двочлане синтагме.....	165
5.1.4. Трочлане синтагме.....	171
5.1.5. Напомене о сложенијим синтагмама.....	173
5.1.6. Апозитивне одредбе.....	175
5.1.7. Именски и прилошки копулативни предикат.....	177
5.1.8. Сложени глаголски предикат.....	180

5.2. Паратакса. Хипотакса.....	181
5.2.1. Дистрибуција комуникативних реченица.....	181
5.2.2. Квалитет напоредних односа.....	190
5.2.3. Предикатска актуализација реченице.....	191
5.2.4. Деагентизоване реченице.....	195
5.2.5. Специјалне и елиптичне реченице.....	197
5.2.6. Дистрибуција зависних реченица.....	202
5.2.7. Кондензација реченице: инфинитив и глаголски прилози.....	207
5.2.8. Позиција предлога /ради/.....	213
5.2.9. Напомене о нарушавању реченичне линеарности	213
5.3. Закључна разматрања.....	216
6. СТИЛ.....	222
6.1. Стилске фигуре и тропи.....	232
6.1.1. Алегорија.....	232
6.1.2. Антономазија.....	234
6.1.3. Апострофа.....	235
6.1.4. Градација.....	237
6.1.5. Епитет.....	238
6.1.6. Еуфемизам.....	242
6.1.7. Иронија.....	244
6.1.8. Компарација.....	247
6.1.9. Контраст.....	251
6.1.10. Кумулација.....	255
6.1.11. Метафора.....	257
6.1.12. Метонимија.....	265
6.1.13. Оксиморон.....	267
6.1.14. Ономатопеја.....	268
6.1.15. Парадокс.....	269
6.1.16. Персонификација.....	270
6.1.17. Плеоназам и таутологија.....	274
6.1.18. Прегнанција у ауторској дидаскалији.....	275
6.1.19. Симбол.....	278

6.1.20. Синегдоха.....	278
6.1.21. Синестезија.....	280
6.1.22. Синтаксички паралелизам.....	281
6.1.23. Фигуре понављања.....	284
6.1.24. Хипербола.....	287
6.2. Позиција песничког субјекта.....	290
6.3. Строфика, метрика и рима.....	296
6.4. Текст и илустрација.....	302
6.5. Остале стилске особености.....	305
6.5.1. Наслов.....	305
6.5.2. Устаљени изрази. Изреке и пословице. Фразеологизми.....	307
6.5.3. Графостилистичке особености текста.....	311
6.5.4. Мото и напомене уз текст.....	316
6.6. Закључна разматрања.....	319
7. ЗАКЉУЧАК.....	331
7.1. Утицај језичко-историјских фактора на обликовање песама.....	332
7.2. Утицај књижевно-историјских фактора на обликовање песама.....	333
7.3. Утицај тематске усмерености и жанра на обликовање песама.....	336
7.4. Утицај свести о имплицитном читаоцу на обликовање песама.....	338
7.5. Дидактичност у песми за децу предзмајевског периода.....	344
7.6. Завршне напомене.....	345
8. ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА.....	347
9. ПРИЛОЗИ.....	363

0. УВОД

На страницама које следе под истраживањем језика и стила поезије за децу предзмајевског периода подразумеваћемо бележење, опис и тумачење њених језичких особености на фонолошком, морфолошком, лексичком и синтаксичком нивоу, као и њених стилских доминанти. У том истраживању циљ нам је да уочимо међусобне сличности и специфичности, при чему ћемо узети у обзир језичке карактеристике текстова из времена у којем су настале и поетичка кретања којима припадају или у оквиру којих егзистирају. Ставићемо притом посебан акценат на проматрање оних језичких особина које су очекиване у песништву за децу. Другим речима, могло би се констатовати да су референтне тачке нашег истраживања неколике: 1. писани језик проматраног периода, 2. (језичко-)стилске одлике књижевноисторијских праваца којима припадају дати аутори и 3. језички захтеви који чине песму (не)примереном песништву за децу, а који долазе од свести аутора о имплицитном читаоцу.

0.1. Одређење периода

Како би претходно речено требало да укаже на аспекте који ће бити проучени у нашем раду, тако одређење појма *поезија за децу предзмајевског периода* треба да конкретизује корпус текстова којима ћемо се бавити. Таква конкретизација, међутим, није могућа уколико се макар укратко не осврнемо на проблеме одређења *поезије за децу* уопште, а онда и на проблеме дефинисања *предзмајевског периода* као једне етапе у развоју српског песништва за децу.¹

У самом називу *поезија за децу* апострофирана је важност реципијента књижевног дела, који, чини се, има пресудну моћ да каже припада ли дело овој скупини или не. Ипак, невоља се појављује у тренутку у којем се схвати да је фигура детета као имплицитног читаоца крајње посредована и да на месту

¹ Периодизација српске књижевности за децу, као и свака друга, у одређеној је мери ствар књижевноисторијске конвенције. Ипак, у начелу се може рећи да се у њеном развоју три тачке најчешће виде као преломне: 1. појава песама за децу Јована Јовановића Змаја, 2. објављивање поема Александра Вуча, 3. штампање првих песама Душана Радовића и, нарочито, његове збирке *Поштована децо* (уп. за то: Пијановић 2014: 15, Опачић 2014б: 724).

претпостављеног реципијента увек о(п)стаје конструкт детета, док реални реципијенти не образују хомоген скуп, већ се тај скуп расипа на мноштво несводивих ентитета који се битно разликују у узрасту, социјалном статусу и индивидуалним предиспозицијама (уп. Хант 1994: 5, Вуковић Н. 1996: 20–21, Љуштановић 2004: 30).² Поменути конструкти пак – ма колико имали или немали везе са оним што читалац јесте – у значајној мери утичу на начин обликовања текста.³ Примера ради, неравноправност пошилаоца и примаоца поруке условљава мање или више експлицитну дидактичност песме за децу.⁴ Које би се онда још црте, или макар доминанте, осим ове, могле видети као место разлике књижевности за децу у односу на књижевност за одрасле? Питер Хант (1994: 12) пише да је у књижевности за децу уобичајенија превласт акције над рефлексивом, да су деца чешће у средишту фабуле, а да је у обликовању књиге присутнија илустрација и само дело је углавном мањег обима; ако би се књижевност за децу желела негативно дефинисати, онда би неке од одлика биле одсуство експлицитних сексуалних сцена и призора насиља. Марија Николајева дописаће

² Уп. и речи Карин Лесник Оберстајн (2013: 28, 30): „реч *деца* у изразу *књижевност за децу* означава ускоспецифичне замисли о *деци*” и „*дете* је конструкција осмишљена за потребе аутора и критичара књижевности за децу, а не објективни, научни или проучавани ентитет”. Конструисање детета и детињства није карактеристично само за домен књижевности. У класичној студији *Векови детињства* Филип Аријес (1989) пише о променама у схватању детета од средњег века до доба просветитељства, од непостојања свести о ономе по чему се дете разликује од одраслог до све већег занимања за душевни живот детета и морално старање о њему. Грађанско друштво ће донети разарање традиционалног обрасца проширене и образовање нуклеарне породице, која дете и његове потребе поставља у центар интересовања; постмодерно доба, међутим, видеће дете као носталгични остатак модерне, а постмодерни човек родитељски однос узети за прототип односа неподложног релативизацији. В. и: Томановић 2004.

³ Ови конструкти утичу на обликовање ма ког текста, на шта, примера ради, Петар Пијановић (2005: 5) указује већ при самом почетку покушаја да дефинише наивну причу. Слично томе, активна улога читаоца у животу књижевног дела произлази из комуникативног карактера текста (уп. Јаус 1978: 37–38), а то би морало да важи једнако и кад је реч о књижевности за децу и кад је реч о књижевности која није деци намењена. Ипак, мало се где као у разматрању деље литературе тај утицај посебно наглашава.

⁴ Та је дидактичност суштински идеологична, будући да је велики део књижевности за децу „у служби одређених културних потреба одраслих” (Љуштановић 2004: 30), да је она често, ако не увек, очишћена од свега што не одговара укусу, идеолошким, моралним или религијским погледима одраслог који књижевно дело посредује, а то је дело, у крајњој инстанци, програмирано да пренесе (и) идеју одраслог шта дете треба да постане (в. Зорнадо 2001: xv). Ипак, питање је у којој мери је дидактичност одлика *само* књижевности за децу. Уп.: „It is arguably impossible for a children’s book (especially one being read by a child) not to be educational or influential in some way; it cannot help but reflect an ideology and, by extension, didacticism. All books must teach something, and because the checks and balances available to the mature reader are missing in the child reader, the children’s writer often feels obliged to supply them. Thus it may seem that children’s books are more likely to be directive, to predigest experience, to ‘tell’ rather than to ‘show’, and to be more prone to manipulation than others; but, *in fact it is only the mode of manipulation that is different*” (Хант 1994: 3; подвукао В. В. Р.).

(1996: 48) поједине формалне одлике које су, по њеном мишљењу, фреквентније у књижевности за децу: једноставнија лексика, краће реченице и јаснија синтакса, мноштво дијалога, ограничен број јунака и т. сл.⁵ Све наведено би, дакле, требало да представља траг прилагођавања имплицитном читаоцу – једну врсту мање или више свесне аутоцензуре коју писац књиге спроводи над својим делом не би ли угоднио конструкту детета које види пред собом док ствара.

Какав је концепт детета у (српској) књижевности 18. и 19. века и како ти концепти утичу на књижевне текстове који се њему обраћају? У просветитељству ће доминирати слика детета као недораслог бића „у чију душу треба *уливати* савете и знања; од њега се не очекује друга ментална активност осим послушности и беспоговорне спремности да буде вођено руком одраслог” (Опачић 2011: 14); романтизам ће донети концепт детета као невиног бића које има приступ узвишеном (уп. Такер/Веб 2005: 16), које поседује осећајност и чистоту изгубљену за одрасле (в. Кон 1991: 40). Касније мене водиће ка доживљају детињства на крају 20. века као аутономног и аутентичног животног доба и детета које „као лирски глас и јунак савремене поезије изражава јасан критички став, и то у односу на одрасле” (Опачић 2015в: 20). Концептуализација детета требало би да је у уској вези с обликовањем уметничког дела, па у просветитељском маниру писане „песме обично садрже саветодавни тон (поетски глас представља одређено понашање, односно неку карактерну особину и даје јасне вредносне процене: критике, савете или похвале)”, „неретко се користи алегорија”, дете се слика „у породичном окружењу или у игри са животињама”; у романтизму песме су посвећене „школским данима, природи”, а саставни део поезије за децу 19. века чине „песме са израженим националним и родољубивим осећањем” (Опачић 2011: 11, 15, 16). Побрајањем ових одлика добијају се обриси типолошки засноване дефиниције предзмајевског периода у поезији за децу.

Такав увид у стваралаштво овог доба неопходан нам је стога што се већ на почетку сусрећемо с питањем да ли у оквире предзмајевског периода – а тако и нашег корпуса – ваља уврстити само она дела која су свесно намењена деци (и ми о интенцији аутора имамо писани траг или неку другу врсту експлицитног или имплицитног сведочанства) или треба узети у обзир (и) она која су, и не будући

⁵ О одређењу књижевности за децу в. и: Црнковић 1969: 7, 89 и даље, Вуковић Н. 1996: 21 и даље, Марјановић 2001: 20, Опачић 2014а: 314–315.

јој намењена, деци читана и блиска, јер кореспондирају са њиховим осећањем света и уметничким сензибилитетом? Ако бисмо се водили „строжим” критеријумом, прве песме за децу приписали бисмо Луки Милованову (уп. Марковић 1973: 27; Огњановић 1997: 9), премда се ни његове песме не појављују у лику засебне збирке посвећене деци или, макар, груписане као циклус унутар неке шире песничке целине. Уколико појам књижевности за децу схватимо флексибилније, онда би звање првог српског песника за децу припало Захарији Орфелину (Опачић 2011: 12). У првом случају се, даље, поставља питање да ли као зачетак поезије за децу код Срба треба узети време стварања или време објављивања дела. Јер, своје две песме посвећене деци – „Мојој дјечи на мајалес” и „На књижицу за новољетни дар” – Л. Милованов је написао 1810. године и оне су заједно с осталим текстом *Опита к настављенију...* „љета 1810. на 10. дан месеца Августа била у Цензури прочитана, са свимодобрена, подписана, и на штампу датисе допуштена” (Милованов 1833: IV); ипак, књига је, услед сплета разних околности, објављена тек постхумно, 1833. године. У другом случају, у случају *Мелодије*, питање ауторства није занемарљиво, будући да су га поједини проучаваоци књижевности оспоравали (па и доводили у питање Орфелинов опус у целини, в. Лесковац 1977), други то мишљење прихватили (Николић Н. 2010: 37), док су га трећи, у суштини, бранили (Џонсон 1973: 170–174). У случају З. Орфелина може се, такође, размишљати и о померању границе уназад за још коју годину – 1759, кад су у његовој *Калиграфији* објављени и поједини стихови који су упућени деци, а које по речима Л. Ђурчића „треба узети и као прве песме за децу у српској књижевности” (нав. према: Огњановић 1997: 442).

Наше је мишљење да чин учитеља Михајла Владисављевића, који 1818. уз малу прераду, намењује Орфелинову песму „обоегЪ пола Сербской дечицы, на невинну забаву и утѣху” (Орфелин 1818: 4–5), оправдава речи З. Опачић да се целином свога израза и схватања Орфелин обраћа свету детињства. На основу тог аргумента може се прихватити становиште по којем *Мелодија к пролећу* заиста припада дечјој књижевности и по којем она јесте не само прва песма за децу, већ и прва српска књига за децу. Даље, насупротив Лесковчевом становишту да песма представља плагијат немачког узора те да „*Мелодија к пролећу* није оригинална, или није сасвим оригинална песма”, те да је она „или слободнија прерада или

више зависан превод неке песме веома блиске оној из Ерлангенског рукописа” (Лесковац 1977: 69), мислимо да се може сматрати оригиналном. За такво тврђење простор оставља и сâм Лесковац у својој критици – она за њега „није *сасвим* оригинална”, представља „*слободнију* прераду”, а притом наводи и да „верзије познате нам пролећне песме краће су, и *најдуже међу њима упола краће*”; на то Џонсон (1973: 171) додаје, не бранећи оригиналност ауторове замисли, да Орфелинова песма јесте „модификована и стилизована адаптација”, али да њену коначну верзију треба, ипак, видети више као „Орфелинову песничку креацију”, која је „по стилу и садржају заиста нова и за Орфелинову и за читаву српску поезију”. Коначно, полазећи од принципа целовитости књижевног дела, а додајући том критеријуму и критеријум уметничке вредности, мислимо да се стихови из *Калиграфије* не могу узети као први стихови за децу.⁶

Одређење *периода* подразумева, дакако, и одређење његовог окончања. З. Опачић (2011: 11) констатује како се у предзмајевски период сврставају дела објављена пре Змајевих збирки песама, али да се у ову фазу српске књижевности за децу – понајвише због малог броја оригиналних текстова – „обично укључују и дела друге половине XIX века, дакле она која су настајала упоредо са Змајевим текстовима (или, најшире гледано, закључно са годином његове смрти).”⁷ Не бисмо ли прецизније временски одредили границе нашег корпуса проћи ћемо кроз кратак преглед Змајевог стваралаштва, који би требало да укаже на временску тачку у којој песников утицај на српску поезију за децу постаје интензивнији. Та би се тачка онда могла узети као крај предзмајевског периода.

Знаменити српски песник за децу своју прву песму објавио је у *Школском листу*, који је покренуо Ђ. Натошевић, а чији је уредник био Ђ. Рајковић, 1858. године. Била је то песма „Гаша”, „превод-прерада песме немачког писца и публицисте Рудолфа Левенштајна” (Јовановић 1969: 431). Недуго затим објавиће *Ђулиће* (1864), а потом ће уследити *Све дојакошње песме* (1871), *Ђулићи увеоци* (1882) и *Певанија* (1882), чија ће појава представљати „национални догађај”

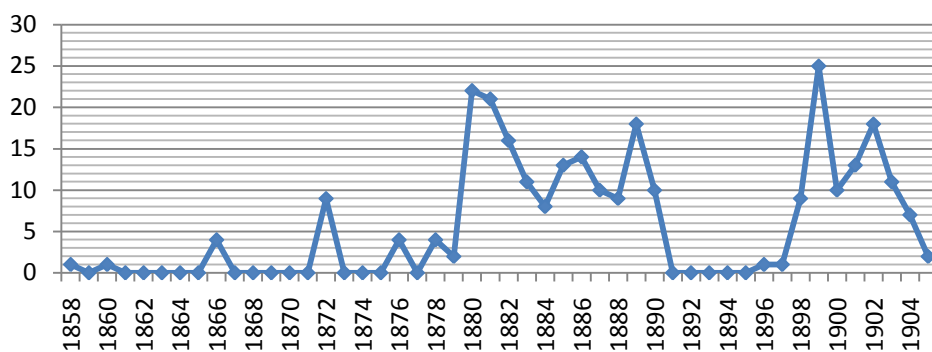
⁶ Ако се прихвати овакав почетак српске литературе за децу, то значи да она за европским почецима заостаје тек двадесетак година. Наиме, већина историчара књижевности (и културе) као тренутак објаве књижевности за децу узима 1744. годину, кад се у Великој Британији појавила књига Џона Њуберија *A Little Pretty Pocket-Book*. В. о томе: Хант 1994: 32, Гренби 2009: 4 и даље.

⁷ Притом, подразумева се да је реч о ауторској књижевности и да употреба овог термина не намерава да означи и корпус текстова који припадају усменом стваралаштву, а која су читана деци у овом, као и у претходним и каснијим, периодима.

(Поповић 1975б: 55). Од збирки које су намењене искључиво деци, Змај је за живота објавио следеће књиге: *Чика Јова српској деци* (1890), „читанчице” *Предневенче* (1898) и *Међневенче* I, II, III (1891–1894) и *Чика Јова српској омладини* (1901). Поједине песме из Змајевих *Ђулића* данас се сврставају у корпус песништва за децу (XLII, LXIII и сл.), а између Змајеве прве песме за најмлађе и збирки које су им посвећене стоје песничка остварења која су ушла у антологије (тако их, на пример, има у *Венцу песама* С. Поповића) и појављивала се у оновременим часописима намењеним деци (уп. Радкић 2003: 11–15). Од непроцењивог значаја за Змајево дечје песништво је покретање листа *Невен* 1880. године. Преминуо је три године по објављивању своје последње књиге за децу – 1904. године.

После увида у грађу, а имајући све време на уму циљ и задатке нашег истраживања, учинило нам се да би за наше сврхе релевантно било за граничну годину узети 1880. годину. То је, како смо навели, година у којој је покренут Змајев *Невен*, часопис у којем је овај песник објавио највећи број својих текстова за децу и који је касније извршио знатан, у многим аспектима пресудан, утицај на развој овог књижевног „жанра” у Србији. Чак и кад се нешто детаљније погледа ритам објављивања Змајевих дечјих песама, 1880. година може се узети као прекретница (в. Графикон 1).⁸

⁸ Графикон је у овде дат према подацима из ЈЈЗ, а не према онима из *Сабраних дела* (ЈЈЗ5, ЈЈЗ6, ЈЈЗ7, ЈЈЗ11 и ЈЈЗ12). Два су разлога за то. Прво, један део дечјих песама у издању које је приредио Јаша Продановић помешан је са Змајевим преводима и прерадама (књиге ЈЈЗ11 и ЈЈЗ12). Друго, у попису песама чест је случај да се наводе две године (нарочито у ЈЈЗ6 и ЈЈЗ7), а уношење и таквих података знатно би утицало на прегледност графикона. Да подаци у Продановићевом издању не противрече оном што је за нас битно – да се 1880. година види као преломна у Змајевом песништву за децу – уочиће се већ кад се осмотри ритам објављивања Змајевих дечјих песама из пете књиге *Сабраних дела*: 1872 година – 5 песама; 1876 – 3; 1877 – 1; 1878 – 1; 1879 – 2; 1880 – 33; 1881 – 40; 1882 – 46; 1883 – 30; 1884 – 29; 1885 – 29; 1886 – 32; 1887 – 38; 1888 – 39; 1889 – 57; 1890 – 6. Од песама које су дате у шестом и седмом тому тек је понека настала пре 1880. године.

Графикон 1. Ритам објављивања Змајевих песама за децу.

На ординати представљен је број песама, на апсциси година објављивања.

0.2. Одређење корпуса

Приликом одабира конкретних текстова који ће чинити корпус унутар наведеног периода наишли смо на два проблема: проблем избора аутора и проблем варијаната.

У жељи да обухватимо што више релевантног (репрезентативног и разноводног) језичког материјала, у корпус смо укључили не само ауторе који су објавили књиге поезије за децу (Ј. Сундечић, П. Деспотовић) већ и оне који у свом опусу поседују циклусе који припадају дечјој поезији (Ј. Грчић), па и поједине песнике који су унутар ње заступљени са по једном песмом или двома (М. Кујунџић Абердар, Н. Грујић, А. Поповић и др.). У другој половини 19. века покренут је већи број значајних и читаних часописа за децу школског узраста.⁹ Стога смо у корпус укључили песме за децу објављене у листу *Голуб*, који их је штампао у континуитету целе године. У избору аутора руководили смо се понајвише *Антологијом српске поезије за децу предзмајевског периода* З. Опачић (2009), једином антологијом поезије за децу која покрива овај период. Ипак, одступања од ње била су нужна. Песме појединих аутора који се налазе у овој антологији нису објављене или их није било могуће наћи у издањима пре 1880.

⁹ У предзмајевској фази развоја поезије за децу покренути су већ поменути *Школски лист* (1858), али и *Пријатељ српске младежи* (1866), *Дечји пријатељ* (1875), *Радован* (1876), *Голуб* (1879); за њима су дошли *Невен* (1880) Ј. Јовановића Змаја, те *Српче* (1881), *Баче* (1888), *Мала Србадија* (1889), *Књижица* (1893), *Споменик* (1893), *Ласта* (1894), *Школица* (1895), *Подмладак* (1897). Нав. према: Опачић 2011: 17.

године¹⁰, па су оне изостале из нашег корпуса. Одређене књиге нису добро очуване – ту у првом реду мислимо на примерак *Венца песама* С. Поповића који се чува у Библиотеци Матице српске у Новом Саду, па су узете у обзир само оне песме које су у овом издању опстале целе и потписане. С друге стране, у истраживање смо укључили стихове неауторизованих али свакако ауторских *Божјићних песама за српску православну јуност* (1862), верујући да би слика језика и стила поезије за децу овог доба остала у значајној мери непотпуна ако би њихове особености остале ван оквира наше анализе. Ваља овде рећи да песме Ј. Ј. Змаја објављене унутар проматраног временског периода нисмо узели у обзир. Приликом укључивања неауторизованих песама или оних потписаних иницијалима, пазили смо да иза њих не стоји Змајево перо, упоређујући их с онима у његовим сабраним делима (ЈЈ35, ЈЈ36, ЈЈ37, ЈЈ311, ЈЈ312).

Кад је реч о варијантама, у случајевима кад се одређена песма јављала више пута, приоритет смо дали верзији која се налази унутар збирке одређеног песника, а не оној која је била дата у оквиру неке од избора / антологија. Како су извршене измене у неколиким случајевима прилично велике, овде ћемо указати на главне садржинске разлике међу варијантама.

МЕЛОДИЈА КЪ ПРОЛЕЋЬЮ. З. Орфелина у другој верзији има нешто друкчији наслов – *МЕЛОДИЈА ИЛИ СТИХОСЛОВИЕ КЪ ВЕСЕЛОМЪ ПРОЛЕЋУ*., а те 1818. године је „съ придаткомЪ нѣколико новы Стїхова умножена” (ЗО2: насловна страница). Придатак чине две строфе које су уметнуте између осме и девете Орфелинове.¹¹

Из песме Б. Радичевића „Ране” З. Опачић издваја само њен први део, док друга два изоставља. Песму „Поздрав” истог аутора – и у *Венцу песама* С. Поповића и у избору З. Опачић – чине заправо три строфе „Путника на уранку”; остале строфе се не наводе у овим изборима.

Песма Ј. Суботића „Србин” из његових *Лирских песама* налази се у *Венцу песама* С. Поповића, али без две финалне строфе.

¹⁰ Реч је о песмама којима је у *Антологији* заступљен Ђ. Јакшић („Сироче”, „Орао”, „Љубичица (IV)”, „Јуначком одговору” Љ. Ненадовића и песмама „О косидби” и „У јесен” М. П. Шапчанина.

¹¹ Водећи се за оригиналном верзијом и Опачичева изоставља придодате две строфе у својој *Антологији*.

Песма Ј. Сундечића, „ОХРАБРЕНЋ.” из *Низа драгоцџног бисера* дата је и у *Дару доброј деци* М. П. Шапчанина, али под насловом „Храбрење” и без средишње строфе.

Поему М. Поповића „Дарови од природе” З. Опачић доноси у својој *Антологији* уз напомену „одломак”. Тај одломак сачињавају прве три строфе поеме (укупно 40 стихова), док је изостављена последња и најдужа (22 стиха).

На овом месту, чини се, неопходна је још једна напомена, којом би се додатно експлицирале границе нашег корпуса. Кад пише о „Ранама”, З. Опачић (2011: 15) каже: „Песнички триптих ’Ране’ градацијски слика болно суочавање појединца са смрћу у различитим животним добима: дечак успева да преболи смрт птице, младић тешко превазилази смрт драге, али родитељ не може да преживи смрт сина. Песма у целини не може представљати дечју лектуру, али се први део триптиха, именован као ’Дете и тица’, користи у те сврхе.” Даљег објашњења зашто песма не може бити део дечје лектуре нема, али није тешко претпоставити да је реч о тематизацији смрти. И не само то – у Радичевићевој песми тематизује се смрт детета, па је пут читаоца до идентификације и суочавања с тврдњом о безизузетности умирања опасно кратак. Из данашње перспективе поступак антологичара више је него разумљив. Међутим, питање је колика се и каква се интервенција (данашњег) критичара сме дозволити унутар простора онога шта се књижевношћу за децу (некад) сматрало или могло сматрати, будући да је он сâм вођен концептуализацијом онога шта за децу јесте прикладно, а да се тај концепт не мора подударити с концептом аутора или концептом епохе којој аутор припада. Нарочито ако је песник знатно временски удаљен. Из наше перспективе могло би се чинити једнако оправданим да се из корпуса од стране поједине песме Ј. Сунечића, Ђ. Рајковића и П. Деспотовића које говоре о смрти („Гробљ”; „На майчиномљ гробу”, „Родитељи у гробу”; „Завет на гробу”), али верујемо да то није требало чинити већ стога што су сами аутори експлицирали коме су своје стихове наменили: сачинитељ *Низа драгоц(ј)еног бисера* песме посвећује „милой србској дљчицы”; на насловној страни *Невена* стоји да су то „песме за децу”; Ђ. Рајковић пише да је свој *Јед и мед* саставио „за

србску младеж и њне пријатељ”. Ако ове песме не одбацимо, онда нам се чини да нема разлога да се у корпус не укључи и цела Радичевићева песма.¹²

Да резимирамо. Наш корпус укључује песме које су настале између 1765. и 1880. године, при чему за њих важи: 1. да су у проматраном периоду посматране као поезија за децу, а таквим се могу сматрати и данас (ове песме чине највећи део нашег корпуса и ту спадају: Г, НГ, ПД2, ЗО2, ВЈИ, ВМЈ, СМ, ЛМ, ЈН, ЈН2, МН, ДП, АП, ЈСП, МП, МПЗ, БР2, СлП, СДД, ЈСб2, ЈСд2, ИЋ, ИЋ2, ОУ, МПШ; већи део песама из ПД, БР и ЋР), 2. да се из данашње перспективе могу сматрати поезијом за децу чак и ако то у време њиховог настанка није посебно експлицирано (МКА, ЈГ, ЗО, МП2; први део поеме „Ране” Б. Радичевића, већи део песама у ЈСб) и 3. да можда данас „не могу представљати дечју лектуру”, али да су то очевидно биле или су могле то да буду у проматраном периоду (главнину ове групе чини онај део песама у ПД, ЈСб и ЋР који тематизује смрт, као и друга два дела поеме „Ране” Б. Радичевића).¹³

0.3. Књижевно-историјски контекст

У промишљању српске књижевности у 18. и 19. веку обично се указује на њен убрзан развој, премда је јасно да се та карактеристика мора схватити релативно: како примећује Никита И. Толстој, моменат (не)убрзаности зависи од „места одбројавања”, односно од тога који процес се сматра природним / нормалним / неубрзаним.¹⁴ Српска књижевност је у назначеном периоду прошла кроз барок, класицизам (просвећеност), сентиментализам, романтизам и реализам, при чему ваља имати на уму да се дела која се узимају за представнике ових етапа

¹² Колико је битна целина овог дела казује чињеница да један од основних стилских механизма на којем је грађена – а то је градиција – постаје невидљив уколико се од стране друга два дела поеме.

¹³ Разуме се, и такво ограничење корпуса јесте интервенција онога који корпус одређује, а више је него вероватно да се у тај поступак, и поред све рационалне научне апаратуре итд., уплиће његова концептуализација детета (в. наш рад: Вукомановић Растегорац 2015). У том погледу је ово ограничење слично интервенцији З. Опачић и једнако подложно релативизацији и критици.

¹⁴ „Ако, рецимо, развој француске књижевности и француског књижевног језика у XVIII веку не бисмо сматрали убрзаним, него нормалним, онда ће се развој руске књижевности и руског књижевног језика тога времена већ показати као убрзан. И ако француска књижевност може да служи као мерило за све европске књижевности онога доба, онда ће мерило за ’грчко-словенски свет’ бити руска књижевност, а за словенско-латински, по свему судећи, пољска” (Толстој 2004: 66).

књижевног развоја код нас неретко поетички доста разликују од оних која су обележила поменуте правце у европским књижевностима.¹⁵ У вези с тим је и неконтинуираност, под којом се подразумева слабија веза с ранијом српском књижевном традицијом, а коју су узроковале друштвено-историјске околности. Та веза је била „прекинута или анахронична, а са народним усменим стварањем свесно успостављена тек у првој половини XIX века” (Живковић 1994а: 60).

У доба српског барока писци напуштају традицију старе књижевности, а отварају се за утицај литературе створане у Славонији, Босни, Далмацији, Дубровнику, за утицај немачке, а посебно руске и украјинске књижевности, при чему је потоње окретање словенском северу и политички мотивисано (реакцијом на појачане активности католичке противреформације).¹⁶ Доласком Максима Суворова (1726) и Емануила Козачинског (1733), те отварањем њихових школа, Срби су дошли у контакт са рускословенским језиком, а овај је донео српској књижевности „две ствари пресудне по њен даљи развитак: увео је модерну барокну версификацију у српско песништво и допринео потпуном потискивању старог српског књижевног језика са његовим версификацијским обрасцима, прекидајући у исто време везу између народног језика и језика старе српске књижевности” (Павић 1991: 34).¹⁷

¹⁵ „Барок, класицизам, сентиментализам, предромантизам, романтизам, бидермајер, реализам, – ти стилски правци европске литературе XVII–XIX века – јављаће се у њој са таквим модификацијама и у таквим чудним контаминацијама да се њихове ознаке само условно и само релативно могу уносити у историју српске књижевности” (Живковић 1994а: 60–61).

¹⁶ Део тих активности тицао се политичких уплива у образовни систем, а већа заинтересованост за образовање српске омладине своје корене има у оновременој идеологији просвећеног апсолутизма. На ту заинтересованост посебно је утицало потискивање војних и истицање економских интереса у складу са преоријентацијом од проблема спољне ка проблемима унутрашње политике. Главни циљеви реформи постају „повећање броја поданика, подизање њиховог животног стандарда и економског потенцијала”, а дуготрајност резултата, према мишљењу власти, „могла се обезбедити још једним репресивним потезом – реформом основног образовања, до тада препуштеног цркви” (Тимотијевић 2006: 70, 76). У *Рађању модерне приватности* читамо и симптоматичан податак да се у Регуламенту из 1770. године истиче како је „ваљана настава за децу корен, семе и основ свију блага”, а у Школском уставу да је њиме „положен темељ праве народне среће и благостања” (уп. Тимотијевић 2006: 76). Исходиште ов(акв)е политике налази се у Секерешовој тврдњи да сви поданици морају „добровољно чинити оно што власт наређује”, а да је „роптање против наређења власти” кажњиво, као и у формирању етичког лика индивидуе чији су темељ поштовање реда и рада, тј. лика коме су вредноћа и оданост највеће врлине. Ова последња води неостојичком закључку да појединац мора да буде задовољан оним што има и местом које заузима, што га чини појединцем безопасним за државни поредак (уп. Тимотијевић 2006: 80, 81).

¹⁷ Када говори о употреби рускословенског језика, П. Ивић (1998: 125) указује на то да је он био језик „дителирамбичне поезије, разних ода и свечаних беседа, а врло често и језик

Крајем 18. и почетком 19. века класицизам, по речима Д. Живковића (1994а: 220), постаје преовлађујућа стилска формација у поезији, која се у њој огледа „како у спољашњим цртама (грчка и римска митологија, помени и преводи грчких и нарочито римских писаца, класични метрички обрасци и лирске форме), тако и у усвајању естетичко-поетичких норми те књижевне школе”; такође, класицизам карактерише и присуство дужих стихова (хексаметар, елегијски дистих, несиметрични четрнаестерац, александринац, алкејски и сапфични једанаестерци), који у песничкој дикцији остављају утисак достојанствености и свечаности. Особинама српског језика прилагођавају се ода, елегија, епиграм, епитаф, посланица, еклога, сатира, а класицизам помаже и у усвајању ренесансне поетике и романских лирских форми, међу којима су сонет, терцина, секстина, станца. Чврсто обликоване метричке форме отварају пут сентенциозности и емоционалној напетости исказа. Насупрот томе, у првој половини 19. века постаје актуелна рококо поезија, која долази као ведро противтежа озбиљности класицизма и пребацује акценат „са *моралистичке поуке на враголање*”, па дидактичко песништво замењују „[ф]риволна и чулна тематика, шаљив и пародистички тон, краћи стихови и скакутав ритам” (Живковић 1994а: 225, 226).¹⁸

Паралелно са Вуковом језичком реформом (или чак као њен саставни део) покренуто је питање вредности народне песме. Док у то доба поједини песници сматрају да је народна поезија њен нижи облик, прихватајући упрошћену Гетеову тезу о „ученом песништву”, Вукови следбеници, и не само они, своја књижевна дела стварају „на темељима Хердерових мисли о народном језику и народној поезији као основици за изградњу националне уметничке књижевности” (Живковић 1994а: 200). Ефекте Вуковог деловања Живковић препознаје не у проналажењу нових тема, већ у „животнијем, пунијем, природнијем” представљању емоционалности. Њој је онда одговарала и специфична метричка форма (дуги стих је за овакву емоционалност био неадекватан, па су преузети обрасци метра и ритма народне лирске и епске поезије) и специфичне лексика и синтакса у виду „најчистијег и дубоко народског говора и стила” (Живковић

прокламација, објава и прописа државних и црквених власти, као и превода привилегија које су аустријски цареви издавали Србима.”

¹⁸ Као представнике рококоа Живковић (1994а: 251) наводи Ј. Дошеновића и Ј. Пачића, који депатетизују узвишеност класицизма, те овај последњи пише у лаким и лепршавим шестерцима и петерцима.

1994а: 205–206). Рускословенски утицај у овом периоду остаје на маргинама; превласт, дакле, узима национално усмено стваралаштво, али заједно са немачком књижевношћу.¹⁹ Прво је у метричком погледу донело доминацију несиметричног десетерца и симетричног осмерца, односно симетричног десетерца и несиметричног осмерца, други уносе „Шилеров” катрен са наизменичним осмерцима и седмерцима, премда није редак ни онај са наизменичним осмерцима и шестерцима (уп. Поповић 1975а: 74). Коначно, утицај народне песме видљив је у погледу песничке симболике и Weltanschauung-a, па Б. Радичевић „у својим песмама вуковског правца пева са осећањем и сазнавањем детета, управо – првобитног човека, који анимистички и пантеистички доживљава природу и појаве у њој” (Живковић 1994а: 175).²⁰

Колико су конституисање књижевног језика, народна књижевност као основица уметничке, те оживљавање националне прошлости, одлике романтизма, толико је то била и „анахронична мешавина стилских праваца и асимиловање предромантичких и постромантичких стилских црта европске књижевности” (Живковић 1994б: 39). Практично, то значи да се осим рококо обележја унутар њега појављују и обележја бидермајера, а овај у поезију уводи „тематику из живота и комедију, сатиру и епиграме, пародију и хумореске”, при чему „детронизује многе узвишене и достојанствене теме класицизма и романтизма” (Живковић 1994а: 175).

¹⁹ Иако је јасно да је рускословенски утицај слаб, готово никакав у педесетим годинама 19. века, занимљиво је да се у песмама Б. Радичевића, неочекивано појављује одређени број славенизама, међу којима се налазе нпр. *вaвек* и *печaлити*, како на то указује Војислав И. Илић (1964: 236): „У 'Путу', на пример, је један број словенизама генетичког и стилског карактера у пуној служби основном иронично-сатиричном стилу: *пpосвѣщeнiе, сад, jегoжe* [...]; у песми *Радост и жалост, Туга и опомена, Одломак и Безимена*, где – судећи по општој структури језика – преовлађује концепција о синтетичном песничком стилу, очигледно је настојање писца да и архаизму, и провинцијализму, и 'непоетској' речи разговорног језика и варваризму да пуну уметничку функцију. Такве намере грађења богатог, разноврсног, у целини ефектног изражаја потврђују се ту и присуством сасвим ретких и ванредно успешних семантичко-стилистичких структура, нарочито метафора.”

²⁰ Живковић (1994а: 175) даље тврди како речено „потврђује и изразито лексичко сиромаштво његове лирике; једноличност његових епитета и одсуство апстрактних појмова; у његовој лирици свет се огољава на неколико основних предмета из живота и природе: драги и драга, мајка и отац, брат и сестра; поље и шума, река и поток; сунце и дан, звезде и месец, и ноћ – што све указује на типично анимистичко-симболичко, митско доживљавање света”. Ипак, „огољеност света” не значи нужно и лексичко сиромаштво. Потребно је само мало променити перспективу да се у песништву Б. Радичевића уочи макар и релативна разнородност употребљене лексике, која ће у себе укључити и архаизме и провинцијализме и речи страног порекла (уп. Илић 1964: 236–238).

Предзмајевска поезија за децу настаје у ширем контексту просветитељских тенденција да би касније трајала паралелно са одјецима класицизма, предромантизма и романтизма. Шта се дешава ако покушамо да одредимо којој формацији припадају одређени аутори нашег корпуса, не бисмо ли успешније препознали линије утицаја доминантних кретања у књижевности за одрасле на њихову поезију за децу?

Приметно је да ће руски извори и узор имају велики утицај на Орфелиново стваралаштво, које М. Павић смешта у рокајни талас српске барокне песме; Д. Живковић га, логично, смешта у оквире Доситејевог доба (период 1700–1800 [1850]), али и у оквире барока и у оквире онога што одређује као „просвећеност, рококо, класицизам” (Живковић 1994а: 36), што говори о укрштању црта свих ових праваца у његовом стваралаштву. Рокајни талас је, пише М. Павић, донекле изменио и садржинска и формална обележја српског барока, а разлози томе налазе се у проучавању латинског песништва, које је ушло у школске програме. Тих је, латинских корена жанр пролећне песме или химне, која своје порекло има у збирци *Carmina burana*. Овом жанру, који „носи кроз различите језике и књижевности исту мелодију, која условљава њену строфику и ритмику, а та строфика је сложена, версификација је акценатско-силабичка и [...] води напуштању силабичких традиција барока” (Павић 1991: 59), припада и Орфелинова *Мелодија*, а коју с рококоом спајају и напуштање изосилабизма (стварање строфа од стихова неједнаке дужине), те удруживање поезије са музиком (овде оствареног кроз употребу типично музичког средства – рефрена).

Унутар система стилских формација лакше је позиционирати З. Орфелина него Л. Милованова, стога што неколико њих коегзистира у време кад се пише и објављује *Опит наставлења к Србској сличноречности и слогомјерју или просодици*. Миловановљеве песме настају 1810. године, у доба када у српској књижевности напоре постоје и међусобно утичу један на други неокласицистички и предромантичарски стил (који захватају период од средине XVIII до после 1830. године; уп. Павић 1991б: 73). Почетком XIX века јављају се и романтичарске тенденције (већ од 1814. године), које постају све снажније, да кулминирају после смрти Л. Мушичког, између 1830. и 1840. године, а коначну

победу забележе средином века.²¹ Уз то, Миловановљеве песме штампане су постхумно 1833. године – баш у ово стилски „недефинисано” време – у оквиру *Опита настављења*. Ипак, на основу одређених тематских и формалних обележја, као и времена у којем је настала, песме Л. Милованова се у Павићевом систему стилских формација могу сврстати у предромантизам.²² Наиме, и класицизам и предромантизам подстакнути су историзмом и енциклопедизмом (уп. Павић 1991б: 72) – трагови духа последњег уочљиви су у тематици и у поруци Миловановљеве песме „На књижицу за новољетни дар”, као и у тону оде „иншпектору”, директору и учитељу у последњим строфама песме „Мојој дјечи на мајалес”. Иако само помињање мајалеса, школске свечаности, преко свог латинског порекла призива мисао да смо на трагу класицистичке поетике, русоовски бојен мотив одласка у природу и „остављања училишта”, који се налази у зачудној синтези са одом школској управи, као и форма (само присуство риме, затим септима са схемом ababccb, карактеристичној, рецимо, касније за Вињија), може се повезати са италијанским одн. француским утицајем на предромантичаре; коначно, чињеница да су речи П. Соларића узете за мото *Опита*, као и то да су писане народним језиком и да су блиске Вуку, који је предводник романтичарског покрета – све то чини да се ова песма може сврстати у предромантичарска остварења.

Питање припадности стилској формацији најпроблематичније је и најзанимљивије, чини се, управо код З. Орфелина и Л. Милованова, стога што песме које следе за њима (а које нас овде занимају) даје тек Б. Радичевић, изразити представник српског романтизма. Тако би се сви они који стварају између Б. Радичевића и Ј. Ј. Змаја (дакле, између 1847. и 1880. године) макар наизглед лако могли сврстати у ову формацију. Слика је, ипак, знатно сложенија и остаје никад до краја јасна управо због преплитања праваца унутар назначеног

²¹ Класицизам, ипак, није нестао после 1830. године, он је „за једну генерацију надживео предромантизам и управо та, трећа генерација класициста, или Стеријин круг, живела је у суседству романтичара, а не предромантичара” (Павић 1991б: 76).

²² Драгиша Живковић у својој периодизацији не наводи експлицитно Миловановљено име, а оно се унутар његовог система према хронолошком начелу може сместити у више категорија: у „сентиментализам и предромантизам (1780–1860)”, у „рестаурацијску књижевност (бидермајер и либералну књижевност (1814–1830–1848)”, као и у „романтизам (1814–1880)” (Живковић 1994а: 36).

периода, па је скоро немогуће једнозначно одредити припадност одређеном правцу. Даћемо само неколико примера.

Спочетка, већ „типични романтичар” Б. Радичевић је „и песник рококоа, и песник бидермајера, и песник народног правца, али је он све те своје песничке и стилске оријентације објединио у својој јединственој, народској и европској, језичкој експресији” (Живковић 1994а: 235).²³ Потом, ако, рецимо, поему Љ. Ненадовића „Мрве хлеба” (1881) и одредимо као романтичарску, његове басне су у погледу припадности стилској формацији знатно неутралније, а сâм одабрани жанр, тако експлицитно „поучителни” као што јесте, указује се као какав заостатак из доба просвећености. Док ће, дакле, Ненадовићеви стихови бити у непосредној вези с просвећеношћу посредством одабраног жанровског калупа и извесних језичких одлика које ће преузети из периода када је тај жанр био актуелнији, с друге се, чак и тако, он несметано може уврстити међу романтичаре, будући да су у националним романтизмима у средњој и источној Европи, па и код нас, била „трајнија просветитељско-дидактична начела” (РКТ 1985: 681–682). Према Живковићу пак, он је заједно с Ј. Суботићем, Ј. Стеријом Поповићем и још неким писцима певао „у духу постромантичарске (бидермајерске) осећајности, не достижући патос романтичарско-националног заноса ни љубавно-страсне егзалтације” (Живковић 1994а: 264–265). Коначно, *Божјиће песме* се не могу сврстати нити у једну стилску формацију из овога времена – оне припадају једном, условно речено, паралелном току, току црквене књижевности за децу, који нема много везе са „световном” књижевношћу и њеним развојем.²⁴ Међутим, оне представљају до крајности доведену једну могућност поезије за децу која је присутна и у поезији Ј. Сундечића и у песништву П. Деспотовића – два аутора у нашем корпусу са најобимнијим рукописима песама за децу пре Змаја – а основна особеност те могућности поезије јесте ослањање на хришћанске

²³ Уп. и текст М. Павловића (1981: 138–143) који указује на доста занемаривани сатирични аспект Радичевићеве поезије.

²⁴ То је, чини се, једна од три позиције коју поезија за децу може заузети наспрам доминантних токова књижевности за одрасле. Прва позиција, дакле, подразумева прихватање њеног утицаја у одређеној мери, што се дешава у неколиким наведеним случајевима у предзмајевској поезији за децу, али и касније, рецимо, кад А. Вучо у своју поезију за децу уграђује елементе надреалистичке поетике. Друга, коју заузимају *Божјиће песме*, значи деловање изван њеног видокруга. Трећа се, коначно, остварује кроз супротстављање владајућим књижевним обрасцима, за шта је прототипичан пример песништво М. Данојлића, које настаје као отпор, као „негација доминантног модела поезије друге половине XX века, када су песницима налози 'одрасле' поезије почели да бивају страни, тешки, па и неприродни” (Хамовић В. 2015: 69).

мотиве, које она обрађује на мање или више успешан начин, веома често истичући наравоученије хришћанских легенди и парабола.

0.4. Језичко-историјски контекст

Како су „лингвистички, социјално-историјски и историјско-културни фактори у историји језика повезани у органску целину” (Гутков 2005: 148–149), у излагању контекста у којем се рађа и потом развија српска поезија за децу покушаћемо кратко да скицирамо управо ту синтезу међусобних утицаја.²⁵

Ограничавање привилегија које су Срби добили у време сеобе у Аустроугарску, као и притисци католичке хијерархије, подстицали су српску духовну елиту у првој половини 18. века да се окрене Русији. Православна хијерархија стицала је на руској страни своје образовање и потом свесрдно подржавала коришћење „славеноруских књига” у намери да се одбрани од католичке пропаганде и школских реформи бечког двора. Како у том периоду „није толико била важна стварна форма књижевног језика колико оно што је она представљала” (Херити 1999: 5), језик са руског тла као веза са православљем и значајан чинилац његовог очувања, а тако и, данас наизглед парадоксално, очувања *српског* националног идентитета, лако је примљен међу угарским Србима.²⁶ Руски језик у то време, међутим, постоји у два вида, у облику ниског и високог стила. У облику првог, који је ближи народном, и другог, који је ближи црквенословенском језичком супстрату. Док ће из њихове синтезе касније настати средњи стил, претходник савременог руског језика, на јужнословенско поље долазе „високи стил и њему близак средњепословни историографски стил језика, од савременика такође често називан ’славенским’, који се на хијерархијској скали ’штилова’ XVIII в. може приписати горњим слојевима средњег ’штила’” (Толстој 2004: 31). У другој половини 18. века кроз деловање најпре Захарије

²⁵ Детаљан опис граматичких и стилских карактеристика на одређеном језичком нивоу даваћемо на почецима одговарајућих поглавља.

²⁶ На специфичност ситуације у којој се српска интелигенција одлучила на овакав, наизглед нагли корак указује и А. Албијанић. Иако је црква „шест стотина година, од XII до XVIII века, одано чувала свој званични и сакрални језик, који је био и језик српске књижевности”, она је „у аустријској монархији видела најопаснијег и заклетог непријатеља и схватила је да сама не може никако да се одбрани од прозелитистичке активности католичке цркве” (Албијанић 2010: 67 и даље).

Орфелина, а потом Доситеја Обрадовића, Емануила Јанковића и других световних писаца, рускословенски идиом бива знатно обогаћен упливом елемената говорног српског језика, па је за овај период његовог развоја карактеристична коегзистенција неколико норми и њихова међусобна конкуренција. Тада, али и у првим деценијама 19. века, паралелно постоје три типа књижевног језика: рускословенски, славеносрпски и српски народни. У филолошкој литератури, притом, установљена је и разлика између славеносрпског и доситејевског идиома. Под славеносрпским језиком подразумева се онај језик „који је у претежној мери функционисао међу војвођанским Србима у периоду између 1760. и 1780. године, али и касније – мада не као доминантан израз [...], мешовит језик у којем се славенизми јављају на свим нивоима језичке структуре” (Суботић 2006: 21–22). Однос елемената различитих језичких система у славеносрпском језику није био стабилан и разликовао се од аутора до аутора, од текста до текста, а на то су утицали многи чиниоци – жанр којем одређени текст припада, публика којој је намењен, ауторове језичке компетенције и однос према употреби народних и рускословенских језичких црта итд. Доситеј пак „пише језиком који одговара тадашњој представи интелектуалаца о народном језику. Речи из црквеног језика (или руског) долазе по правилу онда кад треба попунити празнине лексичког фонда народног језика” (Ивић П. 1990: 7). Доситејева визија народног језика није се сасвим подударала са Вуковом, иако јој је претходила. Највиднији раскорак је, чини се, био везан за отвореност према црквенословенским и руским утицајима.²⁷

Друштвена кретања у првој половини 19. века учиниће, међутим, да рускословенски језик убрзо постане, речима Александра Младеновића, „антиузор”, „негативан пример на који се не треба угледати”. Премда је допринео стварању славеносрпског језика, на којем је штампан велики број световних текстова у предвуковском периоду, премда је доцније имао значајну улогу и Мркаљевој и Вуковој реформи азбуке, те Вуковом преводу *Новог завета* и још много чему другом (Младеновић 2005: 226), рускословенски језик је све више

²⁷ Кад је реч о славеносрпском језику, Александар Милановић (2013: 10) у његовом развоју види две *фазе* – једну која је изразито руског типа (орфелиновску), другу која је веома посрбљена (доситејевску), првенствено на морфолошком нивоу. Ова подела на трагу је идеје Ане Кречмер (2008: 547), која предлаже назив „Орфелинов језик”, али у исто време констатује да он не би био адекватан јер „код Орфелина и његових савременика језички код се мења према интенционалној и жанровској припадности текста”, док је код Доситеја и његових савременика већ представљен стабилан идиолект, независно од питања жанра.

своју функцију ограничавао на богослужбену и црквеноадминистративну. Када се политички и културни статус становништва унеколико изменио, позиције црквенословенске књижевности подривали су истодобно „развој друштвених активности народних маса у борби за национално ослобођење, побољшање правног и економског положаја српског становништва” (Гутков 2005: 53), праћени сужавањем простора унутар којег главну реч води црквена хијерархија, а ширењем круга људи који учествују у духовном и интелектуалном раду. У укрштају просветитељске тежње за демократизацијом знања и, доцније, романтичарске глорификације народног духа јавља се тежња за функционалнијим књижевним идиомом, који би поседовао могућност да буде масовно примљен. Она је била посредно подржана изменом и ширењем система жанрова и богаћењем стилских регистара српског језика, који су обележили седамдесете и осамдесете године 18. века. Демократизација језика, заједно са приликама у српској књижевности у другој половини овог века, донела је борбу две концепције његовог култивисања: концепцију „славенског”, коју заступају свештена лица и поједини писци и концепцију „простог” народног језика. Конкуренција норми се, по речима Никите Толстоја (2004: 105), заштрава у „преднационалном” периоду, а тренутак у којем она престаје да постоји у овом облику значи и почетак „етапе стабилизацији норми националног књижевног језика”. У тој етапи славеносрпски и доситејевски идиом опстају са уском социјалном основом, као језик црквених делатника и појединаца који припадају градској буржоазији, док Вук Карацић бира пут стварања новог књижевног језика на народној основи, који ће омогућити образовање широких народних маса и темељнију изградњу националне културе.

Ако се послужимо периодизацијом предвуковског језика коју даје Борис Унбегаун, можемо да приметимо како је унутар нашег корпуса 3. Орфелин усамљен у другој фази предвуковског језика (између 1740. и 1780. године), када је књижевни језик „рускословенски или славенизирани руски којем почињу да конкуришу славенизирани српски и, епизодично, књижевни руски” (Унбегаун 2005: 21). Орфелин се у *Славеносербском магазину*, на трагу ломоносовљевске теорије о три стила, залаже за стварање три напоредне језичке норме – рускословенске, руске и српске народне (в. Милановић 2013: 9). Та је теорија,

заједно са утицајем рускословенског и руског језика, оставила трага на свим језичким нивоима Орфелиновог језика (уп. Младеновић 1960). Л. Милованов, аутор који хронолошки долази први после З. Орфелина у нашем корпусу, припада трећој Унбегауновој фази, фази у којој „присуствујемо превази славенизираног и русифицираног српског као књижевног језика и покушајима да се он замени језиком сељака, лишеним свих црквенословенских елемената” (Унбегаун 2005: 21). Другим речима, дело Л. Милованова настаје у сâм освит Вукове реформе, па су у предговору *Опита* очигледне жеља за једном језичком нормом („Аколи би које Србске матере син, материним језиком писати воли, то би требало, да најприје Писменицу својег језика изда. – Или да основ положи, по којему ће писати; и у писању сталан да буде”) и наклоност према „простом материном” српском језику, који се оцењује као „прекрасни”. Уосталом, кад се осмотре Миловановљево песме, већ је на први поглед јасно колико је њихов језик близак Вуковом идеалу.²⁸ Сви остали аутори који се налазе у нашем корпусу по начелу хронологије могли би се сврстати у вуковски период развоја српског књижевног језика, премда је већ на прво читање њихових текстова јасно да се према вуковском језику односе на различит начин и да је ту касније потребно извршити даље нијансирање. Посебно ће бити занимљиво промотрити како тематска усмереност текста и (не)постојање свести о специфичном реципијенту утичу на његово језичко обликовање.

0.5. Хипотезе

Наша претпоставка је да су на писање поезије за децу утицали разноврсни фактори и да су сви оставили трага у њеном језичком и стилском обликовању. Фактори би се условно могли груписати у неколико категорија:

²⁸ У „Предговору издатељевом” уочљива је Вукова симпатија за Миловановљево дело. Иако у њему налази „готово све обичне погрешке данашњи наши списатеља, а особито непостојање свакога рода у писању различити речи”, он указује на пишчев предговор у којем се види да је „пишући ову књигу имао право мњеније о Српскоме језику и књижеству”. Његов суд о Миловановљевом песништву такође је веома похвалан и у том контексту није лоше овде цитирати овај често навођени одломак: „може се слободно казати, да је Лука био прави естетически мајстор начинити стихова; и са самом овом, овако после смрти његове издатом књижицом, заслужује место међу првим нашим списатељима дојакошњег и данашњег времена, а да је којом срећом, од како је почео писати, једнако писао и књиге издавао, могао је бити први Српски класически списатељ” (уп. Карацић 1833: в–у).

1. прилике у српском књижевном језику – на свим језичким нивоима очекују се трагови језичких превирања и смењивања доминантног типа књижевног језика;

2. књижевно-историјске прилике – очекује се језички и стилски репертоар који је у одређеној мери сличан доминантном у књижевности „за одрасле” у датом периоду;

3. тематска усмереност текста и његово жанровско обликовање – очекује се да су текстови са различитом тематском доминантом писани уз различит степен уплива језичких варијанти (нпр. они који у себи садрже религиозне конотације највероватније су задржали неке црквенословенске црте и сл.; уп. Толстој 2004), као и то да је одабир песничке форме (а не неке друге) утицао на његов језичко-стилски репертоар;

4. свести о психо-интелектуалним могућностима реципијента – како су могућности онога који реципира дело у интелектуалном и афективном смислу мање нијансиране у односу на ауторове, очекује се прилагођавање песничког језика на свим нивоима (о томе ће прецизније бити речи у поглављима која следе).

Посебно ће бити занимљиво промотрити оне случајеве у којима се утицај фактора сукобљава. Примера ради, организација реченице типична за барокне тенденције у књижевности или пак романтичарска разбарушеност стила (фактор 2), која подразумева многе интерјекције, стоји насупрот свести о могућностима реципијента и имплицитном захтеву за језичким прилагођавањем, који подразумева уклањање тих интерјекција, ради веће разумљивости и читљивости (фактор 4). На крају, како је поезија овог периода „неодвојива од просветитељских идеја књижевника, педагога и школских управитеља”, како „показује, пре свега, потребу писаца да децу васпитају и подуче моралним вредностима, а тек онда на бригу о естетској мери песме или дечјој природи” (Опачић 2011: 21), очекујемо да се кроз анализу открију и језичка и стилска средства којима се остварује њена дидактичност.

1. ГРАФИЈА. ОРТОГРАФИЈА. ФОНЕТИКА.

У периоду који истражујемо конкуренција облика одвија се у неколико видова. У писаном тексту не може се заобићи избор писма, тј. бирање црквене или грађанске ћирилице (одн. латинице). Кад је реч о избору унутар графијског система, репертоар је широк и обухвата велики број графема које су се користиле још у текстовима који припадају српкословенској редакцији старословенског језика.²⁹ Тако ће се наше истраживање у погледу графије кретати у три правца. Покушаћемо да истражимо и опишемо: 1. писање фонема за које у графијском систему преддуковског периода нема одговарајуће графеме, 2. (не)доследност у писању графема које у српском језику немају одговарајућу фонему,³⁰ а томе треба додати и 3. (не)доследност у бележењу мање фреквентних фонема (/ћ/, /ф/, /х/, /ц/). Употреба оних графема које немају одговарајућу фонему у српском фонетско-фонолошком систему значила је и опредељивање за морфонолошки заснован правопис, насупрот оном који је заснован на фонетском начелу.³¹ Говорећи о графијском систему и ортографији, умногоме ћемо се дотаћи и фонетског система (нпр. кроз бележење рефлекса јата, писање јерија и др.). При крају поглавља ћемо, ипак, покушати да допунимо поглед на диференцијацију

²⁹ Можда се превирања у погледу графије најјасније уочавају у постојању различних буквара током 18. и 19. века. О томе Бранкица Чигоја (2010: 132–133) пише: „*Буквар* Гаврила Стефановића Венцловића (1717. године) је најстарији сачувани *рукописни* примерак са иновацијама у словном саставу српске ћирилице (графије за *ћ*, *ђ* и *џ*). Са букваром Теофана Прокоповича ушао је рускоцрквени језик и рускоцрквена ћирилица у српску писменост, и од тог времена је у употреби у нашој цркви. Нови приступ неговању писаној речи доносе *Буквар* и *Калиграфија* Захарија Орфелина, који до Доситеја Обрадовића представља јединог писца који је своја дела штампао руском грађанском азбуком. [...] *Буквар* Вука Стефановића Карацића (Беч 1827. године), први је српски штампани буквар на народном језику и реформисаној, српској ћирилици.”

³⁰ Љиљана Суботић (1989: 46) исправно примећује како су у графијском систему постојале три врсте „излишних” слова: „1. слова механички преузета из грчког писма <ν, ω, ψ, ξ>; 2. ’празна’ и ’плеонастичка’ слова – последица редукције у фонолошком систему <ъ, ь, ѣ, ы, ѡ> и 3. слова из старословенске и руске традиције која су означавала палаталан консонант + вокал, односно секвенцу /j/ + вокал <ю, е, я; и сл.>.”

³¹ Опредељење за један или други тип ортографије, и кад је константно код неког аутора, није увек и једнако доследно. Тако нпр. Љ. Суботић у језику Ј. Хацића препознаје чак пет ортографских фаза (Суботић 1989: 49–53 и 196–197); А. Милановић (2014: 67) у језику Ј. Суботића види две етапе: „Током прве фазе, која је трајала до 1871. године, Суботић је употребљавао бројне сувишне графеме и слова, укључујући и ’безгласне’ јерове. Друга фаза настаје увођењем јоте и одбацивањем историјског правописа.”

текстова унутар корпуса с обзиром на опредељивање између рускословенских и српкословенских рефлекса одређених фонема или фонемских група и сл.

Све наведено чини језичку ситуацију унутар нашег корпуса веома сложеном, а комплекснија правописна решења и неуједначеност рефлекса свакако су фактори који читаоцу отежавају рецепцију поетског текста.

1.1. Графија

Црквеном ћирилицом штампани су само Орфелинова *Мелодија к пролећу* (прво издање, из 1765) и *Божјиње песме* (1862). Остали рукописи, укључујући и друго издање *Мелодије* (1818), чак и кад носе трагове предвуковске (орто)графије, штампани су грађанском ћирилицом. Латинично писмо користи се само онда кад се наводи оригинални цитат из одређеног дела које је њиме штампано. Цитати се по правилу налазе на месту мотоа и интегришу написани текст у одређену интертекстуалну мрежу, о чему ће бити речи при крају нашег рада (одељак „Мото и напомене уз текст”).

Кад се издвоје графеме коришћене у нашим песмама, постаје очигледна ванредна разноврсност текстова у корпусу. Наиме, док у песмама И. Ћирића (1872) бележимо 26 графема (у односу на вуковски систем изостају <ђ>, <ф>, <х> и <ц>), у *Божјињим песмама* (1862) присутне су чак 42 графеме. Ако је први податак сведочанство ретке употребе појединих фонема / графема у српском језику, друго је остатак етимолошког правописа, који се с разлогом појављује у тексту чија је тематика уско везана уз хришћанску религију.

Фонема /j/ може се узети као представник оних фонема које немају своју графему, посебно кад се има у виду да је писање фонема /љ/ и /њ/ у проматраном периоду нераздвојно везано уз писање ове фонеме. Јота се доследно појављује у једном дѐлу текстова из нашег корпуса. Први пут је бележимо код Л. Милованова 1833. године. Исп.: пјесму ЛМ 76, поје БР 9, устај ЈСб 2, певајмо ПД 4, угреје МПШ 10, јата МКА 47, осмејкује ЈГ 160, мајку АП 57, једна Ић 6, уздисаја МП2 323, хартије Г 1.

Ипак, ваља поменути да се у овим текстовима у ограничену броју примера /j/ недоследно бележи, чему је узрок, највероватније, интервокалска и(ли) финална позиција фонеме:

<j> / <ø>: радуј ПД 4, божиј ПД 8 : преби ПД 20, Троице ПД 28; моја МПЗ 68, гујо МПЗ 68 : димишћио МПЗ 68, крвопио МПЗ 68.

Пре Миловановљевог текста стоје обе варијанте Орфелинове *Мелодије* у којима се фонема /j/ означава друкчије. Уз то, и у времену после Вукове појаве, изван број писаца није прихватио писање јоте или њу није писао доследно. Стога су они на различите начине решавали и писање ове фонеме и писање гласовних група које су је у свом саставу садржале. У записивање фонеме /j/ предњачиле су две графеме:

<й>: сойкомъ ЗО 9, славѣи ЗО 8, цайзелѢ ЗО2 14, најсилниѣ ЈСд 73, вай ЈСд 80, райске ЂР 2, зной ЂР 12, њойзи ЉН 204, витлай ЉН 201, Возиграйте БП 6, Ликѣи БП 10;³²

<і>: іошѣ ЈСд 11, броіомъ ЈСд 17, коіой ЈСд 22, твоіой ЈСд 58, іой ЉН 17, іоште ЉН 148, своіой ЉН 192.³³

Графема <і>, као што се види из наведених примера, јавља се на почетку речи испред вокала /o/, као и између два /o/ у средини речи. Маргинално се, осим ових, појављују још две писане реализације фонеме /j/:

<і>: своіой ЗО 3, своіой ЗО2 6, Їѡсифѣ БП 18 (усамљен пример);

<ѵ>: Мѡѵсей БП 5 (усамљен пример).

И унутар ових текстова, спорадично се фонема /j/ изоставља у писању: уми ЈСб 1 (али: умијте ЈСб 149, залијте ЈСб 149), Гађау ЂР 18.³⁴

Секвенца /j+a/ бива на почетку речи записана лигатуром <ѧ>у два песничка рукописа: код З. Орфелина и у *Божјићним песмама*. У средини и на крају речи у поменутих рукописима користи се старословенска графема <ѧ>.

<ѧ>: ѧвлѧсе ЗО 3, ѧстребѢ ЗО 9, ѧзыци БП 16, ѧслѢхѢ БП 18, ѧснаѧ БП 19;

³² У збирци П. Деспотовића на само једном месту се користи графема <й>, па је то највероватније грешка настала приликом штампања: Преподобной ПД 21. Уп. божјој ПД 34, китној ПД 38, грешној ПД 42 итд.

³³ Ј. Суботић користи ову графему у оквиру датирања песама: 7. Јул. 1857. ЈСб 142 (али и: 7. Јул. 1857. ЈСб 143), а Ђ. Рајковић само у предговору: іошѣ ЂР IX, своіомъ ЂР IX, коіой ЂР VIII.

³⁴ Код Ј. Суботића је изостављање финалног гласа у примеру „уми” донекле мотивисано гласовним подударом са „утри”, док у другом примеру то, евидентно, није случај. Више о утицају риме на облик речи в. „Строфика, метрика и рима”.

<а>: преаснѣ ЗО 3, народилсѣ БП 9, краснаѣ БП 19, Сващенике БП 19.

Писање ове гласовне групе нешто је устаљеније уз помоћ графеме <я>, која је до српске интелигенције доспевала кроз утицај руских световних књига штампаних грађанском ћирилицом (уп. Младеновић 2005: 204): преасну ЗО2 5, отпуская ЗО2 6, ЈСд 28, яйце ЂР 23, ябуко ЉН 114.

Секвенца /j+e/ се у овим рукописима такође обележава различито. На почетку речи и иза вокала, обележава се двома графемама:

<е->: естествѣ ЗО 1 (усамљен пример);

<є->: елень ЗО 6, Єго БП6, єчала ЉН 196, еле ЂР 2, єдну ЈСд 58;

<Ве>: издаесе ЗО 3, цвиѣтъ ЈСд 34, повиваетсѣ БП 5;

<Ве>: дае ЗО 4; Царіе БП 5, избіе ЉН 83, грієха ЈСд 57, теоріе ЂР 34;

<ѣ>: перѣмъ ЉН 209.³⁵

Група /j+и/ се заправо изговарала као дуго /и/. Тај дуги вокал, претежно у финалној позицији, обележавао се у овом периоду углавном на два начина: <ый> и <ій>. Више је категорија у којима се појављује прва варијанта записа, већином у ном. јд. заменичко-придевске промене и у ном. јд. партиципских облика, при чему се други јављају само у *Божиим песмама*: ясный ЗО2 7, бодрый ЗО2 12, овый ЈСд 16, Бого-сличный ЈСд 26, скромный ЂР 1, гнѣилый ЂР 4, пернатый ЉН 203, Второй ЉН 214, правдивый БП 5, неслобивый БП 5; дошедый БП 27, привѣдый БП 27. Други начин бележимо код Ђ. Рајковића, Ј. Сундечића и Љ. Ненадовића: Крѣпкій ЈСд 12, благій ЂР 7, анѣлскій ЂР 7, драгій ЉН 149, дивльїй ЉН 206.

Група /j+у/, на супрот вуковском решењу, доследно се у њима обележава лигатуром <ю>, што је обичај и у старословенским текстовима: южні' ЗО 4, издаю ЗО 3, показуюћи ЗО2 6, представляю ЗО2 5, свию ЈСд 12, ютру ЂР 10, кликуюћи ЂР 16, юначкога ЉН 209, виуюће ЉН 192, радостію БП 8, воздають БП 8.

Кад је реч о графемама које данас нису присутне у графичком систему, у нашем корпусу примећује се њихова активна, али ограничена употреба, и то управо у оним текстовима који су и по питању писања фонеме /j/ одступали од вуковске норме. Графема <ѣ> присутна је унутар седам текстова: ЗО, ЗО2, ЈСд,

³⁵ Од писања групе /je/ чешће је писање група /ље/, /ње/ са <ѣ>: одвалѣнъ ЈСд 33, найдалѣгъ ЈСд 39, шалѣмъ ЂР 6, болѣтице ЂР 28, болѣ ЉН 193, дивлѣ ЉН 114; теченѣ ЗО2 6 (усамљен пример у ЗО2), створенѣ ЈСд 16, горнѣмъ ЈСд 37, проклинѣшъ ЂР 6, женѣнъ ЂР 12, зверинѣ ЉН 149, учинѣнъ ЉН 205. Код Ј. Суботића је овде присутно колебање. Уп. Углѣвље ЈСб 149 : здравље ЈСб 1, Гуканѣ ЈСб 146 : вѣнчање ЈСб 152, вишнѣм ЈСб 148 : јутарња ЈСб 143.

ЂР, ЈСб (али не и ЈСб2, текста који се налази унутар антологије *Венац песама* из 1872. године), ЉН (али не и ЉН2, која се налази унутар *Дара доброј деци* М. П. Шапчанина) и БП; у свима њима се пише мање или више недоследно на месту етимолошког јата: вѣнаць ЗО 3, лѣто ЗО 4, бѣлой ЗО 10, дѣвицу ЗО2 5, грѣюћи ЗО2 6, гнѣздѣ ЗО2 9, савѣсть ЈСд 12, крѣпость ЈСд 17, мѣста ЈСд 43, Нѣжне ЂР 6, дѣла ЂР 13, гнѣва ЂР 34, пѣсне ЈСб 1, звѣздице ЈСб 2, лѣкара ЈСб 149, Нѣмцу ЈСб 276, смѣрно ЉН 149, Воспѣваите БП 5, дѣвы БП 5.

Екавски рефлекс јата бележи се графемом <е>: Месець ЗО 4, времење ЗО 6, млека ЈСб 3, вечность ЂР 15, бела ЂР 35, где ЉН 197, беседила ЉН 210.

Уз икавизме који су уобичајени и у нормираном језику у ограниченом броју лексема, јављају се каткад екавски облици:

<ѣ/е> / <и>: нѣсу ЈСд 11 : нису ЈСд 91; несам ПД 44, неси ПД 60, несу ПД 10 : није ПД 76; мислео ПД 73 : мислиш ПД 31; воле ЈГ 195 : воли ЈГ 172; воле СП 12 : воли СП 13; водем ВМЈ 33 : воли ВМЈ 117.

Ијекавски рефлекс посведочен је у неколико рукописа који припадају нашем корпусу и бележи се на три начина:

<іе>: пріе ЈСд 45, Тужніемъ ЈСд 45, доніела ЂР 18, двіе ЂР 39;

<іе>: биеле ЉН 206, ниесмо ЉН 192;

<іје>: бијела ЈСб 164 (в. и доле).³⁶

Икавизам који није уобичајен у књижевном језику налазимо код више аутора, и то у облицима радног глаголског придева и као рефлекс јата испред фонеме /j/. Ови икавизми су типични за војвођанске говоре и Љ. Суботић (2008: 158) их сврстава међу карактеристичне црте доситејевског славеносрпског језика. Поменуто икавизме бележимо у следећим примерима: гријем ЂР 22, Долетила ЈСб 140, смије ЈСб 145, волио ЉН 149, грије СДД 66, живио ВМЈ 117, насмије ВМЈ 69.

³⁶ На то да се употреби ијекавски рефлекс јата често утичу метрички разлози и рима, а не нестабилност рефлекса у делу одређеног писца. Чини се да су они схватили један и други рефлекс као мање-више равноправне варијанте који се могу користити зависно од тога шта је потребно да би се успоставио жељени ритам. Тако се може објаснити и чињеница да је већина примера забележена са ијекавским рефлексом управо двосложна, а не једносложна замена јата. Уп.: Младѣ као цвіетъ / Саво радѣ Бога, / Одбацы свіетъ / И свѣта сласть ЈСд 34; Твога живота (ако л' се збіе) / Свіећа да се угаси пріе ЈСд 45; По лијепој Италиі / Путовала млада мати, / Гдѣ шта бија оку видит', / Ту јој мора нога стати ЈСб 142; Недај да јој мраз нахуди, / Заклони је од дна врела, / Плаха дажда, бурна вихра, / И од снѣга од бијела ЈСб 164; Кадѣ на небу звезде сійну, / Дигнемъ очи обадвіе, / Да крозь суза маглуштину / Назремъ една звезда гди е ЂР 9; Ал' кадѣ свану трезно јутро, / Некте ріечъ одржати ЂР 17; Кадѣ я 'вако сталанъ, високъ и дебео, / Одѣ силногъ се ветра ниесамъ оteo? ЉН 192; Сданъ дивльій вепаръ подѣ растомъ стаяше, / И биеле свое онѣ зубе оштраше ЉН 206.

У записима рефлекса јата колебања су многобројна:

<ѣ> / <е>: всѣхъ ЗО 9: свемъ ЗО 5, цвѣтићи ЈСб 1 : цвету ЈСб 155, време ЈСд 37 : Врѣме ЈСд 72, дѣцо ЉН 195 : децо ЉН 196, пѣванѣмъ ЉН 209 : певаше ЉН 210, прѣчисту БП 12 : Пречиста БП 10, главѣ БП 27 : церкве БП 27;

<ѣ> / <іе>: цвѣта ЈСд 43 : цвіетъ ЈСд 34, свѣта ЈСд 34 : свіетъ ЈСд 91, увѣкъ ЈСд 92 : увіекъ ЈСд 43, грѣха ЈСд 32 : грієха ЈСд 57, смѣломъ ЈСд 23 : смієла ЈСд 71, колѣвцы ЈСд 50 : колієвке ЈСд 80;

<ѣ> / <іје>: бѣле ЈСб 145 : бијєла ЈСб 164, лѣпоти ЈСб 141 : лијєпој ЈСб 142;

<ѣ> / <и>: насмѣјала ЈСб 4 : смије ЈСб 145, зажелѣо ЈСб 162 : зажелио ЈСб 150, нѣсу ЈСд 80 : ниси ЈСд 91;

<ѣ> / <і>: Разумѣмъ ЈСд 13 : разуміо ЈСд 86;

<е> / <іе>: Пре ЋР 11 : пріє ЋР 22, речъ ЋР 27 : рієчь ЋР 17;

<е> / <іје>: дете СлП 28 : бијєс СлП 28;

<іе> / <и>: ниєсамъ ЉН 192 : нисамъ ЉН 148.

Међу овим рукописима, танко и дебело јер не појављују се само у стиховима Ј. Суботића, а исто важи, логично, и за графему јери. Записани јерови не поседују у њима фонемску вредност. Тако, дебело јер означава крај речи која се завршава на сугласник: скачѣтъ ЗО 7, већъ ЗО 8, земнымѣ ЗО2 6, согрѣваєтъ ЗО2 7, манемъ ЈСд 12, крстѣ ЈСд 15, плаштѣ ЋР 3, часѣ ЋР 5, прутићемъ ЉН 83, кобацѣ ЉН 115, взорѣ БП 28, концецѣ БП 28, Урошѣ БП 28.

Танко јер се јавља у ограниченом броју категорија – углавном је ту да означи крај речи колективних именица женског рода на сугласник, апстрактних на /-ѡст/, као и збирних именица на /-ад/. Ипак, у *Божийним песмама* налазимо га, не сасвим доследно, и у облицима презента, а томе се може додати и писање предлога /у/ у архаичном облику са овим а не дебелим јером, како је то случај у свим другим рукописима који користе јерове. Исп.: хладность ЗО 4, гѣсчадь ЗО 10, ПРОЛЕЋЬЄ ЗО 10 (али и: пролеће ЗО 3), цвєћье ЗО 5, Благодарность ЗО2 14, Узимаюћь ЗО2 10, крѣпость ЈСд 17, масть ЈСд 29, тисућь ЈСд 44, ноћь ЋР 2, речъ ЋР 21, Самость ЋР 25, паметь ЉН 17, сладость ЉН 115, помоћь ЉН 196, темность БП 14, печаль БП 14, породишь БП 12, свирають БП 16 (али и: поють БП 8, воздають БП 16), вь БП 15.

У једном делу ових рукописа танко јер се користи приликом означавања фонема /љ/ и /њ/.

<ль>: Надовольит' ЂР 1, озбильный ЂР 3, земли ЈСд 19, бодљивимъ ЈСд 51, желыи ЉН 18, грабљива ЉН 196, избавитель БП 16;

<нь>: гнъилый ЂР 4, огань ЂР 18, неплодкиныи ЈСд 40, нъиве ЈСд 60, нъойзи ЉН 209, конъи ЉН 210.³⁷

Писање танког јера метастазирало је на позицију иза финалног /р/ у другој верзији *Мелодије* и у *Божјићним песмама*. Ипак, ту се оно пише недоследно:

<ръ> / <ръ>: Пастырь ЗО2 10 : ЗО2 12, Туртуръ ЗО2 13; царь БП 17, пастырь БП 27 : Даръ БП 8, мъръ БП 12.

Фонема /у/, заједно са руским фонетизмом „тите“ (<ѳ> = /ф/) и руским акцентом, никада није нашла своје место у српском изговору рускословенског језика „тако да је у овом погледу руски црквени језик бивао србизиран, што је значило да су Срби задржали свој традиционалан изговор: ы = и“ (Младеновић 2005: 204). Графема <ы> се тако само у појединим рукописима бележи на местима где се по етимологији налазила фонема /у/. Најраспрострањенија је у корену именица и личних заменица, у деклинацији придева, као и у појединим облицима глагола /бити/ и од њега изведених глагола. Уп.: высине ЗО 4, красны ЗО 5, сынке ЈСд 25, ты ЈСд 82, байны ЈСд 78, Крыловъ ЂР 26 (презиме руског писца), быва ЂР 11, грозны ЂР 6, была ЉН 84, Выше ЉН 198, ѡзыци БП 16, мрачныхъ БП 17.

Само у неколико текстова посведочена је, међутим, графема <ы> унутар именичке промене. Обе верзије Орфелинове *Мелодије* и *Божјићне песме*, тако, бележе је и у следећим категоријама:

ном., ак. и вок. мн.: цары БП 7; дары БП 5, главы БП 28; горы БП 6;

ген. мн.: горы БП 5, дѣвы БП 5, тмы БП 17;

дат. јд.: славы ЗО 3, славы ЗО2 6;

инстр. мн.: крилы ЗО 11; аггелы БП5, архаггелы БП 5, хоры БП 11.

У појединим текстовима недоследно се спроводи писање јерија иза африкате /ц/, што је карактеристика рускословенског језика:

³⁷ У *Божјићним песмама* на насловној страни стоји „Печатане и издане *печатньомъ* І. К. Сопроновомъ“ (курзив В.В.Р.), па је и у њима присутно означавање фонеме /њ/ као <нь>.

<цы>: Живописцы 30 3, птицы 30 6, Овцы 30 6, яганцы 302 9, Рыболовцы 302 10, Врabcы 302 12, руцы ЈСд 58, санцы ЈСд 62, вѣнцы БП 27;

<цы> / <ци>: Овцы 30 6 : Рыболовцы 30 7, муцы ЈСд 58 : муци ЈСд 44, данцы ЈСд 62 : тамници ЈСд 61, чѣловѣцы БП 13 : ѣзыцы БП 16.³⁸

Маргинално се појављују <s> и графеме грчког порекла <ω>, <v> и <ϕ>. Највећа одступања у вези са њиховим присуством дешавају се у *Божјићним песмама*, нешто мање су присутне у првој, а још мање у другој верзији Орфелинове *Мелодије*.

<s>: пресѣлнѣ БП 14, Селенѣтеса БП 15, свѣздаріе БП 16, Свѣріе БП 18;

<s> / <з>: Свѣзда БП 7 : Звѣзда БП 10;

<ω>: многолѣчнѣ 30 11, равнѣ 30 4, Осетећи 30 5, Мѣнсей БП 5, Сіѣне БП 11, Јѣсифѣ БП 16, Красно БП 11, ѣбрѣли БП 7, ѣпливаеѣ БП 11;

<ω> / <о>: такѣ 30 9 : тако 30 11, прерадостнѣ 30 5 : радостно 30 5, Ирѣдѣ БП 10 : Ирѣдѣ БП 8; преисподнагѣ БП 12, зѣмнагѣ БП 12 : несквернагѣ БП 16, Богатагѣ БП 17;

<v>: Єгѣптѣ БП 16, Сѣрміе БП 28; Мѣнсей БП 5; Єѣѣ БП 14;

<v> / <і>: смѣрнѣ БП 7 : Смірнѣ БП 26;

<ϕ>: Віѣлсеѣ БП 9, Аѣѣна БП 27.

Као што се из примера види, ижица се у једном рукопису користи за обележавање три фонеме – /и/, /ј/ и /в/.

У групу графема које се маргинално употребљавају спадају и лигатуре <щ>, <ѣ> и <ѣ̄>. Прва се налази у сва три рукописа, друга и трећа присутне су само у првој верзији *Мелодије* и у *Божјићним песмама*.

<щ>: израцаѣа 30 8, щиглицѣ 30 9, ищѣгѣ 302 12, срищѣгѣ 302 14, Сващѣнике БП 19, вѣщаеѣ БП 8, восплещите БП 16;

<ѣ>: дѣѣвицѣ 30 3, накићенѣ 30 3, кавезѣ 30 11, шѣствѣйте БП 5, Богѣ БП 6;

<ѣ̄>: ѣ̄ 30 4, ѣ̄вѣщаша БП 7, ѣ̄иди БП 14, ѣ̄тѣрѣзите БП 15.

³⁸ Занимљив је у том смислу однос између прве и друге варијанте Орфелинове *Мелодије*. Очекивало би се да, услед каснијег времена штампања рукописа у другој варијанти нестане одређени број примера за јери. Међутим, други текст је, супротно очекивањима, хиперкоректан. У прилог томе сведочи изостанак колебања у претходном случају, као и у следећима:

<и> / <ы>: вѣтри 30 4 : Вѣтры 302 6, тѣари 30 5 : тѣары 302 5, крила 30 6 : крыла 302 9, тимѣ 30 5 : Тымѣ 302 7; разкрилаѣа 30 6 : разкрылаѣа 302 9.

У *Мелодији* из 1818. године лигатура <8> замењена је графемом <y> (идутъ 302 8, воздухъ 302 9), а предлог „од”, који се у првој верзији бележио лигатуром <Ѹ>, овде се бележи секвенцом <отъ>: отъ 302 6.

Графеме <ђ>, <ф>, <х> и <ц> занимљиве су нам због свог порекла. Прва је заједно са графемом <ћ> бележила континуанте старих сугласничких група /жд/ и /шт/; <ф> и <ц> своју фреквенцију у највећој мери дугују оријентализмима; графема <х> до 1836. године изостаје из Вукових рукописа и тек касније се устаљује у његовом графичком систему. Треба овде такође имати на уму да се веома често изостанак фонема које би оне означавале може тумачити преко (не)обимности текста одређеног извора. Другим речима, тамо где део корпуса сачињава једна песма неког аутора, јасно је да се због дужине текста одређена фонема неће појавити услед њене (не)учесталости у српском језику уопште, па тако ни њен графички еквивалент.

Графема <ђ> изостаје у 30, 302, ЈСб2, БП, АП, Ић, СлП. О нефреквенности самог гласа реч је у свим случајевима осим у 30, 302 и БП. Тамо се, наиме, на данашњем месту фонеме <ђ> јавља старословенска група <жд>: прохлаждають 30 4, Прохлаждава 302 7, рожденномъ БП 7.

Графема <ф> се појављује у следећим рукописима: 30, 302, БР, ЈСд, ЂР, ЈСб, ЉН, БП, ПД, МПШ.³⁹ Изостајање поменуте графеме у осталим текстовима може се правдати њиховом необимношћу. У оним рукописима где се појављује, углавном су то речи страног порекла и властита имена: Грифъ 30 6, лѣфтъ 30 6, Серафима ЂР 6, филозофія ЂР 12, форму ЈСб 142, фруле ЉН 211, порфири ПД 38; Рафаела ЈСб 142, Фрушке ЈСб 156, ЈуѿифѢ БП 16, Јосиф ПД 11, Стефану ПД 18.

У рукопису Б. Радичевића и М. П. Шапчанина писање графеме <ф> показало се недоследним и у оно мало случајева где је забележено:

<ф> / <в>: фуку БР 42 : Вруло БР2 15; софри МПШ 14 : вуруна МПШ 10, наворицу МПШ 14.

У Радичевићевом рукопису, као и у песмама Љ. Ненадовића, бележимо примере употребе ове графеме на месту фонеме /в/ или иницијалне групе /хв-/ у писању неколико речи:

<в> → <ф>: лафъ ЉН 148, лафу ЉН 149, лафе ЉН 152;

³⁹ Код Ј. Сундечића ова графема се јавља само у импресуму у речи <Профессора>.

<хв> → <ф>: Фала БР 43, фалимъ ЉН 115, фала ЉН 200.

Графема <х> присутна је у свим рукописима. Ипак, њена употреба није доследна у великој мери и језички материјал у том смислу показује разнолика колебања, што се да видети и по горе наведеним примерима. Доследно писање ове графеме налазимо тек у неколико рукописа, а за ту доследност је више заслужна њихова (не)обимност, него стабилност ове графеме. Уп.: ха ЛМ 86, хоћу ЛМ 86, воздух ЛМ 77, храна АП 57, лахора СлП 28, тихога СлП 28.

Употреба графеме <х>, међутим, у осталим рукописима крајње је недоследна. Више је оних рукописа у којима се она доследно не употребљава него оних у којима се доследно употребљава. Како бисмо то боље показали, класификовали смо примере према позицији у речи – иницијалној, медијалној и финалној. Издвојили смо као карактеристичну и медијалну интервокалску позицију. Целокупна ситуација у вези са писањем графеме <х> може се наслутити већ према томе како је аутори пишу у иницијалној позицији:

<х->: храму МКА 47, хи ЈГ 168, ха ЈГ 169, хитре ЈГ 176, Хој ЈГ 181, хајдук ЈГ 182, хоће ВМЈ 33, хаљинице ВМЈ 34, хајде ВМЈ 68, хаљке ВМЈ 69;

<х-> / <ø->: хладности ЗО 7: еродіе ЗО 9; Хрїстіянство ЈСд 23, хлѣбъ ЈСд 54, храму ЈСд 25 : Адскога ЈСд 28, адъ ЈСд 32; Хердера ЂР 11, хити ЂР 8, хоръ ЂР 6, худый ЂР 19 : ладакъ ЂР 1, ладногъ ЂР 11, оѣаше ЂР 32, раномъ ЂР 11; хладна ЈСб 155, хаљиницу ЈСб 161, храна ЈСб 165 : Рано ЈСб 151; Хайде ЉН 211, хитре ЉН 198 : ладу ЉН 195, рти ЉН 198, леба ЉН 212; Хрїста БП 6, хвала БП 6, холми БП 6 : ада БП 12; хајде ПД 64, хране ПД 51, хиљаду ПД 46 : лебом ПД 55, хтело ПД 60; ладноков СП2 21 : Хеј СП2 21;

<х-> → <ø->: тела БР 10, итноу БР 15, ајдук БР 23.

Фонема /х/ није забележена у песмама Б. Радичевића из нашег корпуса. Ту, ипак, треба имати у виду да песма уврштена у *Венац* С. Поповића не садржи речи у којима би се она употребљавала, али да би то вероватно био случај јер је у другим песмама ове антологије она бележена доследно. Најдоследније ову фонему у иницијалној позицији записују Ј. Грчић и В. М. Јовановић (код Абердара налазимо је само у једној речи), док је код свих осталих присутно колебање. И оно је, међутим, овде у различитој мери. Код Орфелина иницијално <х> бива изостављено само у једној речи страног порекла, код Сундечића и у

Божјићним песмама само у именовану појма из грчке митологије (/Хад/), па се у њима о недоследности у правом смислу не може говорити.

У медијалној позицији налазимо колебање и код Грчића, а има и оних аутора код којих у овој позицијине налазимо поменуто графему:

<-x->: задахне МПШ 3, Усхте ПД 46, нахрани СП 28, расхлади СП 24;

<-x-> / <-ø->: усхића ЂР 2 :саморанъ ЂР 12, манитый ЂР 19; оглухнуло ЈГ 169, задрхта ЈГ 188 : дануло ЈГ 176 (али и: да'нуло ЈГ 176), прну ЈГ 182;

<-x-> → <-ø->: наранимо ЈСд 60, саранили ЈСб 152, прну ЈН 204.

У међувокалском положају стање је хетерогеније. Једина константа је изостанак ове графеме код Радичевића и њено снажно присуство у Орфелиновом тексту и *Божјићним песмама*.

<ВхВ>: доходитъ ЗО 3, тихой ЗО 6, страха ЈСд 18, страхомъ ЈСд 37, нахудити ЈСб 153, нахудило ЈСб 163, Нехай БП 11, д8ха БП 12, Греховно ПД 3, заход ПД 48, Походе МПЗ 109, тихо ЈГ 199, махом ЈГ 186, плахом ЈГ 195;

<ВхВ> / <ВВ>: ваздуху ЂР 41, тихо ЂР 26, утѣхе ЂР 32 : віоръ ЂР 31, поодит' ЂР 26, осмеую ЂР 13; утѣхо ЈН 207 : страота ЈН 210, тио ЈН 148; зелених МП2 323 : њи МП2 325;

<ВхВ> → <ВВ>: страу БР 11, осмеива БР 15, Тиу БР 42, Дуом БР 43.

У финалној позицији <x> налазимо и у поезији Б. Радичевића, али само у усамљеном примеру узвика /ох/. Писање је опет најдоследније код З. Орфелина и у *Божјићним песмама*, придружују им се Ј. Суботић и М. К. Абердар (код њега је посведочен само један пример), док сви остали текстови указују на нестабилност ове графеме у њима:

<-x>: горахъ ЗО 6, потокахъ ЗО 7, Јаох ЈСб 150, дух ЈСб 142, њих ЈСб 143, рекох ЈСб 157, всѣхъ БП 15, старих МКА 47;

<-x> / <-ø>: Ох БР 21 : они БР 12; ахъ ЂР 22, Плутархъ ЂР 34, склопихъ ЂР 38 : стра ЂР 2, познадо ЂР 2, дуги ЂР 37, малены ЂР 25, расечены ЂР 30; Ахъ ЈН 200 : одма ЈН 198, сирома ЈН 203; Ах ПД 42, мртвих ПД 9, Страх ПД 57, болних ПД 17 : мртви ПД 14, стра ПД 47, бедни ПД 52; Ох ЈГ 160, поносних ЈГ 165, Отргох ЈГ 163: Сунчани ЈГ 165, девојачки ЈГ 194; их ВМЈ 69 : бели ВМЈ 117;

<-x> → <-ø->: Вѣрны ЈСд 17, Сирома ЈСд 57, гле'ну МПШ 79.⁴⁰

О нестабилности фонеме /x/ говори и то што се у нашем материјалу на њеном месту јављају писани знаци који указују на њено изостајање, али и на њену замену другим фонемама:

<x> → <'>: вр' ЈСд 12 (али и: врхъ ЈСд 56), твои' ЈСд 17, врлина' ЈСд 18, стеко' ЈСд 44 (али у истом стиху и: заупихъ ЈСд 44), запе' ЂР 18, Повр' ЂР 29, мои' ЉН 195, пусти' ЉН 201, толики' ЉН 195, да'нуло ЈГ 176;

<x> → <v>: суво ЈСд 59, врвѣ ЂР 6, ува ЂР 14, сувој ЈСб 159 (али: мухе ЈСб 156), ува Ић 6, муве ЉН 115, суво СП 12, Г 57; уп. сухо МПШ 13, суха МКА 47;

<x> → <j>: ния ЉН 211, нија ПД 62, Ораја МПШ 13, кујне МПШ 11, Валај ЈГ 168, стреју ЈГ 186;

<x> → <k>: ктедоше ЂР 16, Некте ЂР 17, ктела ЂР 29, Сиромаку ЂР 37, Задркта ПД 47, дркће ПД 57, сиромака СП2 2, дркћу ВМЈ 33, задркта ВМЈ 69;

<x> → <c>: орасъ ЈСд 85.

Као што се види, број и разноврсност примера ограничени су на неколико лексема у свим неведним случајевима (осим кад је реч о замени графеме <x> апострофом), али само присуство других графема на овом месту указује на њену нестабилност. На то упућује и пример хиперкоректне њене употребе у примеру холуја (ПД 57), али значајније и колебања у писању иницијалне /хв-/.

<хв->: хвалу ЈСд 16, хвали ЂР 23, хвалишѣ ЂР 42, Хвата ЈСб 147, Хваљен ПД 71, хвалио ПД 72, хвалу ЈГ 179, хвале ПД2 33, хвали ВМЈ 117, Хвалу СП 28;

<-хв->: Заухвано ЈСд 25, ухватила ЈСб 140, захвалне ПД 35, захвалу ЈГ 161;

<хв> / <v>: хвалио ЉН 198, ухвате ЉН 207 : ватамо ЉН 115, уваћенѣ ЉН 205;

<хв> → <v>: довати БР 23;

<хв> → <ф>: Фала БР 43, фалимѣ ЉН 115, фала ЉН 200.

Графема <ц> присутна је у само четири рукописа: ЈСб, ЈГ, ПД, ПД2 и тек у неколико лексема. Занимљиво је да су цела збирка Ј. Сундечића, читава четири циклуса песама Ђ. Рајковића и све песме за децу Љ. Ненадовића исписани без употребе ове графеме. Како се у овим рукописима не јављају речи које би у

⁴⁰ Наведено чињенично стање донекле релативизује тезу да „што идемо дубље у 19. век, вероватно под утицајем Вуковог поступка, ова фонема се све доследније среће као део фонемске структуре” (Суботић 2008: 158).

нормираним облицима садржале поменуто графему, то се не може закључити да је они не би користили, већ да им језички материјал који користе није пружио прилику за то. Код Ј. Суботића се ова графема јавља у речи Колунције ЈСб 143, код П. Деспотовића у речима отаџбини ПД 19 и кесецице ПД2 34. Док је Ј. Грчић исправно користи у посвети свог циклуса (ХАЦИЋУ ЈГ 158), унутар једне од песама пише је на месту фонеме /ж/: џбуна ЈГ 174. Деминутив исте лексеме, А. Поповић пише са иницијалним <џ>: џбунић АП 28. Обратно, у Орфелиновој *Мелодији* из 1765. налазимо оријентализам /пенџер/ у форми пенжери ЗО 8.⁴¹

1.2. Ортографија

У периоду у којем се распростире наш корпус текстова, аутори су могли бирати између ортографије која је вођена морфонолошким или фонолошким начелима. Прва варијанта правописа је архаичнија, док је друга, вуковска, у том периоду прогресивнија. Опредељење за једно или друго начело, или пак колебање између једног и другог, највидљивије је у записивању оних речи у којима долази до асимилација сугласника по звучности и по месту творбе.

Кад се промотри бележење асимилације по звучности, најближе морфонолошки заснованој ортографији су *Божихне песме*, а морфонолошкој БР, МПШ, МП2, ВЈМ и Г: возсіа БП 14, Возш8митеса БП 15, любка БП 28; збријем БР 21, бритки БР 22, здружио МПШ 16, Згинућемо МП2 369, слатка МП2 324, слатки ВМЈ 33, српске ВМЈ 117, здену Г 129, открави Г 186; отслужи МПШ 14.

У осталим рукописима присутна су колебања и на морфемским спојевима и унутар коренских морфема. Уп.: разкриљава ЗО 6 : исходитъ ЗО 4; отпратимо ЈСб 158 : одковаше ЈСб 163 (али увек: Србском ЈСб 141, Србством ЈСб 275); мрзке ЈСд 57 : мрско ЈСд 86; сгледа ЂР 12 : усхића ЂР 2; разцвело ЈН 211 : искупе ЈН 209; дрзког ПД 18 : распетога ПД 54; Одкуд ЈГ 169 : Отпоздравља ЈГ 161.

Асимилација по месту творбе даје нешто друкчију слику:

г8счадь ЗО 10, Разжениса БП 14, исчезео МПШ 18;

најжешћа ЈСд 49 : Крџпошћу ЈСд 67; Счекао ЂР 7 : шчепа ЂР 27; Мисляше ЈН 148 : лишћа ЈН 196;

⁴¹ Он је у другој верзији замењен лексемом /прозор/: прозори ЗО2 11.

Извешћу ЈСб 162, Најжешћима ПД 57, лишће ЈГ 171, Премишљати ВМЈ 33; Шњима ЈГ 176; шњоме ПД 40, шњиме ПД 55 : С ње ПД 7.

Губљење сугласника и упрошћавање сугласничких група доследно је у веома малом броју случајева. Углавном у писању опстају прозирне форме, које последње бележимо у Грчићевом рукопису:

радостно ЗО 5, радџютсе ЗО 6, светчани ЛМ 77, празник ЛМ 77, жалостно ЂР 12, Болестна ЂР 36, невѣстной БП 13, Дѣховенства БП 27;

час'ный ЈСд 15 : часно ЈСд 61; срдце ЈСб 143 : Пашћеш ЈСб 161; сластћу ЉН 114 : лишће ЉН 202; властни ПД 20 : изврснога ПД 13; остатци ЈГ 175: жалосна ЈГ 191;

госпоцку ОУ 51, брацки Ић2 16, упраља СП2 35.⁴²

Удвојене графеме налазимо у неколицини рукописа: у *Мелодији* З. Орфелина, у *Божјићним песмама* и на једном месту код Ј. Суботића: денница ЗО 4, ранны ЗО 6, Беллини ЈСб 142, Савва БП 27, саввины БП 28, архаггелы БП 5, Исѣсъ БП 12, Ємманѣила БП 6, Мессіашъ БП 9. У *Божјићним песмама* овде налазимо и колебање у примерима: нареченно БП 12, рожденномѣ БП 16 : извѣщено БП 12, воплощена БП 18.

1.3. Фонетски систем

Говорећи о графичком систему и ортографији умногome смо се дотакли и фонетског система (в. рефлeksi јата, писање јерија и др.). Овде желимо да скренемо пажњу и на диференцијацију текстова унутар нашег корпуса с обзиром на поједине црквенословенске фонетске црте. Као репрезентативне издвојили смо рефлексе вокалног /р/ и вокалног /л/, као и рефлекс полугласника. У погледу рефлекса вокалног /р/ и /л/ издвајају се *Божјићне песме* у којима је готово доследно њихов рефлекс рускословенски,⁴³ код З. Орфелина, Ј. Сундечића и Љ. Ненадовића наилазимо на колебања у овом погледу, док се у осталим рукописима места на којима су се они налазили бележе на начин на који се и данас то чини.

⁴² Облик код С. Поповића вероватно је проузрокован жељом за (чистијом) римом: „Јер са сваким послом ваља / Дobar газда да упраља.”

⁴³ Занимљиво је да само на насловној страни *Божјићне песме* дају облик /српски/, док се унутар песама појављује искључиво облик /српски/.

/р/ → /ер/, /ре/, /ро/: повернемса БП 9, оумертватса БП 14, Серби БП 27, цркве БП 27; древо БП 14, дрѣвеса БП 15, кровію БП 15;

/р/ : /ре/, /ер/: држи ЗО 3 : Древа ЗО 6, дрѣвесахъ ЗО 8; смръть ЈСд 45 : жертве ЈСд 46; првѣй љН 213 : жертве љН 196;

/р/: крсту БР 20, грло ЈСб 1, дрво ЈСб 154, првѣй ЂР 29, крвь ЂР 6, жртве ПД 61, срцу ЈГ 194, срцу ВМЈ 69.

Рускословенски рефлекси вокалног /л/ су ређи. Има их само у Орфелиновој *Мелодији* и *Божјићним песмама*, као и у једном примеру код П. Деспотовића.

/л/ → /ол/: холми БП 6, Должни БП 13, Полна БП 28;

/л/ : /ол/: сунце ПД 73 : волне ПД 30;

/л/ → /у/: сунце БР 9, пуна ЈСд 25, пуњъ ЂР 2, Пуно ЈСб 165, пуно ВМЈ 117.

Као што је познато, у српском језику је изједначени полугласник у јаком положају дао вокализацијом фонему /а/. У рускословенском рефлекси су различити: /е/ у случају меког, /о/ у случају тврдог.

/ъ/ → /е/: денница ЗО 4, Орель ЗО 8, мечта ЂР 2, Божества БП 12, Вєсь БП 9, конець БП 11, чєсть БП 13;

/ъ/ → /е/, /а/: чесно ЈСд 18 : час'нимъ ЈСд 24; чєсть ЈСд 27 : части ЈСд 91;

/ъ/ → /о/: любовъ ЗО 8, воздѣхъ ЗО 5, Воспитанѣ ЂР 28, воспитават' ЂР 28, Точанъ ЂР 33, любовію БП 27, Ко ПД 7;

/ъ/ → /о/, /а/: воздух ЛМ 77 : Данас ЛМ 77.

Рефлекс иницијалне групе /въ-/ у блиској је вези са рефлексом полугласника, па отуд слична колебања:

/во/: возлѣтѣе ЗО 6, восклицава ЗО 6, востають ЗО 8, воспѣваєть ЗО 9;

/во/, /ва/, /у/: воистину ЈСд 33 : вавѣкъ ЈСд 75 : увѣкъ ЈСд 92;

/ва/, /у/: вазлюбљена ПД 8: узнесу ПД 7; васкрсење ПД 9 : ускрснога ПД 13.

1.4. Закључна разматрања

Из наведених података може се извести неколико закључака.

1. Црквеном ћирилицом штампана су два текста: *Мелодија* З. Орфелина из 1765. и *Божјиће песме* из 1862. године. Дакле, најстарији текст и текст који поседује најизраженију религиозну компоненту. Њихова заједничка особеност је

и знатно већи уплив црквенословенских граfiјско-фонетских црта; она се у првом случају може тумачити трагом језичко-историјске ситуације, а у другом утицајем жанровске природе текста. Латинично писмо се користи само за цитате.

2. Трагове предвуковске граfiје (писање фонема /j/, /љ/, /њ/, а онда и група /j/ + вокал, писање <ѣ>, <ь> и <ъ>, <ы> итд.) бележимо од З. Орфелина до *Божиих песама*. Потпуну или претежно вуковску граfiју налазимо још код Л. Милованова (чију збирку штампа Вук), касније код Б. Радичевића, Ј. Суботића, П. Деспотовића, М. П. Шапчанина и код осталих аутора из друге половине 19. века. Графеме <s>, <ω>, <v> и <θ>, те лигатуре <щ>, <8> и <G̃>, налазимо само у *Мелодији* и у *Божиим песмама*.

3. Утицај говорног језика могуће је видети кроз честа колебања у запису рефлексā јата, као и кроз недоследно бележење појединих графема. На прво су могли да утичу – и у одређеној мери је јасно да су утицали – метрички захтеви. Недоследно бележење везано је понајвише за графеме <j>, <x> и <ф>. Колебања у вези с њима постоје све до песама С. Поповића (1874).

4. Од З. Орфелина па до Ј. Грчића честе су недоследности које се тичу избора између морфонолошки и фонолошки засноване ортографије. Најближе првој су *Божиине песме*, а морфонолошкој је предан већ Л. Милованов, те један део оних који за њим следе. Од *Венца песама* С. Поповића (1872) па надаље морфонолошки заснован правопис неће се унутар нашег корпуса појављивати.

5. Рускословенске фонетске црте налазићемо у остацима чак и у песмама П. Деспотовића (1865). Интензивније њихово присуство осећа се, осим код З. Орфелина, још у *Низу драгоц(ј)еног бисера* Ј. Сундечића и у *Божиим песмама*, а у појединачним примерима у поезији Ђ. Рајковића и стихованим баснама Љ. Ненадовића. Оно се углавном може разумети као уподобљавање језика тематској усмерености поезије или траг жеље за узвишенијим изразом у њој.

На равни граfiје, ортографије и фонетике, може се закључити, делују законитости језичко-историјског развоја српског књижевног језика, а као равноправан чинилац јавља се тематско-жанровска усмереност поезије, која успева да отргне текстове са религиозним упливом макар и делимице од језичко-историјске доминанте, тј. од кретања ка све чистијем вуковском језику. Разуме се да констатована разноврсност граfiјско-фонетских решења не би погодовала

претпостављеном читаоцу; с друге стране, присуство говорних форми којима је романтичарска поезика широко отворила врата требало би да буде један од главних фактора који је омогућавао да стихови до њега доспеју и на њега утичу.

2. МОРФОЛОГИЈА

Језику с краја 18. и на почетку 19. века су „стајале на располагању речи за појмове из српске грађанске и сеоске свакидашњице, али и разграната црквенословенска апстрактна лексика” (Ивић П. 1971: 171), што логично производи на равни морфологије коегзистенцију форми које припадају руском, одн. рускословенском, славеносрпском и вуковском језику. Како је уплив елемената српског народног језика у писани језик у Орфелиново време тек почео, то су руски и рускословенски елементи код њега на морфолошком нивоу још присутни, док је у језику Д. Обрадовића и његових следбеника текст на овој граматичкој разини у највећој мери адаптиран, србизиран.⁴⁴ Вук и они који су се трудили да пишу вуковским језиком приближили су у великој мери свој израз језику дијалекта који је узет за основицу књижевног. У овом периоду стога наилазимо на две врсте одступања у односу на данашње стање: с једне стране, реч је о утицајима руског или рускословенског језика; с друге, о утицајима дијалекатске базе којој говорник припада.⁴⁵

У својим *Студијама и чланцима из историје српског књижевног језика* Н. И. Толстој (2004: 135) подсећа на методу статистичког истраживања и бележења елемената различитих језичких система, коју је 1969. године предложио а нешто касније и незнатно допунио А. Младеновић. Она ће и нама бити од помоћи у

⁴⁴ Коегзистенција норми условила је појаву понекад огромног броја наставака који су се паралелно користили на означе одређени деклинацијски или конјугацијски лик. Примера ради, у језику Ј. Суботића у лок. мн. јављају се наставци /-има/, /-ма/ и /-и/ за именице мушког рода, /-ах/, /-ама/, /-а/, /-има/, /-ма/ за именице женског и /-ма/, /-ама/, /-и/, /-има/ за именице средњег рода (уп. Милановић 2014: 206–210). Донекле је слично стање и у језику осталих писаца овог времена, нпр. Д. Обрадовића (Куна 1970: 115), Е. Јанковића (Херити 1983: 185), П. Соларића (Бабић 2012: 214), М. Видаковића (Кашић 1968: 68–69), Ј. Хацића (Суботић 1989: 124–126).

⁴⁵ Колико уплив једних или других црта има везе са конкретним, и најконкретнијим, приликама у проматраном периоду види се на примеру дела Милована Видаковића. У првом периоду свог писања, он тежи да пише „на простом дијалекту нашем” (иако то, разуме се, није и фактичко стање у његовим делима), а уношење рускословенских елемената биће у великој мери реакција на Вукову критику. „Критикујући Видаковићев језик, Вук се залагао за народни говор. Нашавши се насупрот Вуку, Видаковић је тражио нешто друго – уношење рускословенских елемената у језик. Мада се може претпоставити да је Видаковић у неким детаљима и примио Вукове сугестије, у целини – Вукова критика није позитивно деловала на Видаковићев језик. И тек када се узбуђење изазвано критиком стишало, Видаковић се вратио старом начину писања” (Кашић 1968: 11).

наредним редовима, премда се нисмо примарно њоме водили у обради грађе, већ одликама самог корпуса. Такође, узели смо у обзир и морфолошке особености славеносрпског доситејевског језика, које је дала Љ. Суботић (2008).

Слично случају са (орто)графијом / фонетиком, уплив књишких морфолошких варијанти морао је да буде отежавајући фактор у разумевању текста. Дијалекатски облици, међутим, немају тако једнозначну вредност: они, истина, остављају утисак непосредности, али постоји могућност да ометају рецепцију текста ономе ко одређеном дијалекатском ареалу не припада.⁴⁶

2.1. Именице

2.1.1. *Датив и локатив јединице*. – Именице мушког рода у највећем броју рукописа имају наставак /-у/ у дат. јд.: Бог⁸ ЗО 11, сл⁸х⁸ ЗО 10, Директору ЛМ 77, Учитељу ЛМ 78, крсту БР 20, каурину БР 21, демону ЈСд 32, Младенцу ЈСд 30, Жарку ЈСб 2, кралю ЂР 18, папагаю ЂР 11, гаврану ЉН 203, лафу ЉН 149, Бог⁸ БП 6, д⁸авол⁸ БП 16, м⁸р⁸ БП 16, првомученику ПД 19, Успенију ПД 5, достојанству МПШ 15, Угоднику МПШ 15, брегу ЈГ 173, вуку ОУ 51.

Ипак, у *Божиићним песмама* налазимо именицу која носи рускословенски наставак /-е/: ко Егупт⁸ БП 16.

Код именица женског рода у дат. јд. архаични наставак /-е/ забележен је у *Божиићним песмама* у неколико примера: глав⁸ БП 27, Савв⁸ БП 28, цариц⁸ БП 13. У осталим рукописима присутан је само наставак /-и/: води ЗО 11, славы ЗО 3, Дјечици ЛМ 85, Србији БР 23, стази БР 12, земљи ЈСд 27, неплодкињи ЈСд 40, Жалостници ЈСб 151, Кишици ЈСб 161, Кадии ЂР 42, лађици ЂР 31, лепоти ЉН 209, пропасти ЉН 212, Клетви ПД 4, кукавици ПД2 34, софри МПШ 14, цркви МПШ 14, роси ЈГ 176, Комшијници ЈГ 192, обали ИЋ2 16, деци МПЗ 2, Другарици МПЗ 109, слободи СП 67, лији ОУ 51, посестрими ОУ 51.

⁴⁶ Морфолошким аспектима усвајања језичких форми код деце бавиле су се у нас Даринка Анђелковић (1997, 2012) и Маја Савић (2004, 2011). Тешко је ипак, чини нам се, успоставити конструктивнију везу анализе морфолошких црта предзмајевске поезије за децу са иначе интересантним и значајним налазима, који, нпр., упућују на пет фаза развоја падежног система (Анђелковић 1997: 61–64) или на три развојне етапе у погледу усвајања глаголског аспекта (Савић 2011: 51) и т. сл.

Неконзистентно чување друге палатализације „тако да се аналошки уопштавају веларни сугласници у дативу и локативу једине именица друге деклинације” Љиљана Суботић (2008: 158) види као траг доситејевског идиома. Таквог неконзистентног чувања у дативу унутар нашег корпуса нема ако се изузме један једини пример, који налазимо код Сундечића: раки ЈСд 79.⁴⁷ Ниједан други рукопис не показује колебање у овом погледу: пушци ЋР 19, мајци ЈСб 164, ћерци ПД 74, ЈГ 165.

Кад је реч о овом падежу, може бити занимљиво то што дијалекатску подлогу није имао онај датив који је употребљен с предлогом /к/ у предлошко-падежној конструкцији (без аломорфа /ка/).⁴⁸ Употреба овог лика предлога била је део искључиво писаног говора, а без поменутог аломорфа налазимо га код Орфелина у обе верзије *Мелодије*, код Ј. Сундечића, Ј. Суботића, Ћ. Рајковића и Љ. Ненадовића, те у *Божјићним песмама*: кь срећи ЗО 9, кь сл8х8ЗО 10, кь веселю ЗО2 13, кь теби ЈСд 12, кь земљи ЈСд 20, кь дѣлу ЈСд 62, к њојзи ЈСб 147, к плавом небу ЈСб 163, кь пушци ЋР 19, кь томе ЋР 25, кь намери ЉН 196, кь теби ЉН 207, кь рожденном8 БП 7, кь вертеп8 БП 17.

Мање очекивано, ову књишку форму предлога налазимо и код Ј. Грчића, али само у прозном додатку („Да завршим у прози”), а једино облик /ка/ у неколиким стиховима. Уп. ка свету / Зеленом ЈГ 165, Ка зеленом брегу ЈГ 173, к целокупном изразу ЈГ 224.⁴⁹

Може се претпоставити да се због броја уврштених песама у наш корпус ни један ни други предлог не јављају у већини рукописа. Једино је, можда, битно напоменути да се ниједан облик не јавља чак ни у Деспотовићевој читавој збирци, већ да је датив увек у њој беспредлошки.

⁴⁷ „Садъ ступи амо / И кь овой раки: / Види гдѣ лежи / Сирома такій” ЈСд 79. Притом, и овај је облик вероватно употребљен због риме, будући да је у осталим примерима забележеним код Сундечића сибиларизација извршена: мајци ЈСд 50, руци ЈСд 58.

⁴⁸ Будући да се нећемо подробније бавити синтаксом падежа, одељци који се тичу појединих морфосинтаксичких тема остаће у оквирима овог поглавља. В. за то и кратке напомене о епском вокативу.

⁴⁹ Код Б. Радичевића забележили смо такође лик /к/, додуше уз дат. мн. И овде су, као и код Ј. Грчића, услови специфични – велика је вероватноћа да је предлог употребљен у овој форми из метричких разлога: Па је узе, па њом брже / Да примакне к усти / Чун се љуљну, он се трже, / Оде санак пусти БР 16.

У лок. јд. именице мушког и средњег рода имају наставак /-y/: воздѣхъ 30 8, поредкѣ 30 4, весељу ЛМ 78, пољу ЛМ 85, лугу БР 42, страу БР 11, задовољству ЈСд 47, пламену ЈСд 27, езику ЂР 38, пољу ЂР 9, господству ЈСб 141, сну ЈСб 4, животу ЉН 195, сабору ЉН 209, паклу ПД 65, трону ПД 45, винограду МПШ 15, угљевљу МПШ 18, путу ЈГ 164, котлу ЈГ 187, лету Ић2 16, крилу МН 59, олтару МПЗ 1, Сомбору МПЗ 107, цвећу СМ 7, уранку СП2 35, двору ОУ 51, истоку СлП 28, повратку ВМЈ 33, буквару Г 152, почетку Г 129.

Изузетака од тога, међутим, такође има. С једне стране, реч је о облицима именица мушког и средњег рода који носе наставак /-e/, настао од јата, с друге о облицима који услед метричких захтева бришу регуларни наставак, који у другим случајевима користе. Црквенословенске ликове налазимо само код З. Орфелина и у *Божјићним песмама*, друге код Б. Радичевића:

небѣ 30 11, вертепѣ БП 14, Виоѣсмѣ БП 16, дрѣвѣ БП 14, свѣтѣ БП 18;
на дар ови БР 43, у чун снива БР 15.

У промени именица женског рода устаљен је наставак /-и/, који се код З. Орфелина понекад бележи и употребом јерија: долины 30 7, земли 30 5, јави БР 15, липи БР 9, Любави ЈСд 23, пучини ЈСд 24, души ЂР 11, старости ЂР 11, лѣпоти ЈСб 141, тамници ЈСб 157, земљи ЉН 17, правди ЉН 84, дорози БП 9, отаѣбини ПД 51, порфири ПД 47, градини МПШ 15, соби МПШ 12, глави ЈГ 195, горици ЈГ 173, грани АП 57, постељи МПЗ 108, горици СМ 7, беди СП 67, младости СП2 22, главици ВМЈ 69, књижици ВМЈ 34, пољани Г 129, школи Г 82.

Изузеци од регуларне промене су наставак /-e/ у једном примеру из *Божјићних песама* (Тройцѣ БП 6), неизвршена сибиларизација код Ђ. Рајковића (раки ЂР 33; али: прилици ЂР 16)⁵⁰, као и један случај прилагођавања обличког лика метричким захтевима (у старостъ ЂР 28). Примера неизвршене друге палатализације више нема: реци БР 9, колѣвцы ЈСд 50, муцы ЈСд 58, руци ЈГ 184.

2.1.2. *Вокатив једнине*. – У *Божјићним песмама* бележимо један пример вокатива једнаког номинативу: Лїванѣ гори преславныѣ, / Воздвигнитеса БП 6. Овакав облик вокатива може се тумачити као резултат различитих утицаја. Он је,

⁵⁰ Ако л' поѣшѣ пътемъ злоѣ, / Веруй твердо твоѣ оѣ / Родителѣ и у раки / Проклиняти човекѣ свакій – / Што те така одранише ЂР 33.

тако, у језику Милована Видаковића вероватно преузет из руског (Кашић 1968: 62), а у случају Јакова Игњатовића траг непосредног утицаја немачког и мађарског језика (Јерковић 1972: 98) – свим овим језицима заједничка је идентичност номинативних и вокативних форми.⁵¹ Будући да *Божјиње песме* баштине велики број рускословенских језичких црта, утицај је сигурно руски. Значајно је, међутим, да у њима насупрот овом примеру бележимо и вокативни лик *Сѡне* БП 11, где се именица која се завршава једнако као и првонаведена деклинира на начин уобичајен у српском језику.

Наставак /-е/ редовно долази после именичких основа на /-р/, осим у два примера: Велимире ЈСд 15, Царе ЈСд 14, царе ЉН 165, Дмитре ПД 18, царе ПД 60, ветре БР2 15, изворе БР2 15; господару ЉН 149, бисеру ЈГ 174.

Иза финалних /-н/ и /-ш/ није приметно колебање наставака: Душане ЈСд 50, Г 170, сыне ЈСд 50, домаћине ЂР 40, Живане ЂР 41, пауне ЂР 23, Перуне ЂР 33, сине ЂР 28, бане ЈСб 157, сыне ЉН 196, бране ЈГ 183, Ђурђев-дане ЈГ 183, Видовдане МП2 369, сине МП3 17, Србине ЈСП 70, брајане Г 57; Уроше ПД 20.

Наставак /-е/ посведочен је и у великом броју примера именица са тврдим основама: Боже ЛМ 77, Боже БР 42, Роде БР 23, Анђеле ЈСд 20, Отче ЈСд 68, друже ЂР 39, сретњице ЂР 13, цвѣте ЈСб 151, Езопе ЉН 199, лафе ЉН 148, вѣнче БП 27, Адаме БП 14, Заштитнице ПД 17, Исусе ПД 13, спасе МПШ 15, творче МПШ 9, брате ЈГ 163, стриче ЈГ 168, пеленче МП2 324, роде МП3 17, вуче ОУ 51, свете СМ 7, враголе СП 33, Србине ЈСП 70, Боже НГ 18, снеже Г 186.

Од тога постоји само неколико изузетака. Они су сви у складу са савременом нормом, осим једног: Врачу ПД 17, берачу ЈГ 191, цветку МП2 324, ковачу СП2 21, али и часу ПД 47.

Наставак /-у/ редовно је ту иза меких сугласника: славую ЉН 211, рају ЈГ 192, змају Г 89; пријателю ЈСд 47, Родителю ЈСд 47, Хранителю ЈСд 20, Сватителю БП 27, Слободитељу ПД 17, Створитељу ПД 28; младићу ЂР 32, Радонићу ЈСб 147, Светићу ЈСб 141, Крилатићу Г 89.

Ретка су женска властита имена уопште, па и у облицима вокатива, где се јављају они који уз један изузетак одговарају стању у савременом књижевном језику: Видо ЈСб 155, Сво БП 14, Параскево ПД 23; Смиљка МП3 107. У

⁵¹ За синкретизам падежа овог типа знају и неки народни говори (Јовић 1968: 79–80).

Божјићним песмама, међутим, лирско ја се обраћа Србији на следећи начин: Полна еси кошница, тр8долубна Сербје БП 28. Тај облик, исто као и онај у којем је вокатив једнак номинативу (Лівань БП 6), рускословенска је карактеристика.

Именице на /-ица/ имају наставак /-о/ само у по једном примеру код Б. Радичевића, Ј. Суботића и Љ. Ненадовића: Жеравице БР 15, кишице ЈСб 161, Кукавице ЉН 208. Овоме ваља придодати и конкурентне облике код Суботића: Голубице ЈСб 150 (као и Мезимице ЈСб 153) и голубице ЈСб 153. Остали аутори код којих бележимо примере овог типа вокатив формирају уз помоћ наставка /-е/: Дџице ЈСд 30, райнице ЈСд 43, Богородице ПД 28, Троице ПД 28, дангубице ЈГ 192, Љубице ЈГ 177, рибице ПД2 34, кесецице ПД2 34, рибице СП 33.

Коначно, треба нагласити присутност епског вокатива (вокатива у функцији субјекта) у већини текстова са вуковском графијом, што упућује на утицај усмене традиције на обликовање ових песама: Устави се Царе ЈСд 87, Љутит царе ПД 57, Заман царе лице крије ПД 64, Са несташном чари здружио се пламе МПШ 16, Баш је добар с неба Боже ЈГ 188, Али је спази голубе плави Ић2 16, Гладан вуче ситну књигу пише ОУ 51, А кад дође луди вуче ОУ 51.

2.1.3. *Инструментал јединице*. – Код именица мушког и средњег рода са основом на тврди сугласник устаљен је наставак /-ом/, а код оних са основом на меки сугласник најчешћи је, очекивано, наставак /-ем/: гол8бомъ ЗО 10, числомъ ЗО 9, Ловом ЛМ 85, кураном БР 22, небом БР 42, духомъ ЈСд 12, трепетомъ ЈСд 16, кликомъ ЂР 16, робомъ ЂР 12, мирисом ЈСб 156, Србством ЈСб 275, медомъ ЉН 114, снагомъ ЉН 206, воинствомъ БП 16, гласомъ БП 12, игом ПД 19, леком ПД 64, вином МПШ 12, житом МПШ 15, дланом ЈГ 169, Усхитом ЈГ 199, чедом АП 57, медом СП 13, послом СП2 35, клепалом Г 129;⁵² Учитељем ЛМ 77, Мученџмъ ЈСд 36, Трнџмъ ЈСд 51, Здрављем ЈСб 1, крстићем ЈСб 161, покоемъ БП 9, перџмъ ЉН 209, пругићемъ ЉН 83, дрзновењем ПД 21, успењем ПД 5, божићем МПШ 16, здрављем ЈГ 176, пољем ЈГ 175, чекићем СП2 21.

⁵² Код аутора који не бележе финално /-х/ из основе, наставак је такође /-ом/: Дуом БР 43, Граомъ ЂР 40. Ј. Сундечић пише и /уздасом/ ум. /уздахом/: Уздасомъ ЈСд.

Ј. Сундечић, међутим, у две једине именице са основом на /-ј/ које се код њега јављају INSTR. ЈД. гради помоћу наставка /-ом/, што није могуће оправдати жељом за римом: бројомъ ЈСд 17, рајомъ ЈСд 32.

Иза /ж/ и /ч/, некад меких консонаната, забележили смо два примера наставка /-ем/: Мачем ЈГ 184, ножем МПЗ 109.

Иза финалног /-ц/ устаљен је наставак /-ем/, а колебање у употреби инструменталских наставака налазимо само код Ј. Сундечића:

новцемъ ЂР 39, пловцемъ ЂР 12, срцемъ ЂР 15, Сунцемъ ЂР 32, сунцем ЈСб 157, сердцемъ БП 15, новцем МПШ 13;

Отцемъ ЈСд 16, Срцемъ ЈСд 25 : срцомъ ЈСд 45, странцомъ ЈСд 60.

Наставак /-ом/ иза финалног /-р/ није посведочен само у двама примерима. Реч је о промени именица /море/ и /цар/, где је овај наставак и очекиван. Уп.: зоромъ ЈСд 28, жаромъ ЈСд 25, пиромъ ЈСд 33, Жуборомъ ЂР 26, ветромъ ЈН 192, добротвором ПД 76, збором ЈГ 191, шеширом ЈГ 195, Миром МП2 323, ЈУТРОМ СМ 7; Царемъ ЈСд 87, моремъ ЂР 31, царемъ БП 7.

Именица /пут/ носи наставак /-ем/: путемъ ЂР 33, ЈН 202, пѳтемъ БП 10.

Именице III врсте инструментал граде уз помоћ наставка /-ом/ у готово свим проматраним рукописима. Једини изузетак су *Божиине песме*, где бележимо црквенословенско /-оју/. Уп.:

жѳтоволкомъ ЗО 9, сојкомъ ЗО 9, руком БР 23, мѳромъ ЈСд 21, стазомъ ЈСд 49, Ружицомъ ЈСб 1, свилом ЈСб 161, коромъ ЂР 6, слутњомъ ЂР 2, лафицом ЈН 198, лютиномъ ЈН 206, Звездом ПД 6, путањом ПД 70, ногом МКА 47, зимом МПШ 12, румеником МПШ 16, врбицом ЈГ 192, језом ЈГ 175, Сабљом МП2 369, славом СДД 65, Свежином СМ 7, гором СП2 1, руком СП2 35, Жаоком ИЋ2 16, буром СлП 28, мајком ВМЈ 117, Душом Г 57, шалом Г 170;

Дѳвою БП 12, Силою БП 12, трѳбою БП 19.

Наставак /-ом/ код Ђ. Рајковића проширио се и на именицу /лаж/, која припада IV деklinационој врсти: лажіомъ ЂР 33. У осталим случајевима, ове именице бележе три наставке /-и/, /-ју/ и /-ију/:

Ревности ЈСд 36, чари МПШ 16;

смрѳу ЈСд 68, Смрѳу ПД 14, крвљу ПД 64, СлП 28;

Крѳпостію БП 14, кровію БП 15, любовію БП 27, радостію БП 8.

Наставак /-ју/ Ј. Сундечић и М. П. Шапчанин додају именицама /моћ/ и /помоћ/, које у данас носе наставак /-и/: моћу ЈСд 16, помоћу МПШ 8.⁵³

2.1.4. *Генитив множине*. – Код именица мушког и средњег рода које припадају I именичкој врсти у генитиву множине потврђена су три наставка. Црквенословенски нулти суфикс резервисан је за З. Орфелина, *Божјићне песме* и Ј. Сундечића, наставак /-а/ је најчешћи у осталим рукописима, док је наставак /-и/ присутан у промени суплетивног множинског облика именице /човек/:

/-ø/: гнѣздѣ ЗО 6, лѣтъ ЈСд 47, концеъ БП 11, человѣкъ БП 14;

/-а/: вояка ЂР 34, яда ЂР 41, Колача ЂР 12, мрава ЉН 201, Векова ПД 27, дворова ПД 67, дуката МКА 47, јестива МПШ 13, колача МПШ 10, копита МПШ 15, кондира МПШ 17, уздисаја МП2 323, крајева СП2 2, дана ВМЈ 117;

/-и/: людій ЂР 30, людій ЉН 194, људи ПД 52, МПШ 18.

Док употребу апострофа на крају речи код Ђ. Рајковића налазимо само једном (уп. Родителя' ЂР 32), Ј. Сундечић облике генитива множине пише и с апострофом и без њега (први случај је чешћи): яда ЈСд 60, коня ЈСд 78, ЛЮДИ ЈСд 83 : богова' ЈСд 12, Дворова' ЈСд 78, народа' ЈСд 39, люди' ЈСд 91.

Именице женског рода III врсте имају наставак /-а/, а оне које припадају IV врсти носе наставак /-и/: звезда БР 42, бѣда' ЈСд 66, врлина' ЈСд 18, грана' ЈСд 64, Дивота' ЈСд 29, Кочија' ЈСд 78, Лубеница ЂР 30, милина ЂР 17, суза ЂР 6, животиња ЉН 195, планина ЉН 201, пчелица ЉН 115, Висина ПД 25, милина ПД 25, мамљивица МКА 47, Гурабија МПШ 10, лулица МПШ 16, плетеница МПШ 10, грана МП2 323, Суза МП2 323, страна ВМЈ 117; дражи ЂР 17, Рѣчи ЈСд 68, ђуди' ЈСд 91, речи ПД 62, ђери ПД 67, сласти МПШ 17.

Наведени примери поново сведоче о Сундечићевој употреби апострофа на крају речи, премда је и у овом случају недоследан (уп. Наслада ЈСд 78).

Изузеци од ових, најчешћих случајева потврђени су само код З. Орфелина и у *Божјићним песмама*: звѣздѣ ЗО 6, птиць ЗО 9; гори БП 6, горы БП 5.

Наставак /-у/ посведочен је код неколиких именица: руку ЈСд 15, ПД 66, ногу ЉН 116.

⁵³ Сугласничку групу /шћ/ бележи само Ј. Грчић, док је Ј. Сундечић и Љ. Ненадовић под утицајем морфонолошког правописа пишу као <сћ> и <стћ>: Крѣпосћу ЈСд 67, сластћу ЉН 114, радосћу ЈГ 160.

Двојински наставак /-ију/ бележимо само у промени заједничке именице /око/: очију ПД 68, МПЗ 2.

Такође, док код већине аутора налазимо непостојано /а/ у примерима у којима је очекивано (пушака БР 21, песама ЂР 9, дасака ЈСб 154, паса ЉН 198, играчака ВМЈ 33, пушака МПШ 15, песама МП2 324), код Ј. Сундечића бележимо пример /предка/: предка' ЈСд 54, вероватно мотивисан метричким начелима; исто ваља тумачити и облик /границ/: границ' ЈСд 90. Шапчанин, с друге стране, користи облик /срца/ уместо /срдаца/, премда контекст није једнозначан и не може се са сигурношћу рећи да је у питању ген. мн.: Благо њима биће брдарица слатких [...] И срца и звезда, перних буздована [...]” МПШ 10. Премда, као што се види у наведеним примерима, М. П. Шапчанин регуларно пише облике у којима се јавља непостојано /а/, код њега налазимо и облик /ватара/ у промени именице /ватра/, што није посведочено у остатку корпуса: ватара МПШ 12.

Метричким захтевима вероватно треба тумачити и Рајковићеву употребу потпуно нерегуларног облика ребар' ЂР 40, а последицом губљења фонеме /х/ и контракције вокала Шапчанинов облик /ора/ уместо /ораха/: У кући је доста и меда и ора МПШ 10 (али: Ораја и меда и других јестива МПШ 13).

2.1.5. *Датив множине.* – Упркос томе што је број забележених именица у дат. мн. изузетно мали (не више од петнаестак), посведочено је мноштво наставака. Реч је, пре свега, о именицама мушког и средњег рода, док именице женског рода доследно носе наставак /-ама/. У *Божјићним песмама* бележимо стари наставак /-ом/ одн. /-ем/: Волхвомъ БП 20; людемъ БП 5, Овчаремъ БП 9, пастыремъ БП 9. Од именица мушког рода са наставком /-ма/ јавља се само суплетивни множински облик именице /човек/: људма ПД 4, МН 59. Наставак /-има/ забележен је само у једном примеру: унуцима СП 68.

Код З. Орфелина и Ј. Сундечића именице средњег рода носе црквенословенски наставак /-ам/: гнѣздамъ ЗО 4, плодамъ ЗО 9, осѣћанямъ ЈСд 67. Других примера који би били упоредиви са овима нисмо забележили.

Малобројне именице женског рода које се појављују у овом падежу, код Ј. Сундечића и П. Деспотовића, носе наставак /-ама/: Маријама ЈСд 32, душама ПД 15, Сиротама ПД 55.

2.1.6. *Инструментал множине*. – Инструментал множине је уз локатив најспецифичнији падеж у нашем корпусу. Најчешћи наставак је /-има/, али му је конкурентно још пет наставака кад је реч о парадигми именица мушког рода:

дарима ЈСд 29, Сыновима ЈСд 22, Главарима ЂР 20, Єзицима ЂР 10, зубима ЉН 197, яњцима ЉН 205, бојевима ПД 57, звездарима ПД 8, ножевима ПД 57, пастирима ПД 8, пехарима МПШ 11, Погледима ЈГ 185;

зубма ЉН 193, родитељма ПД 35, људма ЈГ 170;

валовимъ ЈСд 71, князовимъ ЈСд 40;

пенжери ЗО 8, пиличићи ЗО 10, аггелы БП 5, дары БП 7, Са анђели ПД 4,⁵⁴ ученици ПД 51, кровови ЈГ 187, громови МП2 368, зраци МП2 324;

крїнми БП 11;

цвѣтами БП 11.

Најархаичнији наставци, /-ми/ и /-ами/, појављују се само на по једном месту унутар *Божиићних песама*, а наставак /-и/ присутан је у њима, али и у језику војвођанских писаца. Ј. Сундечић једини пише инструментал множине с наставком /-им/. Видљива је, такође, конкуренција облика у истом тексту – код Ј. Сундечића, Љ. Ненадовића, П. Деспотовића, Ј. Грчића, као и у *Божиићним песмама*. Понекад је реч о истој лексеми: князовима ЈСд 40 : князовимъ ЈСд 40; зубима ЉН 197 : зубма ЉН 193.

У именица женског рода потврђена су три наставка: данашње /-ама/, али у знатно мањем броју примера и архаично /-ам/ и /-ами/.

купинама ЈСд 64, Плашњама ЈСд 82, птицама ЂР 25, звездама ПД 32, Молбама ПД 15, Рукама ПД 13, Сузама ПД 44, грудима МПШ 16, искрама МПШ 3, Очицама МПШ 16, ногама ЈГ 170;

бѣдамъ ЈСд 57, врлинамъ ЈСд 90, невољамъ ЈСд 62;⁵⁵

Искрицама ЈСд 46, пеленами БП 5, Щєдротами БП 15.

Видљиво, употреба архаичних наставака резервисана је за Ј. Сундечића и *Божииће песме*; само у првом случају постоји конкуренција наставака, што показују и наведени примери.

⁵⁴ Спојено писање је очигледно штампарска грешка.

⁵⁵ Овде не припајамо примере забележене код Б. Радичевића, будући да апостроф сведочи о испуштању финалног /-а/: главам' БР 21, шарам' БР 21.

Кад је реч о именицама женског рода са основом на сугласник, у малобројним потврдама присутан је наставак /-има/: стварима ЈСд 71, Речима ЂР 16, мислима ПД 29, ћерима ПД 74. Само код П. Деспотовића присутно је колебање, и то у употреби једне исте лексеме: речима ПД 71 : Речма ПД 50.

У ретким примерима парадигме именица средњег рода није забележен наставак који је данас устаљен. Уместо тога, посведочени су у нашем корпусу наставци /-и/, /-ами/, /-ма/:

крилы ЗО 11, крили БР 20, чѣвстви БП 15, крили ЈГ 187, Г 89;

свѣтилами БП 11;

Крилма АП 28.

2.1.7. *Локатив множине*. – У промени именица мушког рода регистровани смо четири наставка, од којих је најфреквентнији наставак /-и/, док су за остале нађене по једна одн. две потврде:

цвѣтићи ЈСб 1, вѣки БП 13, сокаци ПД 75, стани ПД 63, бојеви МПШ 16, коњи МПШ 14, венци ЈГ 174, прозори ЈГ 195, обори СП2 1;

зубима ЉН 193;

зубма ЉН 193;

лѣсахъ ЗО 9, потокахъ ЗО 7.

Код именица женског рода с основом на вокал налазимо данашњи наставак /-ама/, али и црквенословенско /-ах/ код З. Орфелина и у *Божјићним песмама*:

бѣдама ЈСд 59, барама ЉН 204, баснама ЉН 199, горама МП2 323;

горахъ ЗО 6, гранчицахъ ЗО 9, годинахъ БП 11, новинахъ БП 11.⁵⁶

Именице женског рода с основом на сугласник налазимо само код П. Деспотовића, али, занимљиво, у три лика лок. мн.: двери ПД 41 : дверма ПД 59 : мислима ПД 75.

Кад је реч о именицама средњег рода, бележимо код Ј. Сундечића облик са наставком /-има/: дѣлима ЈСд 76.⁵⁷

⁵⁶ Из разлога риме и метрике Ђ. Рајковић пише у лок. мн. облик /шумица/: „Изъ очинска гнѣзда мила / Извила се сойка птица, / Рада б’ – вели – потражила / Свога скрова у шумица – / Мудра речъ є свуда зната: / Своя кућа вреди злата” ЂР 21.

⁵⁷ Више о појединачним именицама средњег рода (*врата, дрвесца, кола, небеса, уста*) в. у одељку „Напомене о роду и облицима појединих именица”.

2.1.8. *Остали падежи.* – У генитиву једине бележимо паралелну употребу рускословенског /-и/ и српског /-е/ у *Божјићним песмама* кад је реч о именицама треће Стевановићеве врсте: изъ дѣвы БП 18, Гѡ горы БП 5, славы БП 28; цркве БП 27. У истом рукопису налазимо и специфичне облике у номинатива и вокатива множине. Уп.:

ном. мн.: свѣздаріе БП 17, Свѣртіе БП 18, пастыріе БП 16 : Волхви БП 19, врази БП 18, Пастыри БП 19, цари БП 11;

вок. мн.: людіе БП 5, Пастыріе БП 5, Царіе БП 5 : Кедри БП 11, ѡзыци БП 16, человѣцы БП 13.

У промени именица женског рода са основом на вокал код З. Орфелина такође уочавамо два конкурентна наставка у ном. мн. Исп.: Звѣзде ЗО 4, дѡбраве ЗО 6, Жабе ЗО 7, Козе ЗО 7, Ластавице ЗО 8, птице ЗО 8, Рибе ЗО 7 : дренки ЗО 6, Овцы ЗО 7, птицы ЗО 6.

2.1.9. *Множински инфикс у промени именица мушког рода.* – Инфикс /-ов-/, као и у савременом српском језику, најчешће долази на основе једносложних именица које се завршавају тврдим сугласником, док је инфикс /-ев-/ резервисан за оне које се завршавају меким. Други инфикс јавља се тек у малом броју примера, а међу њима су и они у којима се основа именице завршава на /ж/ и /ч/:

богова' ЈСд 12, дугове ЈСд 19, Зборови ЈСд 16, князовимъ ЈСд 40, князовима ЈСд 40, Сыновима ЈСд 22, свѣтова' ЈСд 12, сынови ЈСд 84, Чинови ЈСд 16, гробова ЂР 41, Гробова ЈСб 159, Крстови ЈСб 159, Ђипови ЈСб 159, Бикови ЈН 151, богове ЈН 196, растови ЈН 193, Рогове ЈН 198, трагове ЈН 207, сынови БП 28, Векова ПД 27, Врхови ПД 48, гробове ПД 44, Дугове ПД 26, РАДОВИ ПД2 10, снови ПД2 11, Сметови МПШ 13, Амови ЈГ 194, шорови ЈГ 195, лугове АП 57, лавови МП2 368;

бојевима ПД 57, крајеве ПД 45, бојеви МПШ 16, крајева СП2 2; ножевима ПД 57, мачеве ПД 57.

У нашем корпусу велики број именица јавља се само без множинског инфикса. Проучавајући језик Милована Видаковића, Ј. Кашић (1968: 74) констатовао је да код овог писца у множинским облицима немају проширења оне именице које „долазе у тој форми и у савременом говорном, или бар песничком,

језику”, али истовремено нагласио да „[и]звестан део ових именица, пак, рефлектује старије стање, односно рускословенски утицај”. О евентуалном рускословенском утицају, чини се, може се говорити кад је реч о З. Орфелину, коме је овај идиом временски близак, као и кад је реч о *Божјићним песмама* и, евентуално, збирци Ј. Сундечића, где религиозни контекст певања може да отвори врата таквом упливу. Код осталих аутора, може се претпоставити, био је пресудан одабир жанра, који је у то доба нужно подразумевао и поштовање одређених метричких захтева, а могућност да се одабере дужи или краћи облик, а не промени (основно) значење одређеног стиха, била је за песника срећна околност. Кад је реч о стилској маркираности ових ликова, премда је извесно би данас већина њих била стилски маркирана, не може се са сигурношћу тврдити да је тако било и време у којем проматрани текстови настају.⁵⁸ Уп. примере: гласе ЗО 8, вѣтри ЗО 4, ЈСд 73, Врази ЈСд 68, лици (ум. „ликови”) ЈСб 143, жула’ ЈСд 62, уди ЈСд 53, Цари ЈСд 29, БП 11, ветре ЈН 192, Вуци ЈН 205, гласе ЈН 211, рти ЈН 198, Враге ПД 18, грехе ПД 29, зраци ПД 73, плоде ПД 20, труди ПД 46, суди МПШ 11, члани МПШ 3, змаји МП2 368, зраци МП3 1, петли СП2 35.

Ипак, неколико именица се, понекад и код истог аутора, јавља и у облику са инфиксом и у облику без њега. Уп.: вале ЈГ 176, вали ЈСд 73 : валовимъ ЈСд 71; громи СлП 28 : громови МП2 368, громове ВМЈ 69; дарима ЈСд 29, Даре ПД 8 : ДАРОВИ МП2 323; двори ПД 66, двора ЈГ 165, двори СП2 1 : Дворова’ ЈСд 78, дворова ПД 67; друзи ЛМ 77, ПД 68 : другови Г 170; свати ЈСб 152 : сватове ПД 75, Сватови ПД 74.⁵⁹

⁵⁸ У Доситејевом језику „краћа множина се среће чешће у примјерима у којима је у савременом књижевном језику необична” (Куна 1970: 99), у језику М. Видаковића „већи је број именица које долазе без [овог] проширења” (Кашић 1968:73), у језику Ј. Игњатовића „[п]ада у очи нешто фреквентнија употреба без проширења оних именица које могу да буду с њим и без њега у поређењу са говором данашњег Војвођанина” (Јерковић 1972: 121). Б. Радичевић такође „[о]д већег броја једносложних и двосложних именица узима или гради краћи плурал, који би данас био необичан” (Илић 1964: 99), што је делимично диктирано метриком. Све то чини да је код наших песника, једнако као што је то код Ј. Суботића, „тешко утврдити који су облици без инфикса стилски неутрални” (Милановић 2014: 213), одн. стилски маркирани.

⁵⁹ Чини се очигледним да избор дужег или краћег лика у случајевима кад се оба налазе код истог аутора не зависи ни од чега другог него од метричких захтева. Уп.: У околу града Мира / Двори су се неки сјали / Дивни двори од старина, / Ал давно су, давно пали ПД 66 : Од дворова, од милина / Лишен отац, ћери миле, / Из дворова дивни, красни / У колебу сад се збиле ПД 67. Исто тако: Нужда учи великимъ стварима, / Збогъ нѣ спава међ’ оружемъ ратаръ, / Збогъ нѣ пѣва међ’ валовимъ морнаръ, / Збогъ нѣ страве неимаде смртъ ЈСд 71 : Мы смо лађе, коє носу / Студ’ни вали тамо амо, / А напрасни вѣтри, то су / Опетъ наше страсти само ЈСд 73 (подвукао В. В. Р.). Напоредо краћи и дужи облик П. Деспотовић употребљава у истој (руку на срце, подужој) песми.

Именица /сан/ код Суботића се у множини појављује у три вида: снови ЈСб 142 : сане ЈСб 1, 165 : санови ЈСб 1, 169 (потоњи облик и код М. П. Шапчанина: санове МПШ 17).⁶⁰ Такође, у Суботићевом рукопису налазимо и множину /сенови/ од именице /сен/: сѣнови ЈСб 160.

Инфикс се појављује и у облицима појединих двосложних именица: соколови БР 20, Голубове ЈН 115, Голубови ЈН 205, случаеви ЈН 195, точкови ЈГ 193. Именицу /облак/ бележимо у лику /облакови/: из црних облакова ПД 73, док именица /старац/ има код Деспотовића несвакидашњи множински лик /старцеви/, изнуђен императивом уподобљавања метру: А она деца ил оне руге, / Едал су стари имали пруге? – / О! несуг, несуг, млади су пали, / На гроб им њихов старцеви стали! ПД 43.⁶¹

2.1.10. *Именице pluralia tantum.* – Именице *pluralia tantum* нису нарочито фреквентне у поезији за децу и младе предзмајевског периода и тек неколико њих појављује се десет и више пута, а оне су и међу чешћим у разговорном језику – /грудн/, /уста/, /врата/, /недра/.

/врата/: врата ЈСд 89, БР 32, ЈН 207, МПШ 12, врати ПД 46 (инстр.), врати МПЗ 1, вратима ВМЈ 69 (лок.);

/јасле/: јасламъ ЈСд 28, јаслѣхъ БП 18;

/кола/: коли ЛМ 77, МПШ 14 (лок.), кола ЈГ 195 (ак.), колима ЈГ (лок.);

/леђа/: леђа ЈСд 89, ЈН 195, ВМЈ 69;

/уста/: уста БР 14, ЈН 193, Оуста БП 15, уста ПД 62, Ић 6, МП2 325; к усти БР 16, У усти ЈГ 194.

Данас стилски маркиран облик /груд/ именице /грудн/ јавља се на неколико места код Ј. Сундечића, Ђ. Рајковића и Ј. Грчића: грудъ ЈСд 18, 89, грудъ БР 7, Грудъ БР 38, груд ЈГ 159. Ипак, чешћи је облик /грудн/, који у Сундечићевом и Рајковићевом тексту стоји напоредо са /груд/, чему је узрок највероватније метричке природе: груди ЈСд 25, 46, 67, БР 21, МПШ 9, 11, МП2 325.

⁶⁰ Облик /сановн/ потврђен је и у језику Ј. Ненадовића, али не у оквирима нашег корпуса (уп. Јерковић 1981: 62).

⁶¹ Облици са множинским проширењем који су нестандартни за српски књижевни језик прилично су ретка појава, на шта упућује Ј. Кашић (1968: 124). Он на истом месту даје примере попут *цврчкова*, *предкова* забележене у језику М. Видаковића.

Именица /недра/ појављује се код Ј. Сундечића само у облику јединине: нџдро ЈСд 22, из нџдра ЈСд 48. Код Ј. Суботића налазимо оба облика: нџдро ЈСб 165 и нџдри ЈСб 143 (лок.), а код Ј. Грчића само множинске облике: недара ЈГ 172 (ген.), недра ЈГ 183 (ак.).

Именица /прса/ јавља се у облицима /прса/ и /прси/: прса ЈСд 12; Прси ЈСб 149, прси ПД 64.

2.1.11. *Напомене о роду и облицима појединих именица.* – Са множинским инфиксом /-ес-/ појављују се именице /дрво/, /небо/, /слово/ и /тело/: дрвесахъ ЗО 8, дрвеса БП 15; небеса ЈСд 64, небесимъ ЈСд 40, небесима ЈСд 39, небесъ БП 19, небеси БП 6, небеса ПД 59, небеси ПД 24; словеси БП 19; тџлеси БП 15. Не изостају, међутим, ни облици без инфикса: Древа ЗО 6, дрвета ЈМ 76, Дрва ПД 36, дрва Г 186; небима ЈСд 19; слова МПЗ 1. Видљиво је да су облици с инфиксом углавном резервисани за З. Орфелина, *Божјиње песме* и Ј. Сундечића, али и да постоји колебање у његовој употреби у истом тексту. Именица /чудо/ јавља се у нашем корпусу само без инфикса: чуда ЈСд 85, ВМЈ 69.

Именице /зачин/, /језгро/ и /пораз/ јављају се у грађи као именице женског рода: безъ зачине ЂР 40, Нађе езгру едру ЈСд 86, И поразе крутой жетви ЈСд 64. Уз то, /вођа/, /оса/, /потпора/, /похота/ забележени су само у лику мушког рода, тј. у облицима /вођ/, /ос/, /потпор/, /похот/: вођи на њиви и раду МПШ 15, жаока лютогъ оса ЂР 29, Нашав' подпор у мудрости ЂР 3, похотъ истребатса БП 14.⁶²

Именице /доба/ и /поветарац/ такође се јављају у два лика:

/доб/ : /доба/: Одъ [...] доби ЈСд 39, У [...] доби ЈСд 64 : доба ЂР 11, ПД 42, ЈГ 199, СП 67, Г 129;

/поветарац/ : /поветарце/: поветарац МП2 323, поветарче МП2 324 : повџтарце ЈСд 42.

Именица /сета/ јавља се и у облику /сет/, која је такође женског рода: У рџчи је сџт избила ЈСб 160, С ње је скино сет млогу ПД 7, А с нас прешла црна сет

⁶² Од овде поменутих лексема, само се /пораза/ не може наћи у РМС 1967/1976. На месту /вођ/ и /језгра/ налазе се и дефиниције одредница, док су код осталих присутна упућивања на уобичајеније ликове (/зачин/, /оса/, /потпора/, /похота/). У РМС 2007 стање је нешто друкчије. На месту одреднице /језгра/ и даље стоји речничка дефиниција, али на месту одреднице /вођ/ постоји упућивање на /вођа/ (као и код /ос/ на /оса/); /зачина/ и /похот/ овде више нису издвојене као засебне одреднице.

ПД 9 : Ничија им рука не ублажи сету МПШ 18. У последња два случаја помоћу ове лексеме се остварује рима, па је могуће да је то један од разлога за забележену употребу; такође, разлози метрике су овде једнако релевантни.⁶³

Именица /дан/ појављује се у неколико случајева без средишњег вокала, али су много учесталији са данашње тачке гледишта регуларни облици:

ген. јд.: дна ЈСб 164 : дана ЂР 11, ПД 13, дана АП 57, Ић2 16, СП2 35;

дат. јд.: дну ПД 14 : дану НГ 18;

лок. јд.: О ВИДОВУ-ДНУ МП2 368 :дану ПД 8, МПШ 11;

ном. мн.: дни ЈСб 160 : дани ЂР 22, ПД 49, МП3 109.

ак. мн.: дне ЈСб 162 : дане ПД 30, МП3 2.

Именице /жизн/, /казн/ јављају се у два лика: Жизнь БП 5 и жизань ЂР 22, казнъ ЂР 20 и КАЗАНЬ ЈСд 74. Слично, именица /мзда/ јавља се у два лика: мзда ПД 70 и Мазд8 БП 13.

У промени именице /звер/ бележимо следеће облике: Птица гору, звѣрѣ пећину / Люби ка' свой милій станъ ЈСд 54, Одъ звѣрета човѣкъ бѣва гори ЈСд 73; Лафъ, господаръ свию у шуми зверова, / Подиже се едномъ да потражи лова ЉН 151, Свѣрѣе БП 18. Тамо где јој се може одредити род (ЈСд 73 и ЉН 151) мушког је рода, а облици женског рода нису забележени.⁶⁴

Именице старих /-ен/ основа јављају се и у краћем и у дужем облику. Кад је реч о именици /кам/ одн. /камен/, дуже форме су чешће, док је употреба лексеме /плам/ одн. /пламен/ уједначена. Притом, дешава се да у истом тексту оба лика лексеме постоје напоредо:

камъ ЈСд 59, Ками ЈСб 152 : камен БР 20, каменъ ЈСд 33, 54, 59, камен ЈСб 152, Каменъ ЂР 37, каменъ ЉН 149, Каменъ БП 5, Камен ПД 30, камена ПД 57;

пламъ ЈСд 35, 51, плама ЈСд 46, 65, МПШ 16, МП2 324, СП2 12 : пламен БР 11, 12, пламену ЈСд 27, 29, Пламеномъ ЂР 2, пламен ПД 60, пламену ПД 65.

Именица /кнез/ забележена је и са основом /кѣаз/: кнезь ЂР 36, кнезу ЂР 36, кнез ЈГ 192, али и киязовимъ ЈСд 40, князовима ЈСд 40.⁶⁵

⁶³ И РМС 1967/1976 и РМС 2007 бележе могућност мушког и женског рода ове именице (при чему је првонаведени мушки). У РМС 2007 је одредница пропраћена и квалификатором *песн.*, док то у РМС 1967/1976 није учињено.

⁶⁴ У РМС 1967/1976 уз ову именицу стоји „ж и м”, док у РМС 2007 читамо „ж (ретко м)”.

⁶⁵ Ова лексема настала је од стсл. *кѣназь*. Каснија форма /кѣаз/ долази из рускословенског, где је рефлекс назала предњег реда /ja/, док је у српскословенском рефлекс /e/.

Именице старих /-ер/ основа /кћи/ и /мати/ такође су потврђене у текстовима нашег корпуса.

ном. јд.: кћи ЈСб 157, СДД 66; мати ЛМ 76, ЈСб 142, 164, ЈН 196, ПД 70, СДД 65, Г 57;

ген. јд.: ћери ЈСд 45, кћери ЈСб 161; матере ЈСб 276, ЈГ 178;

дат. јд.: матери БП 6, ПД 21, матери Г 57;

ак. јд.: ћер ПД 40;

вок. јд.: кћери ЈН 207, ћери ПД 41; Мати ЈСд 45, мати ПД 4, АП 57, СП 66;

инстр. јд.: матером МПЗ 17;

ном. мн.: ћери ПД 76; матере ПД 50;

ген. мн.: ћери ПД 72;

ак. мн.: ћери ПД 69;

вок. мн.: ћери ПД 69;

инстр. мн.: ћерима ПД 73.

У паукалним синтагмама код П. Деспотовића паралелно налазимо облике /ћере/ и /ћери/, и то у истој песми: три ћере ПД 66, три [...] ћери ПД 71. Именица /кћерка/ одн. /ћерка/ појављује се највише код П. Деспотовића и једном код Ћ. Рајковића:

дат. јд.: ћерци ПД 74;

ак. јд.: ћерку ПД 74;

инстр. јд.: ћеркомъ ЂР 42;

ном. мн.: ћерке ПД 68.

Именице /око/ и /ухо/ у множини бележе облике који постоје и данас, у савременом српском језику:

ном. мн.: Очи БР 11, очи ЈСб, ЂР 20, Очи ПД 42, Очи ЈГ 149, очи СлП 28;

ген. мн.: очију ПД 68, МПЗ 2;

дат. мн.: ушима ЈН 211;

ак. мн.: Очи ЈСд 24, ЈСб 2, ЂР 9, ЈН 149, ПД 63, МПЗ 1, СП2 35; уши ЈСд 16, 65, ЈН 210, ПД 49;

вок. мн.: Очи ЈСб 151;

инстр. мн.: очима ЈСб 143, ЂР 6, ПД 64; ушима ЈН 199;

Код Ј. Сундечића реч је оба пута употребљена у истој песми – „АЛЛИЛУІА. ХВАЛИТЕ ОТРОЦЫ ГОСПОДА.”, па је рускословенски лик јасно мотивисан религиозном позадином стихова.

Именица /орак/ посведочена је у данас нерегуларним облицима код Ј. Сундечића и М. П. Шапчанина: орасу ЈСд 86 (лок. јд.), орасе ЈСд 85 (ак. мн.), ораса ЈСд 85 (паук.); Ораја МПШ 13 (ген. јд.), ора МПШ 10 (ген. мн.). Како у стиху не постоје разлози за употребу нерегуларне форме – нормирани облик не би унео метрички несклад, а помоћу наведеног се не гради ни рима – код Ј. Сундечића је очигледно дошло до аналошког уопштавања резултата друге палатализације.⁶⁶ Код М. Шапчанина у првом случају долази до замене фонемом /j/, односно до губљења фонеме /x/ и сажимања вокала, а оба облика су карактеристика шумадијско-војвођанског дијалекта (уп. и Суботић 1989: 112).⁶⁷

Именица /оружје/ појављује се у три лика: /оруже/, /оружје/ и /оружије/: оружѐмъ ЈСд 71, Оруже ЈГ 182; оружѣ ЉН 210, оружје ЈСП 70; оружје ЈСд 73, оружје ЉН 210. Код Ј. Сундечића и Љ. Ненадовића присутна су по два облика ове именице.

Именица /песма/ јавља се у рускословенском лику /пјесн/ у *Божјићним песмама*. Код Ј. Суботића и Љ. Ненадовића потврђена је пак напоредна употреба архаичног облика са сонантом /н/ и новијег са сонантом /м/, док је у осталим рукописима присутно данас уобичајено /п(ј)есма/:

Пѣснь БП 5, пѣснь БП 27, пѣснѣхъ БП 15;

пѣсна ЈСб 159, пѣсну ЈСб 161, пѣсне ЈСб 165, песна ЉН 211 : пѣсму ЈСб 139, пѣсме ЈСб 154, Пѣсама ЈСб 154, песма ЉН 211;⁶⁸

пјесму ЛМ 76, песма БР 43, песме БР2 15, пѣсми ЈСд 54, песмомъ ЂР 17, песмама ПД 13, песмама МПШ 16, песму ЈГ 172, песама МП2 324, ПЕСМА НГ 18, песни СМ 7, песме ВМЈ 117, песму Г 82.

Именица /свештеник/ забележена је у три лика – српкословенском /свештеник/, рускословенском /свјашченик/ и облику српског народног језика /свећеник/ – уп.: свештеникъ ЈСд 32, Сващенике БП 19, Свећеник ПД 61. Рускословенска вредност графеме /щ/ готово је неупитна стога што је читав текст

⁶⁶ У језику Ј. Суботића иста појава је забележена само у промени једне лексеме (Милановић 2014: 166).

⁶⁷ Могуће је да је на употребу облика /ора/ утицала жеља за римом: У кући је доста и меда и ора. / Медених колача доста бити мора.

⁶⁸ Кад је реч о овој лексеми, код Суботића су честа колебања „која је могуће мотивисати само Суботићевом жељом за разноликошћу облика” (Милановић 2014: 219), а та колебања јављају се и у оквиру истих текстова. На истом месту констатовано је да је у књишким речима које доприносе узвишенијем стилу изражавања(/песнопевка/, /песнослован/ и сл.) архаични лик стилски маркиран. Слично је код Ј. Хацића (Суботић 1989: 132).

Божјићних песама писан овим идиомом. Кад је реч о дистрибуцији рефлекса /шт/ и /ћ/, она је различита код различитих писаца овог периода – Љ. Ненадовић ће, тако, доследно писати /шт/ (Јерковић 1981: 49), Ј. Игњатовић пише и *свештеник* и *свећеник*, при чему је први облик фреквентнији (Јерковић 1972: 93).⁶⁹

Именица /Србија/ у *Божјићним песамама* има облик вокатива једнине /Сербије/: Сербије БП 28. Уз то, именица /Србин/ код Ђ. Рајковића појављује се без суфикса /-ин/, док се код Ј. Суботића јављају у истој песми и облик с овим суфиксом и без њега: *Съ собомъ носи даракъ милый,* / Ново лето, Србе чуй! ЂР 4, *Од отца ми остала,* / Лѣпа дара три:/ Име Срба, мач, и крв ЈСб 275 : *Ја сам Србин,* србски син ЈСб 275. У осталих неколико случајева поменути суфикс је присутан: Србин ЈСП 70, Србине ЈСП 70, Србина СДД 65, 66.⁷⁰

Лексема /хришћанин/ не јавља се у данашњем лику, већ у форми без инфикса и у облику /Христијан(ин)/, сва три пута код П. Деспотовића: Хришћан ПД 54 (ном. јд.), Хришћане ПД 54 (ак. јд.), Христијане ПД 55 (ак. мн.).

Множински облици именице /човек/ углавном су они суплетивни: Люди ЈСд 66, људи ЈСб 145, люди ЉН 201, људи МПШ 9, МП (ном. мн.); люди' ЈСд 91, людій ЉН 194, людій ЂР 30, људи ПД 52, МПШ 18 (ген. мн.), људма ПД 52 (дат. мн.), люде ЗО 5, ЈСд 32, људе ЈСб 147, люде ЂР 23, људе ПД 52, СП 8 (ак. мн.), људи ЈСб 153, ПД 38 (вок. мн.), људма ЈГ 170 (инстр. мн.).

Божјиће песме представљају изузетак јер у њима напоредо постоје ови облици, али и они који се грађени од рускословенске основе /человјек-/. Лексема /човек/, иначе, у њима поседује и у једнини основу /человјек/: *человѣкъ* БП 14, *человѣка* БП 14. Уп. *Сѣ* *человѣкъ* БП 6, *человѣцы* БП 13 (вок. мн.) : *людѣ* БП 9 (ном. мн.), *людѣмъ* БП 5 (дат. мн.), *людіе* БП 5 (вок. мн.).⁷¹

⁶⁹ Код П. Деспотовића нема нарочитих разлога да се употреби лик /свећеник/, који је, очевидно, био мање фреквентан и у његово време: Пламен букти, ватра гори, / Свећеник му служи, двори, / Већ справљене жртве стоје, / Аполону већ се поје! ПД 61. Иначе, овај аутор исписује лексеми /општи/ са рефлексом /шт/: Опште ПД 9, опште ПД 52.

⁷⁰ У текстовима писаца овог периода (М. Видаковић, Ј. Хацић, Ј. Суботић), обично се у једнини напоредо јављају две основе – /Србљ-/ и /Срб-/ (уп. Кашић 1968: 75, Суботић 1989: 130, Милановић 2014: 226). Ј. Јерковић констатује да је у језику старијих војвођанских писаца, оних из предвуковске епохе, чешћа првонаведена основа (у језику Е. Јанковића, нпр. то је и једина форма, уп. Херити 1983: 192), „док је у језику Ненадовићевих савременика обичнија основа *Срб-*” (Јерковић 1981: 63ф).

⁷¹ Занимљива је примедба Ј. Кашића (1968: 75ф) да се код М. Видаковића стилистички маркиран облик *человѣци* појављује „само у одељцима са моралисањем”. У *Божјићним песамама* га не налазимо у ном., као што је то код Видаковића, већ само у вокативу који позива на

2.2. Заменице

2.2.1. *Личне заменице.* – *Божјићне песме* једине бележе црквенословенске облике промене заменице /ја/: Азъ БП 7, мнѣ БП 7 (дат.), мною БП 19 (заједно са ликом инструментала повратне заменице: собою БП 11). Остали текстови користе искључиво данашњу форму /ја/: ја ЛМ 85, я ЈСд 17, Ја ЈСб 148, я ЂР 37, ЉН 196, ја ПД 29, МКА 47, МПШ 52, ЈГ 163, МН 59, МП 63, СДД 66, СП 46, СлП 28, Г 89.

У промени заменица 1. и 2. лица, као и у промени повратне заменице /себе/, у ген. и ак. јд. јављају се и облици са партикулом /-ка/ и без ње:

ген. јд.: тебека ЂР 40 : мене БР 22, ЂР 2, ЉН 152, ПД 44, МПЗ 17, ОУ 51, тебе ЈСд 25, ЂР 2, ПД 3, себе ЈСд 11, ЂР 17, ЉН 203, ПД 37.

ак. јд.: менека БР 43, себека ЈСб 3, менека АП 57, МП 63, тебека СП2 35 : мене БР 11, ЈСб 2, ЉН 196, ПД 60, МПШ 79, мене ЈГ 181, мене МП 63, тебе ЈСд 17, ЂР 26, ЉН 207, ПД 64, Тебе МПШ 9, ЈГ тебе 166, ВМЈ 69, себе ЗО 11, ЂР 27, ЉН 209, ПД 42.

Енклитички облици акузатива уз предлоге су веома ретки – забележено је свега двадесетак потврда и број рукописа у којима се ови случајеви јављају је ограничен. Уп. на ме БР7, ЈСб 157, На ме ЉН 91, по ме ЈСб 158; На те ЈСд 24, за те ЈСд 55, ЉН 91, за те ЉН 200; у њ МПШ 11; на се ЈСд 15, ЈСб 158, за се ЉН 151.

Посведочене су у *Божјићним песмама* следеће форме заменице /он/ у дат. и ак. јд.: емѣ БП 12, Емѣже БП 18; его БП 18, Его БП 15. Док се у дативу користи и форма /њему/, акузативна /њега/ није потврђена: нѣмѣ БП 10. Ове форме нису посведочене ни у једном другом рукопису: њега БР 12, Нѣг' ЈСд 16, нѣга ЈСд 16, ЂР 27, ЉН 195, Њега ПД 42, њега МПШ 4, ЈГ 169, МП 64, Њега ВМЈ 117; нѣмѣ ЗО 11, Њему ЛМ 78, нѣм' ЈСд 16, нѣму ЈСд 29, нѣм' ЂР 2, нѣму ЂР 19, нѣму ЉН 199, њему ПД 46, Иѣ2 16, СлП 28, Њему ВМЈ 117.

Лична заменица /она/ у дат. и лок. јд. посведочена је и у облицима са партикулом /-зи/ и у облицима без ње. Наиме, Ј. Суботић, Љ. Ненадовић и П. Деспотовић користе напоредо оба облика, док остали аутори употребљавају само онај без партикуле. Уп.:

прослављање Спаситељевог рођења: Богѣ честь и хвала, / Да бѣдетъ во вѣки, / Возгласите трѣби и вси человѣцы БП 13.

дат. јд.: нъой ЈСд 56, Њој ЈСб 4, нъой ЉН 197, Њој ПД 4 : њојзи ЈСб 147, нъойзи ЉН 204, Њојзи ПД 11;

лок. јд.: нъой ЋР 37, ЉН 150, њој ПД 38, СДД 66, Г 152 : њојзи ЈСб 143, нъойзи ЉН 209, Њојзи ПД 27.

У дат. јд. заменице /она/ потврђен је енклитички облик /јој/: јој БР 11, јој БР 21, јој ЈСб 147, јој ЉН 17, јој ПД 46, ЈГ 168, ИЋ2 16, МП2 325, СП 14.

Акузатив једине исте заменице бележи енклитичке облике /је/ и /ју/, при чему је први лик знатно фреквентнији: је БР 15, е ЋР 25, ЈСб 145, ЉН 82, је ПД 72, ЈГ 174, ИЋ2 16, МП2 63, СП 28, Г 152; ју ЋР 19, ју ПД 38, МП3 17, Г 152.

У ген. и ак. мн. личне заменице 3. лица бележимо облике без финалног /-х/, али и оне с њим:

ген. мн.: њих ЈСб 143, ПД 40 : њи' ЈСд 46, њи ЉН 149, њи МП2 325;

ак. мн.: њих ПД 63, СП 13 : њи' ЈСд 84, њи ЈСд 68, њи ЉН 150.

Слично је и са енклитичким обликом ове заменице, коју у ген. мн. бележе само *Божјиће песме* (ихъ БП 7), док је у ак. мн. присутно више примера који указују на разноврсност у овом погледу. Уп.: иъи ЈСд 80, иъ ЈСд 81, иъ ЋР 20, ЉН 201 : их ЈСб 145, ихъ БП 19, ПД 44, МПШ 15, ЈГ 164, СП 27, ВМЈ 69.

У дат. мн. заменица 1. и 2. лица уобичајени су облици /нам(а)/ и /вам(а)/: намъ ЗО 3, нама ЛМ 77, нам БР 20, намъ ЋР 21, нама ЋР 34, ЈСб 141, намъ БП 5, нам МПШ 15, ЈГ 161, ДП 17, МП3 2, НГ 18, СлП 28, Г 82; вам ЈСб 147, вамъ ЋР 34, вама ПД 44, вам МПШ 13, ЈГ 172, вама МП3 2, вам ВМЈ 117. Облик /нами/ јавља се само у по једном примеру код З. Орфелина, Ј. Сундечића и Ћ. Рајковића, али и у два примера код П. Деспотовића: нами ЗО 5, ЈСд 89, ЋР 34, ПД 35, 77.

Облика /нами/ нема у *Божјићним песмама* у дат. мн., али је зато забележен у два примера инстр. мн.: нами БП 6, 16.

У лок. мн. јавља се само један пример: вама ПД 44.

2.2.2. *Придевске заменице*. – Присвојне заменице за 3. лице једине и множине имају ликове /његов/, /њен/ и /њезин/. Код Ј. Сундечића и Ј. Грчића не налазимо облик /њен/ већ само /њезин/ док код П. Деспотовића оба облика стоје напоредо:

његов БР 42, нђговъ ЈСд 60, нђгова ЈСд 16, нђг'во ЈСд 32, нђг'вогъ ЈСд 78, Нђговимъ ЈСд 68, нђговой ЈСд 64, нђгова ЂР 39, НЂГОВА ЉН 193, нђгове ЉН 151, нђгову ЉН 198, његов ПД 9, Његова ПД 18, његово ПД 78, ЊЕГОВЕ ЈГ 181;

њене ЈСб 147, њено ЈСб 148, њена ПД 39, њеним АП 57, њеном МН 59, Њене СП 8;

Нђзино ЈСд 48, њезин ПД 70, њезин ЈГ 178, њезиним ЈГ 170.

Облици присвојне заменице за 3. лице множине су /њихов/ и /њин/: Нњихова ЈСд 12, нњиховомъ ЈСд 49, нњихов ПД 43; нњина ЉН 115, нњина ЈГ 173.

Показне заменице /овај/ и /онај/ имају нешто необичније облике у ном. и ак. јд. код појединих аутора: ови БР 43, оный ЈСд 23, овый ЂР 16 (ном.); овый ЈСд 16 (ак.). Чешћи су, међутим, облици који одговарају стању у данашњем књижевном језику: Овай ЈСд 47, овај ЂР 17, Овай ЉН 148 (ном.), овај ЈСд 85, Онај ЈСд 62, овај ЂР 31, ЉН 150, Овај ПД 8 (ак.).

Кад је реч о заменици /какав/ и њеним дериватима, у њиховој промени је готово све као у савременом књижевном језику: каква ЈСд 44, какве ЈСд 80, икаквомъ ЈСд 43, каква ЈСб 150, каквим ЈСб 145, Какавъ ЂР 41, какву ЂР 13, каквогъ ЂР 16, какву ЉН 195, некакву ЉН 213, никаквога ЉН 203, Какву ЈГ 194, какве ВМЈ 117, какав Г 152. Поменути два изузетка су ген. мн. без /-х/ код Љ. Ненадовића и напоредно постојање облика са основом /какв-/ и /каков-/ код П. Деспотовића: каквы ЉН 205; каква ПД 57, Каквима ПД 13 : Каково ПД 57.⁷²

У нашем корпусу чешћи су примери показне заменице /такав/ с основом /так-/ него они који поседују основу /такв-/. Док се они са основом /так-/ јављају код Ј. Сундечића, П. Деспотовића, Ј. Грчића и М. Поповића, други су присутни са тек по једним примером код Ј. Суботића и Љ. Ненадовића; Ђ. Рајковић пак бележи обе форме по једном:

такій ЈСд 68, таку ЈСд 75, такой ЈСд 39, таке ЈСд 46, така ЈСд 15, Така ПД 46, таку ПД 39, таки ПД 50, Таку ЈГ 188, Така МП 63;

такве ЈСб 145, такву ЉН 203;

Такавъ ЂР 11 : така ЂР 33.

⁷² Иначе, у језику војвођанских писаца овог времена присутне су три основе: /каков-/, /какв-/ и /как-/ (уп. Кашић 1968: 143, Јерковић 1972: 147–148, Милановић 2014: 237, Суботић 1989: 86; код Д. Обрадовића присутне су само две основе, /какв-/ и /каков-/, в. Куна 1970: 126). Аналогно, потврђене су три основе и у случају заменица /такав/, /овакав/ и /онакав/.

Заменицу /овакав/ бележимо тек у два примера: вако ЈСд 51, Оваки ПД 50.

У ген. мн. напредо постоје облици са финалним /-х/ и без њега: твои' ЈСд 17, наши' ЈСд 89, свои' ЈСд 90, наши' ЈН 205, толики' ЈН 195; нѣгови ЈСд 15, твои ЂР 42, свои ЂР 12, каквы ЈН 205; Наших МПШ 3.⁷³

2.3. Придеви

2.3.1. *Именичка промена придева.* – Наставци именичке промене придева су релативно чести у проматраном корпусу кад се у обзир узму облици ген., дат. и ак. јд. Четвртина генитивних облика носи именичку промену, дативних облика је најмање (укупно седам од преко стотинак), док је акузативних близу двадесет.

ген. јд.: с права пута БР 43, врага кивна ЈСд 24, пріяна радка ЈСд 45, од [...] бурна вихра ЈСб 164, Спрам сунчана зрака ЈСб 146, край ниска шеварика ЂР 22, Бога [...] народженна / Предвѣчна БП 18, гле смешна чуда ЈН 205, исподѣ сува лишћа ЈН 196, беше [...] вкусна смока ПД 71, из дола китна ПД 48, Крај румена плама МПШ 16, поточе, бистра ока ЈГ 163, Са росна грања ЈГ 189, Око [...] суха злата МКА 47, Од железа сјајна јасна МН 59, Бокор цвећа мирисава МП 64, Пламенита МПЗ 1, око Бога жива СП 12, До бијела двора твога ОУ 51, [облаци] лака скока СлП 28, облаци мутна ока СлП 28, певанка / Грла крупна, танка СП2 2, Да л' шећера слађанога, / Црвена и плава ВМЈ 33;

дат. јд.: при вину ледну ЂР 41, Богу безмѣрну БП 26, Поганѣ Ирѣдѣ БП 10, Да каже селу веселу ЈГ 177;

ак. јд.: Повита [...] Бога ЈСд 28, Тако т' красна невидише ЈСб 157, венча врстна сина ЂР 13, Вола цела да оћаше дати ЂР 42, Нова цара тражите БП 20, Показала [...] Млада цара БП 19, нѣга жива уватише ЈН 198, Кад је Тебе [Христа] он угледо, / Мртва, нага, где лежиш ПД 12, Од пелена горка МП2 323, Када вредна мрава види СП 27, нашао је / Разговорна друга ВМЈ 34.

⁷³ У *Божјићним песмама* могу се прочитати још неколики данас архаични, а пореклом рускословенски, облици који се не појављује ни у једном другом анализираном тексту: своєю БП 15 (уп: собою у горњем тексту), што БП 13 и сје БП 13. Последње наведени облик потиче од стсл. заменице *съ* (у значењу „овај”), која је већ у том периоду аналогично добила у ср. р. лик *сиѣ*. Иначе, наша показна заменица *овај* порекло води од стсл. заменице *овѣ*, која се употребљавала само у корелацији. В. Ђорђић 1975: 106.

Овде ваља додати и маргиналне примере оних придева који у савременом језику немају облике неодређеног вида, а који су у тим облицима потврђени: Турска скота БР 21, од јутарња сунца ЈСб 143, Изъ очинска гњизда мила ЂР 21, Сербска рода сынови БП 28, Поносно чело Ђурђева дана ЈГ 181 (ген. јд.)

2.3.2. *Заменички придев /сав/*. – Номинатив једнине мушког рода заменичког придева /сав/, има облике /сав/ и /вас/.⁷⁴ Код Ђ. Рајковића јавља се само облик без ње, док се код П. Деспотовића ови ликови пишу паралелно: васъ ЂР 29; Вас ПД 53 : Сав ПД 47, сав ПД 69. Овај заменички придев се у ном. јд. јавља само још код Ј. Сундечића и Ј. Суботића: Савъ ЈСд 34, Сав ЈСб 156. Такође, у *Божјићним песмама* налазимо у ак. јд. трећи, рускословенски лик заменичког придева – /вес/. Уп.: Да бы весь людъ свой, / Весь оутъшилсѧ БП 9. У средњем роду, овај придев има претежно облик /све/: све ЗО 5, ЈСд 11, ЂР 38, ЉН 207, ПД 16, МПШ 9, ЈГ 161, МП 63, СП 14, али се јављају и три примера лика /сво/: сво зверинѧ ово ЉН 149, сво село МПШ 17, Сво побери лишће ЈГ 192. У *Божјићним песмама* издваја се по архаичним наставцима и већи број множинских падежа: всѣмъ БП 5 (дат.), всѣхъ БП 9 (ак.), вси БП 11, 15 (вок.) Всѣми БП 15 (инстр.).

Заменички придев /сав/ у ген. мн. јавља се у четири вида: /свих/, /сви/, двојинско /свију/⁷⁵ и рускословенско /всех/: свих ПД 25; свы ЈСд 18, свы' ЈСд 39, Свы ЂР 35, сви ПД 76; свию ЈСд 12, свию ЉН 151, свију ПД 52, ВМЈ 117; всѣхъ ЗО 9, Всѣхъ БП 16. Видљиво је, поново, да се најархаичнији облик везује за З. Орфелина и *Божјићне песме*, да код Ј. Сундечића, П. Деспотовића напоредо стоји више облика, док остали аутори употребљавају један од конкурентних ликова.

⁷⁴ Данас нормирани облик заменичког придева /сав/ води порекло од стсл. *вьсь*, у којем је прво извршена вокализација полугласника у јаком положају (и нестанак оног у слабом), а која је довела до облика /вас/ у српскословенском, одн. /вес/ у рускословенском језику. Метатеза сугласника је касније учинила да се формира данашњи облик /сав/. Српскословенски лик присутан је тек по изузетку код Д. Обрадовића (Куна 1970: 94), али се, нпр., у језику Б. Радичевића „сусреће на многим страницама” (Илић 1964: 112)

⁷⁵ П. Херити (1983: 208) напомиње да „[у] језику писаца XIX века форма *свију* доминира, а форма *сви* (поред чешћег *свију*) јавља се само у Игњатовићевом језику”. Ј. Јерковић (1972: 143), који га бележи у језику Ј. Игњатовића, износи тврдњу која је у складу са Херитијевом да је у делима старијих војвођанских писаца двојински наставак уобичајен. В. и језик Д. Обрадовића (Куна 1970: 127), М. Видаковића (Кашић 1968: 83), Ј. Хацића (Суботић 1989: 138), као и Ј. Суботића (Милановић 2014: 235), те Б. Радичевића (Илић 1964: 112) и Љ. Ненадовића (Јерковић 1981: 65).

2.3.3. *Остале специфичности у промени придева.* – Рускословенски наставак у ном. јд. јавља се код З. Орфелина и у *Божјићним песмама* у ограниченом броју примера, паралелно са наставцима који су устаљени у, на вуковској норми заснованом, савременом језику. Код З. Орфелина је реч о ном. јд. мушког рода, док је у *Божјићним песмама* реч о ном. јд. женског и средњег рода:

бѣлой ЗО 10, дивной ЗО 9, славной ЗО 11 : красны ЗО 5;

краснаа БП 19, краснаа БП 19 : Полна БП 28, Пречиста БП 10;

Новое БП 17 : свато БП 14.

Божјиће песме у ген. јд. бележе искључиво архаичне форме: земнаго БП 15, преисподнаго БП 12. Такође, у ак. јд. присутни су једино облици: златной ЗО 11, тихой ЗО 6, Богатаго БП 17, несквернаго БП 16.

У вок. јд. З. Орфелин пише ЗЛАТОЄ ЗО 5, а у *Божјиће песме* стоји архаично пастырская БП 27, роднаа БП 18, селныа БП 6, али и любка БП 28.

У ген. мн. финално /-х/ доследно пишу само М. П. Шапчанин, М. К. Абердар и М. Поповић: глатких МПШ 10, громких 15, Замедљаних МПШ 17, перних МПШ 10, силних МПШ 12, Грешних МКА 47, старих МКА 47, Лаганих МП2 324, зелених МП2 323. Код П. Деспотовића наилазимо паралелно на оба лика, а у *Божјићним песмама* три примера ген. мн. имају три различита наставка. Уп.: црних ПД 73 : дивни ПД 67, красни ПД 67; мрачныхъ БП 17 : сваты' БП 28 : преславныа БП 6. У осталим рукописима који бележе овај облик финалног /-х/ нема – чак ни у примеру забележеном у *Голубу* из 1879. године: байны ЈСд 78, развраћены ЈСд 91, расечены ЂР 30, смртны ЂР 37, бели ВМЈ 117. Ј. Сундечић понекад, а Љ. Ненадовић доследно у употреби ових ликова користи на крају апостроф: витки' ЈСд 64, туђи' ЈСд 89, пусти' ЉН 202, хитри' ЉН 212.

У ак. и вок. мн. поново својим облицима иступају само *Божјиће песме*. Реч је о придевским ликовима /царскија/, али и /савини/, /ливанскија/ и /морскија/: Царскїа БП 11, савини БП 28; Лїванскїа БП 11, Морскїа БП 11.

У INSTR. мн. придеви у мушком роду поседују три наставка – /-им(а)/, /-и/ и /-ими/. У песмама Б. Радичевића присутна су два лика инструментала, док је најархаичније /-ими/ резервисано за *Божјиће песме*.

поноситим БР 21, Турским БР 21, великимъ ЈСд 71, дивљимъ ЈСд 64, милимъ ЂР 10, бурним МПШ 16, пуним МПШ 11, оштрим ПД 57;

крвави БР 20, пегави ЈГ 187, сиромашни ЈГ 187;
аггелским БП 11, Радостными БП 11.

Локатив множине одражава сличну ситуацију, само што се рукописима у којима постоје напоредо две форме истог падежног лика придружују текстови П. Деспотовића из *Венца песама*:

сунчевим ПД2 35, плахим МПШ 16;
млади БР 12, вечни ПД 63, Сунчеви ПД 10, Најдолњи ПД 26;
смѣтныхъ БП 11.

2.3.4. *Компарација придева*. – Компаратив се у већини случајева гради помоћу наставка /-иј(и)/, како је то и у савременом језику: пунію ЈСд 89, ружніи ЈСд 85, старіегъ ЈСд 85, старіемъ ЈСд 85, Старіему ЈСд 85, тежу ЈСд 89, веселіе ЂР 11, Користніа ЂР 23, Врелији ПД2 16, Послушније МПЗ 107, Топлији НГ 18.

Присутни су и јотовани облици компаратива (који се гради наставком /-ј(и)/: млађій ЈСд 85, ячемъ ЉН 192, луђа ЉН 198, млађи ЈГ 191, Тврђе МП2 369. Само код 3. Орфелина налазимо, највероватније, наставак /-еј(и)/ за који је заслужна група /-ѣј/: свѣтлѣе ЗО 3.

Компаратив са наставком /-ши/ забележен је у промени придева /леп/, док потврде за поређење придева /лак/ и /мек/ није било: Лѣпша ЈСб 4, лѣпшег ЈСб 145, лепша ЉН 209, лепше ЈГ 161; Најлепше ПД 42, најлепшег МП 64. Орфелин овај наставак користи и у рускословенском облику /лучши/: лѣчшѣ ЗО 4.⁷⁶

Придев /добар/ у компаративу носи суплетивни лик /бољи/, а придев /зао/ у неколико забележних примера искључиво суплетивно /гори/: больій ЈСд 85, болѣму ЈСд 85, боля ЈСд 25, Болѣ ЂР 2, боля ЉН 211, боља ПД 54, бољему ПД 42, бољу ПД 51, Боље МПШ 17, боље МПЗ 107; гори ЈСд 73, горему ЈСд 86.

⁷⁶ У корпусу би се могли у већој мери очекивати и примери рускословенске компарације придева, који су потврђени, рецимо, код М. Видаковића (Кашић 1968: 87) и у првој фази стваралаштва Ј. Суботића (Милановић 2014: 239–240). Ови облици су једно од најоучљивијих обележја Доситејевог рукописа, а „честа употреба суперлатива црквенославенског типа опће је својство литературе онога времена, инспирисано тенденцијом патетичног и питореског начина изражавања, које је примљено с рускославенским литерарним утицајем и одражава на извјестан начин виши стил тадашње руске литературе” (Куна 1980: 120). Иако патетичности у проматраним текстовима има, па и религиозног контекста који би призивао употребу рускословенских ликова, нисмо забележили – осим наведеног – ниједан пример такве компарације.

Компаратив придева /велик/ потврђен је и у лику /већи/ и у лику /вељи/. Код Ј. Сундечића налазимо оба облика, у песмама Ј. Суботића само облик /вељи/, док је код осталих уопштено /већи/:

велѣ ЈСд 84, веля ЈСд 71 : већій ЈСд 79, већег' ЈСд 85, већа ЈСд 62;

Веља ЈСб 153;

већій ЉН 149, већу ЉН 211, веће ЉН 194, Већа ПД 54, веће СП2 35.

Придев /мали/ посведочен је у компаративу само код Ј. Сундечића у једном примеру: манѣи ЈСд 85.

Суперлатив се гради као у савременом књижевном језику: најжешћа ЈСд 49, најсилније ЈСд 73, најдалѣгъ ЈСд 39, Найманьой ЈСд 48, Найстражнѣ ЈСд 45, најгоре ЉН 115, највеће ПД 40, најдубљи МПШ 17, Најмилије ЈГ 173. Само код Ћ. Рајковића напоредо постоје облици без префикса /по-/ и они са њим: Найбольій ЋР 34, највећа ЋР 9, најдража ЋР 25, најсветлія ЋР 8, најманѣ ЋР 42, али и понайбольій ЋР 34, понайболя ЋР 17, понайкраће ЋР 32.

Забележено је нешто преко четрдесет примера употребе префикса /пре-/ у грађењу придева, који треба да укаже на већи степен поседовања особине од уобичајеног. Број рукописа у којима се ови облици појављују ограничен је. Најчешћи су код Ј. Сундечића, Ћ. Рајковића и П. Деспотовића: преблагій ЈСд 11, Прешироко ЈСд 76, све-преславнимъ ЈСд 26, превелика ЋР 21, предостойне ЋР 2, премлоги ЋР 26, препунѣ ЋР 3, преблагом ПД 73, премилога ПД 5, премиломе ПД 34, Преподобной ПД 21, преслаба ПД 42, Пречасном ПД 13, пречиста ПД 7.

Налазимо их у још неколико рукописа: превесела БР 10, претешкој БР 23, презѣлнѣ БП 14, пречиста БП 10, препуна МПШ 17, превесели ЈГ 186, прегорком ЈГ 182, презелној ЈГ 173, Премилој ЈГ 182, премило ЈГ 199, Превесело Г 82.

Релативно често се ови придеви појављују у вок. јд., најчешће приликом обраћања Богородици, али и Светој Тројици, Богу или Исусу. Само у примеру који налазимо код Ћ. Рајковића лирско ја приписује атрибут /преслатка/ преминулој мајци. Уп.: Предивній ЈСд 11, преславна ЈСд 24, пречиста ЈСд 24, 26; пресладка ЋР 7, преблагі ПД 13, предраги ПД 13, пресвета ПД 28.

2.4. Бројеви

Посведочени су следећи основни бројеви: еднимъ ЗО 5, једној БР 9, Еданъ ЈСд 85, едне ЈСд 48, еданъ ЂР 4, Једне ЈСб 145, еданъ ЉН 114, едноме ЉН 198, једне ПД 48, Један МПШ 15, један ЈГ 171, Једну СП2 35, једна ИЋ 6, једно МП 64, једну ВМЈ 33, Један Г; два ЈСд 85, Двѣ ЈСд 89, Две ЂР 14, двіе ЂР 39, две ЉН 204, два ЈГ 194, два ИЋ 6, два ОУ 51, Две СП2 35, Две МПЗ 107; три ЈСб 275, ЉН 148, тріе БП 7, три ЈГ 195, ТРИ ИЋ 6, три ПД 66, Три МПШ 10; Четирийъ ЈСд 78, ЧЕТИР СП; дванаестъ ЂР 35; петдесетъ ЂР 30, Педесет ПД 45; сто ЂР 12.⁷⁷

Међу њима најзаступљенији су, као што је и видљиво, /један/, /два/ и /три/.

Да називи текстова унутар *Божийних песама* нису „песма прва”, „песма друга” итд. и присуство редних бројева осим /први/, /други/ (одн. његовог рускословенског лика /втори/) и /трећи/ било би крајње маргинално. Ипак, управо ту је једна од две занимљивости у вези с њима. Код редних бројева у *Божийним песама* налазимо рускословенски рефлекс вокалног р и рускословенски наставак за облик номинатива /-ја/, али чак ни њега не доследно (уп. доле пример за број четврти). С друге стране, занимљива је основа /втор-/, која се јавља не само у њима, већ и код Љ. Ненадовића, истина много ређе од облика који постоји у данашњем књижевном језику.⁷⁸ Разлози тој употреби не могу се наћи у прилагођавању израза стиху, будући да је број слогова у оба случаја непромењен. Потврђени редни бројеви су, дакле: првийъ ЈСд 35, првомъ ЈСд 44, првомъ ЂР 18, првогъ ЉН 209, Первый БП 12, Первѣемъ БП 9, Први ПД 19, МП2 323, ЈСб 275, СП 67, Прво МН 53; другог БР 43, Другогъ ЈСд 57, другійъ ЈСд 86, Друго ЈСб 142, друго ЂР 21, Другійъ ЂР 40, другомъ ЉН 150, другим ПД 32, другој ПД 74, Друго ЈГ 195, других МПШ 10, другом СП 27, другога МП2 367, Други ВМЈ 117, другом Г 82; Вторыйъ ЉН 213, БП 12; трећа ЉН 148, трећійъ ЉН 213, ТРЕТАА БП 9, Трећа ПД 71, трећу ПД 75, треће ЈГ 195; ЧЕТВЕРТА БП 11; ПАТАА БП 14; ШЕСТАА БП 16; СЕДМАА БП 17; ОСМАА БП 19; шестдесетъ и шеста ЂР 41.

Број три углавном носи симболичке конотације: Шедше тріе цары. / Ко ХрїстѸ со дары, / ИродѸ ихъ пригласи, / ГдѸ идѸтъ вопросы БП 7; А у њима живео

⁷⁷ Присуство бројева у текстовима нашег корпуса је занемарљиво. Они су ретко записани и цифрама (нпр. 1848. ЂР 35) и словним ликом.

⁷⁸ Код В. Јовановића забележен је глагол изведен од ове основе: повторава ВМЈ 117.

је / Отац и три ћере миле ПД 66; Од отца ми остала, / Лѣпа дара три: / Име Срба, мач, и крв, / Што м' у срдцу ври ЈСб 275.

Нетипични бројеви, број /сто/ као и бројне именице /хиљаду/ одн. /тисућа/, /милион/ претежно имају улогу у образовању хиперболичних израза:

Педесет је лета / Тумарао тако, / Све крајеве света / Обишао лако ПД 45; Прегни само немилице / Редомъ сећи лубенице – / Одъ петдесетъ ево гле'ни / Лубеница расечены / Едва нађешъ добру едну. / То ти дае слику вредну / Добры людй сазнат' брой ЂР 30;

Гле, са пловцемъ страва плови люта, / А ратара чело зной облива. / Ко е богатъ – робомъ новца бива; / Сиротиня плаче по сто пута ЂР 12;

Часна дѣла и добра / Постояно творить, / Было нам' се съ тисућу / Оштры бѣда' борить ЈСд 66; Када ме каква неволя гони, / Те око мое сузице рони; / Ил' тежка боца када ме свлада, / Да ми савъ живот у муци страда; / Уздишућ' яко по тисућъ крати'; / Зовемъ те Мати, – зовемъ те Мати! ЈСд 44;

А то беше мала, / Малена црквица, / Од хиљаду лета, / Така беше лица. ПД 47, Кад је оно наш Спаситељ света, / Пре хиљаду и још више лета, / На земљу се међ нас људе сишо, / И паклену вражју силу стишо ПД 51;

У капишту Аполона / Велика је данас слава, / Цару вреди милиона, / Ал' га чека ужас, страва ПД 61.

Од збирних бројева присутни су само /двоје/, /оба/ и /обадва/: двоје ЈСб 145, МПШ 17, Двоје ВМЈ 33; оба ЈСд 80, обога ЈСд 65, Обоје ПД 63, обе ЈН 207, Обе МПЗ 109; обадвје ЂР 9.

Примери промене збирних бројева су више него ретки: Безъ обога душа дрема ЈСд 65, Само двоје такве очи ЈСб 145.

Бројне именице су следеће: двоица МПШ 52, обоицу ЂР 40, Обојица ЈГ 186, троицу ЈН 150, хиљаду ПД 46, 51, тисућу ЈСд 66, милиона ПД 61.

Тамо где облици бројева у промени алтернирају (било да је реч о присуству покретног вокала, било да је реч о једносложном / двосложном рефлексу јата), разлоге треба тражити у прилагођавању метру и рими:

једног : једнога: Магарца едного тако претоваре, / Да се завалио у средъ едне баре ЈН 208 : Сръ многе трагове видимъ къ теби тамо, / А ни едного трага одъ тебе овамо ЈН 207;

две : двије: Две су т' руке, една уста, / Истина є, нека знамо ЂР 14 : Химень чудно ли є / Спрег'о душе двіє ЂР 39.

Нема много бројних прилога који се граде помоћу /-пут/: еданпутъ ЂР 24, Два три путъ ЉН 150, Трипут МП2 324; код Ј. Сундечића налазимо и /-крат/ у једном случају (могућно да је тај облик условљен римом са именицом „мати”): по тисућь крати' ЈСд 44.

2.5. Глаголи

2.5.1. *Презент*.⁷⁹ – Већ на прво читање у погледу презентских облика издвајају се *Мелодија к пролећу* и *Божјиње песме*. Наиме, у њима су забележени рускословенски наставци, најфреквентније, очекивано, у 3. л. јд. и мн., а у *Божјињим песмама* појављује се неколико презентских облика и за 1. л. мн. Уп.:

1. л. јд.: поклонюса БП 7, смирюса БП 7;

1. л. мн.: винчѣмь БП 9, Воскликнемь БП 27, воспріимемь БП 14, Поимь БП 18, повернемса БП 9, Сотецемса БП 11.

Једна од ретких недоследности у *Божјињим песмама* кад је реч о презенту јесте напоредна употреба следећих облика Идемь БП 7 и Идемо БП 9, Принесемь БП 13 и принесемо БП 18. Ипак, наведена два српска облика стоје наспрам укупно педесетак рускословенских у овој збирци. Исп.:

3. л. јд. гѣчеть ЗО 10, движеть ЗО 11, доводить ЗО 4, квикчеть ЗО 9, лѣтить ЗО 10, любить ЗО 10, носить ЗО 10, позвиждѣть ЗО 9; вѣщаеть БП 8, дарѣть БП 19, идеть БП 19, повиваеть БП 6, сказѣть БП 16, оубіеть БП 16;

3. л. мн.: дѣлають ЗО 6, идѣть ЗО 5, излѣтають ЗО 6, поють ЗО 8, прохлаждають ЗО 4, скачѣть ЗО 7, славѣть ЗО 8.

Код 3. Орфелина је, међутим, много већи број презентских облика који се уклапају у савремену парадигму (нешто мањи него број оних облика који носе рускословенски наставак), чак и у случајевима са рускословенским или црквенословенским фонетским цртама. Уп.:

⁷⁹ У оквирима нашег корпуса потврђени су облици већине очекиваних глаголских облика. Проматрана грађа условила је да из прегледа изоставимо облике потенцијала II – то је и једини глаголски облик за који у ексцерпираним корпусу нисмо пронашли потврде.

3. л. јд.: кѣкѣриче ЗО 10, поиграва ЗО 8, поцвркава ЗО 8, приближавасе ЗО 3, сказѣсесе ЗО 5; возлѣтѣе ЗО 6, восклицава ЗО 6, прохлаждава ЗО 5,

3. л. мн.: небоесе ЗО 7, издаю ЗО 3, ѡвляю ЗО 8, есѣ ЗО 7, крече ЗО 7, лове ЗО 7, плове ЗО 7, представляю ЗО 3, сакѣпляю ЗО 7, цвѣтаю ЗО 6.

Облици појединих глагола употребљавају се у *Мелодији* напоредо:

3. л. јд.: даетсѡ ЗО 5 : дае ЗО 10; ѡвлетсѡ ЗО 5 : ѡвласе ЗО 3, ѡвля ЗО 10; вичетѣ ЗО 9 : виче ЗО 10;

3. л. мн.: дають ЗО 4, 5, 6, 7, 9 : даю ЗО 6, 8; играють ЗО 5, 9 : играю се ЗО 7, 9; радѣютсѡ ЗО 6 : радѣюсе ЗО 7; встають ЗО 8 : устають ЗО 6 : устаю ЗО 7.

У појединим рукописима нису неуобичајени облици /дадем/, /знадем/, /имадем/, карактеристични за војвођанску, углавном банатску дијалекатску основу (уп. Толстој 2006: 127): дадем ЛМ 85 (и дам ЛМ 86, у истој песми), знадем ЛМ 85, ЈГ 158 (и знам ЛМ 85, 86, ЈГ 158), имадем ПД 44 (и имам ПД 43); дадеш ЈСб 2, ПД 67, знадеш МПШ 3, ЈГ 158 (и знаш МПШ 12, Незнаш ЈГ 161); даде МПШ 14 (и даје МПШ 20), знаде ЈСд 92 (и зна ЈСд 69, ЂР 31, ПД 25, МПШ 12, ЈГ 164), имаде ЉН 203, ПД 25 (и има ЉН 211, ПД 47).

Само архаичније облике налазимо код П. Деспотовића: знадем ПД 44, дадеш ПД 67; на једном месту код А. Поповића (не знадеш АП 57), чему код њега узрок може бити и број песама које су ушле у наш корпус; знаде МПЗ 109, имаде ЉН 203, ПД 73. Наставак /-ду/ у 3. л. мн. налазимо само код неколико аутора – он је везан за поменуте глаголе и евентуалне префиксалне деривате: даду ЉН 201, ПД 68 (али и: дају ПД 59); одаду ПД 7; знаду МП 63, ПД 68; познаду ПД 7; имаду ЈСд 21, ПД 68.

Глагол /гледати/ и од њега изведен /погледати/ у песмама неких аутора мењају се по VIII Белићевој врсти:

/гледати/: гледим МКА 47; гледи БР 21, Гледи ЂР 6, ИЋ 6; гледе ЗО 9, ЉН 151, ПД 50, 61, 64, МПШ 12, ЈГ 170, 186;

/погледати/: погледим ЈСб 163; погледи ЈСб 158, ЉН 149, ПД 47.

Код појединих аутора опстојавају напоредо обе форме:

/гледати/: гледи ЈСб 143 : гледа ЈСб 148; негледи ЉН 198 : гледа ЉН 209; гледи ЈГ 174 : гледа ЈГ 195; гледиш ПД 39 : гледаш ПД 26; гледи ПД 53 : гледа ПД 37; гледи СП 12 : гледа СП 12; погледи ПД 47 : Погледа ПД 49.

У ретким случајевима, доследна је само она данашња: Гледа ЈСд 11, АП 28; Погледа ВМЈ 69.

Необичнији је један пример промене глагола /расти/ по овој парадигми, о чему сведоче два примера 3. л. јд.: расти МН 59 и његов дериват пораста ЈГ 198.

Глагол /волети/ само се у неколико случајева јавља у промени по VI Белићевој врсти: воле МПЗ 109; Вољу ЈСб 1. Као и у случају претходних глагола, и овде има аутора који напореда користе обе форме: Водем АП 57 : волим АП 57; воле ЈГ 195 : воли ЈГ 172; воле СП 12 : воли СП 13. Такође, иако се у 1. лицу јавља форма Водем ВМЈ 33, код истог аутора у 3. л. јд. бележимо воли ВМЈ 117.

Глагол /дисати/ само код Љ. Ненадовића има форму 3. л. јд. дия ЉН 148,⁸⁰ док се код осталих појављује у данашњем облику: Дише ЈСд 49, дише МПЗ 1. Глагол /њихати/, слично, код Љ. Ненадовића, али и код П. Деспотовића и у листу *Голуб* бележи облике: с' ния ЉН 211, нија ПД 62, Г 57, док облици који би одговарали савременој промени нису забележени.

Глаголи /дрхтати/, /трепетати/ и /чепрати/ јављају се само у нестандартним облицима: Дрхће ЈГ 179, дркће ПД 57, дркћу ВМЈ 33; трепеће ЈГ 176, 177, 180; Чепрћу ПД2 17. Глаголи /летети/, /шапутати/ и /шетати/ јављају се у стандардним ликовима: Лети ЈСб 163, лети ЉН 17, ПД 59, МПШ 15, Г 82, Прошапуће ЂР 2, шета ВМЈ 69, али у појединим случајевима одступају од норме: лећеш ЈГ 165, леће СП 13; шапће ЈГ 186, шеће ЂР 39, шећу ЈГ 162. У *Невену* П. Деспотовића потоњи глагол посведочен је и у једном и у другом виду: шеће ПД 38 : шета ПД 62.

Глагол /играти се/ код Ј. Суботића се јавља само у овим облицима: с' сиграте ЈСб 3, сиграју се ЈСб 151.

Глаголи /пролетати/, /слетати/ и /сретати/ посведочени су кроз следеће примере: пролета ПД 57; слета ПД 63; среташъ ЉН 213, срета ЈСд 90, ЂР 15, ВМЈ 69. Прва два се јављају и у регуларним облицима: пролеће ПД 40, СП 28, слеће ЈГ 186. Видљиво је да су код П. Деспотовића поново у опцији оба облика.

⁸⁰ У басни у којој употребљава овај облик Љ. Ненадовић (покушава да) оствари парну риму: И сиротанъ тужанъ, тай магарац лудый, / Мисляше лафъ ће се той правди да чуди, / Али лафъ разлјоти с' кано ватра жива, / И магарца счепа за грклянъ где дия, / Па га лупи доле о зелену траву, / Да већ нигда ние горе диго главу. Иначе, у том лику дошло је до супституције фонеме /x/ фонемом /j/, што је одлика забележена и код Ненадовића (Јерковић 1981: 42) и код неких других аутора – нпр. код Е. Јанковића (Херити 1983: 141), М. Видаковића (Кашић 1968: 54), Ј. Суботића (Милановић 2014: 142), Б. Радичевића (Илић 1964: 72), Ј. Игњатовића (Јерковић 1972: 78) и др.

Глагол /слати/ и његов дериват /послати/ потврђени су, такође, на неколико места у корпусу у следећим облицима: шилџе ЈСб 160, шилџ ЂР 9; пошлџ ЉН 151. Код П. Деспотовића и Ј. Грчића јављају се у регуларним облицима: шаљеш ПД 24, шаље ПД 32, ЈГ 175; Пошаље ПД2 10.

2.5.2. *Перфекат*. – У облицима перфекта бележимо неколико очекиваних одступања од норме. На првом месту ваља издвојити облике 3. л. јд. мушког рода у *Божиићним песмама*, где није извршена промена /л/ у /о/. У овим облицима, као и у облицима других лица повратна заменица носи рускословенски лик /сја/: Воспріаљ БП 14, засмџтилџ БП 17, ѿсџнилџ БП 12, Сказалџ БП 18; извџстилсџ БП 9, народилсџ БП 9, родилсџ БП 17.

Најфреквентније су, међутим, елизије – оне су ту и у облицима глагола који се мењају, ређе у облицима повратних заменица, у једном примеру у облику помоћног глагола:

је [...] пек’о БР 15, је стек’о БР 15, си [...] усав’о ЂР 17, естук’о ЂР 29, е Спрег’о ЂР 39, си свир’о ЉН 201, е слуш’о ЉН 211, је заврн’о МПШ 11, обиш’о МПШ 11, отпрн’о МПШ 11, замедљ’оје ЈГ 166, Помог’о ЈГ 163, Куп’о се МП2 323, је [...] сван’о СП2 35, је мет’о ВМЈ 69, ост’о ВМЈ 69;

тумар’о с’ ЂР 37, с’ залетила ЈСб 150, си с’ [...] застидила ЈСб 152, си с’ [...] наклитила ЈСб 152, Ние с’ [...] плашила ЉН 213, си с’ разцвелио ЉН 211, с’ [...] оставио ПД 20, си сас’о МПШ 11, Покис’о ВМЈ 69;

ј’ [...] покапала ПД 22–23.

Контракција вокала такође је једна од чешћих појава кад је реч о перфекатским облицима. Углавном се врши у корист финалног /-о/ (и убедљиво најчешће је реч о групи /-ао/), али код Ј. Сундечића има и друкчијих примера. Уп.:

измако ЉН 212, е [...] мого ЉН 197, угледо ЉН 198, јеси слушо ПД 33, Увераво јеси ПД 9, си [...] Умољаво ПД 19, раздо ПД 55, стиго ПД 62, Истресо је МПШ 12, пево сам ЈГ 199, сам пушто ЈГ 199, покриво је ЈГ 197, гук’о је ИЋ2 16; си [...] одно ПД 20, си подно ПД 20; си скино ВМЈ 117.

е [...] изабра ЈСд 92, си [...] има ЈСд 15, е има ЈСд 77, е куша ЈСд 78, се мака ЈСд 47, е [...] мога ЈСд 77, е [...] ника ЈСд 88, с’ обрека ЈСд 91, поша’ ЈСд 47, си [...] река ЈСд 14, е [...] свика ЈСд 88.

У песмама Ј. Сундечића облици са неконтрахованом групом /-ао/ више су него ретки: брао ЈСд 47, се [...] Кланяо ЈСд 77, Ниє [...] дао ЈСд 80.

Трагови икавизма присутни су у облицима радног глаголског придева, а мање учестало и једино у збирци П. Деспотовића екавизам се јавља у одричним облицима помоћног глагола, али и у облицима радног глаголског придева:

Живио ЈСд 47, є Живио ЈСд 81, разуміо ЈСд 86, Слѣтио је ЈСб 150, самь отрпио ЈН 197, є [...] видио ЈН 212, Летила є ЈН 82, видила ЈН 114, сте полудиле ЈН 205, седила ЈН 210, Огладнио ВМЈ 69, живио ВМЈ 117;

несам наследио ПД 44, неси гледо ПД 33, неси реко ПД 60, Несу [...] хтели ПД 10, несу [имали] ПД 43; мислео је ПД 73.

Паралелни облици радног глаголског придева на /-ео/ изостају код Ј. Сундечића, и В. М. Јовановића, док су присутни код Ј. Суботића (сам [...] се зажелѣо ЈСб 162, Донео ЈСб 3), Ј. Ненадовића (є хтео ЈН 195). Код Ј. Суботића узрок за паралелне облике није рима. Лик са икавским рефлексом јата у одричном облику помоћног глагола код П. Деспотовића, али увек само у 3. л. јд. у позицији испред /j/: Није [...] дао ПД 76, није знао ПД 76, није [...] Одузела ПД 67.

2.5.3. *Аорист.* – У првом лицу једнине половишно се бележи финално /-х/. Поједини аутори га бележе доследно (ако се то уопште може рећи због веома малог броја забележених примера): рекох ЈСб 157, згреших ПД 29, Отргох ЈГ 163, пустих ВЈИ 145. Присутни су, међутим, и примери изостављања финалног /-х/: потера ЈН 197, прену МПШ 79, гле'ну МПШ 79. Ђ. Рајковић и Ј. Сундечић у ретким примерима употребе 1. л. јд. аориста недоследно обележавају изостанак финалног /-х/ апострофом. Уп.: склопихъ ЂР 38 : запе' ЂР 18 : Реко ЂР 17, познадо ЂР 2; незнахъ ЈСд 44, заупихъ ЈСд 44 : стеко' ЈСд 44. Као што је видљиво, писање фонеме /х/ у облицима аориста није се усталило ни тридесетак година пошто је Вук вратио у писање графему <х> – то показују примери из *Дара доброј деци* М. П. Шапчанина, који је објављен 1867. године.

Друго лице је потврђено у петнаестак примера, само код неколико писаца и без одступања од данашње норме: даде БР 43, дарова БР 43, подуну БР 43, Просу ЈСд 12, оде ЂР 7, рече ЈН 201, нађе ЈГ 169, поможе ИЋ2 16.

Треће лице једнине је убедљиво најфреквентније у нашем корпусу кад је реч о аористу и код највећег броја аутора је у том облику и забележено: изчезе ЈСд 32, зазуја ЈСб 159, бризну ЂР 36, викну ЉН 205, вопроси БП 7, јекну ПД 60, примаче МПШ 17, Грмну ЈГ 188, Разболе МПЗ 108, зацикну СП 46, уздржа АП 28, дође ОУ 51, дође ВМЈ 33. У овом лицу конкурентни су следећи облици: неста ЈГ 191 : нестаде ЈГ 179; поста ЈСд 32 : Постаде ЈСд 29 (али само: уста ЈСд 32). Само један од њих налазимо у следећим делима: ста БП 10, Некте ЂР 17, позна ЂР 1, преста ЂР 41, преста Г 129; не ћеде БР 23, неимаде ЈСд 71, стаде ЉН 205. Код Ђ. Рајковића налазимо пример трећег лица једнине са финалним апострофом, где се он никако не може разумети као знак за изостављену графему и још један је траг недоследне употребе овог знака: зада' ЂР 32.

Прво и друго лице множине потврђени су у изузетно малом броју примера и код само неколико аутора: остависмо ЛМ 77, виђесмо ЈСд 54, 60, Заслужисмо ЈСд 70, имасмо ЈСд 60, написмо с' ЈСд 54, с' [...] огријасмо ЈСд 54, продисасмо ЈСд 54; невидисте ЈСб 145, умрсте ПД 44, Брасмо ПД2 17, Учинисте ЈГ 186, Поклописте МП2 324. Видљива су одступања од данашње књижевне норме у извршеном јекавском јотовању код Ј. Сундечића, у икавизму код њега и Ј. Суботића. Код Ј. Сундечића, такође, не налазимо облик /имадосмо/, већ само наведени. Облик /умрсте/ код П. Деспотовића, место /умресте/, не може се објаснити метричким разлозима, будући да је број слогова исти: Ви умрсте, на свету вас нема, / Син ваш често на гробу вам дрема ПД 44.

Треће лице множине је, после трећег лица једнине, најзаступљеније, али се јавља тек у песмама неколицине аутора: окрунише ЈСд 87, одковаше ЈСб 163, настанише с' ЂР 16, се [...] загледаше ЉН 209, падоше БП 20, се отворише ПД 59, вриснуше МПЗ 109, Дигоше Г 170. Код Ј. Сундечића налазимо само сташе ЈСд 88 (не и стадоше), код Ђ. Рајковића само нектедоше ЂР 16 (не и хтеше); код П. Деспотовића, међутим, падоше ПД 76, познадоше ПД 76 (не и паше, познаше), али и Знаше ПД 6; код Љ. Ненадовића, међутим, и облик осташе ЉН 198 и облик познадоше ЉН 209. Кад је реч о глаголима са основом на /-ну-/ , бележимо облике скидоше ЈСб 163, Умукоше ЈГ 170 (код Ј. Грчића у једнини и звекну ЈГ 182), али и вриснуше МПЗ 109, цикнуше МПЗ 109. Коначно, код Ђ. Рајковића је присутан икавизам у облику пламтише ЂР 2.

2.5.4. *Имперфекат*. – Облици имперфекта су изузетно ретки и појављују се у неколико рукописа. Најраније код Ј. Сундечића, најчешће код Љ. Ненадовића, Ј. Сундечића и П. Деспотовића. Јављају се још код Рајковића, у *Божјићним песмама*, код В. Илића и Ј. Суботића. Забележен је тек један пример у 1. или 2. лицу: Бѣсмо ЈСд 28. Сви остали су везани уз 3. лице, било једнине, било множине. Убедљиво најчешће се у њему јавља глагол /бити/, али су присутни и други глаголи.

Код Сундечића се глагол /бити/ појављује у 3. л.јд. имперфекта у тројаким облицима: Бѣше ЈСд 78, 79, бѣше ЈСд 44, 85, быяшели ЈСд 70 и бѣше ЈСд 35. У Рајковићевим делима је такође присутно колебање: беше ЋР 18, али и бѣше ЋР 21, 26. Љ. Ненадовић и П. Деспотовић облике 3. л. јд. пишу доследно, али различито: беяше ЉН 197, 202; беше ПД 19, 45, 46. Коначно, код Суботића бележимо облик бија ЈСб 142. У 3. л. мн. забележен је само облик беху ПД 72.

Кад је реч о осталим глаголима, осим фонетских специфичности појединих облика (нпр. неизвршено једначење по месту творбе у облику Мисляше ЉН 148), нема одступања од данашње норме: дозиваше ЈСд 84, Желяше ЈСд 78, свѣтоваше ЈСд 84, Хуяше ЈСд 78, оѣше ЋР 42, говораше ЉН 197, носаше ЉН 192, оштраше ЉН 206, стаяше ЉН 210, се чиняше ЉН 208, созваше БП 19, Пыташе БП 19; се [...] Мољаше ВЈИ 145, Китяху ЈСд 81, Неимаху ПД 69, преливаху (се) ПД 73.

2.5.5. *Плусквамперфекат*. – Изузетно су ретки облици плусквамперфекта, ограничени на текстове појединих аутора и, изузев једног примера, на 3. лице. Овај глаголски облик чешћи је код Љ. Ненадовића и П. Деспотовића, готово случајност код Ј. Сундечића, Ј. Суботића и Ћ. Рајковића.

Облике грађене од перфекта и имперфекта глагола /бити/ напореда користи Љ. Ненадовић, при чему су чешћи ови први: была говорила ЉН 200, су были [...] наловили ЉН, с' быо пог'о ЉН 197, ниє быо [...] поделио ЉН 148, быо отурио ЉН 150; беше с' примакао ЉН 152. Исто важи и за П. Деспотовића, што се види тек кад се у обзир узму облици плусквамперфекта пасива: су били [...] прославили ПД 58, је [...] свануо био ПД 40; си бијен био ПД 19, справљен је био ПД 70, беше усађено ПД 66, беше [...] донешена ПД 71, беше [...] уређено ПД 66.

Код Ј. Сундечића и Ј. Суботића бележимо мање очекиване облике помоћног глагола: Нашла бяху ЈСд 85, се бијях ојадио ЈСб 157. Занимљиво је да

на једном месту Ј. Сундечић рими жртвује исправан граматички облик радног глаголског придева: *Кадъ мало кашнѣ бѣше ми треба / Одъ капи воде, одъ мрве хлѣба* ЈСд 44. Како оваквом одступању нема узрока у самој песми, то се оно може видети само као песникова слабост.

2.5.6. *Футур I и футур II*. – Глаголи са инфинитивом на /-ћи/ јављају се у тек неколико примера са помоћним глаголом иза њега. Сви они исто бележе помоћни глагол растављен од глагола који се мења: *Свући ће ЂР 31, Рећи ће ЈГ 190, Рећи ћу СП 12*.

Ретки су примери одвојеног писања енклитичког облика помоћног глагола у облицима футура глагола чији се инфинитив завршава на /-ти/: *Разтвори ћу ЈСб 162, лети ће ЈН 205, Сустигну ће ПД 32, Утоли ће ПД 31*. Док код Ј. Суботића и П. Деспотовића налазимо и спојено писање оваквих облика, код Љ. Ненадовића то није случај: *Поквасићу ЈСб 162, Полићу ЈСб 162, Развешћу ЈСб 162, Полићеш ЈСб 161; Испуниће ПД 30, Разведриће ПД 30, Остаћете ПД 70, Задешће се ПД2 34*. Сви остали аутори код којих се јављају овакви облици футура пишу их спојено: *докопаће ЂР 27, искаће ЂР 42, Певаћемо ЂР 34, Разумећешъ ЂР 16, Напићу се МПШ 10, Сложиће се МПШ 65, Загрлиће ЈГ 184, Медљаћемо ЈГ 198, Хвалиће ЈГ 160, Весел'ће НГ 18, Бориће се СДД 66, Браниће СП 67, имаће СП 14, уграбиће СП2 35, Згинућемо МП2 69, оздравићеш МП3 109, Слушаћу ВМЈ 69*.

Само код Ј. Сундечића бележимо облик /доће/: *Доће ЈСд 50*.⁸¹

Ретки су примери писања пуног облика инфинитива испред енклитичког облика помоћног глагола – код Ј. Сундечића и Ђ. Рајковића, једном код С. Поповића: *Морати ћешъ ЈСд 51, видѣтъ ће те ЈСд 84, Постатиће ЂР 15, читати ће ЂР 38; Благосилят' [...] ће ЂР 5, Бит' ће СП2 2*.

Приликом писања одричних облика, у стиховима Ђ. Рајковића преовлађују они са негацијом растављеном од помоћног глагола, код М. Поповића налазимо по један пример са састављеном и растављеном негацијом, док остали негацију

⁸¹ Овај облик је вероватно условљен дужином стиха: *Доће време / Те ће т' бреме / Жића тежко бытъ: / Моє злато / Спавай зато / Сада майцы ситъ! С друге стране, будући да ниједном у Сундечићевој збирци није потврђен футур I у форми инфинитив на -ћи + енклитички облик помоћног глагола *хтети*, остаје отворена могућност да је реч о упливу дијалекатског облика. Дијалекатски ликови овог типа посведочени су малобројним примерима у језику Д. Обрадовића (Куна 1980: 155), Б. Радичевића (Илић 1964: 145) и Ј. Игњатовића (Јерковић 1972: 166), изостају код Ј. Хацића (Суботић 1989: 151) и Ј. Суботића (Милановић 2014: 254).*

пишу спојено са помоћним глаголом. Уп. код Ђ. Рајковића и М. Поповића: издат' не ћу ЂР 40, не ћешъ [...] претворит' ЂР 32, али нећу [...] закључит' ЂР 33; Моћи [...] не ће МП2 325, али пожалит' неће МП3 1. Код осталих аутора: казат' [...] нећу ЈСд 84, нећу [...] пољубит' ЈСб 150, нећу с' клати ЈН 206, нећу [...] доћи ПД 69, кликнут' неће ЈГ 190, се лењит нећу ВМЈ 69, Неће [...] стат' Г 170.

Из наведених примера видљиво је да су веома често помоћни глагол и онај од којег се гради облику футура раздвојени одређеним синтаксичким конституентима (близу 45% примера), што се може посматрати као један вид реченичне дезинтеграције, а та дезинтеграција као један од чинилаца који може утицати на отежано разумевање песама.

2.5.7. *Императив.* – Одрични облици 2. л. јд. и 2. л. мн. императива се тек маргинално граде од речце /немој(те)/ и инфинитива одн. да + презент: немој падати ЈСб 161, роптат' немој ЂР 15, немој тражити ЈН 212, не мој ићи МПШ 65, Не мој бити Г 57; немој да умалиш ЈСб 147, Немой да [...] знаде ЈСд 92.

Знатно чешће се они исказују обликом /не/ + императив: непрестај ЛМ 77, Не дај БР 43, непопусти ЈСд 19, Не казуј ЈСд 57, Не бирај ЂР 12, Не замери ЂР 17, недонос'те ЈСб 156, Неправте ЈСб 154, нелези ЈН 115, Неодступај ПД 31, Неплаши се ПД 41, не губи МПШ 7, не вени ЈГ 171, Не бој се ЈГ 191, Нејди АП 27, не оклевај ЈСП 70, Не кези СП 46, Не дирај СП 46, не носте СлП 28.

Треће лице императива, и у једнини и у множини, исказује се употребом конструкције /нек/ + презент: Некъ се свети ЈСд 19, нека дође ЈСд 19, нек с' нестиди ЈСб 160, нек' є ЈН 148, Некъ є ЈН 214, Нек' [...] струи ЂР 5, Некъ [...] суди ЂР 39, нек буде ПД 26, Нек [...] ходи МПШ 15, нек слеће ЈГ 199, нек се стиди СП 27, Нек сја СДД 65, Нека штује МП3 1; Нек [...] кљују БР 22, нека [...] унићу ЈСд 14, Нека мету ЈСб 155, некъ су ЈН 206, Некъ су ЂР 38, Нек те гоне нек те куде ПД 30, Нек буду МПШ 15, нека [...] тубе ЈГ 192, нек се нижу МП3 2.

Конструкција /ајде/ + /да/ + презент појављује се само у једном случају са функцијом императива: хајде да видимо ЈН 211. Нешто чешће се речце /хајде/ и /хајдемо/ употребљавају уместо глагола /ићи/: Хајде ЈН 211, хајде с нама, хајде друже ПД 64, Хајде мало ЈГ 196, Хајде с нама, верни друже, / Да беремо пољске руже МП3 17; хајдмо горе ПД 60, Хајдмо сви у гај! НГ 18.

У песми из *Слика и прилика* речца /хајдемо/ појављује се у лику /ајте/: Ајте облаци, ајте ој! СлП 28, Ајте, ајте пут истока СлП 28.

Одступања од савремене норме су двојака. Тичу се изостављања вокала /и/ у финалном и предфиналном слогу, као и изостављања фонеме /ј/, у облицима 2. л. јд. и ређе у облицима 2. л. мн. императива. Кад је реч о првом, изостављање вокала је најчешће код Ј. Сундечића, Ј. Суботића, П. Деспотовића и Ђ. Рајковића. У префиналном положају је готово увек обележено апострофом, а бележимо и неколико изузетака: Люб'мо ЈСд 56, Хвал'те ЈСд 39, опред'те ЈСб 144, недонос'те ЈСб 156 (али: Неправте ЈСб 154), брин'мо с' ЂР 4, уклон'те с' ЂР 34, вид'те ЉН 196, Прођ'те [...] се ЉН 208, од'те ПД 63, Ман'те ПД 50 (али: пазте ПД 70), Завер'те се ЈГ 184, носте СлП 28, Понесте СлП 28.

Изостављање финалног /-и/ је једнако често. Најчешће је у збирци Ј. Сундечића и песмама Ђ. Рајковића, где је увек обележено апострофом: нес' БР 12, однес' БР 12, Клон' се ЈСд 90, Прим' ЈСд 25, Рец' ЈСд 11, Каж' ЈСб 141, весел' се БР 29, диж' се ЂР 5, Буд' ПД 60, беж СП 46, ман' се СП 46, Ор' се Г 82.

Изостављање /-ј/, које чини (део) обличког наставка за императив, јавља се само у неколицини примера: се уми ЈСб 1, преби ПД 20, 52; Умите СлП 28.

У промени појединих глагола забележили смо нестандартне облике:

погледати: погле ЈГ 178, Погле СП 27, Погле МПЗ 17, Погле Г 82;

гледнути: гле'ни ЂР 30, глени СП 28;

гледати: глете ЈГ 190;

ударити: удри СП2 21, 22;

слати и од њега изведени глаголи: Шиљте ЈСб 149; пошљи ЈСб 165, Пошљи ПД 26, 29; Ниспошљи ПД 73.

метнути и од њега изведени глаголи: Метите ЈСб 156; Несмети ЈСб 165; Подмети ЈГ 179;

шапнути: Шани ЈГ 165, 166.

Редуковани су примери Глед' ЂР 13 и Мет' Г 82, а од норме одступају и: пригрлајте ЈСд 65, униђу ЈСд 14, побђжи БП 16, пушти ЉН 83, таје ПД 51 (облик за 3. л. јд.), не јди АП 27.

2.5.8. *Потенцијал*. – Иако је последњи пример 1. л. јд. потенцијала у корпусу посведочен у листу *Голуб* из 1879. године, нисмо забележили ниједан са финалним /-х/. Како и једини пример за 2. л. мн., потврђен код Ј. Сундечића, карактерише изостанак аористног наставка за облик код помоћног глагола од којег се гради потенцијал, унутар нашег корпуса може се констатовати синкретизам облика за сва лица једнине и множине.

1. л. јд.: би [...] Добио ЛМ 85, Мор'о би БР 16, Любио небы ЈСд 12, б' волио ЉН 149, дошла бы ЉН 207, бы [...] могао ЂР 29, Гађао бы ЂР 33, би [...] гледо ПД 74, неби [...] плако ПД 42, би [...] предо ПД 74, Летео би Г 89;

2. л. јд.: бы [...] могао ЂР 38, бы знао ЂР 42, бы предизбрао ЂР 12, Рек'обы ЂР 10, бы [...] мог'о ЂР 40, не бы хтела ЉН 200, небы [...] ловила ЉН 115, Могао би МПШ 12, Рек'о би МПШ 14, рек'о б' МПШ 12, рек'о би МПШ 12, Рекао б' МПШ 17, би [...] знало АП 57;

2. л. мн.: небы [...] дали ЈСд 48;

3. л. јд.: би [...] тела БР 10, бы [...] дала ЈСд 88, небы [...] гино ЈСд 55, небы [...] Люб'ио ЈСд 55, би дао ЈСб 152, бы [...] нанео ЂР 28, б' [...] потражила ЂР 21, не бы [...] сбыо ЂР 41, бы [...] со ЉН 202, бы [...] живио ЉН 208, б' наличила ЉН 200, бы показ'о ЉН 203, хтела бы ЉН 17, црк'о бы ЉН 206, дала би ПД 69, би [...] хтело ПД 60, Рекао би МПШ 10, би дирно ЈГ 191, не би [...] слушо ЈГ 172, не би усрећио ЈГ 160, Волио би АП 28, би [...] дала ВМЈ 69, би [...] било Г 152;

3. л. мн.: би [...] саранили ЈСб 152, Морале бы ЈСд 56, Не б' [...] могле ЈСд 55, бы цвѣтала ЈСд 43, Могли бы ЂР 30, бы [...] ружили ЉН 84, бы тужили ЉН 84, би [...] били МПШ 80, би хтели МПШ 17, би озебла Г 186.

Као што се из наведених примера види, уобичајене су елизије вокала /-и/ у помоћном глаголу, као и једначење, а потом и контракција вокала у облику радног глаголског придева; такође, поједини облици носе у себи икавски рефлекс јата. Једначење и контракција се само код Ј. Сундечића одвијају тако да се добије дуго финално /а/, што сведочи неколико примера: бы [...] има ЈСд 68, бы каза' ЈСд 55, Небы [...] цвѣта ЈСд 43.⁸²

⁸² Док се код једног од њих узрок може видети у рими (Србо тако ни Лиеръ / Небы дивно цвѣта, / Као што бы цвѣтала / Наша млада лѣта.), у друга два се облик радног глаголског придева не налази на крају стиха, те то објашњење није вероватно. Уп.: У кривду бы тежку пао / Кадъ бы каза' да т' е сынъ, / И самъ себи зажегао / Вѣчне клетве живый стинь; Што бы ий има клетки / Моли се за ны тай; / Врази му смрѣу скоре: / А онъ имъ пружа рай.

Уз наведено, код Ђ. Рајковића бележимо и само један нестандартни облик, стога што у њему није извршена палатализација: не бы бег'о ЂР 19.

2.5.9. *Глаголски прилог прошли и партицип претерита активни.* Ови облици су изразито ограничене дистрибуције: у нашем корпусу јављају се само у три рукописа – у песамама Ј. Сундечића, Ђ. Рајковића и П. Деспотовића – укупно у мање од петнаест примера. Занимљиво је да код првог постоји колебање у употреби наставака, код другог бележимо само оне краће, а код трећег само дуже облике овог глаголског прилога. Уочљиво је да су готово равноправни облици на /-в/ и на /-вши/. Други је обичнији, а учесталост првог се може, највероватније, приписати жанровским (и) метричким разлозима. Уз то, изостајање финалног /-ши/ доследно је обележено апострофима: прогнав' ЈСд 32, Дигнув' (се) ЈСд 17, Заветовав' ЂР 1, 3, Нашав' ЂР 3, Поднесав' ЂР 16; Нашавши ЈСд 84, Принесавши ЈСд 32, обгрливши ПД 22, Обљубивши ПД 22, чувши ПД 50.

Само у два случаја присутан је партицип претерита активни, оба у збирци Ј. Сундечића. Унутар једног је извршена редукција – у њему је одстрањено медијално /-ав-/: Избѣгшу рѣчь изъ нѣдра / Ниє већь звать да с' врне ЈСд 72. Други је, међутим, поименичен: Пораза клетве саме / Яросно свакомъ прети, / Кои се на свомъ брату / Нѣг' увредившемъ свети ЈСд 67.

2.5.10. *Глаголски прилог садашњи и партицип презенте активни.* – Фреквенција облика на /-ћи/ изузетно је ниска, али је виша од фреквенције облика на /-в(ши)/. Глаголски прилог садашњи најчешћи је код З. Орфелина и Ј. Сундечића, затим код П. Деспотовића, Љ. Ненадовића и Ђ. Рајковића; налазимо га још код М. П. Шапчанина и Ј. Грчића, те С. Поповића, В. М. Јовановића и В. Илића. Код свих аутора појављују се и облик без финалног /и/ и облик са њим (осим код оних код којих је фреквенција облика један). Уп.: грѣюћи ЗО 4, поправляюћь ЗО 10, бираюћ' ЈСд 72, Нудећи ЈСд 33, Робуюћ' ЈСд 28, кривећ' се ЂР 24, Кривећи се ЂР 19, Накривлююћ' ЉН 211, Путуюћи ЉН 204, Љубећи ПД 51, уздишућ ПД 64, Опирућ' (се) МПШ 13, славећи МПШ 9, Здрављајући ЈГ 162, Пуштајућ' ЈГ 190, гледајући СП2 1, ходајући ВМЈ 69, дивајућ' ВЈИ 145.

2.5.11. *Трпни глаголски придев.* – Трпни глаголски придев гради се помоћу три наставка. Најпродуктивнији је наставак /-н/, нешто мање наставак /-ен/, док трпни придев од наставка /-т/ налазимо само у два случаја. Већина ових придева има фреквенцију један. Изузетак представљају придеви /знан/, /жељен/, /задовољан/ и неколицина оних који се јављају по два пута. Уп:

/-н/: Богодани ЛМ 76, Богом-дано ЈСд 23, задовољанъ ЈСд 92, Задовољни ЂР 22, задовољан ВМЈ 34, ЗАКОПАНО ЈСд 84, незнанъ ЈСд 80, вѣнчани ЈСб 152, венчани ЈГ 175, знаный ЂР 41, знан ЈГ 184, изуѣданъ ЈН 197, Изгнанъ БП 12, дароване ПД 55, изабрана ПД 17, Завејани МПШ 13, Замедљаних МПШ 17, куваних МПШ 13, НЕПОЗВАНИ ОУ 51;

/-ен/: накићенъ ЗО 3, благослоненъ ЗО 4, баченъ ЂР 2, женѣнъ ЂР 12, начинѣнимъ ЂР 32, Зачуѣно ЈН 193, извалѣнъ ЈН 192, нареченно БП 12, нарожденна БП 18, Измучен ПД 58, искићен ПД 53, Намрштено ПД 53, Натуштено МПШ 13, жељени ЈГ 183, Избављен Ић2 16;

/-т/: Надуте ЈСд 78, Навикнуто ПД 67.

2.5.12. *Партицип презента пасивни.* – У читавом корпусу бележимо само два примера овог партиципа и оба код П. Деспотовића. Његова појава је очевидно и контекстуално условљена. Наиме, није случајно што се облици ових партиципа појављују у збирци која има религиозну тематику као једно од средишта, па ова „допушта” и њихову употребу јер се осећају као део амбијента, будући да припадају црквенословенском корпусу. Уп.: Зато и ми деца, / Са победе знаци, / Ликујему Христу, / У сунчеви зраци ПД 10–11; А он те је с небеснима, / Тамо горе сравио, / Тело твоје међ земнима / Невредимо јавио ПД 21.

2.6. Прилози

У нашем корпусу се појављује преко триста различитих прилога. Најфреквентнији су и они најобичнији у српском књижевном језику: /сад/, /тако/, /тад/, /још/, /тамо/, /како/, /ту/, /много/, /кад/, /већ/, /онда/.

Као нешто необичнији за данашње језичко осећање говорника или као мање чести могли би се означити:

/гласито/: гласито ЈГ 180;
 /дњем/: дњемъ ЈСд 16;
 /душно/: душно ЈСд 53;
 /заухвано/: Заухвано ЈСд 25;
 /зимуске/: зимуске ЈГ 197;
 /јаросно/: Јаросно ЈСд 67;
 /једвице/: једвице ЈГ 178;
 /једноч/: едночъ ЈСд 68, 90;
 /клечечки/: клечечки ПД 68;
 /кукавно/: кукавно ЈСб 165;
 /купно/: кѹпно БП 11;
 /милостивно/: милостивно ПД 37;
 /можно/: можно ПД 69;
 /мргодно/: Мргодно ЈГ 187;
 /ожао/: ожао ЈСд 86;
 /пламно/: пламно ЈГ 172;
 /правце/: правце ЂР 18;
 /проч/: Прочъ БП 14;
 /стрпељив/: Стрпељиво МПШ 4;
 /таки/: таки ЂР 22, 40, ЈСб 149, ПД 75;
 /трудно/: трудно ИЋ2 16;
 /уздрхтано/: уздрхтано ЈГ 186;
 /уокруг/: уокругъ ЂР 2.

Божииѣне песме чувају архаичне облике прилога /данас/, /пре/ и /свуда/, док се у песмама Ј. Сундечића прилог /увек/ јавља у три лика:

Данас ЛМ 77, данасъ ЈСд 27, Данас ЈСб 158, данасъ ЂР 6, ЈН 84, данас ПД 78, МПШ 80, ИЋ2 16, МПЗ 109, СП2 35 : днесъ БП 11;

Пре ЈСд 72, ЂР 11, пріе ЈСд 72, пріе ЂР 22, Пре ЈН 209 : Прежде БП 16;

свѣдъ 30 9, свудъ ЈСд 11, ЂР 29, свуда ЂР 30, ЈН 151, свуд ПД 26, свуд МП 64, Свуда СП 13: всюдѣ БП 13;

увек ПД 26, СП 67, ВМЈ 117 : увѣкъ ЈСд 17, увіекъ ЈСд 43, вавѣкъ ЈСд 75.

Такође, у *Божјићним песмама* налазимо и црквенословенске прилоге /зд(ј)е/ и /ниње/: Здѣ БП 19, нынѣ БП 18.

Прилози /сад/ и /тад/ у појединим рукописима носе (и) облике /саде/, /таде/: сад ЛМ 77, БР 16, садѣ ЈСд 50, ЂР 34, сад ЈСб 159, ЉН 195, сад ПД 13, МПШ 11, ЈГ 159, Ић2 16, СДД 66, СП 14, ВМЈ 117, Г 129 : сада ЗО 4, ЛМ 77, ЈСд 80, ЂР 5, ЉН 150, ПД 17, ЈГ 170, НГ 18, СП 28, ВМЈ 69 : саде ЂР 21, ЈГ 179;

Тадѣ ЈСд 50, тад' ЂР 21, Тадѣ ЉН 149, тад ПД 9 : тада ЈСд 58, ЂР 34, Тада ЉН 148, ПД 9, тада МПЗ 109 : таде БР 43.

Слично важи и за прилоге /куд/, /туд/; код Б. Радичевића се притом бележи и облик /туди/, а у *Божјићним песмама* /отуду/:

кудѣ ЈСд 47, куд' ЈСб 161, куд ЈГ 196, МП : куда ЈСд 12, ЈГ 192, МПЗ 108, СлП 28 : куде ЈСд 72, ПД 31;

туд' ЂР 4 : туде ЂР 23, ПД 48 : туда БР 9 : туди БР 11;

отудѣ ЂР 22, отуд Ић2 16 : ѿд8 БП 13.

Прилози /где/ и /гдешто/ јављају се и у облицима /гди/ и /гдишто/: гдѣ ЈСд 54, ЈСб 152, где ЉН 201, ЈГ 164, де ЈГ 167: гди ЛМ 76; гдишто ЂР 15.

Међу специфичности рукописа могу се убројати нестандардни облик прилога /близу/, као и напоредне форме прилога /друкчије/, /срећно/ и /часно/:

Близу ЂР 22, ЉН 210, МПШ 17 : близо АП 27;

другче ЂР 36 : Друкчје ПД 32, друкчје ПД 49;

срѣћно ЗО 11, срећно ЈСд 47, МПШ 9 : сретно ЈГ 164, сретно Ић2 16;

часно ЈСд 61 : чесно ЈСд 18.

У анализираним текстовима се јављају компаративи десетак прилошких лексема. Нестандардни су облици /кашње/, /правије/ и /скорше/ посведочени у по једном примеру, док су сви остали облици у складу са савременом нормом:

кашнѣ ЈСд 44, правие ЉН 149, Скорше БП 17;

ближе ЉН 199, ПД 77, МПШ 17, ЈГ 165, АП; болѣ ЈСд 40, ЉН 209, Боље ПД 31, боље СП2 21, Г 57; брже БР 16, ЈСд 44, ЂР 25, МПШ 11, ЈГ 177, ВМЈ 68; више ЗО 8, БР 12, ЈСд 65, ЂР 33, ЈСб 151, Выше ЉН 198, више МПШ 18, ЈГ 191, Више Ић 4, више МПЗ 108, Г 130; далѣ ЈСд 42, ЂР 19, даље ЈСб 162, далѣ ЉН 198, даље ПД 35, МПШ 16, ЈГ 196, СМ 7, Г 82; яче ЂР 8, јаче МПШ 12, ЈГ 189;

Лакше ЈГ 181; лѣпше ЗО 4, Лѣпше ЈСб 146, лепше ЉН 211, МПЗ 109, Г 152; луђе ЉН 194; мађе Ић 6; слађе ЈСд 44.

2.7. Предлози. Везници. Речце. Узвици.

У анализираним текстовима забележена је употреба близу педесет предлошких лексема. Најфреквентније су /у/ и /на/, следе /с/, /за/, /из/ и /по/. Углавном су сви данас у употреби, а изузетак чини њих неколико: прозъ градъ ЋР 16, Сподъ земнаго краю БП 12, Супрот врагу ПД 12.

Предлог /у/ јавља се у облицима /во/ и /в/, док се предлози /к/ и /с/ јављају и у формама вокализаним полугласником: къ слѣхъ ЗО 10, въ немъ ЗО 5, у земли ЗО 5, во вѣки БП 13, въ Вѣлсеѣмъ БП 9, Оу Вѣлсеѣмъ БП 9; с' нами БП 16, съ ним БП 8, со небесъ БП 9; Ко спасеѣ[у] он нас води ПД 7.

Интересантни су ликови предлога /врх/ у збирци Ј. Сундечића: вр' свию богова' ЈСд, врхъ нѣ ЈСд 12, Ход'те къ мени мила чеда, / Коимъ врху віе, / Самъ благословъ Отца мога ЈСд 61. Такође, предлог /кроз/ налазимо у формама /чрез/ и /через/ – прва се јавља у *Божјићним песмама*, а и прва и друга забележене су, поред основног /кроз/, у збирци П. Деспотовића.⁸³ Уп. крозъ свѣтъ ЈСд 23, кроз око ЈСб 148, крозъ ЋР 4, ЉН 207, кроз-а животь ЋР 31, кроз њу СП 11 : чрезъ невесту БП 12 : кроз њега ПД 70, Чрез њега ПД 49, Через молбе ПД 18. И у *Божјићним песмама* и код П. Деспотовића данас архаични облици употребљавају се уз акузатив: Первый Адамъ зраю, / Изгнанъ чрезъ невесту, / Второй Адамъ Христосъ, / Чрезъ дѣву прѣчисту, / Сподъ земнаго краю, / Адама до раю, / Прїидетъ воздвигнути БП 12; Лице му светло, рујно је, сјајно, / Пролетно сунце тако је бајно, / Чрез њега цвеће и семе клија, / Ал сунце правде друкчје нам сија ПД 49; Великог у теби / Свет бранилца нађе. / Через молбе твоје, / Млога беда зађе ПД 17–18. Ове конструкције су очигледни остатак предвуковске епохе, унутар које се сматрају „рускословенским особином, подржаном касније немачким обрасцима” (уп. Суботић/Бјелаковић 2005: 60).

⁸³ Иницијална група /чр-/ , одн. /чер-/ може бити траг рускословенског утицаја, који је у случају *Божјићних песама* и религиозних стихова П. Деспотовића очекиван. Ова група потврђена је и у језику Ј. Суботића (Милановић 2014: 154) и Ј. Игњатовића (Јерковић 1972: 91). Облици са *чр-* особеност су за језика Е. Јанковића (Херити 1983: 150)

Слично броју различитих предлога, прибележили смо и скоро педесет различитих везника. Најфреквентнији су /и/, /да/, /а/, /па/, /кад/, /као/, /али/ и /који/. Посредно, они могу да укажу и на тип односа који се најчешће успоставља међу синтаксичким јединицама, премда се, дакако, употреба одређеног везника не може увек узимати као маркер присутности одређеног односа.

Међу посведоченим везницима, данас су најмање фреквентни, ако се уопште неки и јављају: Србо ЈСд 15, 21, Јербо ПД 8, АП 57; Нежел' БП 17; Ол' ЂР 12; Поклемь ЂР 22; Ну ЉН 199. Црквенословенски призвук, међутим, носи неколико везничких лексема прибележених у *Божјићним песмама* и једна у стиховима Ђ. Рајковића (за коју се може претпоставити да је скраћени облик везника /кромје/): [Се]бо БП 14, вопреки БП 17, Иже БП 16, икѡ БП 16, Єгда БП 14; Кром' ЂР 39. Коначно, поједини аутори додају одређеним везницима партикулу /-но/: ка'н' ЈСб 152, ка'но ЂР 6, кано ЉН 148, ПД 32, МП 63; Гдѣ-но ЈСд 75, гдено ПД 51; кадно ЈСд 49, ЈСб 142, кад-но ЈСд 91; што-но ВМЈ 117.

У нашем корпусу јавља се нешто мање од четрдесет различитих партикула. Најчешће су, дакако, речце /не/ и /ли/, следе /нек/, /само/, /та/, /год/, /ево/, /ето/, /тек/ и /баш/, док су на зачељу по учесталости /богме/, /еда/, /исти/, /међер/, /међутим/, /можда/, /превећ/, /такође/ и /таман/ (фреквенција 1).

Речца /год/ носи ликове /годе/ и /гођ/, речца /већ/ и ликове /веће/ и /већем/: год' ЛМ 76, штогодъ ЈСд 89, год ЈСб 159, штогодъ ЂР 39, ЉН 207, кудгод ПД 68, штогод МПШ 4, когод ЈГ 192 : годе ЉН 200 : когођ БР 21;

већ ЈСд 15, Већь ЂР 2, већ ПД 70, Ић2 16 : веће ЉН 207, ПД 28, СП2 46 : већем ЈГ 178, Већем СП2 35.

Занимљиви су још дијалекатски обојени ликови /нуто/, који налазимо код Сундечића, Рајковића и Ћирића (Нуто ЈСд 85, нуто ЂР 36, Ић2 16), и /међер/ забележен код Ненадовића: међерь ЉН 115. Овде ваља додати и архаичну речцу /же/ у *Божјићним песмама*, те партикулу /уистину/, која се јавља у лику са префиксом /ва-/: же БП 11, ваистину МПШ 15.

Међу узвицима најчешћи је /о/, следе /ох/ и /хајде/, док сви остали имају мању фреквенцију од 20. Издвајају се ономатопејски узвици, којих је изузетно мало и који су потврђени у само три текста: гага ЗО 10, к8-к8 ЗО 9, кококо ЉН 205, кво-кво ЗО 10, па па ЗО 9, ћију ЈГ 186. На другој страни, појава узвика

/алилуја/ који носи религиозну конотацију маргинална је, али је та маргиналност релативизирана чињеницом да је она наслов једне песме Ј. Сундечића, те да тако добија повлашћено место у тексту: АЛЛИЛУЈА ЈСд 39.

2.8. Закључна разматрања

Морфолошка анализа грађе упућује нас на неколико закључака.

1. Рускословенске морфолошке црте најдоминантније су у *Мелодији к пролећу* и *Божјићним песмама*. Реч је о већини деклинацијских облика именица (дат. и лок. јд., INSTR. МН.), али и осталих именских речи. У *Божјићним песмама* су каткад забележени архаичнији облици у деклинацији којих нема (ни) код З. Орфелина (INSTR. јд. именица III врсте на /-оју/; лична заменица за 1. лице /аз/, која има у промени и лик INSTR. јд. /мноју/, форме заменице /он/ у дат. и ак. јд. /јему/, /јего/; ген. јд. у придевској промени /-аго/ итд.). Ипак, ни у *Божјићним песмама* није све доследно рускословенско, па је тако посведочено колебање поводом појединих наставака (ном. МН.: пастыріе БП 16 : Пастыри БП 19). У коришћењу рускословенских облика повремено се овим рукописима придружује Ј. Сундечић (у његовим се песмама јавља нулти суфикс у ген. МН., наставак /-ам/ у INSTR. МН.), и по изузетку Ђ. Рајковић и П. Деспотовић (код којих је посведочен дат. МН. /нами/). У поезији П. Деспотовића је, занимљиво, прибележена употреба два пасивна партиципа презента, што је ванредно архаична језичка црта. Рускословенски језик оставио је трага и на пољу непроменљивих речи у присуству појединих прилога и речци (/зд(ј)е/, /ниње/, одн. /же/ у *Божјићним песмама*), везника (/кромје/ код Ђ. Рајковића) и узвика (/алилуја/ у Ј. Сундечића).

2. Није реткост конкуренција облика у истом тексту. Тако је, примера ради, поводом INSTR. МН. именица м. р. код Ј. Сундечића, Јб. Ненадовића, П. Деспотовића, Ј. Грчића, као и у *Божјићним песмама*; понекад је реч о више облика исте лексеме. Тако није само с именичким облицима: код П. Деспотовића ће се паралелно појавити заменички облици /сав/ и /вас/; у промени глагола, чак и *Мелодија* и *Божјиће песме* бележе недоследност у употреби рускословенских / српских ликова презента итд.

3. Утицај говорног језика видљив је у употреби дијалекатски маркираних облика. Тако се у промени заменица 1. и 2. лица, као и у промени повратне заменице /себе/, у ген. и ак. јд. јављају и облици са партикулом /-ка/ – пишу их у својим песмама Б. Радичевић, Ђ. Рајковић, Ј. Суботић, М. и С. Поповић; такође, личну заменицу /она/ у дат. и лок. јд. Ј. Суботић, Љ. Ненадовић и П. Деспотовић дају напоредо са партикулом /-зи/ и у облицима без ње; код Ј. Сундечића и Ј. Грчића не налазимо облик присвојне заменице /њен/ већ само /њезин/, док у песмама П. Деспотовића оба облика стоје напоредо и т. сл. У појединим рукописима – од Л. Милованова до П. Деспотовића – присутни су презентски облици /дадем/, /знадем/, /имадем/, те /волем/, /гледим/ и сл., карактеристични за војвођанску, углавном банатску дијалекатску основу. Уплив говорног језика видан је гдекад и на пољу употребе непроменљивих речи (/туди/ бележимо код Б. Радичевића, речца /нуто/ потврђена је код Ј. Сундечића, Ђ. Рајковића и И. Ћирића, /међер/ у баснама Љ. Ненадовића).

4. С морфолошког аспекта занимљива је употреба епског вокатива у појединим песмама (Ј. Сундечић, П. Деспотовић, М. Шапчанин, И. Ћирић, О. Утјешановић), а тај вокатив упућује на утицај усмене традиције и везу са народном лирском и епском песмом. Честе су елизије и контракције вокала (нпр. у облицима радног глаголског придева, одн. глаголских облика који га укључују у себе), што је одлика српске романтичарске поезије уопште. Песнички су маркирани и чести облици именица без множинског инфикса, који се појављују већ код З. Орфелина и постојани су све до краја нашег корпуса; знатно су ређи, али такође константни, енклитички облици заменица у акузативу једнине уз предлоге (*на ме, за те* и сл.). Ретки су облици имперфекта и плусквамперфекта, што је и очекивано. У највећој мери се могу пронаћи код Љ. Ненадовића, а то није случајно, будући да у основи његових стихова стоји фабула (басне).

Укратко речено: рускословенске особености, присутне већ у тексту З. Орфелина, свој зенит достижу у *Божјићним песмама*, да би се касније јављале у траговима у песмама с религиозном тематиком. Њима насупрот, карактеристике говорног језика посведочене су у поезији за децу овог периода од Б. Радичевића па надаље, а паралелно с њима и утицај народне поезије. Од З. Орфелина до П. Деспотовића, међутим, присутна је и недоследност у погледу употребе

морфолошких ликова рускословенског наслеђа и оних које припадају вуковској концепцији језика, па унутар тих текстова оне паралелно егзистирају.

3. ТВОРБА РЕЧИ

Чист рускословенски језик, поменули смо, међу Србима никад није постојао. Фонетизам и морфологија посрбљавани су од самог почетка његове употребе, а слично се збило и са његовим лексичким слојем. Мењајући фонетску и морфолошку страну рускословенског, српски говорници су „стварали, поред осталог, и мешовите форме (типичне славеносрбизме) које су у себи, у једној лексеми, у једном облику, показивале интегрисаност црта двају језичких нивоа: и рускословенског (одн. руског) и српског народног” (Младеновић 2005: 207). Лексеме у којима се рускословенске фонетске особине могу наћи у њиховим коренским – али и неким префиксалним – морфемама, важе, такође, и за једну од главних особености славеносрпског доситејевског идиома (уп. Суботић 2008: 160). Љ. Суботић додаје да се од вуковског овај идиом разликује углавном по томе „што је задржао славенизме у горњем лексичком слоју” (Суботић 2006: 17), у сфери апстрактне лексике и терминологије.⁸⁴ Славенизми, у чијем саставу ће се наћи рускословенски творбени форманти, у периоду класицистичке и сентименталистичке књижевности биће у употреби као логична последица жеље да се оствари узвишеност стила, док ће се у оквирима (пред)романтизма читати као сигнал везе са књижевном традицијом (уп. Милановић 2014: 273). Осим рускословенског, током 18. и 19. века у великој мери су приметни утицаји немачког и турског језика, што је и очекивано с обзиром на културно-историјске околности које код Срба оног времена у значајној мери прате и усмеравају развој књижевног језика. Такође, кад говоримо о творби речи, за романтичарску поезију више су него битни закључци које је донела Олга Ристић у свом раду о лексичко-семантичким одликама творбе именица код српских и хрватских романтичара. Ауторка је унутар свог корпуса уочила „да су неке значењске категорије, према броју примера, далеко заступљеније од других. То су на првом месту именице субјективне оцене чијом су честом употребом романтичарски песници изражавали своју непосредност осећања, своја снажна, искрена одушевљења или

⁸⁴ Такво стање потврђено је нпр. код Ј. Хацића (Суботић 1989: 198).

тугу, а што је уопште карактеристично за њихов књижевни правац” (Ристић 1969: 8). Колика је заступљеност деминутива и хипокористика у овој поезији говори и чињеница да Ристићева примерима ове групе именица посвећује близу тридесет страница рада. Овде се могу додати и запажања да је у песништву Б. Радичевића потврђена изванредно жива употреба деминуције (уп. Илић 1964: 82–84).

Истодобно, један од очекиванијих лексичких феномена у поезији за децу вероватно су управо именице субјективне оцене. Њихово постојање констатовано је и код Л. Милованова (Вуковић 1996: 86), и код Змаја (Радикић 2003: 143), а већ у постзмајевској поезији њихово претерано присуство у песништву за децу биће негативно оцењено.⁸⁵ Ипак, они ће опстати као важно изражајно средство и у поезији појединих савремених песника за децу (Огњановић 1997: 367).⁸⁶ Управо је њихова очекиваност засигурно допринела томе да Душан Радовић (1984: X) осуди нефункционалну и немаштовиту употребу ове творбено-семантичке групе

⁸⁵ Сима Цуцић 1941. године коментарише поезију за децу у *Политикином* додатку крајње негативно управо наводећи хипокористична именована (и баналне риме које ове лексеме образују у песничком тексту): „Ту сретамо сву ону песничку реквизиту: Цица-мица, Мика-жика, Неца-пеца, куца-Буца, Цека-зека, њока-кока, итд.” (Цуцић 1978: 28), а Драгољуб Јекнић (1998а: 103), говорећи о поезији Андре Франичевића, једног од песника који је стварао непосредно после Змаја, напомиње да чика Андра „никада није успео да се ослободи ’ветрића-гиздавчића’, ’бата зека’, ’сека бреза’, ’цица маца’”, и да је „несрећно веровао да ће дете схватити песнички текст само ако у том песничком тексту буде све у деминутивима”.

⁸⁶ Ипак, кад се говори о очекиваности (углавном) деминутива (и хипокористика), постоји, рекло би се, одређено ограничење. Наиме, семантички распон који покривају деминутивне лексеме веома је широк, на шта упућује Ирена Грицкат (1995: 2): значење деминутива може да иде „од реалне процене онога о чему се говори – оно стварно може бити мало, уочљиво мало за своју врсту, недовршено и сл. – па до разних повољних и неповољних објективно или субјективно датих судова”. Биће да се под очекиваним деминутивима у текстовима о дечјој поезији подразумевају они у којима се јавља „потврда симпатије, милоште, гањућа, умилности”, али не и они који су „наговештај надмоћног односа, ниподаштавања, презира” или „праве пејорације” (Грицкат 1995: 2). Коришћење деминутива има прагматичко-психолошко оправдање – одрасли говорник се, према речима И. Грицкат (1995: 7), прилагођава „дечјем језику и дечјој осећајности”.

Каткад се употреба деминутива види и као једно од обележја које раздваја традиционалну и модерну песму за децу. Воја Марјановић (2003: 8) „сладуњавост” и „речи од милоште” (дакле, хипокористике) приписује првој и то узима као њену битну одлику. Такво становиште је упитно из најмање два разлога. Наиме, присуство деминутива и хипокористика у књижевности за децу није њено дистинктивно обележје – то јасно показује књига Драгана Вељковић Станковић (2011), упућујући на значај речи субјективне оцене унутар одређеног корпуса књижевних дела која не припадају (првенствено) дечјој књижевности, и то у луку од „Бачког растанка” Б. Радичевића преко приповедака Л. Лазаревића, Р. Домановића, П. Кочића, па све до *Дервиша и смрти* М. Селимовића и Кишовог романа *Баишта, пепео*. Такво стање упућује нас на могућност да није *присуство* деминутива и хипокористика оно што је *differentia specifica* поезије за децу, већ *интензитет* тога *присуства*. Ипак, једнозначно тумачење ситуације у песништву за децу која је настајала под окриљем романтичарских тенденција у српској књижевности 19. века умногоме онемогућава снажно присуство именица субјективне оцене у романтичарској поезији уопште.

лексема: „Лоши песници римују деминутиве” – то је један од његових гномских исказа записаних у предговору *Антологије*.

Кад се наведено узме у обзир, требало би да, с једне стране, у поезији за децу предзмајевског периода очекујемо високу продуктивност суфикса којима се граде лексеме – именице, али и придеви и глаголи – субјективне оцене. С друге стране, уколико се претпостави евентуално прилагођавање психо-интелектуалним могућностима реципијента и његовој искуственој зрелости (в. о томе више у поглављу „Лексика”), то би значило да се очекује мала продуктивност суфикса којима се творе апстрактне именице, али и суфикса црквенословенског и страног порекла, као и конкуренција суфикса уопште. Ако се претпостави да је код реципијента отежано разумевање лексема које су настале сложенијим творбеним процесима (у односу на оне које су просте, одн. немотивисане), наведеном се може додати то да очекујемо слабо присуство полусложеница и сложеница.

3.1. Деривација

3.1.1. *Деривација именица*. – Именице које припадају творбеној категорији⁸⁷ *nomina actionis* релативно су многобројне у нашем корпусу. Најпродуктивнији суфикси су /-је/ (педесетак лексема) и /-џ/ (преко тридесет), а међу продуктивнијима су још и /-а/, /-ња/ и /-ај/.

/-а/: грая ЈСд 78, заседи ЉН 151, наплате ЈСд 61, Наслада ЈСд 78, Наука ЂР 31, омразе ЈСд 48, Опомена МПШ 52, освете ЂР 40, осудомъ ЈСд 91, Победи ПД 9, причина ПД 38, увреду МПШ 4;

/-ај/: вапај ПД 12, вршају Г 129, Догађае ЂР 15, Залогај СП 33, осећаја МП2 323, рођајем ПД 5, случаєви ЉН 195, течай ЂР 26, уздисаја МП2 323;

/-ак/: остатци ЈГ 175, престанка МП3 109, чврчакъ ЉН 201;

/-анство/: рожанству МПШ 15;

/-ба/: борба ЈСд 55, деобомъ ЉН 149, молбе ПД 21, Пловидба ЂР 31;

/-еж/: дремежъ ЂР 4, метежа ПД 31;

/-ије/: Ваведенију ПД 4, поклоненіе БП 6, оумиленіе БП 6;

⁸⁷ О творбеним категоријама в. Ћорић 2008: 18–21.

/-ja/: мржня ЈСд 67, плашњомъ ЂР 22, Претња ЈГ 186, прошню ЈСд 16, радња СП 27, свађа ЉН 151, слутњомъ ЂР 2, сметње ЛМ 77, срдњи ЈСд 64, сумња ЉН 203, тежња ПД 54, ћутња' ЈСд 59, чежња МПШ 16;

/-je/: васкрсење ПД 9, вѣнчање ЈСб 152, владаня ЈСд 52, Воспитанѣ ЂР 28, врење МПШ 14, Гуканѣ ЈСб 146, Гунђања ЈГ 168, дѣланѣ ЈСд 63, дрзновењем ПД 21, Заточеню ЈСд 70, знаня ЈСд 65, изгнаня ЈСд 22, ИЗЯВЛѢНѢ ЈСд 12, искушење ПД 27, Јадање ЈГ 186, јутрење МПШ 14, Корацанѣ ЈСд 76, Лаганѣ ЂР 39, летенѣ ЉН 17, мненѣ ЂР 16, Мученѣмъ ЈСд 36, нападаня ЈСд 52, ОДЛАГАНѢ ЈСд 57, опаданѣ ЂР 29, Осећања МПШ 3, ОХРАБРЕНѢ ЈСд 69, певање МП2 323, ПИТАЊА ИѢ 6, ПОВЕДЕНЯ ЈСд 74, Подворенѣмъ ЉН 209, Појање ПД 36, ПОТЪЦАНѢ ЈСд 64, Познаня ЈСд 44, Правданѣ ЂР 15, Прегрешења ПД 23, провиђеня ЂР 15, промишљењем ПД 5, Пуштање Г 89, рођење ПД 6, роптања ПД 52, сванућа МПШ 12, спасење МПШ 4, Страдању ПД 13, сусрећу ЂР 8, теченѣ ЗО 4, Туговање ПД 12, Употребленѣ ЂР 28, утѣшенѣ ЈСд 21, УЧЕНЮ ЈСд 64;

/-ka/: Запѣвка ЈСб 150, Попевку ЈГ 189, свиркѣ ЗО 7;

/-тва/:⁸⁸ плетву ЈСд 32, жетва ЂР 13, Молитва БР 42;

/-o/: дочек МПШ 9, завѣт ЈСб 275, ПД 43, заповѣди ЈСд 71, заход ПД 49, збором ЈГ 191, јуриш МП2 368, лету Г 82, ловѣ ЗО 9, наукѣ ЈСд 90, нацртѣ ЈСд 69, Нехай БП 11, одзивѣ ЂР 9, одѣхѣ ЈСд 33, Одјек ПД 70, Одкупа ЈСд 28, одмор Г 129, Одпорѣ ЂР 41, ПОБУДѢ ЈСд 15, поглед ЈСб 148, помоћи ЈСд 25, ЈСб 149, ЉН 213, ПД 24, МПШ 20, плачѣ ЈСд 44, ЂР 36, плача ПД 47, СДД 66, ПОЗДРАВ БР2 15, позивѣ ЈСд 14, пој ПД2 17, ЈГ 171, походе ПД 24, МП2 325, Проповед ПД 4, раду МПШ 15, СП 14, скокѣ ЂР 6, слѣда ЗО 9, Слѣд ПД 22, Спасѣ ЈСд 27, токѣ ЂР 6, Ћутомъ ЂР 16, ударѣ ЈСд 59, удес МПШ 17, Уздасомъ ЈСд 45, Уздисѣ ЂР 6, улазѣ ЂР 29, Ускрсу ПД 13, МП3 109, Усхитом ЈГ 199.

Укупно је близу педесет именица које припадају групи *nomina agentis* у нашем корпусу. Најпродуктивнији агентивни суфикси су /-тељ/ и /-ник/, који покривају више од половине изведених лексема. За њима следе /-ац/, /-ар/, /-ач/ и /-ик/, док се остали појављују у само по једној лексеми.⁸⁹

⁸⁸ Уп.: Клајн 2003: 73.

⁸⁹ Слично стање бележи у свом корпусу и О. Ристић (1969: 317): „код именица у којима је поред значења вршиоца глаголске радње изражена и квалификација њеног вршиоца, претежно се

/-ар/: бродар ПД 48, господарь ЂР 22, ЉН 151, господара ПД 45, владарь ЈСд 39, чувар ПД 35, шицари ЂР 18 (у значењу: „стрелци”);

/-ац/: борац ПД 55, ловаць ЂР 19, ЉН 202, любаць ЂР 36, пловца ЂР 13, творац ИЋ 6;

/-ач/: берачу ЈГ 191, јахачи МПШ 16, ковачу СП2 21, певачу МПШ 16;

/-ик/: женика ПД 22, свештеникь ЈСд 32, Сващенике БП 19;

/-јак/: просіяку ЈСд 58;

/-лац/: бранилца ПД 18, Разрушиоци ПД 15;

/-лица/: варалицу ЉН 150;

/-ник/: вестник ПД 41, Заштитника ПД 29, Клеветника ПД 13, наслѣднику ЂР 36, опаднику ЂР 38, поданикомь ЈСд 52, путник БР 9, Становникь ЈСд 82, угоднику ПД 78, МПШ 15, ученици ПД 10;

/-гор/: Иншпектору ЛМ 77;

/-тељ/: бранитеља ПД 29, Дѣлатели ЗО 6, избавитель БП 16, Мучитеље ПД 19, Поробителю ЂР 41, Родителѣ ЂР 33, Слободитељу ПД 17, Содѣтела БП 18, Спаситеља МПШ 4, сватителю БП 27, Светитељу ВМЈ 117, Створитеља ПД 25, увредителѣи ЂР 34, учителѣ ЛМ 78, Хранителю ЈСд 20, читателѣи ЂР 42.⁹⁰

Фреквентније међу њима су /творац/, /родитељ/, /господар/, /путник/, /учитељ/ и /ловац/.

Међу именицама које показују лице које се карактерише активним односом према супстанци (*nomina actoris*) најпродуктивнији суфикси су /-ар/ и /-ник/.

/-аник/: Двораници ЂР 40, перјаника ЈГ 196;

/-ар/: Главарима ЂР 20, другара ЈГ 185, Звѣздари ЈСд 29, свѣздаріе БП 17, књижарь ЂР 42, кравара СП 35, лѣкара ЈСб 149, колара ЈГ 193, морнарѣ ЈСд 71, Овчаремь БП 9, Птичар ЛМ 85, ратар ПД2 17, свињара СП 35, шумари ЉН 198;

/-ац/: Судца ЈСд 68, судца ЂР 33;⁹¹

/-ик/: дужникомь ЈСд 19, Пустиньика ЂР 10, сретньиче ЂР 13;

/-ија/: Судія ЈСд 61, Судијама ПД 10;

јављају суфикси *-ац* / *-лац*, *-тељ* ређе *-ач*, за мушки род, *-ица*, и за мушки и за женски род, и *-ица* за женски род.”

⁹⁰ Ширење суфикса /-тељ/ у романтичарској поезији О. Ристић (1969: 317, 319) тумачи утицајем црквеног, руског и чешког језика, при чему их види и као „спону романтичарске епохе са књижевношћу и временом који су јој претходили”.

⁹¹ Уколико би се први део речи видео као именичка основа, онда би се овде могао сврстати и пример Злочинца ЈСд 82. Ипак, остаје једнако вероватна могућност сложено-суфиксалне творбе.

/-ир/: Пастырѣ 30 7, Пастири ЈСд 28, пастырѣмъ БП 9, пастир ПД 35;

/-ник/: вѣћници ЈСд 88, гласнику МПШ 12, Наставник ЛМ 77, НЕСРЕЋНИКЪ ЈСд 71, пѣсник ЈСб 161, песнице ЈГ 164.

Укупно 36 лексема припада групи *nomina attributiva*. Најфреквентнији суфикс за њихово грађење је /-ац/, док су остали суфикси далеко ређи.⁹²

/-ак/: задатке Г 82, простаку ЈГ 169;

/-ан/: сиротанъ ЈН 148, сиротан МПШ 18;

/-анство/: величанства ЂР 34;

/-ац/: Ждеравцу ЂР 41, јогунце ВМЈ 69, крадљивац СП 46, кривацъ ЈСд 13, лѣнивацъ ЈСд 63, мрца ЈСд 29, мудрац ПД 45, свемоћца ЂР 7, Свечи Г 82, скакавче ЈГ 191, слепац ПД 27, старче БП 18, старцеви ПД 43, старци МПЗ 2, странцомъ ЈСд 60, Удовца ЈГ 170, шиљерац МПШ 11;

/-еж/: Трулежъ ЈСд 81;

/-ик/: мучениче ПД 17, неверника ПД 19, Сродника ЈСд 45;

/-ин/: домаћине ЂР 40, Домаћинъ ЈН 115, домаћин МПШ 14;

/-ица/: плетеница МПШ 10, тврдица ЂР 36, улизица ЂР 30;

/-ко/: несташко ЈН 84;

/-ник/: болнику ПД 69, грешник ПД 65, самртник Г 170;

/-њак/: сулуднякъ ЂР 24.

Стотину лексема у корпусу спада у семантичку групу *nomina essendi*. Најпродуктивнији суфикси су /-ост/, од којег је изведена готово једна половина забележених *nomina essendi*,⁹³ други по продуктивности је /-ство/, а следе /-ина/ и /-ота/, док се остали јављају маргинално, у по једној или две лексеме. Уп.:

/-ба/: злобу СП2 1, ругобе ЈСд 18;

/-ество/: Божества БП 12, Величество ЈСд 88;⁹⁴

⁹² У поезији српског и хрватског романтизма /-ац/ је, такође, међу најпродуктивнијим суфиксима, али су то осим њега и /-ик/, одн. /-ник/, /-ак/, одн. /-јак/, и /-ар/ (Ристић 1969: 289).

⁹³ У литератури је већ констатовано да суфикс /-ост/ „добија изванредну продуктивност у време романтизма” (Ристић 1969: 282). И кад је реч о продуктивности осталих суфикса ове групе именица нема изразитијих одступања у односу на стање забележено у тексту О. Ристић.

⁹⁴ Занимљив је контекст у којем се јављају примери употребе рускословенског суфикса. У *Божјићним песмама* он је честица доминантно коришћеног идиома, прилагођеног религиозној природи текста: *Иисѣсъ има емѣ / Будетъ нареченно, / Архагелскимъ гласомъ / Дѣвѣ извѣщено / Спасетъ мѣрѣ / ѿ присподнаго ада, / Силою Божества БП 12; Мѣрѣ, врагъ, похотъ истребатса, / На семъ древѣ оумертватса, / Крѣпостію Божества БП 14. Код Ј. Сундечића, међутим, у песми „Циганинъ царъ” употреба рускословенског лика да се њиме означи човек који припада групи са социјалне маргине (Циганин), а који је у простору песничке имажинације наједном постављен за*

/-ета/: ништету ПД 16;

/-ило/: зеленило Г 186, плаветнила СлП 28;

/-ина/: бистрини ЗО 7, брзина ЉН 200, висине ЗО 4, врлинамъ ЈСд 90, даљине ПД2 11, даљину ЈГ 163, дубини ЉН 198, лютиномъ ЉН 206, милина ЈСб 143, ЂР 17, ЉН 200, ПД 25, МПШ 13, милине ВМЈ 117, Множине ЈСд 12, новинахъ БП 11, Свежином СМ 7, тишине ЂР 1, ПД 48, МПШ 12, тмина ПД 48;

/-ност/: будућностъ ЈСд 69, Будућности ЂР 2, будућност Г 130;

/-ост/: байностъ ЈСд 35, благодарностъ ЗО 11, благодъ БП 14, Блажености ЂР 7, БОЯЗЉИВОСТЪ ЈСд 72, веселости ЂР 3, ПД2 35, вѣчностъ ЈСд 82, гордостъ ЂР 29, дужностъ ЈСд 71, злости ЈСд 56, ИЗОБРАЖЕНОСТИ ЈСд 64, јасност ЈСб 158, ЮНОСТЪ БП насловна страница, Крѣпостію БП 14, Кроткостъ ЈСд 21, кротости ПД 15, лудостъ ЂР 12, ЉН 148, љубкости ЈСб 141, милости ПД 23, МПШ 8, ВМЈ 33, младости СП2 22, Многољетност ЛМ 77, мудростъ ЂР 29, ЉН 148, Народности ЂР 5, невиност ПД 70, Незнаности ЈСд 32, несталностъ ЂР 31, Опасностъ ЂР 31, Оскудност ПД 42, пакостъ ЈСд 22, послушности ЈСд 71, прошлости ЂР 4, радостъ ЗО 5, ЈСд 33, ЂР 6, радостію БП 8, радост МПШ 17, ЈГ 186, Ревности ЈСд 36, самостъ ЂР 25, Светости ЈСд 35, сјайностъ ЈСд 35, слабостъ ЉН 207, БП 14, Смерност ПД 16, старостъ ЂР 28, ЉН 207, суровост ЈГ 159, темностъ БП 14, Трпеливост ПД 41, трудностима ЂР 13, удобностъ ЂР 30, хладностъ ЗО 4, чедности ЈСд 85;

/-ота/: дивотомъ ЗО 11, лѣпоти ЈСб 141, красотомъ ЗО 11, милоте БР 10, Простота ЂР 40, срамотомъ ЉН 211, страота ЉН 210, страхоту ПД 40, Топлоте ЈСб 155, чистоте ПД 72, Щедротами БП 15;

/-оћа/: злоће ЈСд 76, ЂР 33, самоћи БР 11, ПД 35;

/-ство/: блаженство ЈСд 24, ЂР 8, богатствомъ ЈСд 57, братимства ЈСд 86, Господарство ПД 27, господство ЈСб 142, Дѣтиньства ЈСд 44, Доброчинства ПД 75, достојанству МПШ 15, задовольству ЈСд 47, естествѸ ЗО 10, јунаштва ПД 55, лакомство ЉН 212, лукавство ЂР 40, ЉН 205, млоштво ПД 60, Неверства ПД 19,

цара (Циганина црногъ / Царемъ поставише, / И царскомъ му круномъ / Главу окрунише ЈСд 87), готово да носи подсмешлив тон.

Піянство ЂР 40, првенство ЉН 211, Пријатељство ЂР 41, спокойство ЈСд 23, Србинство СП2 1, Старешинства ЈСд 86, чѳвстви БП 15.⁹⁵

/-штина/: лењштину ПД2 10.

Најфреквентније именице из ове творбено-семантичке групе су /радост/, /милина/, /милост/, /висина/, /дивота/, /младост/, /старост/, /мудрост/.

У употреби апстрактних именица предњаче Ј. Сундечић, П. Деспотовић, Ђ. Рајковић и Љ. Ненадовић, а присутне су и код већине осталих аутора: почев од З. Орфелина, налазимо их и у *Божјићним песмама* и код Ј. Суботића, Ј. Грчића и М. П. Шапчанина итд.

Именице које припадају значењској скупуни *nomina loci* су веома ретке. Најбројније су оне са суфиксом /-иште/. Уп.:

/-ана/: пољани Г 129;

/-ар/: кокошара ЉН 204 (у значењу „кокошарник”);

/-ара/: књижаре ВМЈ 33 (ген. јд.);

/-ина/: ледини Г 170;

/-ица/: тамници ЈСд 61, ЈСб 157, ВЈИ 145;

/-иште/: гоништа ЈСд 40, дворишту СП2 35, капишту ПД 61, огњишта МПШ 17, преноћиште ЂР 30, РОЧИШТУ ЈГ 183, станишта ЈСд 82;⁹⁶

/-лиште/: игралишту Г 170, Училиште ЛМ 77;

/-ница/: испоснице ЂР 10, кошница БП 28, Житницу ПД 20.

Слично је стање са збирним именицама. Најпродуктивнији суфикси су /-је/ и /-ад/, док су остали то у много мањој мери. Уп.:

/-ад/: гѳсчадъ ЗО 10, живинчадъ ЈСд 71, Звонцад МПШ 16, јањчад ПД 48, свинядъ ЈСд 83, Унучадъ ЂР 13, чељади МПШ 14;

/-еж/: младеж ЛМ 77;

/-ије/: лекарије ПД 72;

/-ија/: братиј БП 27;

/-иње/: зверинѳ ЉН 149;

/-ићи/: петлићи СП2 35, пилићи СП2 35, Тичићи АП 27;

⁹⁵ С обзиром на постојање конкурентних облика на више језичких нивоа, занимљиво је да у нашем корпусу нема примера који би илустровали иначе доста распрострањену употребу дублетних суфикса /-ство/ и /-ество/. Само Ј. Сундечић користи оба суфикса у свом рукопису (в. претходну фусноту).

⁹⁶ Суфикс /-иште/ је најпродуктивнији и у корпусу О. Ристић (1970: 411–417).

/-ja/: браћа БР 20, ЈСд 85, браћо ЂР 25, ПД 36, МПШ 15, ЈСП 70, браћу МП 63, браћо СДД 66, одеће ЂР 11, ПД 36;

/-je/: босиле ДП 18, влаће ПД 51, грање МПШ 13, МП2 323, гробље ЈСб 158, грумења МПШ 11, дрвећу МП3 17, зверје ОУ 51, каменџмъ ЂР 37, Каранфиље ДП 18, кољу БР 20, лишће ЈГ 171, МП3 17, перје Г 186, Рашће ЈСд 87, сноплје Г 129, трњ ЈСд 66, цвџће ЗО 3, цвјећа ЛМ 86, цвеће ЂР 4, ЈН 211, ПД 25, МП3 17, НГ 18, СлП, цвећу СМ 7, шикарје ПД 46.⁹⁷

Најфреквентније међу њима су /цвеће/ (преко четрдесет потврда) и /браћа/ (близу двадесет), док се више од половине лексема које припадају групи *nomina collectivа* јавља само по једном.

У нашем корпусу забележено је преко сто различитих деминутивних лексема. Најпродуктивнији суфикс у њиховом грађењу је /-ица/ (који учествује у две трећине ових лексема), следи /-ић/, док су остали знатно мање присутни: /-це/, /-ак/, /-чица/, /-чић/, /-арица/, /-ашце/, /-етица/, /-ичак/, /-ичић/, /-ца/.

/-ак/: войку ЈСд 72, вршка ЂР 16 (ген. јд.), тренутак МП2 324;

/-ашце/: Сунашце ПД 51, ЈГ 160;

/-арица/: Бубарице ЈГ 192;

/-етица/: бољетицу БР 50, болџтице ЂР 28;

/-ичак/: камичакъ ЈН 149;

/-ца/: речцу ЈГ 188;

/-це/: винца ЈСб 2, Звонца ПД 46, недарца Г 82, ребарца ОУ 51;

/-чић/: Анђелчића Г 82, синчић БР 49;

/-чица/: гранчицахъ ЗО 9, капчица ЂР 16;

/-ић/: ветрић ЈГ 179, гробић ЈСб 161, жбунуић ЂР 22, котлић МПШ 10, крстић ЈСб 161, кутићу МПШ 10, Лахорићи МП 15, лептирића ЈГ 173, малићи МПШ 16 (у значењу: „мали дечак”), мишиће ЈН 115, облачићи МКА 47, пачиће ЗО 9, петлићи СП2 35, поточиће ЈГ 162, прутуићъ ЈН 83, садикъ ЗО 3, тићи СП2 35 (са окрњеном основом, уп. Клајн 2003: 109), цвџтићи ЈСб 1, црвиће ЈН 115;

/-ица/: барици ЈН 204, баштицу МП3 17, брижицу Г 82, ватрица МПШ 16, Водици ЂР 16, вољици ВМЈ 117, врбицом ЈГ 193, главица ВМЈ 69, глистице СП

⁹⁷ Ових именица није много ни у романтичарском песништву. С тим што је тамо продуктивност суфикса /-ад/ слична, док је суфикс /-je/ присутан „само у неколико образовања”. (Ристић 1969: 408).

33, горици ЈСб 157, ЈГ 173, СМ 7, горличиц⁸ ЗО 10, дангубице ЈГ 192, д^ђвојчица ЈСб 141, Дјечици ЛМ 85, душицу ЈСб 161, МПШ 20, зв^ђздице ЈСб 2, земљицу БР 50, ЈСб 162, Г 186, зорица ЈГ 176, Игрице ВМЈ 117, иконица МПЗ 109, Искрицами ЈСд 46, капицу Г 82, Капљице СМ 7, Китицу ЛМ 86, кишицо ЈСб 161, клупицу МПЗ 17, Књижицу ЛМ 86, кожица МН 59, корице ПД 69, лађици ЂР 31, лозица ПД 26, лулица МПШ 16, Лутчицу ЛМ 85, мрежица МПШ 12, наворицу МПШ 14, Одећице ЂР 11, очице ЈСб 2, пантљичице ЈГ 194, Песмицу СП 28, Постељица ПД 71, пресличица ЈГ 189, Птичицу ЛМ 85, тичице МП2 324, ВЈИ 145, пчелица ЈН 115, челица ИЋ2 16, ребрице ОУ 51, Рибицу ЛМ 85, БР 15, росица СМ 7, ружица МПШ 20, ДП 17, рупица СП 12, Рутица ЈГ 170, Ручицама МПШ 17, ручице МПЗ 1, свећице МПШ 15, сестрице ЈСб 153, ЈГ 177, славицу ЈГ 183, службицу МПШ 14, собицу МПШ 13, Стазица БР 9, сузица ПД 41, торбицу Г 82, травице БР 7, удичицу БР 15, Ужиницу ВМЈ 69, уздице ЈГ 194, Фрулице ЂР 31, хаљинице ВМЈ 69, црквица ПД 46, чашице ЈГ 166, шумица ЂР 21;

/-ичић/: пиличићи ЗО 10.

Занимљиво би било промотрити шта означавају лексеме од којих се често у анализираним текстовима за децу изводе деминутиви. Оне се могу различито груписати у одређене категорије према своме значењу, а једна од класификација могла би да покаже како се деминутиви изводе од имена: 1. делова тела (*недарца, ручице*), 2. рођака (нпр. *сестрица, синчић*), 3. биљака, њихових делова и животиња (*ружица, гранчица; глистица, петлић*), 4. појмова који се везују за неживу природу (*сунашце*), 5. предмета (*звонце, фрулица*), 6. религијских појмова (*анђелчић, службица*), 7. апстрактних појмова (*брижица, вољица*).⁹⁸ У оваквој класификацији забележених деминутива реч је, разуме се, о доминантима, па не мали број примера измиче нашем покушају категоризације (*баштица, бољетица, војак, искрица, песмица, тренутак* итд.).

Кад се говори о фреквенцији појединих именица, ваља истаћи да се скоро две трећине њих појављује само једанпут, а малобројне су оне чија је фреквенција већа. Међу њима су: /рибица/, /птичица/, /земљица/, /песмица/, /сунашце/, /дечица/, /гранчица/, /ружица/, /горица/, /душица/, /зорица/, /сестрица/, /травица/.

⁹⁸ Занимљиво је да се у језику детета најпре јављају деминутиви који припадају неким од поменутих категорија – деловима тела, животињама и предметима (прецизније: играчкама) (уп. Вељковић Станковић 2011: 77).

Већина ових речи појављује се код два или три аутора и онда понавља унутар његовога текста; код више аутора присутне су /птичица/, /песмица/, /рибица/, /ружица/, /горица/, /земљица/. Колико податак о фреквенцији може да заваља, говори и то што се поименичени деминутив /Коларић/ појављује преко тридесет пута, али сва његова појављивања везана су за једну дужу песму Ј. Грчића.

Деминутиви се јављају већ у *Мелодији* З. Орфелина, и то је одлика овог дела која се узима као могући аргумент да је она блиска свету детета. Касније су они присутни код готово свих аутора и(ли) рукописа који су узети у обзир. Изостају само у песмама А. Поповића и И. Ћирића, као и у *Божјићним песмама*. Док се у прва два случаја њихов изостанак може тумачити преко обима текста који је узет у разматрање, он је симптоматичан баш у песмама које имају религиозни оквир, па се може претпоставити како је управо он утицао на неприсуство деминутива. С друге стране, деминутивне лексеме најфреквентније су код Ј. Грчића, Ј. Суботића и М. П. Шапчанина, а за њима по употреби деминутивних форми следе Ђ. Рајковић и П. Деспотовић. Занимљиви су они случајеви у којима је сразмера текста и забележених примера неочекивана: док се код Ј. Грчића, рецимо, број деминутива може правдати количином текста, код Ј. Суботића је на релативно малом простору присутан већи број деминутива; слично, код П. Деспотовића или Ј. Сундечића, који поседују читаву књигу песама за децу, деминутивних форми је мање него код Ј. Суботића – у песмама П. Деспотовића их је дванаест, а у Ј. Сундечића само осам.

На овом месту ваља кратко прокоментарисати најмање два примера: /гробић/ и /дангубица/. Наиме, ако се узме у обзир то да се деминутивним (и хипокористичним) формама исказује и позитиван став према ентитету који означава, онда се ове две изведенице могу узети као нека врста творбено-семантичког оксиморона. Јер, оне овде исказују позитиван однос према појмовима који иначе носе негативне конотације: „дангубити” је синоним за ленчарење које се не може сматрати, макар у основном значењу, позитивном „активношћу”, док помен „гроба” носи негативне конотације умирања. Ипак, ови негативно сенчени појмови „припитомљени” су, на шта указују и деминутивне форме: „дангубица” се односи на малу бубу, а не на дете или човека који траћи драгоцену време, док гроб који се помиње није било чији – већ гроб у којем почива рано преминула ћерка

лирског ја. У другом случају, могуће је, дакако, и такво читање деминутива које претпоставља да је реч (само) о малом гробу, а не о неком који је посебно драг.

У корпусу налазимо преко сто хипокористичних форми. Најпродуктивнији суфикс је /-ак/ (петина изведених хипокористика), а за њима по продуктивности следе /-че/, /-а/ /-ка/ и /-ца/.

/-а/: бра̀та ЈГ 191, Боги МПШ 9, МКА 47, госо ВМЈ 69, друге ПД 47, јаго ЈСб 3, коке ЉН 205, ПД2 17, Мазо ЈСб 151, мамо БР 50, ВМЈ 69, нано АП 57, попа МПЗ 108, прија ЈГ 189, уја ЈСб 3;

/-ак/: гласак ЈГ 171, ПД 63, данак БР 22, ПД 29, СП 8, даракъ ЂР 4, зрачак ЈГ 189, листак МПЗ 109, ЈГ 172, мамак ПД2 34, мравак СП 27, Осмејак ЈГ 160, пабирак Г 129, пеленче МП2 324, пѣсничке ЗО 9, Процепак ЈГ 169, санак БР 16, синак БР 23, Сиромашка ЈСд 40 (ак. јд.), славујак Г 82, спѣвак ЈГ 199, станакъ ЂР 30, хаљке ВМЈ 69, цветку ПД 40, МП2 324, часакъ ЈСд 45, шебојак ЈГ 166;⁹⁹

/-ан/: брајане Г 57, пријна ЈСд 45;

/-анце/: Језеранце СП 8, селанца МПШ 17, ЈГ 187;

/-ац/: братацъ ЈСд 85;

/-ашац/: браташца ЈСд 85;

/-ашце/: Гњездашце ЈГ 186, стадашца ЈСд 49, срдашца ЈСд 49;

/-енце/: Дјетенце ЛМ 85, Дѣтенцету ЈСб 141, детенце ПД 40;

/-ерак/: кућеракъ ЂР 16;

/-ешце/: јањешце СП 12;

/-ић/: Янъчиће ЈСд 49, крилатићи СП2 35;

/-ица/: Видица ЈСб 146, кесецице ПД2 34, љубица ДП 17;

/-ја/: бољу ЂР 32, дољу ЈГ 178, СП 13, лија ОУ 51, сеју МП 63;

/-је/: ђаче ЉН 83 (ном. јд.), Г 129;

/-ка/: бака БР 22, воћке ЈГ 197, НГ 18, зверка ЉН 198, Певкомъ ЂР 10, пеленке ЈСб 144, секо ЉН 204, сејка ЈГ 177, стварку ЈСд 15, тварка Г 186;

/-ле/: брале ЈГ 181;

/-оле/: враголе СП 33, Рајоле СП 33;

/-ца/: боце ЈСд 60, гицу МПШ 10, гладца ЈСд 57, крвце БР 21, ПД 57, МП2 368, Куца ВМЈ 69, ноћцу ЂР 41, нојца ПД 29, пуца ЈГ 194, цица ЈСб 3;

⁹⁹ У *Божји́ним песмама* налазимо и рел. варијанту овог суфикса: подароки БП 10.

/-це/: Вретенце ЈГ 170, зрнце СП 28, яйце ЂР 23, криоцу Г 57, повѣтарце ЈСд 42, сеоцу СП2 1;

/-че/: анђелче ЈСб 164, анђелче СП 12, Бисерче МП 64, живинче ЈН 151, зверче ЈН 206, јанче ЈСд 51, еленче ЈН 207, лавче ЈН 198, љубимче ЈГ 171, момче ЂР 35, пеленче МП2 324, ранче ЈСд 51, сироче ПД 43, птиче ЈСб 163, тиче АП 57, МП3 109, швалерче ЈГ 169;

/-ша/: сеше МПШ 16.

Присуство хипокористика вероватно је једна од малобројних особина која повезује готово све ауторе који су се нашли у нашем корпусу – код њих деветнаест забележена је макар понека хипокористичка лексема. Највише их је код Ј. Грчића, следе Ј. Сундечић, П. Деспотовић, Ђ. Рајковић, Ј. Суботић и С. Поповић, М. Поповић и Ј. Ненадовић. Са друге стране, одсуство хипокористика у *Божјићним песмама* оштро их одваја од свих осталих текстова који смо узели у разматрање.

Аугментативи и пејоративи јављају се у веома ограниченом броју примера – запажено свега њих десетак – и само код неколико аутора. У њиховој творби најфреквентији је наставак /-ина/, док су остали ту по изузетку:

/-ина/: Зликовчина ЂР 24, плотину ЈН 213, псине БР 22, Облачина ЈГ 187, Образине ЈГ 168, Опачина ЂР 30, Холујина МП3 1;

/-уљага/: СОВУЛЯГА ЈН 91;¹⁰⁰

/-урина/: Књижурина ЂР 42;

/-уштина/: маглуштину ЂР 9.

Фреквенција поменутих именица у проматраним текстовима веома је мала – ниједна од њих нема фреквенцију већу од један, осим /совуљага/ (два појављивања, оба код Ј. Ненадовића у оквиру исте песме).¹⁰¹

Етници су ретки. Бележимо суфиксе /-ац/, /-ин/, /-јанин/ и /-о/: Нђмцу ЈСб 275; Србин ЈСб 275, ЈСП 70, Србина СДД 65 (потврђени и облици: Србе ЂР 4, Срба ЈСб 275, Срби БП 28), Турчин ЈСб 276; Римљанин ЂР 42; Енглезу ЈСб 276,

¹⁰⁰ Донекле изгубило пејоративни призвук. Уп. Клајн 2003: 22.

¹⁰¹ И у романтичарској поезији уопште суфикс /-ина/ је носилац аугментативног и пејоративног значења, а романтичарски песници су „користили и ретка образовања, односно суфиксе који нису продуктивни: *-(уљ)ага (савуљага), -(ељ)уга (совељуга), -енда (Србенда), -урда (главурда), -еља (старкеља), -екања (брадекања, јарекања), -ура (књижура)*” (Ристић 1969: 260). Из наведеног се види да је лепеза суфикса шира него у поезији за децу, али се мора имати у виду и ограниченост нашег корпуса. С друге стране, константа и у једном и у другом случају је више него неравноправан статус именица деминутива и хипокористика наспрам аугментатива и пејоратива у корист првих.

Француз ЈСб 276.¹⁰² Такође, присутни су погрдни назив за Србе /Рац/ и хипокористик /Туре/: Раца ЂР 35, Туре БР 21. Најфреквентнији је, разумљиво, етник Срб(ин) /Серб; /Туре/ се појављује два пута код Б. Радичевића, док се остали појављују само једном.

У корпусу је присутно укупно нешто више од тридесет именица које су изведене моционим суфиксима. Најчешћи међу њима је /-ица/, а споредно се појављују нешто чешће /-ка/, и ретко /-иња/ и /-киња/.¹⁰³

/-ица/: вестница ЂР 15, голџбица ЗО 10, домаћица ЂР 23, другарице МПЗ 107, Јогуница ВМЈ 68, Комшијници ЈГ 192, лабџдицџ ЗО 10, Лафица ЈН 198, лисица ЈН 200, лукавица ЈН 204, мамљивица МКА 47, Мезимице ЈСб 153, невернице ПД 62, Нђмица ЈСб 276, несретница БР 50, Несрџћиницу ЈСб 152, певачици ЂР 10, райнице ЈСд 43, Светица ПД 5, сиротица МПЗ 109, сметенице ПД 62, старице ЈГ 170, Ћоравица МПШ 13, Ученице МПЗ 109, царицџ БП 13;

/-иња/: робињи ВЈИ 145;

/-ка/: Британка ЈСб 276, Господарка ПД 62, гџска ЗО 10, Квочка ЗО 10, мачка БР 49, Патка ЗО 9, сојкомџ ЗО 9, Текта ЈГ 170;¹⁰⁴

/-киња/: Српкињу ЈСб 276, Српкиња СДД 66.

Фреквентније међу њима су /лисица/ и, у знатно мањој мери, /другарица/, /голубица/, /лавица/, /Српкиња/ и /царица/. Прве две се јављају само код једног аутора (Ј. Ненадовића, одн. М. Поповића).

3.1.2. *Деривација придева.* – Од придева на /-ан/, који су убедљиво најмногобројнији, могли бисмо да издвојимо: а) оне који данас нису често у оптицају, попут: Горостасно ЈСд 87, драчни ЈСб 155, можно ЂР 5,¹⁰⁵ Пожеланог ПД 76, спаснимџ ЈСд 24, спешне ПД 17; б) оне који, узимајући у обзир претпостављану тематску усмереност песама не бисмо очекивали: МОРАЛНЕ ЈСд 41, Неутрално ЈГ 170, смртне ЈСд 28, смртна ЈСб 152, смртни ПД 57.

¹⁰² Слично стање забележено је и у поезији српског и хрватског романтизма у погледу присутности етника и у погледу употребе етника без суфикса /-ин/, „што је свакако у вези са метром, иако су такви облици у језику већином били познати” (Ристић 1970: 405).

¹⁰³ У основном, слично стање бележи и О. Ристић у романтичарској поезији уопште (1969: 290): знатно мањи број именица женског рода у односу на именице мушког, највише изведеница женског рода творен је уз помоћ суфикса /-ица/.

¹⁰⁴ Штампарска грешка: „Стишава га / Текта ’Љубичица’.”

¹⁰⁵ У корпусу изостаје придев /могућ/, који је данас обичнији, али је присутан /свемогућ/: Свемогућа ПД 24.

Остали суфикси на које ваља скренути пажњу су:

/-ав/: гиздаве МПШ 16, крвави БР 20, мирисава МП 64, Мрштаво ПД 42, пегави ЈГ 187, рђаво ЉН 202, Трњави ЈСб 159 (изостаје, данас чешће, /трновит/);

/-ак/: бритка МП2 368, витки' ЈСд 64, глатких МПШ 10, Горко ЂР 30, громких МПШ 15, Дрзког ПД 18, жаркомъ ЈСд 36, јарко ЈСб 1, ПД 49, МП2 324, кратак ЈСб 140, крепке СП2 1, Кроткимъ ЂР 15, ладакъ ЂР 1, љупко БР 42, любка БП 28, мрзке ЈСд 57, ниска ЂР 22, МПШ 17, радка ЈСд 45, рѣдке ЈСд 46, Сладак ЈСб 140, слатка МПШ 13, ЈГ 178, МП2 324, танка СП2 2;

/-ански/: божанске ПД 52;

/-анствен/: Божанствена ЈСб 142;¹⁰⁶

/-ат/: граната МПЗ 1, крилато ЈГ 182, пернатиъ ЉН 203, обилатомъ ЂР 11;

/-ахан/: шивахне Г 170,¹⁰⁷ малахно ЈСд 42;

/-ачак/: слабачак МПШ 18, слабачку ЈГ 190, слабачка МПЗ 108;

/-еван/: плачевной ЈСд 23;

/-евит/: Огњевито МП2 323;

/-ен/: благослонень ЗО 4,¹⁰⁸ милена БР 16, шарену ЛМ 86, ЈГ 191;

/-ив/¹⁰⁹: бодљивимъ ЈСд 51, Крадљива ЂР 41, Милостиви ЛМ 77, ЈСд 21, плашива ЈСд 71, Поверљиву ЈГ 159, подмитљивогъ ЂР 33, Помњивъ ЈСд 70, правдивый БП 5, преварљива ПД 67, страшивъ ЂР 24, шалъивог ЈГ 168;

/-ији/: Голубије МПЗ 109;

/-ит/: вечитый ЂР 30, љутит ПД 57, манитый ЂР 19, Пламенита МПЗ 1, поноситим БР 21, узорити ДП 18, честит СП2 22;

/-ован/: Врховну ЈСд 35, верховной БП 27, Греховно ПД 3, дароване ПД 55, духовнога ПД 76, духовне МПШ 3;

/-оват/: чудновати ЉН 150;

/-овит/: Лековитомъ ЂР 26, страховитом МПШ 13, Хладовити ЈГ 161.

Код присвојних придева приметно је колебање у употреби суфикса /-ји/ одн. /-ији/: Божіегъ ЂР 15, Божій БП 9, божиј ПД 78, Божијему МПЗ 109 : Божји ЛМ 76, божјег ЈГ 165. Уп. и дечијем МПЗ 108, Дечији Г 170, Козиі ЂР 40, Тичија

¹⁰⁶ Овде је једнако могуће тумачење по којем је наведена лексема дериват лексеме /божанство/ на коју је додат суфикс /-ен/.

¹⁰⁷ Реч је, очигледно, о придеву „живахан”: „Ту се игре измишљају, / Чиле, шивахне”.

¹⁰⁸ Грешка: благословен.

¹⁰⁹ „За -ив се сви аутори слажу да га треба посматрати заједно са -љив” (Клајн 2003: 281).

ПД2 8, човечије МПЗ 108 : Вражја ПД 6. Међу присвојним придевима јавља се и сложени суфикс: /-ињски/: детињско ЈГ 199, србињске СДД 66.

Поједини придеви који би данас чешће носили суфикс /-ан/, одн. /-ен/, у нашем корпусу се појављују са суфиксом /-ов/: бисерово ЈСб 154, бисерова МП 64 (/бисеран/ код Ј. Суботића и С. Милашиновића: бисерну ЈСб 154, бисерне СМ 7), бокоровом МПЗ 107, мермерова МКА 47; счменово ЈН 150.

Придеви изведени суфиксима /-ахан/ и /-ачак/ имају деминутивно и хипокористично значење. У ту групу ваља сврстати и оне са јотованом основом који се граде суфиксом /-ан/, као и придеве изведене суфиксима /-аст/ и /-каст/: Блеђана МПЗ 108, глађанъ ЈСд 57, Злаћане ЈСб 2, млађанъ ЋР 16, млађан ПД 19, млађаних МПШ 15, млаћане МПЗ 107, млађано СМ 7; китнасти ПД 40, Јогунаста ЈГ 159; Црвенкасте ЈГ 169.

Суфикс /-цат/ употребљен за појачање особине само у једном примеру (пунцатъ ЋР 16), док суфикс /-цит/ није потврђен у нашим текстовима.

3.1.3. *Деривација глагола.* – У деривација глагола нема много примера који одступају од стања у савременом језику. Са овог становишта може, ипак, бити занимљиво неколико чињеница.

Не налазимо ниједан забележен пример суфикса /-ира/, који је страног порекла, а који је у српском језику постао продуктивнији под утицајем немачког. Суфикс /-иса/, грчког порекла, јавља се само код М. П. Шапчанина у глаголу /метанисати/: Метанишу МПШ 14. Овај глагол се у тексту појављује само једном, има изразито религијски подтекст и пропраћен је у тексту синонимним /клањати се/: И баке и људи од њихове врсте / Метанишу ником, клањају се, крсте.

Кад је реч о имперфективизацији глагола, специфичност чини само неколико примера употребе суфикса /-ава/ одн. /-ива/, на местима на којима они нису уобичајени у савременом језику: восклицава ЗО 6, израшава ЗО 8, направљива ЗО 4, прогонава ЗО 3, Указавашъ ЈСд 58. Као што се види, сви примери, осим једног, забележени су код З. Орфелина.

Суфикси који уносе деминутивну црту у значење глагола образују нешто више од десет глаголских лексема. С обзиром на њихов број, тешко се може

говорити о продуктивнијим и мање продуктивним; /покуцкивати/ се појављује шест пута, /скакутати/ пет, /певуцати/ два пута, а остали само по једанпут.

/-арати/: прскара МПШ 10, пуцкара МПШ 12;

/-карити/: живкари ЂР 13;

/-кати/: тапкаш БР 22, Лепршка ЈСб 146, трчка АП 57;

/-кивати/: покуцкивати СП2 21, Попуцкују МПШ 13, Потркују СП2 35;

/-удати/: кривуда БР 49;

/-укаати/: певукају Г 82;

/-утати/: Скакутала ЈН 202, Скакућу ПД2 17, скакуће МПЗ 109, Скакуће СП 28, скакутају Г 82;

/-уцати/: Певуца АП 57, Певуцати ВМЈ 70;

/-ушкати/: Ваљушка ЈСб 146.¹¹⁰

3.1.4. *Деривација прилога.* – У грађењу прилога јавља се мањи број суфикса, а њихова продуктивност је ванредно ниска:

/-ас/: Данас ЛМ 77, данасъ ЈСд 19, Данас ЈСб 158, ПД 4, МПШ 80, МП 109, данас СП2 35, данасъ ЂР 36, ЈН 84 (у *Божјићним песмама* јавља се у лику /днес/: днесъ БП 11), Ноћас МПШ 79;

/-имице/: летимице СП2 35, хотимице ЂР 28;

/-ице/: једвице ЈГ 178, Малчице ВМЈ 70, немилице ЂР 30, Немилице ЈГ 195;

/-ки/: клечечки ПД 68;

/-ко/: малко ЈСб 3, ЈГ 179;

/-ос/: ютросъ ЂР 17, летосъ ЂР 29, ЈН 201;

/-у/: близу ЂР 22, ЈН 210, ближе ПД 28, МПШ 17, ЈГ 165, близо АП 27, ноћу ЈСд 16, ЈН 200;

/-це/: правце ЂР 18.

Чешћи међу њима су /данас/ и /близу/, /летос/ се појавује три, а /ноћу/ два пута, док се остали појављују по једном. Од деминутивних прилога присутни су /малко/ и /малкице/.

¹¹⁰ Овде би се, према мишљењу Ирине Грицкат, могли сврстати и глаголи /дирнути/, /живнути/, /куцнути/ и /љубнути/: дирнути ПД 13, дирно ЈГ 191, живну ЈГ 195, Куцнуо ЂР 5, СП2 21, љубне ЈГ 168.

3.1.5. *Конкуренција суфикса.* – Конкуренција именичких суфикса у песмама из нашег корпуса није занемарљива:

/-ај/ : /-је/ : /-анство/: рођајем ПД 5 : рођење ПД 3 : рожанству МПШ 15;

/-ац/ : /-ија/: Судца ЈСд 68, судцу ЂР 37 : Судія ЈСд 61, Судијама ПД 10;

/-ба/ : /-ост/ : /-оћа/: злобе ЈСд 43 : злости ЈСд 56 : злоће ЈСд 76, ЂР 33;

/-ија/ : /-ја/: братїй БП 27 : браћа БР 20, ЈСд 85, браћо ЂР 5, ПД 36, браћо МПШ 15, ЈСП 70, браћу МП 63, браћо СДД 66;

/-ије/ : /-је/: Ваведенију ПД 4, поклоненїе БП 6, оумиленїе БП 6 : васкрсење ПД 9, вѣнчање ЈСб 152, владаня ЈСд 52, врење МПШ 14, Гунђања ЈГ 168, Лаганѣ ЂР 39, певање МП2 323, пѣванѣемъ ЈН 209, ПИТАЊА ИЋ 6;

/-иње/ : /-је/: зверинѣ ЈН 148 : зверје ОУ 51;

/-лац/ : /-тељ/: Бранилца ПД 18 : бранитеља ПД 29 (али само: Спаситељ ПД 51, Спаситеља МПШ 4, Хранителю ЈСд 20, хранитељ ПД 29, читателњи ЂР 42);

/-ина/ : /-ост/ : /-ота/: милина ЈСб 143, ЂР 17, ЈН 211, ПД 55, МПШ 9, ВМЈ 117 : милость ЈСд 16, милости ПД 23, МПШ 8, ВМЈ 33 : милоте БР 10;

/-ост/ : /-оћа/: самость ЂР 25 : самоћи БР 11, самоћо ЂР 3, самоћи ПД 35;

/-ост/ : /-ство/: Блажености ЂР 7 : блаженство ЈСд 23, ЂР 8;

Посебно се истиче конкуренција хипокористичких суфикса:

/-а/ : /-ан/ : /-ац/ : /-ашац/ : /-ле/: браћа ЈГ 191, брато Г 57 : брајане Г 57 : братацъ ЈСд 85 : браташца ЈСд 85 : брале ЈГ 181;

/-а/ : /-ешце/ : /-ић/ : /-че/: јаго ЈСб 3 : јањешце СП 12 : Янъчиће ЈСд 49 : янче ЈСд 51;

/-анце/ : /-це/: селанца МПШ 17, селанце ЈГ 187 : сеоцу СП2 1;

/-ја/ : /-ка/ : /-ша/: сејо ЈГ 160, сеју МП3 63, Сејо ОУ 51, сеја Г 57 : секо ЈН 204, сејка ЈГ 176 : сеше МПШ 16;

/-ка/ : /-че/: зверка ЈН 198 : зверче ЈН 206.

Не изостаје, наравно, ни конкуренција деминутивних суфикса:

/-ица/ : /-чица/: Капљице СМ 7 : капчица ЂР 16;

/-ца/ : /-це/: ребарца ОУ 51 : ребрице ОУ 51.

Како су деминутиви и хипокористици значењски блиски, као конкурентни у ширем смислу могу се посматрати и следећи случајеви:

/-ак/ : /-ић/ : цвѣтки ЈСд 74, цветку ПД 40, цветак ДП 17, цветку МП2 324 : ЦВѢТИЋА ЈСд 70, цвѣтићи ЈСб 1;

/-ак/ : /-чић/ : синак БР 23, ЈГ 182, сынке ЈСд 84, синке СП 67 : синчић БР 49;

/-ак/ : /-ица/ : хаљке ВМЈ 70 : хаљиницу ЈСб 161;

/-етица/ : /-ја/ : бољетицу БР 50, бољетица МП3 109, болѣтице ЂР 28 : болю ЂР 32, боља ПД 67;

/-ица/ : /-ичак/ : Пѣсмица ЈСб 159, ПЕСМИЦА ПД2 16, песмицом ЈГ 160, песмице МП2 324, Песмицу СП 28 : пѣсничке ЗО 9;

/-ица/ : /-че/ : Птичицу ЛМ 85: тиче БР 10, птиче ЈСб 163;

/-ић/ : /-ица/ : /-че/ : тићи СП2 35 : тичица БР 12, Тичице ПД2 17, тичици ЈГ 198, тичице МП2 324, Тичица ВЈИ 145 : тиче АП 57, МП3 109;

/-че/ : /-чић/ : анђелче ЈСб 164, СП 12, анђеоче МП3 109 : Анђелчића Г 82.

Кад је реч о придевима, конкуренција је највећа код оних који су способни да граде своје облике суфиксом /-ан/ и још неким осим њега. Притом, учесталост конкурентских облика иде готово увек у прилог онима који су изведени баш суфиксом /-ан/. Изузетак је једнака фреквенција придева /плачан/ и /плачеван/ (1), те чешћа употреба придева /мирисав/ (3) у односу на /мирисан/ (2). Уп.:

/-ан/ : /-ав/ : мирисном ЈГ 177 : мирисава БР2 15, МП 64, мирисаве ЈГ 167;

/-ан/ : /-ак/ : хладна ЈСб 155, ПД 69, ладногъ ЂР 11 : ладакъ ЂР 1;

/-ан/ : /-еван/ : плачнога ЂР 6, плачне ПД 48 : плачевнимъ ЈСд 45;

/-ан/ : /-ив/ : Праведног ПД 10 : правдивый БП 5;

/-ан/ : /-ит/ : вѣчне ЈСд 28, вечный ЂР 37, вѣчна БП 16, вечни ПД 8, вечног ЈГ 165, вечна СП 11, Поносан ЈГ 160 : вечитый ЂР 30, поноситим БР 21, поноситый ЂР 21, Поносита ЈГ 162;

/-ан/ : /-ован/ : грешне ПД 26, МКА 47 : Греховно ПД 3.

Бележимо и неколико примера који се не могу сврстати у претходну групу:

/-ји/ : /-ов/ : /-ски/ : лавльой ЉН 195 : лафове ЉН 196 : лафска ЉН 210;

/-ји/ : /-ни/ : укршнѣга ЂР 32: укрснога ПД 13;

/-ни/ : /-ски/ : зимногъ ЗО 6, небесне ЗО 8, небесно ЈСд 75, небесна ЂР 29, небесной БП 13, Небесне ПД 14, райномъ ЈСд 67 : зимске ПД 36, зимска ЈГ 159, зимски СП 13, небеско ЈСд 21, небескога ПД 36, райскогъ ЈСд 43, райске ЂР 2, рајско ЈСб 148, рајске ПД 16, рајско ЈГ 164.

Придев /земаљски/ алтернира с придевом /земски/: Земаљскоме ЈСб 148 : Земска ЂР 8, ЈСб 150. Такође, бележимо више ликова временског придева с основом /јутр-/: јутарњег ЈСб 143, Јутрашња ПД 28, ЈУТРЕЊИ ПД2 10. Коначно, заједно с придевом /широк/, чији наставак /-ок/ И. Клајн (2003б: 297) посматра као формант а не као прави суфикс, налазимо и /ширан/ код Ј. Грчића: ширном ЈГ 179.

Глаголски суфикси конкурентни су само у случају /-уцати/ и /-укати/. Уп.: Певуца АП 57, Певуцати ВМЈ 70 : певукају Г 82.

3.2. Полусложенице. Композиција.

3.2.1. *Полусложенице*. – Ако као формални знак полусложеничког споја узмемо присуство цртице, можемо да кажемо да је у нашем корпусу посведочено петнаестак полусложеница. Међутим, већ на први поглед је јасно да цртица није увек ту као знак полусложеничког споја, већ више као знак свести аутора о томе да се одређена реч састоји из два дела, која су мање или више срасла. Тако се међу речима које аутори бележе са цртицом налазе и оне које су настале композицијом и оне које су настале комбинованом творбом.¹¹¹

Јасни полусложенички спојеви су ретки и бележимо их само у четири примера, при чему само последњи има већу фреквенцију од један (појављује се три пута, у истој песми): Бисер-суза ЈСб 140, Срб-јунак МП2 368, Цица-маца МПШ 14, Челик-срце МП2 368.¹¹² Два примера (*бисер-суза*, *челик-срце*) имају вредност хифенске метафоре,¹¹³ један је хипокористичан (*цица-маца*), док је преостали немаркиран.

Речи које су настале композицијом или сложено-суфиксалном творбом, а забележене су са цртицом (у два примера и са цртом) налазимо махом код Ј.

¹¹¹ Божо Ћорић у монографији *Творба именица у српском језику* види термин полусложеница као ортографски, а не као термин који је функционалан унутар области творбе речи. Уп.: „шта заправо значи префикс *полу-* у овом термину? Чини се, ипак, да овај термин треба оставити ортографији, будући да се њиме означава један од начина писања сложене номинативне јединице” (Ћорић 2008: 18).

¹¹² Овај податак није у сагласју са тврдњом О. Ристић (1970: 431) да романтичарски песници „граде често и врло радо полусложенице.” Истини за вољу, пропорција полусложеничких спојева у односу на целокупан корпус примера је, вероватно, иста. Уп. Ристић 1970: 419–421.

¹¹³ Хифенска метафора има значајну стилску вредност. Уп.: „То хифенско спајање именица нема само формални карактер, оно сугерише прерастање ’двопојма’ (неметафоричког и метафоричког у један појам, чиме се још више него у апозитивној метафори потиру семантичке компоненте различитости између уједињених појмова” (Ковачевић 2003: 26).

Сундечића – и углавном је реч о придевима: Благо-станѣ ЈСд 62, Велико-душ'я ЈСд 67, едно-равнимѣ ЈСд 26, зло-звѣранѣ ЈСд 74, красно-лична ЈСд 65, Мило – ясанѣ ЈСд 51, Петров – дан ВМЈ 117, Ниско-стасна ЈСд 83, све-знаности ЈСд 91, све-преславнимѣ ЈСд 26, Све-проничућимѣ ЈСд 17. Притом, ваља приметити да овде наведени примери који су забележени у Сундечићевој поезији садрже у себи форманте рускословенског порекла, а они ће бити присутни и у појединима које дајемо у даљем тексту.

3.2.2. *Композиција.* – У нашем копрусу бележимо укупно преко педесет примера сложеница.¹¹⁴ Међу њима, очекивано, највише је именица и придева, док су заменице, бројеви, глаголи и прилози заступљени маргинално.

Баснотвораць ЉН 199, Велимире ЈСд 15, водопадѣ ЂР 26, Гостољубљѣ СП2 2, ж8товолкомѣ ЗО 9, Живописцы ЗО 3, крвопио МП2 368, Круносавом ЈСб 141, Лѣпосавом ЈСб 141, Љубосавом ЈСб 141, Милосавом ЈСб 141, Миодраг Г 170, Оштроноктићѣ ЂР 37, првомученику ПД 18, славослова БП 8, среброљупца ПД 11, Сунцокрет ПД 11, Танкопреље ЈСб 144;

свачијем ПД 49, сваколика ЂР 12, штошта ЂР 14;

Гологлавѣ ЂР 39, громогласно ЗО 10, Драговольно ЈСд 58, златокоса ЈГ 159, МПЗ 107, једнолике ЈСб 159, НОВОЉЕТНИ ЛМ 85, Новорожденном8 БП 7, плодоносни ЛМ 76, ПРАВОСЛАВНУ БП насловна страница, Радознали МПШ 12, саморанѣ ЂР 12, свакданный ЈСд 19, Свакојаке ВМЈ 33, смртоноснимѣ ЈСд 76, тр8долюбна БП 28, Целомудрен ПД 21, чудотворне МП2 369;

обадвѣ ЂР 9, петдесетѣ ЂР 30, шестдесетѣ и шеста ЂР 41;

[Не]дангубит' ЂР 28, злопати ЈСб 164, мирбожају МПШ 15, пѣсмослови ЈСд 31, Славословите БП 15;

гдишто ЂР 29, Свагд' ЂР 37, свагда ЈСд 48, ЉН 150, ПД 29, МПШ 80, свађе ЈСд 16 (у значењу: „свагдје”), свакојко ЉН 202.¹¹⁵

¹¹⁴ Овде под сложеницама подразумевамо само „праве” сложенице, а не и лексеме настале префиксацијом, које се понекад сматрају сложеницама (в. о томе Ранђеловић 2012). Такође, примарни критеријум је лексемски састав, а не присуство / одсуство одређеног суфикса – конкретно, то значи да ће овде бити заједно узете и оне сложенице настале композицијом и оне настале сложено-суфиксалном творбом, слично као у појединим дијахронијским студијама (Куна 1970, Милановић 2014).

Видљиво је, притом, да се одређени број сложеница добија помоћу форманата рускословенског порекла. Исп.:

/благо-/: благословъ ЈСд 61, благослов ПД 3, МПШ 39, ЈГ 197, СП2 35, благодари ЂР 28, ПД 44, АП 28, Благодѣшествоѹще БП 15, благороданъ ЈСд 91, Благосилят' ЂР 33, благосиљају ВМЈ 34, благосиља Г 82, благослови БР 43;

/добро-/: Добросрдачан ПД 12, Доброчинство ПД 66;

/много-/: многолѣчноѢ ЗО 11, Многолѣтно ЛМ 78;

/све-/: Свемогућа ПД 24 (али и: всечасни ПД 20).¹¹⁶

Фреквенција сложеница је изузетно ниска и само следеће се у нашем корпусу појављују више од једанпут: /благодарити/, /благородан/, /благосиљати/, /благослов/, /водопад/, /гдешто/, /доброчинство/, /златокос/, /многолетно/, /поноћ/, /свагда/, /свакојако/, /свакојак/, /свачији/, /свемогућ/, /танкопреља/, /штошта/. Највише ових лексема је присутно код Ј. Сундечића и П. Деспотовића, потом код Ј. Суботића и З. Орфелина, а покоји пример се може наћи у *Божјићним песмама*, код Ј. Грчића, В. Јовановића, Л. Милованова, Љ. Ненадовића, Б. Радичевића, Ђ. Рајковића, М. Шапчанина.¹¹⁷

3.3. Закључна разматрања

Ексерпирана грађа је на нивоу творбе речи показала следеће.

1. Насупрот очекивањима, у поезији за децу предзмајевског периода доста су фреквентне именице које припадају творбено-семантичкој групи *nomina essendi*, а њих бележимо и у *Мелодији* З. Орфелина и код аутора дечје поезије у другој половини 19. века. Најчешће међу њима готово све носе позитивне конотације, а у њиховој употреби предњаче Ј. Сундечић, П. Деспотовић, Ђ. Рајковић и Љ. Ненадовић.

¹¹⁵ Занимљив је податак да нисмо забележили ниједну императивну сложеницу, а такве су сложенице једна од најупечатљивијих одлика романтичарске поезије. Уп. Ристић 1970: 431, Милановић 2012.

¹¹⁶ У примеру забележеном код П. Деспотовића налазимо сложено-суфиксалну творбу реализовану уз помоћ рускословенског суфикса /-ије/: Цветносију ПД 9.

¹¹⁷ Кад је реч о продуктивним коренским морфемама у грађењу сложеница и полусложеница, њих је десетак, а то је видљиво и из горе наведених примера. Најпродуктивније су /св-/ и /благ-/, следе /слов-/, /дан-/, /гд-/, /љуб-/, /нос-/, /сав-/, /слав-/, /твор-/, /драг-/, /зл-/, /лет-/, /мил-/, /мир-/, /пол-/, /шт-/, док су остале мање продуктивне.

2. Потврђено је снажно присуство лексема изведених деминутивним и хипокористичним суфиксима, при чему није реч само о именицама, већ и о придевима, прилозима и глаголима. Колико су они распрострањени у нашем корпусу показује и њихова конкуренција, као у примерима попут: *брајан, брале, бра̀та, братац, браташац; сеја, сејка, сека, сеша* итд.

2а. Деминутиви и хипокористици се најчешће изводе од назива: а) делова тела, б) рођака, в) биљака, њихових делова и животиња, г) појмова који се везују за неживу природу, д) предмета, њ) религијских појмова, е) апстрактних појмова.

2б. Деминутивни суфикси су посведочени у дечјој поезији од *Мелодије* З. Орфелина до *Голуба*, уз изузетак *Божјићних песама*. Одсуство ових суфикса оштро одваја *Божјићне песме* од свих текстова који смо узели у разматрање.

2в. У суфиксе субјективне оцене убрајају се, такође, и они којима се изводе аугментативи и пејоративи. Међутим, они се налазе на рубу нашег корпуса, највероватније због негативних конотација које ове групе лексема носе са собом.

3. Кад је реч о осталим творбено-семантичким групама, може се закључити да су умерено присутне именице које припадају класама *nomina agentis*, *nomina actoris*, *nomina attributiva*, као и оне изведене моционим суфиксима, док су веома ретке оне које припадају групама *nomina loci* и *nomina collectiva*.

4. Конкуренција именичких и придевских суфикса је умерено присутна. У ретким случајевима она се одвија на линији облик који припада српском језику : облик који припада рускословенском наслеђу (*рођење : рожанство; Ваведеније : васкрсење*), а рускословенски облици се јављају у *Божјићним песмама* и код П. Деспотовића – у оним рукописима који носе изражен религиозни тон. У невеликом броју случајева конкуренција се остварује између немаркиране лексеме и поетизма (*злост, милота, самот; мирисав, плачеван, правдив* итд.).

5. Ретки су полусложенички и сложенички спојеви. Посведочено је педесетак примера сложеница. Међу њима највише је именица и придева, док су заменице, бројеви, глаголи и прилози заступљени маргинално. Кад се погледа заступљеност код одређених аутора, види се да је највише ових лексема присутно код Ј. Сундечића и П. Деспотовића, потом код Ј. Суботића и З. Орфелина, а покоји пример се може наћи у *Божјићним песмама*, код Ј. Грчића, В. Јовановића, Л. Милованова, Љ. Ненадовића, Б. Радичевића, Ћ. Рајковића, М. Шапчанина.

4. ЛЕКСИКА

Као што је речено, у предвуковској епохи рускословенски утицај био је можда и најочевиднији у присуству славенизама, али се тај утицај преплитао са многим другим – у првом реду са утицајем немачког и турског језика, премда је извесно да је и лексика друкчијег порекла нашла место у текстовима српских писаца. Тако су у језику Д. Обрадовића потврђени германизми, романизми, турцизми, хунгаризми (Куна 1970: 225–258), слично и у делима Ј. Суботића (Милановић 2014: 321–343); германизми и хунгаризми посведочени су и у језику Ј. Игњатовића (Јерковић 1972: 285–286). Отуд се може рећи да је за дела српске књижевности 18. и 19. века карактеристична лексичка хетерогеност кад је у питању порекло коришћених речи. Ваља овде напоменути, такође, да Вуков однос према славенизмима није био једностран јер је „славјанске” речи допуштао тамо где би се на месту „општенародних” појавила лакуна. Он је настојао да користи само ону лексику за коју је било могуће тврдити да постоји у говорном језику (или да би у њему могла постојати). Тако је, притварајући врата славенизмима, језик истодобно отворио за уплив дијалекатски обележене лексике, заједно са оријентализмима и германизмима (в. Херити 1999: 86–87).¹¹⁸

Уколико би то укратко био језичко-историјски контекст у који треба сместити опис лексике предзмајевске поезије, у контексту књижевности за децу – а у погледу лексичког обликовања – битне су најмање две ствари. Наиме, текстови о уметничким делима намењеним деци веома често истичу њихову тематску ограниченост, као и ону ограниченост у стварању која је условљена идентитетом имплицитног читаоца, тј. његовим психофизичким узрастом и његовом емоционално-интелектуалном развијеношћу.

¹¹⁸ Занимљив је у том закључак који изводи Никита И. Толстој. Наиме, ако се само „несловенски језички елементи у српском књижевном контексту 19. века могу сматрати страним речима” (Суботић 2008: 160), а Вук и његови следбеници уклањају црквенословенизме и русизме, дозвољавајући употребу оријентализама и др., то значи да „проблем ’свог’ и ’туђег’, као и ’чистог’ и ’нечистог’ није само и у толикој мери лингвистички колико је социјално-историјски и историјско-културни” (нав. према: Гутков 2005: 149). О турцизмима и германизмима код Вука в. и: Пецо 1995: 47–89.

Кад се говори о тематској ограничености, најчешће се у проматрању књижевности за децу наглашава појачана присутност одређених мотива. У њеном средишту налазе се репрезентација детињства (најчешће дата кроз живот детета у породици и школи, као и кроз сликање дечје игре), флорални и фаунални свет, с њима често рурални амбијент, премда су ту, с друге стране, и догађаји из сфере чудесног и фантастичног, чести егзотични предели и авантуристички наративи (уп. Црнковић 1969: 89, Вуковић 1996: 22). Такође, у круг дечје књижевности смештају се дескриптивна и родољубива поезија, као и проза у чијој је основи евоцирање детињства (Опачић 2014а: 314–315). Уз овај корпус мотива, карактеристичан за Змајево песништво, као и за поезију оних песника који се на његово стваралаштво наслањају, иде најчешће и оптимистички *Weltanschauung* (уп. Огњановић 1997: 16, Марјановић 2000: 21).¹¹⁹ Ипак, мотивска ограниченост и ведри тематски простор нису у поезији за децу једном за свагда задати. Поменуте теме остају постојане у књижевности за децу, али одређени аспекти дечјег живота полако су освајали њен простор – тако ће се у поемама Александра Вуча знатно осетити промене које су захватиле друштвени живот у првој половини прошлог века, док ће се нешто доцније, „као последица далеко већег поверења у дијете као реципијента” (Вуковић 1996: 79–80), у поезији за децу у различитој мери јавити теме које су до тада биле мање или више табуизиране (љубав, телесност, сексуалност, смрт). Песништво за децу после Другог светског рата је, чини се, једним делом и изградило свој идентитет на тематско-мотивском ослобађању од прећутних конвенција змајевског дечјег песништва. Милован Данојлић отвориће,

¹¹⁹ Тако је, примера ради, у поезији Бране Цветковића (Хамовић В. 2015: 44) или Григора Витеза (уп. Пијановић 2014: 96 и даље), песника који су под видним Змајевим утицајем.

Овде треба скренути пажњу на две ствари. Прво, кад је реч о „подразумеваном” присуству животиња у песмама за децу, готово освешћујуће делују речи Марије Николајево (2010: 156): „It is common view that animals, especially anthropomorphic animals, are suitable in children’s literature. This is based on the vague assumption that ‘children love animals’. I have never seen any empirical research about real children’s attitude toward animals, nor about young readers’ preference for animals in their stories, so the assumption must be one of many ungrounded prejudices”. На истом месту ауторка каже како постоје различите претпоставке зашто су животиње толико присутне у књижевности за децу: један од разлога могао би бити тај што се тако читалац привидно удаљава од конфликта, па му то омогућава да се лакше суочи с њим; с друге стране, приметно је да се у стваралаштву за децу често јављају *male* животиње, које су „слатке”, попут играчака, а у односу на које се дете осећа супериорним. Потоње би могло да укаже и на један од разлога учесталој појави појединих деминутива (в. поглавље „Творба речи”). Друго, у погледу „тежње ка ведријем сагледавању живота” Змај је, чини се, мањи змајевац од већег броја својих наследника, будући да је у његовом песништву за децу присутно сликање сиромаштва и тешког живота дече. У Змајевој поезији одређени део песама, додајмо и то, у подлози има религиозну тематику (уп. Вуковић 1996: 98).

по речима Ј. Љуштановића (2009а: 279), „тематско поље до тада недодирнуто у нашој поезији за децу – живот детета у нестабилној породици” у циклусу о Крсти Пепу; увођењем у једној другој песми, мотива „вршења нужде” Данојлић је довео у питање и „табу пристojности, који се, по правилу, везује за књижевност за децу” (Љуштановић 2009а: 274). До појаве Мирослава Антића табу је представљало и говорење о дечјој љубави. Управо тај Антићев тематски пробој, који је праћен „дијалектиком хумора и сентименталности”, Јован Љуштановић (2009б) узима као једну од најбитнијих одлика *модерног* у поезији за децу код овог песника.¹²⁰ Коначно, Душан Радовић (1984: VI) у предговору својој *Антологији српске поезије за децу* каже да је она „морала да порасте” и да зато „песници за децу више не заслађују детињство, већ га бране од сладуњавости и лажи.”¹²¹

Идентитет имплицитног читаоца често се пак дефинише преко узрасне различитости и интелектуално-емотивне неједнакости онога који дело ствара и онога који дело прима. Тај идентитет потом битно усмерава формирање комуникацијског кода и међусобно приближавање аутора и реципијента. Стога се у књижевности за децу захтева „једноставније и сажетије језичко-стилско изражавање” (Марјановић 2000: 21), на шта указују и проучаваоци књижевности за децу (уп.: Вуковић 1996: 22, Опачић 2014а: 314–315) и савремени песници (Данојлић 2004: 63). Милован Данојлић је указивао, међутим, и на то како је поменута неједнакост пошилаоца уметничке поруке и реципијента често изговор за упрошћену структуру и банализована средства уметничког обликовања, уместо да буде подстицај за прилагођавање текста на лексичком нивоу (кроз очишћење од туђица или вулгарности), као и на неким другим (фабула, композиција итд.).

¹²⁰ О еротском као подручју које је „забрањено” у поезији за децу посредно сведочи текст Весне Јусуфовић (2015) о еротичи у поезији Попа Д. Ђурђева, премда се већ у Змајевом стваралаштву могу приметити наговештаји инфантилног еротизма (уп. Љуштановић 2012: 5–12). С друге стране, у контексту тврдње Милана Пражића (2002: 29), да је патриотизам „у идејном, политичком смислу речи изван дечјег односа према свету”, да он „није садржан у том односу, нити може бити садржан упркос напорима читаве историје родољубаца који су управо такав патриотизам насилно гурали у дечји свет”, занимљиво је да се мало кад – ако уопште и икад – постављало питање о томе да ли је таква тематско-мотивска основа многих песама за децу нешто што би ваљало преиспитати и – у крајњој линији – проказати као неадекватно.

¹²¹ Некад је и самим антологичарима тешко да балансирају између две тежње – да дечја песма остане ведра, а да одрасте (што, изгледа, подразумева укључење и мање ведрих тонова у њен тематски круг). Тако Перо Зубац (2006: 6) у предговору свом *Цветнику* каже како није у њему све „ведро, игриво, духовито, врцаво”, али на истој страници пише како га је у одабиру песама за антологију „опредељивала вештина песника да разведри и ободри свет детета, да у песмама буде озарености лепотом живљења, да у стиховима буде смеха и осмеха”.

Сасвим супротно од начелно очекиваног „снисхођења” детету у језичком погледу, Бора Ћосић ће критеријум језичке инвентивности узети као један од три основна приликом одабира песама за своју антологију *Дечја поезија српска*,¹²² а Душан Радовић (1984: IX) у предговору своје постхумно објављене *Антологије* упозорава да успела дечја песма мора бити „развијеног језика, богатог речника, неочекиваних призора и слика, изненађујућих спојева.”¹²³ У наглашавању „језичке инвентивности” код Б. Ћосића, те „изненађујућих спојева” код Д. Радовића, међутим, ваља прочитати и то да књижевност за децу не представља хомогену целину и да поменути квалитети нису њој инхерентне одлике. Другим речима, у оваквом одабиру критеријума приликом састављања антологије и одређивања шта је добра, а шта није добра поезија за децу, показује се да језичка не-инвентивност и не-изненађујући спојеви такође могу бити одлике дечјег песништва, али да се њој са одређеног културно-историјског и поетичког становишта додељује негативан предзнак.

Спочетка, треба напоменути да Змајево песништво за децу не представља „нулту тачку” кад је у питању језичка креативност унутар овог жанра. Већ је, наиме, у језику песама за децу овог песника констатовано прилагођавање реципијенту на више различитих разина. Можда су најрадикалнији пример тог прилагођавања психолошка мотивација исказа остварена тепањем (Таман поцџ Миле / Да у меко моци, / Ал’ ето ти забе, / Па у тањил скоци, ЈЈ35 119). Осим тога, Василије Радкић (2003: 161–165) у Змајевом песништву за децу бележи велики број неологизама (ево само неких: *анђеловати, злопак, кваренда, лоласт, љоскац,*

¹²² „Друго пресудно мерило били су подухвати језички, лексичко проналазаштво, духовитост и инвенција реченице. Уместо мноштва ’пристојно’ испричаних садржаја, за овај избор значајније су биле језичке *игре*, примери који отварају нове, неоткривене још склопове, лишене сваке везе са традиционалном, множином конвенција укорењеном фразом. (Сматрајући мали ’луцкасти’ текст о *илисицврнду*, значајнијим од целе прашуме послезмајевског баснописаштва, ја сам типовао на ту врсту језичког ’изгредништва’, на тај облик проналазачке слободе)” (Ћосић 1965: 22). Јелена Панић Мараш (2015: 20) указује на специфичан антологичарев поглед на књижевну историју развоја српске поезије за децу: „Ћосићева антологија као да не претендује на то да не уважава књижевну историју развоја наше поезије за децу, већ је авангардно антиисторијска и трагалачки настројена према савременом тренутку”. Такав начелан став водио је Ћосића ка маргинализацији родољубиве и дидактичке поезије за децу, те снажнијој афирмацији авангардног и надреалистичког наслеђа.

¹²³ У *Методици наставе српског језика и књижевности* Вук Милатовић (2011: 281) побраја речи које отежавају разумевање текста – то су, пре свега „стране речи, дијалекатске речи, локализми, старе речи, кованице, фигуративно употребљене речи”. Ипак, сама чињеница да се појављују у уџбенику из методике наставе, казује да су те речи унутар књижевних дела која се тумаче присутне и да су нужан део сваког уметничког текста, па и оног који је намењен деци.

мишолов, мувогњавац, несташкивати, ојабучити се, скоколет, скочивраг, стрмоњушке, трешњобер, цвркудија, шалозбиљан), колориту Змајевих песама доприносе и дијалектизми типични за Војводину, а у једној од песама забележен је и шатровачки израз *шумангеле* (JJ36 178). Од речи страног порекла најчешћи су оријентализми (в. Радкић 2003: 171), што је условљено не само језичко-историјским околностима, већ и Змајевом везом са источњачком поезијом. Уз поменуто, једна од упечатљивијих одлика је честа елизија вокала, карактеристична за романтичарско песништво уопште.¹²⁴

Важне иновације у погледу језика и стила у литературу за децу унео је својим двама поемама Александар Вучо. Говор Вучових јунака условљен је њиховом друштвеном одређеношћу и ситуацијама у којима се појављују, он „носи поузданије ознаке духа времена, класне суштине и социјалне садржине живота деце градске периферије” (Огњановић 1997: 115; исто и: Марјановић 2000: 157). У његовом изразу примећено је присуство „фонда речи којим располажу улична (градска) деца” (Пражић 2002: 72), тј. присутност жаргонизама. У Вучове поеме уткани су „елементи колоквијалног изрази, изреке, пословице, речи узете у обичај”, стране речи, несвакидашња имена и имена која реферишу на савремену културу, ширећи поље алузивности и интертекстуалности (уп. Љуштановић 2009а: 78), што је значајна новина у односу на поезију која је Вучовој претходила која није излазила из хоризонта вокабулара који је био очекиван и ограничен (то се, у светлу Радкићевих налаза, може чак више односити на песнике постзмајевског периода него на самог Змаја).

У времену после Другог светског рата, Д. Радовић ће се надовезати на Вучово стваралаштво, а ово ће надовезивање оставити трага и у томе што доноси „готово непеснички израз ослоњен на деци општепознату, живу разговорну лексику”, а дијалекатске изразе и оне који спадају у професионални жаргон песник ће уводити претежно „са хуморним тј. иронијским отклоном у односу на њих” (Милановић 2008: 210–212).¹²⁵ Аутори који следе ову линију у стваралаштву

¹²⁴ О језичким одликама Змајеве поезије в. и Огњановић 1997: 47, 67.

¹²⁵ То ослањање било је праћено и заобилажењем очекиваних синтагматских веза, на шта указује већ наслов збирке Д. Радовића *Поштована децо*. Уп.: „Посматрано уско лингвистички, у наслову се појавила дотад нереализована синтагма која је разбијала постојеће колокације. Иза придева *поштовани* појавила се неочекивана именица, а нова синтагма указала је на промену односа дечје књижевности према најмлађим читаоцима” (Милановић 2008: 210).

за децу, попут Љубивоја Ршумовића, прихватиће употребу сленга, при чему ће њихов израз бити обогаћен и кроз утицаје медијске културе (она је у великој мери присутна већ и код самог Радовића; в. за то: Јаћимовић 2008). Говор реклама и бирократски језик постаће равноправни чиниоци у обликовању језичког исказа и доприносиће хумористичности песме.¹²⁶ Тако ће у неким случајевима употреба административног језика унутар простора песме о апетиту која је дидактичког усмерења донети „пародијско, лажно уозбиљавање и комични тон”, будући да „баналност фраза кореспондира са баналношћу теме” (Опачић 2011: 35).

Пре проматрања лексике у поезији предзмајевског периода ваља скренути пажњу на још једну битну одлику поезије за децу. Наиме, већ у Змајевој поезији антропоними и топоними имаће значајну функцију у обликовању текста. Они су ту да изврше индивидуализацију и конкретизацију ликова, те да се помоћу имена оствари што приснији однос с њима – њихова разноврсност „доприноси доживљају Змајевог стварања за децу као својеврсног тоталитета детињства представљеног посредством индивидуализованих дечјих ликова ” (Радикић 2003: 180). Поменута тежња ка остваривању присности често се огледа у хипокористичким ликовима имена деце. Такође, Змај често користи патрониме да њима сугерише особину неког лика (*Кржљавић, Зевалић, Небригић*)¹²⁷, или животиње именује слично људима (*Тета Преда, Мишисава, Ренко Маук*). Опет, измишљени топоними су у Змајевим песмама често место на којем се испољава језичка креативност, а приликом њиховог грађења „јавља се етимолошки принцип (’чак далеко’ = Чакдаљ) напоредо са принципом звучног понављања (*Јутутуту*), с тим што се негде комбинују оба принципа – у топониму *Лулупунија* понавља се слог ’лу’, али истовремено се упућује и на етимолошку везу са изразом ’лулу пуни(ти)’” (Радикић 2003: 186). Маркираност именā биће важна, као што смо већ поменули, у Вучовом песништву; игра топонимима засићена хумором појавиће се у поеми Бранка Ћопића *Бурунција-фурунција*, где употребљена имена места „нису реални географски појмови него необични, бесмислени, или лажно смислени

¹²⁶ Кад говори о бирократском језику код Љ. Ршумовића, Зорана Опачић (2011: 35) подразумева под њим језик сачињен „од туђица, фраза, гломазних језичких конструкција које често не значе ништа, или се употребљавају у погрешном значењу”.

¹²⁷ Могло би се рећи да класичан спој антропонима и патронима код Змаја у исто време и конкретизује и универзализује представљени лик. Док антропоним индивидуализује дете, патроним га сврстава у одређени тип детета.

појмови, често прављени као нагомилавање појединих гласова” (Љуштановић 2009а: 146); антропоними и топоними, слично као код Ћопића, допринеће касније и „хуморизацији Радовићевих текстова” (Огњановић 1997: 269).

Наш циљ у овом поглављу је да што детаљније опишемо лексичку слику поезије за децу предзмајевског периода, а ако промотримо дате наводе, видећемо да претпоставке у том погледу могу да се изведу на основу три критеријума: семантичког, етимолошког (у ширем смислу) и творбеног. Кад је реч о семантичком, у поезији за децу на лексичком нивоу можемо да очекујемо појачано присуство именица, придева и глагола субјективне оцене,¹²⁸ а слабије присуство апстрактних именица (*nomina essendi, nomina attributiva; nomina actionis*).¹²⁹ С друге стране, имамо разлога да очекујемо и присуство и одсуство лексема страног порекла, као и оних дијалекатске провенијенције; слично важи и за неологизме. Прилагођавање на лексичком нивоу подразумева, као што је речено, и адаптацију у погледу заобилажења непознатих речи. То значи и постојање релативне подударности вокабулара кода којим се деци обраћа и којим се деца обраћају свету, подударности речника поезије за децу и дечјег речника. Наша претпоставка је стога да ће се оне речи које се најчешће јављају у говору детета у највећем броју наћи и међу песмама које припадају поезији која му је намењена, а колико је таква хипотеза тачна може да покаже упоређивање фреквенције лексема.¹³⁰ Коначно, на лексичком нивоу требало би очекивати и

¹²⁸ Треба, притом, овде имати на уму речи Драгише Живковића и Василија Радкића. Д. Живковић (1994а: 226, 227), показује како је из рококо поезије, која је код Срба продуктивна у првој половини XIX века, „изведен манир наклоности за *мало, љупко, ништавно* и у форми и у садржини”, те да и у бидермајеру „влада склоност ка *деминутивима*”. (Аутор, иначе, у оквиру бидермајера експлицитно смешта и део песништва Б. Радичевића и песнике попут Ј. Суботића, Стерије, Љ. Ненадовића и других (Живковић 1994а: 235, 264–265).) Тумачећи језик Змајеве поезије за децу, В. Радкић (2003: 143) казује како су изражајна средства у њој углавном „аналогна оним у песништву за одрасле, прилагођена, наравно, рецепцијском нивоу читалаца”, те да се „наглашено присуство деминутива и хипокористика у Змајевој поезији за децу не може посматрати као искључива стилска специфичност овог вида песничког стварања, с обзиром на то да је коришћење ових лексичких облика представљало једну од општих одлика стилског комплекса романтизма”. У прилог томе говоре и налази Олге Ристић (1969: 8–39).

¹²⁹ Апстрактне именице могу се очекивати, међутим, као резултат утицаја романтичарске поетике. У језичком материјалу О. Ристић (1969: 44) „[в]елику групу именичких речи [...] готово њихову трећину, представљају апстрактне именице које, изведене од глагола и придева углавном и одређених суфикса [...] означавају разне процесе или резултате глаголских радњи, затим стања, расположења, осећања, особине и слична значења у вези и са глаголима и са придевима.”

¹³⁰ Фреквенција лексеме није, дакако, једини фактор који утиче на њено разумевање, што је у низу научних радова показао информациони приступ обради инфлексивне морфологије Александра Костића (Костић 2004, Ђерић/Костић 2007, Филиповић Ђурђевић/Костић 2008 итд.). Ипак, питање је могу ли се и на који начин у истраживања поезије за децу (и, можда, поезије

одређени број антропонима и топонима којима се индивидуализују ликови деце или производи хуморни ефекат.

4.1. Славенизми. Речи страног порекла. Дијалектизми.

4.1.1. *Славенизми.* – У србистици се под термином славенизам подразумевају језички елементи „углавном црквенословенске провенијенције (али и руске) у српском језичком ткиву који нису адаптирани односно нису уклопљени у фонолошку и морфолошку структуру српског језика” (Суботић 2006: 22ф). Као такви, славенизми су били једна од најочљивијих карактеристика према којој се текст могао одредити као славеносрпски. Светозар Стијовић у монографији *Славенизми у Његошевим песничким делима* систематично прави разграничење између неколико врста славенизама. Наиме, он их класификује у четири групе: 1. славенизми са заједничким особинама српскословенског и рускословенског језика (у речнику који сачињава средишњи део његове књиге, они су пропраћени квалификацијом „цсл.”), 2. славенизми са српскословенским особинама, 3. славенизми са рускословенским (руским) особинама и 4. славенизми са мешовитим особинама (хибриди или славеносрбизми).¹³¹ Прве три групе дају се

уопште) релевантно укључити резултати психолингвистичких експеримената који проматрају обраду *изоловано* дате лексеме (лексеме ван реченичног контекста). Уз то, део вокабулара у поезији коју проматрамо чине лексеме које се не могу сматрати уобичајенима у разговорном језику или познатим реципијенту (славенизми, речи страног порекла итд.), док оне које се користе у експериментима лексичке одлуке то по правилу јесу.

Да ствари буду компликованије, сâм појам *разумевања* различито се, а често наивно, разуме, на шта указује Маргарет Доналдсон (1988: 66): „Уобичајена је али и наивна претпоставка да се разумевање једне речи заснива на начелу ’све или ништа’: или је разумете или је не разумете. Али није тако. Знање значења речи расте, подложно је развоју и мењању”. Тезом Еве Кларк о начину на који деца усвајају значење речи тврди се „да детету – када почне да користи препознатљиве речи – пуно значења тих речи није познато; оно за те речи користи само део речничких улаза (lexical entry), и ти улази, само у извесној мери одговарају, по неким цртама или компонентама значења, онима који су у улазу за исту реч у речнику одраслих. Дете и почиње тако што одређује значење само по једној или две црте, а не по укупној комбинацији компонената или црта [...], које одрасли користе као критеријуме. Усвајање семантичког знања састоји се од додавања нових црта значења речничком улазу за једну реч, све док се комбинација црта у улазу за ту реч коју дете користи не подудари са значењем какво је код одраслих” (Кларк 1997: 158). О значењу првих речи в. Ивић И. 1987: 218–231. Такође, о развоју значења речи (и свести) пише А. Р. Лурија (2000: 55–73), указујући на кретање од афективног, преко ситуационог до оног које тежи да се уклопи у систем апстрактних вербално-логичких веза.

¹³¹ А. Милановић указује на недоумице и проблеме у вези са статусом термина *славеносрбизам* у србистици, па тако и у Стијовићевој студији, којој приписује два недостатка. Први је тај што су наведени типови славеносрбизама остали без адекватног термилошког одређења, други у томе што „Стијовић није коментарисао честе примере код [А.] Младеновића,

углавном разликовати према рефлексима појединих гласова и гласовних група. То разликовање често је отежано (рецимо, јекавски рефлекс јата може се у појединим случајевима тумачити као дијалекатска одлика, али и као траг утицаја рускословенског језика). Четврта група одликује се, као што и име говори, укрштањем особености претходне две групе славенизама.¹³² Присуство славенизама не може се ограничити, међутим, само на оне који су фонетски препознатљиви. Одређене лексеме, иако фонетски немаркиране, било због употребе одређених творбених форманата било стога што су постојале унутар фонда српкословенског / рускословенског вокабулара, такође се морају овде сврстати. Насупрот фонетским, то би били творбени и лексички славенизми. Ситуацију знатно усложњавају творбене и семантичке одлике славенизама (о томе више у: Стијовић 1992: 101–118).¹³³

Лексичку грађу корпуса поредили смо с лексичком грађом Стијовићеве монографије како бисмо дошли до јасније слике о употреби и месту славенизама у поезији за децу предзмајевског периода. Разуме се, што због различите тематике, а вероватно и услед различитости адресата, одређени број примера није било могуће наћи у Стијовићевом делу, али се они могу издвојити применом критеријума које његова монографија даје.

У нашим текстовима, ако пратимо Стијовићеву класификацију, највише је црквенословенизама, затим славенизама са рускословенским особинама и чистих русизама, а на последњем месту би били славенизми са српкословенским особинама и хибриди.

где хибридниост речи почива на споју основе једног порекла и наставка за облик другог порекла” (Милановић 2004: 326). Аутор потом нуди термилошко разграничење између славеносрбизама насталих композицијом елемената различитог порекла (творбени славеносрбизми) и оних који су настали променом црквенословенске речи по парадигми српског народног језика (граматички славеносрбизми).

¹³² Најзначајнија заједничка гласовна особина српкословенског и рускословенског фонетизма је присуство групе /жд/. Славенизми са српкословенским фонетизмом препознају се, између осталог, по следећим особинама: рефлекс полугласника је /а/, рефлекси група /вѣ/ и /сѣ/ су, у складу с тим /ва/ и /са/, присутни су група /шт/ и самогласничко /р/. Рускословенски фонетизам, у најбитнијем, подразумева то да је рефлекс полугласника /о/ одн. /е/, рефлекси горе поменутих група /во/ и /со/, присутна је група /шч/, а вокално /р/ је дале вишеструке рефлексе /ер/, /ор/, /ел/, /ол/. Више о томе у: Стијовић 1992: 57–99.

¹³³ Најупечатљивија разлика између српкословенског и рускословенског слоја огледа се у односу суфикса /-аски/, /-аство/, /-аствен/ и /-ески/, /-ество/, /-ествен/. Такође, црквенословенском слоју припадају, уз неколико изузетака, именице са суфиксима /-ије/ и /-тељ/, рускословенском оне које се окончавају суфиксима /-телност/ и /-тељство/, а слоју српског народног језика оне именице које се граде суфиксима /-је/ одн. /-ње/.

Међу црквенословенизмима највише је именица, следе придеви и глаголи. Они који припадају осталим врстама речи појављују се ретко. Карактеристичне фонетске (и творбене) црквенословенске црте поседују следеће лексеме:

/жд/: вражд⁸ БП 27, надежде ЂР 28, Нужда ЈСд 71, нужда МПШ 17;

/-ије/: Ваведенију ПД 4, поклоненіе БП 6, оумиленіе БП 6;

/-тељ/: Дѣлатели ЗО 6, избавитель БП 16, Мучителье ПД 19, Слободительу ПД 17, Спасительа МПШ 4, увредительи ЂР 34, Хранителю ЈСд 20.

Остали црквенословенизми не могу се препознати по наведеним фонетским особинама, али су присутни у великој мери:

ада БП 12, Архистратизи ПД 14, благодеть ЉН 205, благодать БП 12, блаженство ЈСд 23, брачнога ЈСд 32, весн⁸ ЗО 7, взоръ ЂР 6, БП 28, воинствомъ БП 16, Врази ЈСд 68, вреда ПД 56, Господ ЈСб 145, духовне МПШ 3, годъ ЂР 4, году ЉН 198, дружба Г 170, друзи ЛМ 77, другъ ЂР 2, Дуом БР 43, духа МПШ 3, животнаа ЗО 5, жизанъ ЂР 22, Жизнь БП 5, земнымъ ЗО 4, земнаго БП 12, злости ЈСд 56, ідоли БП 17, Источника ПД 22, Кадило БП 10, Клеветника ПД 13, лѣне ЗО 5, Мессіашъ БП 9, Миром МП2 323, Младенцу ЈСд 29, Наставник ЛМ 77, образ ПД 15, олтару МП3 1, Островъ ЈСд 73, печаль БП 14, подвигом ПД 18, ползе ЈСд 18, порфири ПД 32, Правило ПД 15, преславна ЈСд 24, преславныа БП 6, престола ПД 26, МПШ 13, Промислом ПД 4, пропасти ЉН 212, Свемогућа ПД 24, Серафима ЂР 6, сладост ЈСб 145, случай ЂР 41, Сродника ЈСд 45, страсти ЈСд 73, ЉН 212, ПД 9, твар ЛМ 76, тварей БП 16, творац ИЋ 6, ужас ПД 61, храму МКА 47, Христіянство ЈСд 23, хула ЈСд 76, Чинови ЈСд 16 (у значењу „ред”), числомъ ЗО 9, чѣвстви БП 15, чувства ПД 24;

Адскога ЈСд 28, Архаггелскимъ БП 12, благороданъ ЈСд 91, благослоненъ ЗО 4, властни ПД 20, Господнѣ ЈСд 39, громогласно ЗО 10, животно ЗО 5, земнима ПД 21, Земска ЈСб 150, истиный ЈСд 12,¹³⁴ небесне ЗО 8, невине ВМЈ 117, Невредимо ПД 21, Непостижна ЈСд 15, Неприступноме ПД 7, плачевной ЈСд 23, Праведног ПД 10, преблагі ПД 13, смртоносимъ ЈСд 76, трѣдолюбна БП 28, хвално ЈСд 39, Чудесна ЈСд 28;

Вторый ЉН 213, ВТОРАА БП 7;

¹³⁴ „Овај придев је донекле продро у народни језик, али његово јављање у синтагмама као што је, нпр., *Бога истинога* сведочи да се у народном језику придев *истини* није сасвим еманциповоао из синтагми црквеног порекла” (Стијовић 1992: 164).

Благодарила АП 28, Величам ПД 13, обличио ПД 19 (у значењу „открити, разобличити”), осіали БП 9, получишь ЈСд 91, царствѣть БП 17;

АЛЛИЛУІА ЈСд 39, Амин ПД 28;

Прочъ БП 14.

Црквенословенизми су најприсутнији код Ј. Сундечића и П. Деспотовића, потом следе *Божјиѣ песме*, а нешто их више има још код Љ. Ненадовића и З. Орфелина, те Ј. Суботића и М. П. Шапчанина. У текстовима осталих аутора присутни су у веома ограниченем броју, а код појединих сасвим изостају. Ипак, ваља напоменути да их, додуше такође ретко, има и у текстовима с руба корпуса – оних потписаних иницијалима у листу *Голуб*, као и у песмама В. М. Јовановића.

Славенизама с рускословенским особинама и речи које су позајмљене из руског налазимо у приближно истом броју. Ипак, њихова фреквенција није сасвим занемарљива. Из рускословенског су позајмљене следеће лексеме са карактеристичним фонетским обележјима:

/ъ/ > /о/: подароки БП 10;

/ъ/ > /е/: денница ЗО 4, конецъ БП 28, конецъ БП 11, темность БП 14;

/ер/, /ел/: несквернаго БП 16, сердцемъ БП 15, церкви БП 27;

/ор/, /ол/: горличицѣ ЗО 10;

/в-/: вкусна ПД 71, внесли БП 7;

/во-/: вопросы БП 7;

/воз-/: возвеличилъ БП 14, возведеть БП 17, возвѣстите БП 7, воздають БП 16, Возиграйте БП 6, Вознесите БП 29, воспещите БП 16, воспѣвати ЗО 11;

/со-/: сокрѣшитъ БП 17.

Наведене лексеме, међутим, представљају само један крак везе са рускословенским наслеђем. Овој групи славенизама припада велики број речи које немају поменуте фонетске црте. Уп.:

благодарность ЗО 11, будућност Г 130, крѣпость ЈСд 17, мечта ЋР 2, Награду ПД 65, Народности ЋР 5, Невиность ЈСд 75, Николај ПД 78, Одличије ВМЈ 117 (код Ј. Сундечића: отлич'е ЈСд 76), Опасность ЋР 31, повода ЈСд 48, подаль ЈСд 90, поданикомъ ЈСд 52, порядкѣ ЗО 4, постојано МПЗ 108, потомство

ЂР 4, предка' ЈСд 54, природи Г 186, причину ПД 37, средство ЈСд 91, судба ЈСд 54, судбино ПД 58, трудностима ЂР 13 (у значењу „тешкоћа, напор”);¹³⁵

громких МПШ 15, Незнатно ЈСд 29, природне ЈГ 199, смртнихъ БП 11, Точанъ ЂР 33, Учтиво ЉН 200; важи ЂР 39; Постояно ЈСд 77, громко ПД 60.

Највише их је у *Божиићним песмама*, затим у песмама Ј. Сундечића, Ђ. Рајковића и П. Деспотовића, присутни су код Љ. Ненадовића и З. Орфелина, а у осталим рукописима тек маргинално.

Српскословенски језик у песмама из нашег корпуса оставио је мало трага. Расподела по ауторима и рукописима слична је као претходно наведена, с том разликом што славенизама са српскословенским особинама знатно мање има у *Божиићним песмама* и у *Мелодији* З. Орфелина. Према фонетским цртама лако је препознати следеће славенизме из ове групе:

/шт/: отештати ПД 57, пештери ЉН 207, свештеникъ ЈСд 32, свештенства ЈСд 35, суштый ЉН 198, штедре ПД 75;

/ва-/: вавѣкъ ЈСд 75, вазљубљена ПД 8, ваистину МПШ 15, вапећ' ЈСд 45, вапијући ПД 19, васкрсење ПД 9;

/са-/: сабору ЉН 209, саздала ЉН 148, самртник Г 170.

Овде ваља сврстати, међутим, и следеће речи: КАЗАНЬ ЈСд 74, казнъ ЂР 20, Крѣпостію БП 14, крепости ПД 55, првенство ЉН 211, Светости ЈСд 35; пресвета ЈСд 24, ПД 28, Створитељу ПД 28, трза ПД 57, ЈГ 187, узрыте БП 28, Усрдно ПД 22.¹³⁶

Најмање је лексичких хибрида. Уп.:

хибриди на бази цсл.: Заточеню ЈСд 70, искушење ПД 27, Познања ПД 6, створенѣ ЈСд 16; Услађује ЛМ 76;

хибриди на бази рсл.: восклицава ЗО 6, возлѣтѣ ЗО 6, повторава ВМЈ 117, провиђење ПД 3, Срази ЈСд 13;

хибриди на бази р.: дрске ЉН 192, плѣнених ПД 17.

¹³⁵ Код Ј. Сундечића се јавља и лексема /столица/, која у контексту конкретних стихова вероватно носи значење „престоница”. Уп.: „Па крозъ гору чарну, / Поведу га тада, / До столице нѣг'ве / И престолногъ града” ЈСд 87.

¹³⁶ У ову групу речи дају се сврстати и понародњени облици, попут: божанске ПД 52, величанства ЂР 34 и сл.

Приметна је у корпусу конкуренција црквенословенских, рускословенских, српкословенских и облика из народног језика. Примери који следе, разуме се, само су илустрација те конкуренције и не исцрпљују све што се може наћи:

/ангел/ : /анђел/ и /анђео/: аггелъ БП 9 : Анђелъ ЈСд 32, анђелъ ЉН 203 и анђео ЈСб 150, Анђео ЂР 3, Анђо ПД 25, анђеле МПШ 17, Анђели МП 15;

/ангелски/ : /анђелски/ и /анђеоски/: аггелским БП 11 : Анђелски ЈСд 16, анђелскій ЂР 7, анђелску ЈСб 163, Анђеоска ПД 59;

/вавек/ : /увек/: Вавек БР 53, вавѣкъ ЈСд 75 : увѣкъ, увіекъ ЈСд 43, увек ПД 65, МПШ 20, МПЗ 1, СП 67, ВМЈ 117;

/вас/ : /вес/ : /сав/: васъ ЂР 29, вас ПД 53 : Весь БП 9 : савъ ЗО 5¹³⁷;

/верховни/ : /врховни/: верховной БП 27 : Врховну ЈСд 35;

/воздух/ : /ваздух/: въздѣхъ ЗО 5, воздух ЛМ 77 : ваздуху ЂР 41;

/востајати/ : /устајати/: встають ЗО 8 : устають ЗО 6, устај ПД 34;

/Гаврил/ : /Гаврило/: Гавриіль БП 12 : Гавријлу ЈСб 145;

/кроз/ : /чрез/ и /через/: крозь ЈСд 44, ЂР 9, Крозь ЉН 206, кроз ЈСб 148, ПД 70, СП 12 : чрезъ БП 12, чрез ПД 49 : через ПД 18;

/љубов/ : /љубав/: любовь ЗО 8, любовію БП 27 : любовъ ЈСд 48, љубав ПД 25, МПШ 16, Љубав СП 67;

/нуждан/ : /нужан/: нужданъ ЂР 40 : нужним ПД 56;

/општи/ : /опћи/: опште ПД 52 : обћой ЈСд 64;

/оружије/ : /оружје/: оружіе ЈСд 73, оружие ЉН 210 : оружемъ ЈСд 71, оружѣ ЉН 210, оружје ЈСП 70;¹³⁸

/свјашченик/ : /свећеник/ : /свештеник/: Сващенике БП 19 : Свећеник ПД 61 : свештеникъ ЈСд 32;

/Успеније/ : /Успење/: Успенију ПД 5 : успењем ПД 5;

/Христијан(ин)/ : /Хришћан/: Христијане ПД 55 : Хришћан ПД 54.

4.1.2. *Речи страног порекла.* – Кад говоримо о речима страног порекла у текстовима 19. века, под њима подразумевамо, осим неизбежних оријентализама, углавном интернационализме, а ови су „последица интелектуализације идиома,

¹³⁷ Али: веѣхъ ЗО 9.

¹³⁸ Код Ј. Грчића бележимо облик /оруже/: Оруже ЈГ 182.

увођења посебних појмова из науке, филозофије и сличних области” (Суботић 2008: 160).

У нашим текстовима, очекивано, највише је поменутих оријентализама (преко стотину), а најчешћи међу њима су /хајде/, /ала/, /будала/, /турски/, /душманин/, /кеса/, /хајдук/.¹³⁹ Уп.: авлији МПШ 10, ага БР 22, ала ЈГ 190 (узв.), хале МКА 47 (у значењу: „аждаје”), алеми ПД 53, аманет ЈСд 55, арслан ЂР 19, бабајка ПД 72, бабо ПД 44, бадем СП 13, болвани БП 16 (у значењу: „балван”), барњ ЉН 109, барем ПД 69, баштицу МПЗ 17, Бедем МПЗ 1, боје ЈСд 80, Боја ЈСб 142, будак ЈСб 162, будаломъ ЂР 27, буздована МПШ 10, буле БР 22, бунарњ ЉН 204, вай ЈСд 80 (именица), Валај ЈГ 168, вуруна МПШ 10, Гурабија МПШ 10, делијо ПД 17, дизга ЈГ 194, димишћио МП2 368 („димискијо”), дуда ЈГ 192, дудуче СП2 35, дућан ВМЈ 33, душман СДД 66, душманскогъ ЈСд 52, ђорда МП2 368 („ђорда”), ђубре ЉН 149, занатъ ЂР 16, зери ЈСд 48, зоромъ ЈСд 18 (у значењу „поглед”), зумбул ЈСб 144, ДП 17, ’бришима ЈГ 194 („ибришим”), инат СП 46, Јогунаста ЈГ 159, јогунце ВМЈ 70, Јогуница ВМЈ 69, кавезџ 3О 11, кавез ПД 66, каву БР 22, кадарњ ЉН 193, Кадии ЂР 42, камаре Г 129, кандило СП 11, капишту ПД 61, каранфиље ДП 18, Каћунку ЈГ 170, каурину БР 21, кесецица ПД2 34, кесу ЈСд 57, ПД 73, кивна ЈСд 24, Комшијници ЈГ 192, Колунције ЈСб 143, куле ЈГ 187, кураном БР 22, лулу БР 22, лулица МПШ 10, макарњ ЉН 196, манитый ЂР 19, мегдане МП2 369, међерњ ЉН 115, мермера ЈСб 155, мермерова МКА 47, на тенани Г 82, папагаю ЂР 11, парче МПЗ 1, пенжери 3О 8, первазъ ЈСд 77, перда ЈСд 90, перчинъ ЂР 27, Ракију МПШ 11, сачме ЂР 19, сокаци ПД 75, ЈГ 173, совра МКА 47, султанскоме ЂР 40, таман ПД2 34 (у значењу: „кад се истиче да је нешто тачно погођено, да коме или чему потпуно одговара”), токе ЈГ 182, торбицу Г 82, турска МП2 369, Ћилибар ПД 53, Ћоравица МПШ 13, узаптио ПД 20, Хајде ЈГ 196, МПЗ 17, Хајдмо НГ 18, Ајдук БР 23, хајдук ЈГ 182, Хајдучко ЈГ 182, цагрије МПШ 15, чадорњ ЂР 34, чанка МПШ 15, чекићем СП2 21, Челенка ЈГ 174, Челик-рце МП2 368, черек ЂР 42, чесме ЈГ 192, Чукун деду ЈГ 168, шебој ДП 18, шебојак ЈГ 166, шећера ВМЈ 33.

¹³⁹ Под оријентализмима подразумевамо речи преузете директно из турског. У случајевима где речници дају различита решења, узето је одређење које иде у прилог турцизмима (камара, кандило, одн. хајдук, хајдучки, уп. Шкаљић 1985)

У њиховој употреби не може се повући оштра линија, иако се може оцртати прелаз од обимнијих текстова који немају много везе са црквенословенским утицајем до оних у којима је он приметан или оних у чији обим је утицао на то да употреба оријентализама изостане. Тако су они најчешћи код Ј. Грчића, П. Деспотовића и Ђ. Рајковића, те Б. Радичевића и М. П. Шапчанина, Ј. Сундечића, Љ. Ненадовића и М. Поповића, а најређи у *Божјићним песмама* и код аутора од којих је тек понека песма у нашем корпусу – Н. Грујића и Д. Дејановић (по један), одн. А. Поповића, Л. Милованова, И. Ћирића и других (где не налазимо ниједан).

У већем броју рукописа грецизми изостају.¹⁴⁰ Ипак, лексеме које воде порекло из грчког језика, очекивано, највише су присутне у *Божјићним песмама*, затим код П. Деспотовића, Ј. Сундечића и Ђ. Рајковића, што покрива две трећине грецизама који се појављују у корпусу. Убедљиво се најчешће јавља /анђео/, затим се појављују лексеме /анђелски/, /ђаче/ и /ђачки/. Исп.: адъ ЈСд 32, Адскога ЈСд 28, АЛЛИЛУІА ЈСд 39, анђелску ЈСб 163, аггелскимѝ БП 11, Анђеоска ПД 59, анђелче ЈСб 164, СП 12, Анђелчића Г82, анђео ЈСб 150, анђелъ ЉН 203, аггелъ БП 9, анђеоче МПЗ 109, Арханђелу ЈСб 145, архаггелы БП 5, Аранђелову ПД 14, Архаггелскимъ БП 12, Архистратѝзи ПД 14, демоне ЈСд 23, ђаво ЉН 209, дѝаволъ БП 16, ђаволова МКА 47, ђак ВМЈ 117, ђаче ЉН 83, Г 129, Ђачки МКА 47, їдоли БП 17, иконица МПЗ 109, Ћиръ ЂР 35 („кир”), кондиръ ЂР 16, Крин ПД 36, лїръ БП 14, монастир ЈСб 149, Метанишу МПШ 14, Миром МП2 323, наворицу МПШ 14, парипа БР 22, ПЕРИВОЯ ЈСд 70, порфири ПД 38, псалме ПД 25, смврнъ БП 7, талантъ ЂР 17, теорїе ЂР 34, тиранина ЂР 17, трону ПД 45, МПЗ 109, филозофія ЂР 12, хиљаду ПД 46, хоры БП 11, Хрїстїянство ЈСд 23, Хришћанскога ПД 55.

Највише лексема позајмљених из латинског налазимо у стиховима Ђ. Рајковића, затим у *Божјићним песмама*, те код Ј. Сундечића и П. Деспотовића. Убедљиво најчешће међу њима су /цар/ (преко педесет примера), /царство/, а за њима /круна/ и /мај/. Уп.: Адвокатъ ЂР 37, Генїй ЂР 5, динар ВМЈ 33, Директору ЛМ 77, доктора ЂР 36, їдоли БП 17, Император ПД 53, Иншпектору ЛМ 77, януаръ ЂР 35, кедри БП 6, круна МП 64, лаврима ЂР 13 (у значењу: „ловор”), лекцију Г 82, Ліеръ ЈСд 43 (у значењу „љилиан”), лъне ЗО 5, Мај ЛМ 78, мај ПД 16,

¹⁴⁰ Ексерпиране лексеме су упоређиване са *Великим речником страних речи и израза* (Клајн/Шипка 2006).

ДП 17, НГ 18, МАЈАЛЕС ЛМ 76, МАЈСКА НГ 18, МЄЛОДІА ЗО насловна страница, МОРАЛНЕ ЈСд 41, Неутрално ЈГ 170, олтару МПЗ 1, ормана МПШ 10, Поган⁸ БП 10, палме ПД 25, предикомъ ЂР 34, публика ЂР 38, Серафима ЂР 6, сврини БП 11 (у значењу: „сирена”), стомакъ ЂР 41, тамнянь ЈСд 73, Тамјана МПЗ 1, тигаръ ЉН 200, Ферије ВМЈ 117, форму ЈСб 142, цара ПД 56, МПШ 11, царевина ЈГ 194, царица ЉН 197, царицѣ БП 13, Царске ЂР 29, Царскіа БП 11, Царство БП 19, ПД 11, царствѣть БП 17, цитаромъ ЂР 17.

Јаки контакти између немачког и српског језика од 18. века па надаље, као и снажан утицај немачке литературе на српску, учинили су да се број германизама у књижевним делима повећа.¹⁴¹ Тако је интензивније присуство речи немачког порекла констатовано у језику Ј. Суботића (Милановић 2014: 340) и Ј. Игњатовића (1972: 285).¹⁴² Стога изненађује веома мали број германизама у нашем корпусу, а њихов изостанак је могуће тумачити и као траг прилагођавања рецепијенту. Уп.: билѣгу ЂР 18, грубе ЈСд 11, дебатице ЈГ 170, измолуј ЈСб 147, кабинетъ ЂР 39, лѣфтъ ЗО 6, пантљичице ЈГ 194, партасъ ЂР 42, пехаре МПШ 11, ризом ПД 11, цайзелъ ЗО 11, швалерче ЈГ 169, шиљерац МПШ 11, щиглиц ЗО 9.

Романизама и хунгаризама је такође мали број. Уп.:

итал.: банку МПШ 14 („клупа”), дуката МКА 47, концертъ ЂР 10, милиона ПД 61, Пајаца ВМЈ 33, трѣби БП 13, трубишъ ЂР 42, Вострѣбите БП 19;

фр.: бајонети МПЗ 369, Грифъ ЗО 6, ДИАМАНТЪ ЉН 149, кабла ЈГ 188, минералогу ЂР 37;

хунг.: бокор МП 64, бокоровом МПЗ 107, вашар Г 152, варошъ ЂР 36, газда СПЗ 35, кип ПД 61, огари ЉН 198, Вруло БРЗ 15, Фрулице ЂР 31, фруле ЉН 211, Амови ЈГ 194, ђорда МПЗ 368, шорови ЈГ 195.

Из хебрејског и арапског (одн. санскрта) позајмљене су две речи: Аминъ ЈСд 26, Амин ПД 28; гримиза ЈСб 155.

¹⁴¹ Овде треба подразумевати и утицај немачке књижевности за децу на српску књижевност за децу. Тако је, примера ради, збирка П. Деспотовића скуп „оригиналних и са немачког преведених стихова” (Јекнић 1998а: 38). Немачка поезија је, касније, у великој мери инспирисала и Змајеву поезију (Вуковић 1996: 90), а српски песник је у великој мери користио и илустрације „из многих немачких и мађарских листова” (Радикић 2003: 350) за свој *Невен*. В. и Опачић 2011: 14.

¹⁴² С друге стране, присутне су потврде и да германизама нема у очекиваној мери код појединих писаца – уп. језик Д. Обрадовића (Куна 1970: 258), М. Видаковића (Кашаћ 1968: 139ф) и Б. Радичевића (Илић 1964: 93).

4.1.3. *Дијалектизми*. – У „Предговору” *Српског рјечника* из 1852. године Вук Караџић (1852: I) каже да је речи које је додао првом издању купио „по различнијем крајевима народа нашега, и овога посла ради путовао сам којекуда, као н. п. у Хрватску, Далмацију, Дубровник, Боку и Црну Гору”. Стога уз одређени део речи у *Рјечнику* стоји квалификатор који указује на територијално маркирану лексикку. Он је поуздан, али га не треба схватити дословно: „по томе не ће нико мислити да се оне *само* у онима мјестима говоре, н. п. ријечи које се говоре у Црној гори, понајвише се говоре и онуда по свему приморју, а које се говоре у Херцеговини оне се највише говоре и по Црној гори и по другијем околинама њезинијем” (Караџић 1852: I).¹⁴³ Премда унутар *Рјечника* није забележен већи број лексема одлучили смо се да нам он – а не неки данашњи и потпунији речник српског језика – буде референтна тачка за одређивање дијалекатски маркиране лексике из једног, али чини нам се важног, разлога: наиме, реч је о томе да Вук записује да је нешто дијалектизам у *тренутку* који се налази унутар периода у којем настају и текстови који су ушли у наш корпус. Другим речима, теже ће се догодити, уз све мањкавости оваквог приступа, да неку лексему означимо као дијалектизам зато што је она то данас, а што можда у 19. веку није била; такође, мања је вероватноћа да нешто што се у Вуково време сматрало дијалектизмом видимо као дијалекатски немаркирану лексему стога што се у међувремену у српском књижевном језику одомаћила.

Највише забележених лексема носе у Вуковом *Рјечнику* ознаку „у војв.”, односно „у војводству” (њих преко тридесет). Уп.: бербу СП 26, брава ОУ 51, вашар Г 152, вояка ЋР 34, госе ЋР 20, дечаџи ЈГ 173, дужнось ЈСд 71, Дунав МПШ 14, заслугу ЈСд 13, играчке ВМЈ 33, Измолуј ЈСб 147, изчезава ЈСб 148, кашњ ЈСд 44, кип ПД 61, кујне МПШ 11, Крин ПД 36, Кулунџије ЈСб 143, Мезимице ЈСб 153, Мор’о БР 16, мора ПД 50, МПШ 10, СП2 21, напротив ЋР 23, наравь ЈСд 64, орману Г 152, пасуља МПШ 13, правит’ ЈСб 154, преисподњаго БП 12, таки ЈСб 149, ЋР 40, ПД 75, такођерь ЈСд 89, трошка ЋР 23, Вруло БР2 15, фруле ЉН 211, форму ЈСб 142, шорови ЈГ 195.

¹⁴³ Уп. и: „Код којијех ријечи стоји да се говоре у *Барањи*, оне ми је дао Г. Адам Драгосављевић; код којијех стоји у *Сријему*, од онијех сам гдјекоје ја купио а гдјекоје ми је дао исти Адам Драгосављевић и покојни Аврам Панић парох Шидски; код којијех пак стоји у *Боци* или у *Рисну* или у *Грбљу*, и од онијех сам гдјекоје ја купио, а гдјекоје ми је дао Г. поп Вук Поповић и вук Врчевић, обадва Ришњани” (Караџић 1852: II).

За Дубровник и Црну Гору везује се по нешто више од десет лексема. Уп.:
бића ЂР 2, ЈСд 66, биће ПД 27, власи ПД 42, глади БР 16, ПД 53, ВМЈ 69,
Достојне ЈСд 75, шивахне ЈГ 170 (грешка: „живахне”), изврсни МПШ 3, любцањ
ЂР 36, пехарима МПШ 11, плаштњ ЂР 3, плодњ ЗО 8, ЈН 114, БП 14, плодне СлП
28, притоп МПШ 11, Свећ’ ЂР 8, Убогогњ ЈСд 40, оубози БП 9, хуло ЈН 195;

вапијући ПД 19, Главарима ЂР 20, дивљина ЈН 115, жићу ЂР 31, ПД 59,
Источника ПД 22, јутарњег ЈСб 143, кликњ ЈСд 34, ЂР 6, кликују СМ 7, кликну БР
23, крвопио МП2 368, ненадни ЈГ 161, одар ПД 49, плама ЈСд 46, МПШ 16, МП2
324, СП 12, прозњ ЂР 16.

Измећу две и десет лексема забележене су са простора Срема, Боке,
Херцеговине, или носе ознаке „јуж.”, „по зап. кр.”, „ист. и јуж.”:

Млаће ЈГ 169, млево ПД 61, обинњ ЈН 201, Попонац ЈГ 169, прослови ЈН
206, сојка ЂР 21, тишму ЈГ 189, шипрази ЈСб 159;

бурно ПД 62, бурним МПШ 16, гласи ЈСд 75, Горостасно ЈСд 87, лір8 БП
14, сатварњ ЈСд 16, срамне ПД 54;

изван ПД 37, Г 170, ковчег ЈСб 154, Ну ЈН 199;

обед ПД 75, пот8 ЗО 6, потњ ЈСд 73, тисућњ ЈСд 44;

бабо ПД 44, се разцвѣтала ЈСб 140;

достојанству МПШ 15, Штуймо ЈСд 53, штудје МП3 1;

вреће ЈН 194, режу ЈСд 60.

Постоје и квалификатори који се односе на по само једну лексеми из нашег
корпуса. То су следећи:

у Бачк. (= у Бачкој): дика ЈСд 62, ЈСб 157, дико ЂР 7, ЈН 207, дике МП 64;

у Брд. (нема разрешења мећу скраћеницама): Каћунку ЈГ 170;

у Грбљу: прјатный ЈСд 73;

око Имоскога: желюдњ ЈСд 83;

по јуж. кр. (нема разрешења мећу скраћеницама; највероватније: по јужним
крајевима): класњ ЂР 5, клас СП 14;

у Котору: возд8х8 ЗО 8, воздух ЛМ 77, ваздуху ЂР 41;

у крајини Неготинској и у Црној ријечи: грая ЈСд 78;

у Пољцима: Опачина ЂР 30;

у Рисну: перда ЈСд 90;

у Сињу: хаљке ВМЈ 69;
око Тимока: Жељезом ПД 60, железно МН 59;
по прим. (= по приморју): једри СП 14;
у Хрв. и по прим. (= у Хрватској и по приморју): саямъ ЂР 28;
у Хрв. (= у Хрватској): величанства ЂР 34;
у Шумад. (= у Шумадији): Гађау ЂР 18.

Код оних речи „које једно значе”, Вук упућује на ону за коју мисли „да је најљепша (најобичнија и најприличнија)” (Карацић 1852: II), пише „vide” и значење даје само код „најприличније”:

Дунав МПШ 14: Дунав – „(у војв.) vide Дунаво” (В 1852: 145);
ђорда МП2 368: ђорда – „(ст.) vide сабља, cf. ђорда” (В 1852: 150);
перда ЈСд 90: перда – „(у Рисну) vide преграда, пријебој” (В 1852: 494).
Неправте ЈСб 154, ПД 60: правити – „(у војв.) vide грађење” (В 1852: 564);
сойкомъ ЗО 9,: сојка – „(у Сријему) vide креја” (В 1852: 699);
срамне ПД 54: сраман – „(у Боци) vide стидан” (В 1852: 706);
србињске СДД 66: србињски – „(ст.) vide Српски” (В 1852: 707);
тишма ЈГ 190: тишма – „(у Сријему) vide налога” (В 1852: 741).

Поједине одреднице прати нешто исцрпнији коментар, који даје ближе одређење о месту и фреквенцији употребе одређене лексеме. Уп. нпр.:

војку ЈСд 72: војак – „(у војв. од Словака) vide војник” (В 1852: 70);

Крин ПД 36: крин – „(у војв. по варошима)” (В 1852: 303);

Мор’о БР 16, морамо ЈСд 53, ЈСб 141, морашъ ЉН 152, ПД 50, МПШ 10:
морати (се) – „(у војв. а у Србији у Босни, и у Херц. говори се мјесто *мора* – *ваља*,
треба, н. п. *ваља* ми ићи, треба ићи; треба да буде и т. д.)” (В 1852: 368);

нага ПД 12: наг – „ријетко се говори, и то као у пословицама, н. п. го *наг*,
као од мајке рођен, под *нагим* Богом (н. п. нема ништа)” (В 1852: 382);

пловца ЂР 13: пловац – „(ријетко се говори) vide пливач”(В 1852: 508);

плодъ ЗО 8, ЈСд 18, ЉН 114, БП 14: плод – „(у Дубр., а може се кашто чути
по осталијем особито југозападнијем крајевима)” (В 1852: 508);

такођеръ ЈСд 89: такођер – „(највише у војв.)” (В 1852: 730);

спати ПД2 11, спу АП 27: спати – „vide спавати (али се слабо говоре него
се чује у пјесмама)” (В 1852: 702);

форму ЈСб 142: форма – „(у војв. особито по варошима)” (В 1852: 797);

Ваља скренути пажњу и на два појединачна случаја. Придев „општи” јавља се у два различита лика: обћой ЈСд 64 и опште ПД 52. За први Вук бележи квалификацију „у Дубр.”, а за други „у Сријему”. Прилог „гдешто” јавља се само у икавском облику гдишто ЋР 29, који Вуков речник не бележи засебно, али уз прилог „гди” бележи квалификатор „зап.”.

Уопште узев, дијалекатска лексика није много заступљена у песничким творевинама за децу у проучаваном периоду. Укупан број лексема које Вуков *Рјечник* доноси са просторним квалификатором једва да прелази стотину и оне се појављују као нешто мање од двеста педесет текућих речи. Убедљиво је највише оних које су везане за „војводство” (поједине лексеме се говоре „особито по варошима”), нешто их је мање које су типичне за Дубровник и црногорско подручје, те Срем и Боку Которску, док се остале појављују маргинално.

Највише забележених дијалектизама налазимо код Ћ. Рајковића, Ј. Сундечића и П. Деспотовића, нешто мање код Ј. Суботића, М. П. Шапчанина и Љ. Ненадовића, док се код осталих они јављају спорадично. Јасно је да број дијалектизама кореспондира са бројем и дужином песама које су ушле у наш корпус. С друге стране, иако и код З. Орфелина и у *Божјићним песмама* налазимо одређени број дијалектизама (шест, односно пет), њихово појачано присуство може се разумети и као производ Вуковог деловања, те као хотимично приближавање разговорном језику, чак и у оним песмама које посредују религиозну тематику (Ј. Сундечић и П. Деспотовић). Занимљиво је притом да се један аутор не везује за дијалекатску лексику из само једног одређеног подручја, већ да се у његовом изразу напоредо јављају лексеме које припадају различитим географским подручјима. Тако се код Ћ. Рајковића налазе лексеме које је Вук одредио као карактеристичне за „војводство”, Дубровник, Црну Гору, Срем, Херцеговину, Бачку, Котор, Хрватску, Шумадију и др.; код Ј. Сундечића су, на сличан начин присутне оне које Вук приписује „војводству”, Дубровнику, Црној Гори, Боци, југозападним, западним, источним и јужним крајевима, Бачкој, Грбљу, Неготинској крајини и Црној реци, Рисну. Ако би се стога покушала направити каква дијалекатска карта према којој би се одређени песник сместио на одређено подручје услед употребе одговарајућих дијалектизама, то овде не би

било могуће. Истина, можда би се могле издвојити одређене доминанте, али јасног разграничења ту не би могло да буде.¹⁴⁴ Разуме се, није подједнако присуство дијалектизама из свих ових области: по правилу су најчешћи они којих и има највише, оних које је Вук квалификовао одређењем „у војв.”.

Кад је реч, међутим, о учесталости употребе дијалектизама, већ из односа броја текућих речи и броја лексема види се да је она веома ниска. Ретко који дијалектизам је коришћен у нашем корпусу више од пет пута: /свећ/, /плод/ и /дика/ преко десет пута; нешто чешћи су и /жиће/, /ковчег/, /плам/, /глад/, /сојка/.

Као што се могло приметити и међу горе наведеним примерима, осим дијалекатски обојених речи, Вук је записивао квалификаторе и поред речи које су „стајаће”, „које се ретко чују”, или које се чују „у пословицама” и „у пјесмама”. Број лексема које се јављају у нашем корпусу, а код Вука имају ту ознаку није велики: стајаћих је шест, а оних које се ретко говоре / појављују у пословицама / песмама – четири. Уп.:

ђорда МП2 368; Злаћане ЈСб 2; стреман МПШ 67; иный ЈСд 39, Инымъ БП 8; србињске СДД 66; чедо ЈСд 61, чеду ЈСб 141, Чедо ЂР 11, чеду ПД 78, чедо МПШ 80, ЈГ 164, АП 57, МПЗ 1, ВМЈ 69;

нага ПД 12; пловца ЂР 13; спати ПД2 11, спу АП 27; убаво ПД 32.

Међу овим лексемама већу фреквенцију од један имају само њих три: /chedo/ (она се појављује тридесет пута), /ини/ и /пловац/, што поново указује на њихову слабу присутност унутар песама.

¹⁴⁴ Слично стање бележи П. Ивић кад говори о народном језику српске књижевности 18. века. У његовој основи је „шумадијско-војвођански дијалекат са већином својих данашњих особина”, при чему „од данашње диференцијације војвођанских говора (сремских, банатских, бачких) ту се може уочити понешто, али би било претерано тврдити да се у језику сваког писца огледа по један локални говор, на пример онај његовог завичаја” (Ивић П. 1971: 167–168). Узрок тој мешавини П. Ивић (1971:168) види у тежњи писаца да „књижевни језик издигну окупљајући у њему оно што је најбоље у народним дијалектима и у постојећој традицији”, али и у томе што су они свој живот проводили у различитим местима, па су у језик и ненамерно уграђивали шаренолике дијалекатске црте. Ова је тенденција у великој мери присутна у песничком језику Б. Радичевића, што потврђују речи В. И. Илића (1964: 237): „Жива, асимилативна природа песника здружила је са пажњом и циљем Његошеву провинцијалну реч *сирак*, *тиквина*, елементе дубровачког народног и књижевног језика *перивој*, *бољезана*, хрватске локалитете *декла*, *хлаче*, јединице војвођанске лексике *шат*, *јак*, ресавско *друство*, црногорско, херцеговачко *кам*, *одар*, субјективну кованицу *зудба* и варијанте постојећих формација, па њима додатим архаизмима и туђицама створени су прилично разгранати низови синонимике: *врт*, *сад*, *перивој*, *градина*, *башта*; – *бол*, *болест*, *бољетица*, *бољезана*; – *урес*, *крас*, *украс*, *шар*; – *хаља*, *ношиво*, *ношња*, *руо*, *одело*; – *девојка*, *дева*, *декла*, *мома*, *chedo* итд.”

4.2. Фреквенција

Анализом фреквенције лексема у одређеном корпусу текстова можемо добити целовитији увид у структуру лексичког система. Притом, на уму треба имати да је нарочито важан „ранг фреквенције именица, а од не мањег интереса и ранг фреквенције придева и глагола. Десетак најчесталијих именица дефинишу концептуални простор у којем се аутор креће и јасно га издвајају од других аутора. Исто тако, најчесталији ономастички појмови дефинишу како географски простор у којем се аутор креће, тако и значај појединих личности које аутор у својим делима помиње” (Костић/Милин 2005: XI–XII).

Референтне тачке у односу на које ћемо одмеравати резултате биће специфичне. У недостатку више фреквенцијских речника различите врсте, биће то језик Његошевих спева (Вукчевић 2005), који би у овој равни макар приближно могао да буде представник поезије „за одрасле” онога времена у којем се простире наш корпус, а где би поређење ова два речника могло да укаже на сличности и разлике између поезије за децу и поезије за одрасле. С друге стране, одмеравање према дечјим фреквенцијским речницима (Фурлан 1963, Лукић 1983) могло би да покаже (не)подударности кодова пошиљаоца поруке и реципијента; наравно, то овде само условно, будући да не постоји дечји фреквенцијски речник за период у којем настаје анализирана поезија.

4.2.1. *Граматичка обрада лексичке грађе.* – У састављању фреквенцијског речника једну од најважнијих фаза чини лематизовање текста, тј. свођење текућих речи на њихов основни облик. Велики проблем приликом лематизовања доносе хомографи, а проценат хомографије „у текстовима писаним на српском језику, на пример, износи око 45%, што значи да је скоро половини речи могуће приписати више од једне одреднице” (Костић/Милин 2005: VI). Постоје три начина лематизовања – један од њих је ручни, остала два су компјутерска. Услед невелике обимности нашег корпуса, лематизовање је обављено ручним аотирањем, што би, макар у начелу, значило и мању подложност грешкама. Ипак, на тај начин нису отклоњени сви проблеми у лематизацији корпуса.

Корпус су чиниле речи песама за децу из библиографских одредница датих на крају рада. Он обухвата наслове и текст песама, а не обухвата предговоре, поговоре, ауторове напомене уз текст, као ни текстове других аутора исписане на српском или страном језику који унутар поменутих текстова стоје као мото.¹⁴⁵ Песме које се понављају у више публикација узете су само једном у обзир (о приоритетима у погледу варијаната в. „Увод”). Променљиве речи наводили смо у основном облику (именице и именичке заменице у ном. јд., придевске заменице, придеве и променљиве бројеве у ном. јд. м. р., глаголе у инфинитиву, прилоге који се пореде у позитиву). Речи су транскрибоване и дате по савременом правопису, а евентуалне недоумице у вези са класификовањем појединих речи решаване су уз помоћ РМС 2007.¹⁴⁶

Основно начело је повезано са ставом да у фреквенцијским речницима основну јединицу чини реч, дефинисана као садржај „између две белине у писаном тексту, односно пауза у говору”. Такав, ортографијом одређен приступ има неколико последица: 1. лична имена и презимена узимају се као посебне одреднице (*Бан* и *Белини* (ЈСб 142) *Марко* и *Краљевић* (МПШ 11)), 2. делови географских назива који се састоје из две речи се такође узимају као засебне одреднице (*Нови* и *Сад* (ЈСб 156)), 3. именице и придеви полусложеничког типа (*бисер-суза* (ЈСб 140), *Богом-дано* (ЈСд 23)) узимају се као једна одредница (али *зумбул* и *цвет* као две ако је писано нпр. *зумбулу цвету*, као у ЈСб 155), 4. сложени прилози, предлози, везници и речце разврставају се у зависности од тога како су записани у изворном тексту (нпр. *усред* као једна лексема према (ЈСб 161) и *у сред* као две лексеме према (МПШ 14)), будући да су обе варијанте једнако могућне, али у случају да један од саставних делова не постоји као засебна лексема (*изуст*, као у примеру *на изуст* Г 169), узимају се као једна. Изузетак је направљен једино поводом одричне заменице *нико* / *ништа*, која се у зависним падежима посматра интегрално, као и поводом придевске заменице *ма који*. Негативне последице прве две ставке биће донекле неутралисане кроз засебно тумачење присуства властитих имена (одељак „Ономастичке лексеме”).

¹⁴⁵ За кратку анализу мотоа в. одељак „Остале стилске особености”.

¹⁴⁶ И ту смо били принуђени да извршимо одређена уједначавања. Нпр. лексема *и* се у РМС тумачи (само) као везник, док за лексему *ни* аутор одреднице тврди да је у појединим случајевима везник, а у појединима речца; ми смо, услед уштеде времена, тешкоћа у процењивању и прецизности, све текуће речи *ни* подвели под везнике, исто као и *и*.

У другом кораку појавне облике лексема („текуће речи”) требало је подвести под једну одредницу, при чему остају стари и јављају се нови проблеми: правописна и фонетска неуједначеност, суплетивни облици лексема и сл. У вези с тим могу бити важне следеће напомене: 1. збирне именице (*деца, унучад*) третиране су засебно, 2. суплетивни облици помоћног глагола *јесам / бити* дати су као засебне одреднице, 3. ради уједначавања, фреквенција помоћног глагола *хтети* у склопу футура I, независно од начина писања, улази у укупну фреквенцију овог глагола, 4. из истог разлога, фреквенција одричне речце *не* уз облике помоћног глагола *хтети* улази у укупну фреквенцију ове речце – она се у одређеном броју текстова и пише одвојено од тог помоћног глагола, и она се, осим у случају одричних облика помоћног глагола *јесам* и глагола *имати*, те речце *немој*, увек посматра као засебна текућа реч. Под једну одредницу су подведени: 1. фонетске / правописне варијанте једне исте речи (*срдце* и *срце* – ЈСб 143 и Г 82; *ваистину* и *воистину* – МПШ 15 и ЈСд 33); о фонетским / правописним неуједначеностима в. поглавље „Графија. Ортографија. Фонетика”), 2. суплетивни множински облици лексема *око* и *ухо* (*очи, уши*), будући да је основа од које се граде иста, 3. сва три рода личне заменице трећег лица у једнини и множини (под одредницама *он* и *они*), 4. придеви са суплетивном компарацијом, 5. прилози са суплетивном компарацијом (осим облика компаратива *више*, који је компаратив и прилога *доста* и прилога *много*, па га није било могуће са сигурношћу подвести под један од ова два).

На плану класификације речи према врстама јављају се и недоумице да ли придеве који су поименичени сврстати у именице или у придеве, да ли заменице које имају функцију везника засебно издвајати или не, да ли глаголске придеве и прилоге сврстати у глаголе или у придеве / прилоге. У нашем раду учињено је следеће: 1. поименичени придеви су издвојени као именице (*вишињи, добро* и сл.), 2. заменица које имају функцију везника узимане засебно, 3. глаголски придеви који не учествују у грађењу глаголских облика сврстани су у придеве, док су они који учествују припојени одговарајућим глаголима, 4. глаголски прилози су сврстани уз одговарајуће глаголе.

Узимајући у обзир релативну (не)релевантност појединих чињеница за наше истраживање, заменицу и речцу *себе* (*се*) третирали смо као једну

(заменичку) одредницу, као што је то, уосталом, учињено и у појединим фреквенцијским речницима (уп. Вукчевић 2005).¹⁴⁷

4.2.2. *Укупна фреквенција*. – Међу десет најфрекветнијих лексема налазимо четири заменице (*себе, он, ти, ја*), два везника (*и, да*), два предлога (*у, на*), једну речцу (*не*) и један глагол (*јесам*). Осим поменутог глагола, све речи су несамосталне и семантички непунозначне – међу њима нема именица, придева и прилога. Највећа је фреквенција глагола *јесам*, што је и очекивано, с обзиром на то да он учествује у грађењу именског одн. прилошког предиката, те одређеног броја глаголских облика код свих глагола. Очекивана је честа фреквенција повратне заменице и сингуларних облика личних заменица. Предлози *у* и *на*, као и везници *и* и *да*, указују на односе међу појмовима и реченичним члановима који их означавају. На фреквентност речце *не* без сумње је утицала њена улога у грађењу одричних облика употребљених глагола.

Кад се промотри група од првих педесет речи, види се да су све врсте речи овде већ заступљене. Најфреквентније су заменице (12), потом долазе везници (9) и предлози (7). Глагола је исто колико и предлога, а у овој групи се, коначно, појављују и одређене именице (њих 6), придеви (3) и прилози (2). Присутне су и две речце (*не, ли*), по један број (*један*) и узвик (*о*). Личним заменицама из прве групе су се придружиле множинске *ми* и *они*; ту су, такође, деиктичке *тај* и *овај*, повратна присвојна заменица *свој*, и присвојне заменице првог и другог лица једине *мој* и *твој*, те општа придевска заменица *сваки*. Међу везницима се истичу они који су претежно синонимни са означитељем копулативног напоредног односа *и* (*а, на*), али се појављују и главни маркер адверзативног (*али*), те временски везник *кад*, поредбени *као*, односни *који*; овде се јавља и везник *шта*, најчешће употребљаван за исказивање изричног зависног односа. За фрекветнијим предлозима попут *у* и *на* следе предлози *с, од, за, из, по*; речци *не* по фреквенцији је блиска упитна речца *ли*. Узвик *о*, који се може узети за главног маркера романтичарске афектираности, једини је узвик међу првих педесет лексема, а број *један* једини број, при чему је на његову фреквентност вероватно утицала и могућност употребе у значењу неодређене заменице *неки*.

¹⁴⁷ За најфреквентније лексеме, односно најчешће употребљене именице, придеве, прилоге и глаголе у поезији за децу предзмајевског периода, в. Прилог 1.

Попис првих сто најчешћих речи (прецизније 103, будући да последњих шест имају исту фреквенцију – 42) казује следеће. Одавде превласт преузимају именице (29), али још није безначајна фреквенција непунозначних речи – заменица (17), везника (13), предлога (9). Одавде креће и благи раст фреквентних глагола (11), придева (11) и прилога (7), док речце (4), бројеви (2) и узвици (1) остају на маргинама лексичког фонда. Кад је реч о заменицама, нема изненађења – фреквентне су оне које припадају основном фонду: лична заменица *ви*, деиктичка *онај* и присвојна *наш*; занимљиво је да се тек овде појављују именичке заменице *ко* и *шта*, на чију фреквенцију свакако утиче њихова улога у интерогативним исказима. Обележивач узрочног односа, у исто време и прилично чест текстуални конектор, везник *јер* придружује се горе наведенима. Такође, у подручју између 50. и 100. места по учесталости налазе се везник *где*, који означава претежно месни и изрични зависни однос, те везници који означавају дисјунктивни одн. копулативни однос међу реченичним члановима (*или*, *ни*). У првих сто лексема наћи ће се предлози *к* и *до*, као и речце *нек*, која често учествује у грађењу трећег лица императива, и *само*, која уводи однос искључивања. Међу ретким фреквентним лексемама које означавају број наћи ће се редни број *други*, а узвик *о* остаће усамљен.

4.2.3. *Укупна фреквенција – компаративни поглед.* – Као што смо нагостили, потенцијално плодне референтне тачке према којима би се могли одмерити добијени подаци везани за фреквенцију лексема могу бити речници Његошеве поезије (Вукчевић 2005), који би указао на сличности и разлике између поезије за децу и поезије за одрасле, и дечји фреквенцијски речници (Фурлан 1963, Лукић 1983), који би упутили на (не)подударности кодова пошљаоца поруке и реципијента, уз већ поменуте ограде.

Ни у једном другом речнику у првих сто лексема се не налазе следеће:

именице: *гроб*, *живот*, *лав*, *матер*, *песма*, *пролеће*, *птица*, *срећа*, *срце*,
Христ, *цар*;

придеви: *божји*, *добар*, *златан*, *мио*, *сладак*;

везници: *или*, *ни*;

заменице: *они*, *сам*;

речце: *нек*;

узвици: *о*.

Лексема које се налазе међу првих 100 по фреквенцији у језику поезије предзмајевског периода, а којих нема у првих 100 само у дечјим фреквенцијским речницима јесу *ви, душа, ко, леп, ли, рука, твој*. У речницима *Горског вијенца* и *Луче микрокозма* из првих сто изостају лексема *дан, јер, мајка, тако*.

Закључци би могли да се сведу на следеће. Тачно 29 лексема које су међу најфреквентнијима у поезији предзмајевског периода не налазимо ни у једном дечјем фреквенцијском речнику, што би упућивало на то да писци предзмајевске поезије имају у не малој мери различит фонд најфреквентнијих речи од лексичког фонда претпостављеног реципијента. Процентуално, ових лексема је 28,4%, што, дакле, чини нешто више од четвртине најфреквентнијих употребљених лексема.¹⁴⁸ Оне се, међутим, не могу лако класификовати по неком семантичком критеријуму. Мањи део њих чине непунозначне речи. Док је, најблаже речено, неједнака употреба узвика *о* и разумљива, јер он поседује наглашено реторичку вредност,¹⁴⁹ из неприсутства фреквентније употребе везника *или* могло би се закључити да проматрани песници за децу много чешће употребљавају синтагме и реченице у дисјунктивном напоредном односу него што то чине деца. Везник *ни* је, с друге стране, синониман везнику *и*, који је дакако чешћи у свакодневној употреби и ту ваља тражити несразмеру у њиховој употреби. Ипак, како ови везници нису међу првих сто лексема ни у Његошевим делима, наведене претпоставке би требало додатно проверити. То што у дечјим фреквенцијским речницима упитна заменица *ко*, одн. упитна речца *ли*, не заузимају значајније место може се приписати писаној форми изражавања из којег су ексцерпирани подаци у њима (реч је о писменим саставима). Наиме, њихова употреба у језику предзмајевске поезије често је везана за реторичка питања за којима деца очигледно не осећају потребу у свом изражавању. Међу именицама већина њих припада основном лексичком фонду, док поједине упућују на одређени контекст (јасно је да религијске конотације носи лично име *Христ*, одн. апелатив *душа*, да

¹⁴⁸ Слично томе, 26 лексема које су међу најфреквентнијима у поезији предзмајевског периода не налазимо у фреквенцијским речницима Његошевих дела, а то чини 25,2% најфреквентнијих лексема у проматраним текстовима.

¹⁴⁹ Код Његоша ће у *Лучи* бити фреквентан узвик *ах*.

се лексема *лав* појављује веома често у текстовима који припадају жанру стиховане басне итд.).¹⁵⁰ Кад је реч о придевима, може се приметити да већина, ако не и сви, носе позитивне конотације (*добар, златан, леп, мио, сладак*).

Ако се осмотре лексеме присутне у првих 100 у дечјим фреквенцијским речницима, а одсутне из табеле наших најфреквентнијих лексема, запажа се изостанак појединих придева (*велик* у оба ДФР, *бео, мален, нов* у по једном од њих) и прилога (*зато, много, онда* у оба; у по једном *високо, после, ради*). Занимљивији од тога је изостанак хипокористика *мама* и *тата*, који се у оба ДФР налазе међу најучесталијим лексемама. Један део именица и глагола везан је непосредно за школу (*школа, учионица, учитељ; писати, учити, читати*); Фурлан бележи учестало коришћење именица *Југославен* и *Југославија*, а разлика у њиховој употреби унутар његовог и нашег корпуса логично произлази из историјских условљености. Занимљиво је, на крају, да се у првих сто лексема у оба ДФР, али не и у наших првих сто, налазе глаголи *волети* и *играти (се)*.¹⁵¹

4.2.4. *Именице*. – У првих десет најчешћих лексема не убраја се ниједна именица; у првих педесет их је ушло шест, и то: *Бог, небо, срце, свет, мајка, око*. У првих сто лексема ушле су још 22 које припадају овој врсти речи, а то су: *земља, песма, пролеће, срећа, човек, душа, рука, птица, деца, сунце, отац, цар, дан, матер, глас, лав, Христ, гора, живот, цвеће, гроб, поље*.

Суштински, ове именице оцртавају тематски простор унутар којег се креће поезија за децу предзмајевског периода, а мало се шта мења кад се укључе и оне именице које спадају у првих педесет по фреквенцији лексема које припадају овој морфолошкој класи:

делови тела: *око, рука, срце* (у првих 100 лексема); *глава, груди, лице* (у првих 50 именица);

¹⁵⁰ Код Његоша ће у *Лучи* религијски маркирани регистар појмова допунити лексеме попут: *бесмртан, блажен, вечан, творац, легион, небесни, свемогућ, свештени* итд., а разуме се да из његових спева изостају у већој мери називи за животиње које се у нашем корпусу појављују као ликови у баснама.

¹⁵¹ У *Горском вијенцу* често су употребљена имена ликова (*Вук, Данило, Драшко, Јанко, Мандушић, Мићуновић* итд.), етници (*Турчин, Црнигорац*), као и називи титула (попут *владика, војвода, кнез, сердар*); међу придевима значајно место заузимају *грдан* и *диван*. Кад је реч о *Лучи микрокозма*, разлику у њеном језику у односу на предзмајевску поезију за децу, на равни најфреквентнијих лексема, мање ће чинити апстрактни појмови (*биће, судба*), више, изгледа, учестала употреба придева који нису чести у свакодневном говору (уп. *горд, свемогућ, свештени*).

породица и родбински односи: *деца, мајка, матер, отац; дете, син, чедо;*
биљке и животиње: *лав, птица, цвеће; цвет;*

нежива природа: *гора, земља, небо, поље, пролеће, сунце; зора;*

религијски појмови: *Бог, душа, Христ; анђео, молитва;*

емоције и душевна стања: *срећа; љубав, радост;*

властита имена: *Вида, Коларић;*

општи језички фонд: *глас, дан, живот, свет, човек; вода, време, име, суза.*

Поједини појмови се тешко могу сместити у неке од наведених група: *гроб, цар, песма; благо, село, слава.*

Именице које означавају делове тела носе богат (али и у великој мери рабљен) метафорички потенцијал.¹⁵² Готово да се унутар ових песама може поставити знак једнакости између ока и вредности вида, руке и дела, глава се повезује са мишљењем и рационалношћу, срце и груди са јаком осећајношћу и душевном / моралном (не)чистотом, лице са оним што је највредније на човеку. Међу именицама које означавају родбинске односе најчешћи су, разуме се, они који именују главне чланове породице; овде ће се наћи и једини хипокористик међу првих 50 именица – *chedo* – а *Вида*, једна од две властите именице које се појављују међу најчешћима, значиће ћерку аутора (Ј. Суботића). Премда не означава родбински однос, блиска овој групи је именица *цар*. Наиме, понекад се *цар* види као *отац* нације или државе – неко ко брине за своје поданике (уп.: Богъ є Цара поставіо, / Отца своимъ поданикомъ; / Главу Му є окруніо, / Круномъ чести, сјайномъ дикомъ ЈСд 52). О хијерархији вредности можда нам понешто могу сугерисати следеће чињенице: именица *срце* знатно је фреквентнија од именице *глава* (однос је 102 : 42), именица *мајка* од именице *отац* (89 : 55), док је, с друге стране, именица *син* чешћа од именице *кћер* (47 : 25), која се неће ни наћи међу првих педесет, али хоће међу првих сто именица.

Именице које означавају биљке и животиње, те појмове који припадају неживој природи, дају атмосферични оквир песама унутар којег оне бивају смештене. Кад је реч о флори, истакнуто место заузима *цвет* (и збирна именица изведена од ове – *цвеће*), који има задатак да асоцира на лепоту (визуалну, олфактивну). Управо то што није реч о одређеној врсти цвета требало би да

¹⁵² В. о томе одељак „Метафора”.

остави поље асоцијација отвореним, али га, насупротив томе, затвара и *цвет* постаје једна од најбезличнијих лексема унутар ових песама. Лексема *птица* носи сличан усуд: премда носи конотацију слободе и везаности за више сфере, она, опет, остајући тако неодређена постаје недовољно упечатљив симбол. Готово да би се могло рећи како управо на позадини честе употребе ових лексема своју стилску вредност добија употреба конкретнијих назива за флору и фауну (као што је то код Ј. Грчића појава разноврсног персонификованог биља, ласте или шеве итд.). *Лав* је ту претежно због стихованих басни Љ. Ненадовића, у којима се често појављује као лик. Можда није ни случајно што се баш овај, једнодимензионално сликан лик (као што то у баснама и јесте манир), који представља снагу, појављују најчешће у Ненадовићевим баснама, јер њихова честа тема јесу сила и злоупотреба силе. Кад је реч о неживој природи, осим антонимског пара *земља – небо*, чести су они појмови који сугеришу буђење биљног и животињског света (*зора, пролеће, сунце*). *Гора* и *поље* конотирају чисту природу и зеленило, односно отворен простор и слободу. Овим појмовима, који описују просторни оквир унутар којег се дете креће можда би се могло додати и *село*, будући да је рурално окружење оно што преовладава у анализираним текстовима.

Унутар њих, дакле, дете је окренуто флори и фауни, или је макар самим стиховима усмерено ка њима, али је делимично и можда у једнакој мери окренуто – Богу. Брига за *душу*, која се исказује најчешће кроз *молитву* Богу нашла је своје уточиште и у овим песмама, међу којима су неке и прости стиховане парафразе молитве (уп. песме „Молитва јутрења” ЈСд 17, „Молитва вечерња к анђелу хранитељу” ЈСд 20, „Молитва пре науке” МПШ 3, „Молитва после сна” МПШ 79, „Молитва свемогућноме оцу небесноме” ПД 24, „Јутрашња молитва” ПД 28 итд.). Разуме се, у круг религијских појмова сврстава се и *анђео*, који је почесто анђео чувар, односно хранитељ. Лексема *слава* неретко се употребљава у похвалу Богу, свецима и сл., па се може сврстати међу наведене. Раширеношћу ове групе појмова може се, практично, објаснити и присутност лексеме *гроб* – будући да је често брига за душу скопчана с подсећањем на човекову смртну природу.¹⁵³

И поред помињања смрти или алузија на њу, већ именице које означавају неживу природу, те флору и фауну, наговестиле су основни тон расположења који

¹⁵³ Изузетак су „Надписи” Ђ. Рајковића, који у себи садрже и нешто црног хумора. В. о томе у одељку „Стил”.

се јавља у овим песмама – *срећу* и *радост*. Љубав често носи етичке конотације, као једна од главних врлина (ако не и најглавнија међу свима).

Кад се, коначно, у обзир узме првих сто најчешћих именица, ова слика не бива битније промењена, премда бива изнијансирана:

делови тела: *нога*;

породица и родбински односи: *брат, браћа, кћер*;

биљке и животиње: *грана, јелен, крило, лисица, магарац, пчела*;

нежива природа: *брег, звезда, зима, злато, зрак, јутро, камен, крај, ноћ, облак, поток, трава*;

религијски појмови: *Господ, дух, рај, творац*;

емоције и душевна стања: *беда, јад, мир, милина, мука, нада*;

властита имена: *Сава*;

општи језички фонд: *боја, данак, дар, дело, ноћ, посао, пут, реч, род, сан, санак, сила*.

Разуме се, и овде постоје појмови које је тешко сврстати у наведене тематске групе. Међу њима су: *воља, двор, дева, дом, добро, друг, зло, коло, милост, смрт, хвала, хлеб*.

Коментарисање сваке појединачне лексеме одузело би доста простора, па ћемо овде покушати да дамо скицу онога што нам казује оваква фреквенцијска хијерархија појмова.

Кад је реч о називима за делове тела, лексема *нога* најчешће је присутна као симбол кретања, метонимија путовања (било да је оно физичко, било путовање „*кроз живот*”). Лексемама *брат*, одн. *браћа*, и *кћер* допуњена је породична терминологија везана за најужу породицу.¹⁵⁴ Овој групи лексема, која означава људе у најближем окружењу, може се припојити и несврстана лексема *друг*, а блиска им је и *дева*.

Фреквентније именице које означавају фауну тичу се или животиња које се појављују у баснама (*јелен, лисица, магарац*) или имају изразиту симболику, као што је то у случају *пчеле*. Као што је присуство *лава* могло да, најчешће, укаже на проблем присутности насиља у друштву, присуство лексеме *магарац* указује на главну ману која у баснама бива критикована – глупост. Док је лисица у баснама

¹⁵⁴ Простор породице омеђују учестале лексеме *двор* и *дом*.

амбивалентан лик – јер поседује и врлину сналажљивости и ману лукавости – појачано присуство фигуре јелена готово да изненађује. Пре бисмо очекивали да се у баснама појави нпр. вук или медвед, зец и др. Јелен симболизује рањивост, веома често је плен око којих се звери боре. Ипак, у његову фигуру је уграђена и лепота, али је та лепота донекле омаловажена у поређењу с утилитарношћу. У једној од басни, јелен који се жали на ружноћу својих ногу, а хвали своје рогове, губи живот управо због ових других – онда кад се њима заплете у грање, ловци га сустижу. Корисност је изнад свега и у везу с тим се може довести присуство пчеле, која је недвосмислени симбол рада и марљивости.

Лексеме које именују ентитете неживе природе допуњавају горе наведени списак. Очевидно је инсистирање на светлости (*звезда, зрак, јутро*), док је *зима* тек антитеза много присутнијем *пролећу* (однос у фреквенцији 72 : 18). Лексема *злато*, додајмо, поседује више него прозирну метонимијску вредност нечега што је вредно, сјајно или чисто. Поменули смо да је оквир у који су смештени стихови песама најчешће руралан – у везу са тим може се довести и учестало помињање лексеме *коло*, као игре раширене у народу.

Међу религијским појмовима два су синоними за Бога (*Господ, творац*), а томе ваља придодати да је именица *дух* гдегде коришћена и као део назива трећег лица Свете Тројице. Присуство лексеме *рај* објашњава се њеном метафоричном употребом, приликом које она означава лепо место или духовно блаженство. У уску везу са овим појмовима могу се довести они који носе етичке конотације: *воља, милост*, те антонимски пар поименичених придева *добро – зло* (однос у фреквенцији 21 : 20). Честа употреба имена *Сава* на својој учесталости има да захвали делимично и томе што у њу улази помен Светог Саве, првог српског просветитеља и учитеља, једнако као што се и именица *хлеб* гдекад јавља у оквирима који алудирају на Молитву Господњу. Именица *хвала* учестало се користи у контекстима који указују на потребу за исказивањем захвалности, одн. узношењем хвале, Богу. Коначно, лексема *смрт*, као и *гроб*, укључује у себе конотације пролазности и безвредности овог света, те тако и указивање на императив моралне чистоте. Ова лексема, дакако, могла се сврстати и међу категорију појмова који спадају у општи језички фонд; нисмо је сврстали тамо управо због контекста у којем се најчешће јавља. Иако је присутна у већој мери

него што би се то очекивало у поезији за децу, њена фреквенција је знатно мања у односу на антонимну лексему *живот* (однос је 46 : 22).

Коначно, кад је реч о емоцијама и душевним стањима, налазимо појмове који су умногоме контрастирани: на једној страни стоје *мир* (28), *милина* (20) и *нада* (16), на другој *беда* (22), *јад* (24) и *мука* (23). Није без значаја то што је њихова фреквенција прилично уједначена, што се види из бројки наведених у заградама. Јер, на позадини честе употребе лексема са позитивним конотацијама оцртава се незадовољство овим светом и виђење њега као несталног и несигурног – на срећу, кратког – станишта.¹⁵⁵

4.2.5. *Именице – компаративни поглед.* – Од најчешћих 105 именичких лексема у предзмајевској поезији за децу, њих 26 је међу сто најучесталијих у дечјем фреквенцијском речнику Вере Лукић – дакле, нешто мање од четвртине; 30 (29,1%) њих је међу 103 најфреквентније у *Горском вијенцу*, а 31 (29,5%) међу 101 у *Лучи микрокозма*.

Кад се упореде лексеме којих има само у првих 105 у предзмајевској поезији или само у првих сто у фреквенцијском речнику Вере Лукић, запажа се неколико битних чињеница: само у предзмајевској поезији фреквентни су религијски и етички маркирани појмови (*анђео, Бог, Господ, дух...*; *воља, добро, зло*); уз то, у њој има више фреквентних именица којима се означавају емоције и душевна стања (у речнику Лукићеве налазимо само *радост*, док се у анализираној поезији налазе и *љубав, милина, нада, срећа* и сл.). Новина у дечјем речнику је честа употреба лексема везаних за превозна средства (*аутобус, брод, воз, станица*), као и учестало коришћење назива појединих предмета (*књига, лопта, прозор, санке, сат*), а проширен је и опсег лексема којима се означавају чланови породице (*баба, бака, деда, сестра*); блиске њима су и друге лексеме којима се означавају људска бића (*девојчица, дечак, другарица, ђак*).¹⁵⁶ Именице заједничке

¹⁵⁵ Овакав став добро илуструју стихови песме „Шта је овај свет?“ Ђ. Рајковића: „Кадъ светь овай быо б’ станакъ нашъ вечитый, / Могли бы се гдишто нанъ и потужити. / Онъ е истомъ пута нашегъ преноћиште, – / Домаћу удобность ко ће ту да иште!?” БР 30.

¹⁵⁶ Занимљиво је и да се међу лексемама које проналазимо и код В. Лукић и код И. Фурлана налазе хипокористици *мама, тата*, као и именица *родитељ*, а да њих нема међу најчешћим именицама у предзмајевској поезији. Међу лексемама које припадају овој групи налазе се и: *кућа, соба, школа; град, двориште, дрво, улица; ливада, природа, шума*.

за сва три речника припадају основном речничком фонду, и то су: *брат, дан, дете, земља, мајка, отац, поље, посао, село, цвеће, човек*.¹⁵⁷

Главне разлике у односу на лексички састав Његошевих спегова могу се свести на следеће. У *Горском вијенцу* су знатно присутнија лична имена (*Бајко, Батрић, Вук, Вукота, Данило, Драшко* итд.), називи титула (*везир, владика, војвода, главар, кнез...*), битну улогу играју етници (*Млеци, Србин, Турчин, Црногорац*), као и појмови који се везују за рат и оружје (*бој, витез, јунак; пушка, сабља*); јављају се међу најфреквентнијим речима и називи појединих предмета (*вијенац, гусле, књига, писмо, чашиа*), а опсег лексема којима се исказују родбински односи и религијски појмови је понешто проширен (*баба, ђед, сват; враг, ђаво, крст, олтар, црква, чудо* и др.). Упадљива је изузетно мала присутност лексема којима би се означиле биљке и животиње (међу првих сто забележен само *соко*), а знатно је сужен опсег лексема којима се означавају ентитети неживе природе (*вода, гора, море, небо, облак, поље, сунце*). У *Лучи микрокозма* су поједине семантичке групе доста сужене: од назива за делове тела у првих сто именица налазимо само неколико (*лик, лице, око, рука, ум*), појмови који означавају чланове породице и родбинске односе сведени су само на два (*отац, син*), док оних којима се именују биљке и животиње уопште нема. Слично језику *Горског вијенца*, присутни су називи за поједине предмете (*круна, ланац, престол, стријела...*) и титуле (*војвода, цар*), те појмови који се везују за ратовање (*воинство, војска, полк*), али за разлику од њега знатно је шири круг лексема којима се означавају религиозни, одн. митолошки и филозофски појмови (*ад, Адам, ангел, архангел, вишињи, створитељ, тартар, творац* итд.). Већ се и у наведеном могла уочити главна разлика *Луче* у односу и на *Горски вијенац* и на језик предзмајевске поезије за децу – знатна учесталост поетизама (*луча, плам, сфера, шар*) и црквенословенизама (*величество, воздух, жертва, паденије*).

¹⁵⁷ У односу на фреквенцијски речник именица у књижевним делима за децу школског узраста (уп. Томић 2013), вокабулар предзмајевске поезије се разликује у следећем. Унутар предзмајевске поезије значајно место заузимају религијски појмови – њих у наведеном фреквенцијском речнику именица нема. Такође, међу фреквентнијим речима тамо нема ни назива за делове тела. Значајније место, међутим, заузимају поједини предмети (*кавез, писмо, прозор, слика*), појмови везани за школско окружење (*распоред, учитељ*) и лична имена јунака, при чему од четири најфреквентнија три хипокористична (*Жућо, Јоца, Марко, Тошо*).

4.2.6. *Придеви и прилози*. – Међу педесет и четири најчешћа придева у нашем корпусу, чак њих 49 спада у категорију описних. Присвојни и градивни придеви су ретки (бележимо међу најфреквентнијима само: *божји*, *српски*; *златан*), а месних и временских нема међу најчесталијим лексемама ове морфолошке врсте. Разлоге за употребу придева *божји* и *српски* највероватније треба видети у надахнутости песника религијом и нацијом; придев *златан*, с друге стране, поседује очигледан метафорички потенцијал. Физички изглед најчешће дочаравају придеви *ведар*, *леп*, *красан*, *мали*, *мален*, *велик*, *светао*, *сјајан*, *чист*, а у посебну групу придева могу се груписати они коју означавају боју – *бео*, *зелен*, *плав*, *црн*, *шарен*. Лако се да запазити превласт придева који носе позитивне конотације, при чему је симптоматична употреба придева *мали*. Наиме, то је најкоришћенији описни придев у нашем корпусу и веома је вероватно да има везе са прилагођавањем рецепијенту. То показује и чињеница да се у *Дечјем фреквенцијском речнику* налази на високом трећем месту међу употребљеним придевима, а да у текстовима који су намењени одраслима – у овом случају *Горском вијенцу* и *Лучи микрокозма* – заузима тек 24. одн. 46. место по учесталости. Није тешко прозрети зашто су баш поменуте лексеме које означавају боју овде међу најчесталијима: *бео* и *црн* због своје способности да образују наглашени контраст (при чему се придев *бео* веома често користи као стални епитет, под утицајем народне традиције); *зелен*, *плав* и *шарен* су најчешће ту да дочарају зеленило топоса попут ливаде, поља или брега, плаветнило неба или мноштво боја које буја у пролеће. Најфреквентнији придеви који означавају осећања су *блажен*, *јадан*, *љут* и *срећан*, а врлине и мане *благ*, *весео*, *добар*, *драг*, *мио*, *мудар*, *нежан*, односно *грешан* и *зао*. Док су осећања љутине и среће овде очекивана, будући да спадају у основни фонд људских емоција, донекле изненађује честа употреба лексема *блажен* и *јадан*. На фреквенцију лексеме *блажен* свакако је утицала религиозна инспирација (Ј. Сундечић је употребљава десет пута у једној истој песми – та песма је парафраза „Блаженстава”, која се поју на Литургији; уп. ЈСд 21–22); лексема *јадан* је овде често један од придева којима се исказује стање несреће, тј. она се појављује као антоним придеву *срећан*. Списак најчешћих лексема које означавају поседовање одређене врлине или мане готово да указује на један експлицитније исказан етички кодекс у овим

песмама. Међу придеве који означавају особине сврставају се и: *јак, клет, млад, млађан, нов, силан, славан, стар*. На крају, треба рећи да тек незнатан број придева дочарава акустички (*тих*), густативни (*сладак*) или тактилни утисак (*врео, сув*, а можда би се овде најпре могли сврстати и *лак*, тј. *тежак*).¹⁵⁸

Прилога који имају фреквенцију вишу од 10 у нашем корпусу је тачно 49. Међу најфреквентнијима налази се свих шест упитних (*кад, где*, одн. *куд, како, колико, зашто*), што посредно може да говори о учесталој употреби питања – било да је реч о оним реторичким, било да је реч о питањима која су део дијалога унутар песама. Такође, посебно се могу груписати деиктички прилози, којих није мало: *овако, тако; онда, тад; амо, овде, тамо, ту*. Међу начинским прилозима, којих је и највише, нема оних који би носили негативне конотације (осим, у одређеном контексту, *брзо* и *лако*): *брзо, весело, дивно, добро, здраво, лако, лепо, право, радо, тихо*. Код временских су чести они који исказују да се радња врши у садашњости или у време блиско садашњости: *данас, одмах, сад, скоро*. Међу меснима се уочавају антонимски парови *горе – доле, близу – далеко*, као и код количинских *мало – много* (близак прилогу *много* је *доста*, а често се користи и њихов компаратив *више*). За исказивање узрока међу прилозима је најчешће задужена лексема *зато*, а занимљиво је да је фреквентан и одређен број прилога који исказују – учесталост. Ту је један од чешћих прилог *увек*, а придружују му се синонимни *вазда, свагда* и *свеђ*, одн. антоним *никад*. Осим поменутих, међу најфреквентнијим прилозима су и: *већ, рано* и *свуд, још* и *јоште, опет* и *често*.

4.2.7. *Придеви и прилози – компаративни поглед*. – Упоредивање придева, као ни било које друге врсте речи не даје простора за интерпретацију колико је то случај кад је реч о фреквенцији именица – отуда овде само неколико напомена.

И у речницима Његошевих спева и у речнику В. Лукић налазе се поједини придеви који су чести у предзмајевској поезији, а то су: *бео, велик, диван, мали, нов, тежак, црн*. Ни у једном од ових речника, међутим, нема у првих сто придева ових који следе: *благ, ведар, врео, грешан, златан, јадан, јасан, клет, красан, лак, мален, мио, млађан, нежан, славан, сув, чист* и *шарен*.

¹⁵⁸ Један део придева, наравно, остаје несврстан или се уз нешто већи напор може сврстати у неку од наведених категорија: *вечан, диван, жив, прави, пун, цео*.

У дечјем фреквенцијском речнику значајније место не заузимају поменути присвојни придеви (*божји, српски*), али ни: *блажен, вечан, жив, зао, мудар, прави, светао, силан, сјајан, сладак*. Исте врсте придева остаће на маргинама дечјег фреквенцијског речника. У њему ће се појавити један присвојни (*школски*), један градивни (*снежан*), месни (*оближњи*) и неколико временских придева (*зимски, јесењи, летњи, пролећни*). Међу описнима појавиће се неколицина нових који исказују физичке особине (*висок, дубок, дуг, кратак*), боју (*жут, црвен*), осећања (*радостан, сам, тужан*) или тактилни утисак (*топао, хладан*)

Главна разлика језика *Горског вијенца* у односу и на предзмајевску поезију и на дечји речник у погледу фреквенције придева јесте учесталост оних који припадају присвојним. У Његошевом спеву међу првих педесет придева налазимо такве као што су *Батрићев, братски, јуначки, људски, свечев, турски, црногорски*, а блиски по фреквенцији су и *праћедовски* одн. *свештени*. Такође, међу придевима ће се овде наћи и неки тешко замисливи у дечјем говору или у говору намењеном деци, попут: *луд* и *мртав*, односно *крвав*. У Његошевом спеву се, занимљиво, неће наћи фреквентнији придеви који означавају неку другу боју осим беле и црне (изостаће *зелен, плав, шарен*). На крају, премда у *Лучи*, чак и више него у предзмајевској дечјој поезији, нема међу најучесталијим придевима оних који би били градивни, месни или временски, а присвојних је тек неколицина (*људски, Сатанин*), тешко да би се могао замислити различитији скуп фреквентних придевских лексема. Јер, ту се међу често коришћеним описним придевима налазе *плачеван* и *погубан*, али и *бесмртан*, одн. *бесамртан, божествен, вјечан* одн. *вјечит, горд, земан, зефирни, превјечан, свемогућ, смртан* и други. Сви они указују на повишени стилски регистар у којем су испевани ови стихови, а који остаје далеко ван хоризонта очекивања младог читаоца.

Двадесет и два прилога (44,9%) који имају фреквенцију већу од 10 у нашем корпусу налази се и у дечјем фреквенцијском речнику међу првих педесет. Кад се упореде првих педесет прилога у нашем и у дечјем фреквенцијском речнику, долази се до податка да се 22 прилога (44%) налази и у једном и у другом. У дечјем речнику нижу фреквенцију имају *дивно, здраво, лако, лепо, право, радо, рано, тихо*, а већу *високо, дуго, заједно, једва, одједном, убрзо*; у њему се ретко појављује прилог *још*, али се зато јављају временски прилози попут *затим, касно*,

најзад или антонимског пара *ујутро – увече*; изостају *амо, горе, далеко, доле, овде*, а постају учесталији *напоље, негде, нигде, преко*; *више* и *много* уступају место прилозима *веома* и *врло*, а у односу на предзмајевску поезију мању фреквенцију имају *вазда, свагда, свеђ, често* (с разлогом се може сумњати да се архаични *вазда* и *свеђ* ни не јављају), а знатнију употребу добијају *поново* и *стално*.¹⁵⁹

4.2.8. *Глаголи*. – Глагола који у нашем корпусу имају фреквенцију изнад 10 је тачно 97. Најфреквентнији су, разуме се, помоћни глаголи *јесам, бити, хтети*; у првих педесет најчешћих лексема придружују им се *дати, имати, видети, знати*, а у првих сто модално *моћи*, те *гледати, доћи, пасти*. Није чудно што се међу њима налазе два синонима који се тичу актуализације чула вида, будући да она метафорично значи и спознају (отуд су оба ова глагола блиска глаголу *знати*). Глаголе није лако семантички груписати, али је јасно да можда и најмасовнију групу образују глаголи говорења: *беседити, велити, викати, говорити (се), зборити (се), звати (се), казати (се), молити (се), певати, питати, појати, рећи, хвалити (се)* (треба ли њима придодати и, исто тако фреквентно – *ћутати?*). Такође, није мали број глагола кретања попут *бежати, гонити, ићи, летети, полетети, поћи, отићи, ходити*, а присутно је и неколико оних који су везани за осећања *бојати се, волети, мучити се, веселити (се), желети, радовати се, тужити (се)*. Коначно, лако је издвојити модалне и фазне глаголе (*требати, морати, смети, почети, престати*).

4.2.9. *Глаголи – компаративни поглед*. – Од поменутих 97 глагола, међу првих сто у дечјем речнику је 52 (53,6%). Међу првих 50 глагола налазимо тек њих једанаест који нису у првих сто у дечјем фреквенцијском речнику, а то су *дизати (се)* и његов видски пар *дићи (се), љубити, молити (се), родити (се), сијати (се), стојати, чинити (се)*, као и понешто архаични *велити, зборити, појати*. Главна размимоилажења очитују се испод ове црте – од преосталих 47 глагола честих у предзмајевској поезији, 34 се неће наћи међу најчешћим уДФР, при чему није лако уочити разлоге њиховог изостанка – макар не оне који би се

¹⁵⁹ У *Горском вијенцу* тек 18 прилошких лексема има фреквенцију 10 и више, а у *Лучи микроkozма* само њих 3. Стога се тешко могу изводити ма какви релевантни компаративни закључци у вези са њиховом фреквенцијом.

тицали значења речи. У децјем речнику ће се у првих сто појавити, на другој страни, глаголи кретања попут *вратити (се)*, *долазити*, *изаћи*, *јурити (се)*, *пролазити*, *путовати*, *стићи*, *трчати*, *ући*, говорења попут *испричати*, *одговорити*, *причати*, *упитати*, осећања попут *обрадовати (се)*; такође, појавиће се и глаголи који се везују за игре на снегу – *грудвати (се)*, *санкати се* – што је, вероватно, условљено и задатим темама на писменим задацима.¹⁶⁰

4.2.10. *Ономастичке лексеме*. – Као што се дало видети из прегледа најчешћих именица, у првих сто лексема ушла је само једна властита – *Христ*. Међу првих педесет именичких лексема нашле су се две – *Вида* и *Коларић* – а међу првих сто нашло се и властито име *Сава*. Већ ова четири имена дају скицу за закључке о најфреквентијим властитим именима: део њих имаће религијско, хришћанско одн. библијско порекло (попут *Христ* и *(Свети) Сава*), део ће се односити на имена углавном децјих ликова унутар песама, а део ће бити везан за народну традицију, претежно везану за рурално окружење (*Коларић* Ј. Грчића).

У комплетан ономастички слој ушла су:

имена деце: Велимире ЈСд 15, Вида ЈСб 4, Видица ЈСб 4, Видосава ЈСб 140, Даринка МПЗ 107, Душане ЈСд 50, Г 170, Душко Г 170, Жарко ЈСб 1, Јовану Г 82, Јовици Г 82, Јоца ВМЈ 34, Круносавом ЈСб 141, Лђпосавом ЈСб 141, Љубосавом ЈСб 141, Миливоје ВМЈ 117, Милосавом ЈСб 141, Милче ЈГ 185, Миодраг Г 170, Перо МПШ 20, Радивој ЈСб 275, Радо ПД 43, Смиљка МПЗ 107, Стева МПЗ 17, Стеван Г 170;¹⁶¹

имена измишљених ликова: Абдулкари ЂР 16, Блажњ ЂР 40, Гойко ЂР 41, Живане ЂР 41, Јаня ЂР 35, Єла ЂР 35, Кеџ ЂР 41, Коста ЂР 41, Лука ЂР 37, ПД 43, Лютица ЂР 36, Миљо ЂР 10, Насти ЈГ 192, Пав'о ЂР 39, Петко ЂР 36, Пишта ЂР 35, Сава ЂР 38, Суљо ЂР 18;

¹⁶⁰ У речнику *Горског вијенца* налази се тек 50 глагола који имају фреквенцију 10 и више, а у *Лучи микрокозма* таквих глагола је тек 11, па се нека прецизнија и детаљнија поређења тешко могу извршити.

¹⁶¹ Занимљив податак за упоређивање на овој равни даје П. Ивић (1998: 158): „На земљишту Хабзбуршке монархије, па донекле и у динарским крајевима, код Срба су у XVIII веку преовладала хришћанска имена, библијска или светачка (*Атанасије, Аврам, Алексије, Григорије, Димитрије, Захарија, Јован, Лука, Мојсеј, Никола, Павле, Петар, Сава* итд.). [...] Ипак, у већем делу данашње Србије сачувана је стара традиција. Словенска имена као *Вељко, Вук, Вуле, Милан, Милисав, Милован, Милоје, Милош* остала су сасвим обична.”

имена историјских личности: Александра ПД 61 (царица која се преобраћа у хришћанство), Диоклецијана ПД 54, Нерона ПД 54, Плутархъ ЂР 17, Трајана ПД 54; Ђан Беллини ЈСб 142, Езопъ ЈН 91, Палме ЈСб 143, Рафаела ЈСб 142, Тицијана ЈСб 142, Хердера ЂР 11;

имена светаца: Дмитре ПД 18, Ђурађ ПД 53, Ђурђе ПД 55, Лазар МПШ 11, Николај ПД 15, Параскеви ПД 21, Сави ЈСд 34, Саввъ БП 27, Сава ВМЈ 117, Стефану ПД 18, ПД 20, Урошу ПД 19;

имена пореклом из Библије: Адамъ ЈСд 91, БП 12, Гавријлу ЈСб 145, Ево БП 14, Емануила БП 6, Ирѡдъ БП 16, Исѡсъ БП 12, Исус ПД 48, Јосифе БП 16, Јосиф ПД 11, Јуда ПД 11, Лазара ПД 9, Марио ЈСд 26, Мариама ЈСд 32, Моѡсей БП 5, Нестора ПД 18, Никодимом ПД 11;

имена пореклом из словенске и грчке митологије: Перунъ ЈСд 89, Перуне ЂР 33; Аполону ПД 60;¹⁶²

имена географских појмова: Вавилонъ ЂР 16, Витлеѡмъ ЈСд 29, Виѡлеѡмъ БП 9, Ерусалимъ БП 19, Мира (град Мир) ПД 66, Нови Сад ЈСб 156, Сомбору МПЗ 107, Тителу ЂР 35 (ојконими); Аѡна БП 27, Сиѡне БП 11, Фрушке горе ЈСб 156, Врушкој ЈГ 199 (ороними); Дунавъ ЂР 40, Јордану ПД 8, Сава МПШ 14, Убавац ЈСб 149 (хидроними); Егѡптъ БП 16, Италији ЈСб 142, Србији БР 23, Србѡе БП 28 (хороними);

презимена: Краљевића МПШ 11, Штиљановићу ПД 20; Радонићу ЈСб 147, Светићу ЈСб 141, Оштроноктићъ ЂР 37.¹⁶³

У ономастичком слоју најчешћа су имена деце. Међу њима, очекивано, један део чине хипокористици (попут *Видица*, *Јовица*, *Јоца*, *Милче*, *Стева*). Кад је реч о именима измишљених ликова, очевидно је да су она најчешћа код Ђ. Рајковића. Овај писац, наиме, у *Надписима*, у којима се налази највећи део ових имена, даје концизне а духовите портрете људи, при чему је њихово име често додатно мотивисано смислом поетске цртице или жељом за римом: кнез који је *љут* судио зове се *Љутица*, *покојни* крадљивац носи име *Живан*, адвокат коме због грехова Бог можда *неће примити руку* презива се *Оштроноктић*, лекар после

¹⁶² Присутан је и назив за подземни свет /Хад/, али се он по правилу пише без иницијалног /х/ и малим почетним словом. Уп. адъ ЈСд 32, ада БП 12.

¹⁶³ Постоје, разуме се, и имена која не потпадају ни у једну од ових категорија, попут имена манастира, који бележимо код Ј. Суботића (Раваницу ЈСб 149), али и: Баянъ ЂР 39, Лија ПД 18, Есеа БП 14, Сврмиѡ БП 28.

кога није више нужно звати неког другог зове се Блаж; тврдица носи име Јања; једна јунакиња носи име Јела вероватно само стога да би се остварила рима са „зуба бела”, а један јунак име Кеџ да би се остварила рима са „зеџ”.

Одређени број имена указује на присутност религијског подтекста у песмама за децу које припадају овом периоду. Највише их је, очекивано, у *Божјићним песмама* (8), а јављају се код П. Деспотовића (7), Ј. Сундечића (2) и Ј. Суботића (1). Најчешће се појављују Исус и Ирод (7), затим Адам (6) и Марија (5), те Јосиф (3) и (архангел) Гаврило (2). Остала имена се појављују по једанпут. Ваља приметити како поменута имена евоцирају повлашћена места у Библији и хришћанском предању: легенду о постању и прародитељски грех који побеђује Христова жртва; земаљску породицу Богочовека, његово рођење и Иродово убијање младенца; Јудино име подсећа на издајство Христа, а име јеретика Нестора призива у свест издајство хришћанског учења.

Посебну групу чине имена светаца, међу којима се налази и Параскева (Србима вероватно посебно блиска стога што су једно време њене мошти лежале у Београду). Од имена која се везују за митологију појављује се само име Перуна, врховног словенског бога, односно Аполона, бога светлости у грчкој митологији. Код Ј. Сундечића се Перун појављује као синоним за једног бога, који влада свиме, а код Ђ. Рајковића је име смештено у моралистички контекст циклуса *Искрице*.¹⁶⁴ П. Деспотовић Аполона узима као прототип паганског божанства, које стоји насупрот оданости хришћанској вери.¹⁶⁵

Историјске личности се мањим делом везују за уметност. Имена ренесансних италијанских сликара налазимо код Ј. Суботића као оне који се узимају за савршенство лепоте; на другој страни стоји име које је синоним за један књижевни жанр, а јавља се код Љ. Ненадовића унутар једне од његових стихованих басни; Ђ. Рајковић помиње име филозофа Хердера, чије је дело обележила епоха просветитељства. Приликом смештања у контекст одређених историјских збивања, П. Деспотовић употребљава имена римских владара

¹⁶⁴ Песма која носи назив „Побожна желя” гласи овако: „Да, Перуне! на престолу т’ / Само еданъ тренуть броимъ, / Главу судца подмитљивоъ / Гађао бы громомъ моимъ.” БР 53.

¹⁶⁵ Римски владар Диоклецијан наговара Светог Ђурђа да се поклони идолу и тако одрекне Христа: „Аполону подај славе / – Што га људске руке праве, – / Аполону Богу моме, / Поклони се кано своме!” ПД 60.

(Диоклецијана и Нерона). У његовим и Шапчаниновим песмама појавиће се и две српске, скоро митске фигуре – Марко Краљевић и Стефан Штиљановић.

Географски појмови најчешће носе библијски одн. хришћански подтекст (*Вавилон, Витлејем, Јерусалим; река Јордан; Атон, Сион; Египат* (у вези са Јосифовим бекством пред Иродом)) или се односе на оне појмове која се налазе у Србији (*Нови Сад, Сомбор; Фрушка гора; Дунав, Сава*).

4.3. Закључна разматрања

Кад је реч о славенизмима, речима страног порекла, и дијалекатски обојеној лексици анализа ексцерпираних грађе указује на следеће закључке.

1. Посведочен је велики број славенизама. Највише их је код З. Орфелина и у *Божјићним песмама*, али их има у већем броју и код Ј. Сундечића, П. Деспотовића, нешто мање код Ј. Суботића, Љ. Ненадовића и М. Шапчанина. У осталим рукописима посведочени су тек маргинално. Ипак, ваља рећи да их бележимо и у текстовима са руба нашег корпуса – у песмама из часописа *Голуб* и у стиховима В. М. Јовановића.

2. Конкуренција црквенословенских, рускословенских, српкословенских и облика из народног језика присутна је унутар корпуса (*ангел : анђел : анђео; свјашченик : свећеник : свештеник* итд.). Обично је реч о облицима који су у употреби код аутора наведених у претходној тачки.

3. Међу речима страног порекла највише је оријентализама. Њих има у већини рукописа, а најређи су у *Божјићним песмама*. У тој збирци, међутим, бележимо интернационализме грчког и латинског порекла, а њих ће у већој мери бити још и у рукописима Ј. Сундечића, Ђ. Рајковића и П. Деспотовића. Међу позајмљеницама знатно мање се јављају германизми, романизми и хунгаризми, а речи хебрејског и арапског порекла потврђене су само у по једном примеру.

4. Дијалекатска лексика није много заступљена у песничким творевинама за децу у проучаваном периоду. Највише је оних које су везане за „војводство” (поједине лексеме се говоре „особито по варошима”), нешто их је мање које су типичне за Дубровник и црногорско подручје, те Срем и Боку Которску, док се остале појављују тек по изузетку. Дијалектизми су посведочени у највећој мери

код Ђ. Рајковића, Ј. Сундечића и П. Деспотовића, нешто мање код Ј. Суботића, М. П. Шапчанина и Љ. Ненадовића, док се код осталих они јављају ретко. Јасно је да број дијалектизама кореспондира са бројем и дужином песама које су ушле у наш корпус. Занимљиво је притом да се један аутор не везује за дијалекатску лексику из само једног одређеног подручја, већ да се у његовом изразу напоредо јављају лексема које припадају различитим географским ареалима.

Фреквенцију лексема смо детаљније коментарисали на претходним страницама, па овде дајемо само најзначајније закључке.

1. Најчешће употребљене именице оцртавају тематски простор унутар којег се креће поезија за децу предзмајевског периода. Међу њих сврставамо оне које означавају: а) делове тела, б) породицу и родбинске односе, в) биљке и животиње, г) неживу природу, д) религијски маркиране појмове, ђ) емоције и душевна стања, е) властита имена.

1а. Компаративни поглед на *Дечји фреквенцијски речник* и фреквенцију именица у проматраним делима казује како су у предзмајевској поезији знатно чешћи религијски и етички маркирани појмови (*анђео, Бог, Господ, дух...; воља, добро, зло*); уз то, у њој има више фреквентних именица којима се означавају емоције и душевна стања (у речнику В. Лукић налазимо само *радост*, док се у анализираној поезији налазе и *љубав, милина, нада, срећа* и сл.). У дечјем речнику фреквентнија је употреба лексема везаних за превозна средства, као и учестало коришћење назива појединих предмета, а проширен је и опсег лексема којима се означавају чланови породице (*баба, бака, деда, сестра*); блиске њима су и друге лексема којима се означавају људска бића (*девојчица, дечак, другарица, ђак*).

1б. Упоредбе лексичког састава *Горског вијенца* и предзмајевске поезије за децу показао је да су у дечјој поезији присутније лексема којима би се означиле биљке и животиње (у *Вијенцу* међу првих сто забележен само *соко*), као и оне којима се означавају ентитети неживе природе (*вода, гора, море, небо, облак, поље, сунце*); у односу на речник *Луче микрокозма* речник поезије за децу већи значај придаје називима за делове тела, именицама које означавају родбинске и породичне односе, као и називима биљака и животиња.

1в. У *Горском вијенцу* су знатно присутнија лична имена (*Бајко, Батрић, Вук* итд.), називи титула (*везир, владика, војвода*), у њему битну улогу играју

етници (*Млеци, Србин, Турчин, Црногорац*), као и појмови који се везују за рат и оружје (*бој, витез, сабља*); јављају се међу најфреквентнијим речима и називи појединих предмета (*вијенац, гусле, књига*), а опсег лексема којима се исказују родбински односи и религијски појмови је понешто проширен (*баба, ђед, сват; враг, ђаво, крст, олтар, црква, чудо* и др.). *Луча микрокозма*, такође, баштини више назива за поједине предмете (*круна, ланац, престол, стријела...*) и титуле (*војвода, цар*), као и појмове који се везују за ратовање (*воинство, војска, полк*). У њој је посебно место додељено кругу лексема којима се означавају религиозни, одн. митолошки и филозофски појмови (*ад, Адам, ангел, архангел, вишињи* итд.). Главна диференцијална црта *Луче* у погледу лексике, а у односу на *Горски вијенац* и на језик предзмајевске поезије за децу, јесте знатна фреквенција поетизама (*луча, плам, сфера*) и црквенословенизама (*величество, воздух, паденије* и сл.).

2. У поезији за децу најзаступљенији су описни придеви, присвојни и градивни знатно су скрајнути, док месних и временских нема међу најучесталијим лексемама ове морфолошке врсте.

2а. Придеви најчешће дочаравају физички изглед, боју, осећања или духовне особине. Незнатан је број оних који дочаравају акустички (*тих*), густативни (*сладак*) или тактилни утисак (*врео, сув*).

2б. Лако се да запазити превласт придева који носе позитивне конотације, при чему нарочито место заузима придев *мали* – он је убедљиво најкоришћенији описни придев у нашем корпусу и веома је вероватно да има везе са прилагођавањем реципијенту. На то упућује његова веома честа употреба у говору деце (посведочена у *Дечјем фреквенцијском речнику*), као и не тако снажна присутност у Његошевим спевовима (који су намењени одраслом читаоцу).

3. Међу највише употребљаваним прилозима посебну групу образују упитни и деиктички.

3а. Највише је начинских прилога и они углавном носе позитивне конотације (*брзо, весело, дивно* итд.). Међу временским чести су они који казују да се радња означена глаголом врши у садашњости или у време блиско садашњости. Занимљиво је да најфреквентнији прилози образују антонимске парове: месни *горе – доле, близу – далеко*; количински *мало – много*; прилози за учесталост *увек (и вазда, свагда, свеђ) – никад*.

3б. За разлику од речника деце, у предзмајевској поезији чести су присвојни придеви *божји* и *српски*, који указују на религиозну инспирацију и романтичарско надахнуће нацијом.

3в. У *Горском вијенцу* се, интересантно, неће наћи фреквентнији придеви који означавају неку другу боју осим беле и црне (изостаће *зелен, плав, шарен*, итекако присутни у предзмајевској поезији).

3г. Фреквентни присвојни придеви су знатно присутнији у језику *Горског вијенца* у односу и на предзмајевску поезију и на дечји речник. Такође, међу придевима ће се овде наћи и неки тешко замисливи у дечјем говору или у говору намењеном деци (попут: *луд* и *мртав*, односно *крвав*). Различитост стилског репертоара стихова у *Лучи микроkozма* у односу на дечју поезију видна је већ на први поглед услед присуства црквенословенизама и поетизама: *бесмртан* (одн. *бесамртан*), *божествен*, *земан*, *зефирни*, *превјечан*, *свемогућ* итд.

4. Најчешћа властита имена у овој поезији углавном: а) упућују на религиозни подтекст, б) означавају дечје ликове у песмама, в) имају функцију историјске реминисценције.

4а. Имена која су носиоци религијског подтекста највише има у *Божјићним песмама*, а јављају се код П. Деспотовића, Ј. Сундечића и Ј. Суботића. Коришћена имена евоцирају повлашћена места у Библији и хришћанском предању (нпр. легенду о постању и прародитељски грех који побеђује Христова жртва, земаљску породицу Богочовека, његово рођење и Иродово убијање младенца итд.). Овим именима се придружују имена светаца, а сасвим спорадично поменути су словенски бог Перун и грчки Аполон.

4б. Имена историјских личности мањим се делом везују за уметност (Хердер код Ђ. Рајковића, италијански ренесансни сликари код Ј. Суботића, Езоп код Љ. Ненадовића). П. Деспотовић приликом смештања у контекст одређених историјских збивања користи имена римских владара, а у његовим и Шапчаниновим песмама појавиће се и две српске фигуре – Марко Краљевић и Стефан Штиљановић.

4в. Географски појмови најчешће носе библијски одн. хришћански подтекст (*Вавилон, Витлејем, Јордан*) или се односе на оне ентитете који се налазе у Србији (*Нови Сад, Сомбор; Фрушка гора; Дунав, Сава*).

У начелу, на лексичком нивоу већ су приметне одређене црте које експлицитније указују на прилагођеност текста имплицитном читаоцу (примера ради, присуство деминутивних и хипокористичних лексема, присуство придева који носе позитивне конотације, тематски простор који оцртавају најфреквентније лексеме). Ипак, прилагођавање није доследно спроведено, на шта указују присуство апстрактних именица, лексема страног порекла, лексема које припадају тематском кругу историјских реминисценција, религијских појмова итд.

Ако се одавде баци поглед на оне сегменте лексике које можемо поредити са налазима о лексици у Змајевом песништву за децу и поезији за децу која је уследила након њега, могуће је извести неколико закључака. Присуство лексема страног порекла у поезији за децу је, чини се, константно, при чему је, наравно, утицај страних језика условљен језичко-историјским приликама. Дијалектизми несумњиво чине део лексичког слоја и у предзмајевској и у Змајевој поезији за децу. Изостају, међутим, у предзмајевском песништву жаргонизми и неологизми (стога они у нашем раду нису ни обрађени у засебном одељку). Жаргонизми ће се код Змаја јавити тек маргинално, неологизми ће чинити значајан аспект његове лексике, а и једна и друга група лексема постаће готово незаобилазан део лексичког репертоара песме за децу са Вучовим поемама, збиркама Д. Радовића и савременог песничког стваралаштва намењеног деци. У погледу употребе ономастичких лексема такође је приметна разлика. Док ће се у предзмајевској поезији имена деце – којих има, али у прилично ограниченом броју – утопити међу библијска имена и имена светаца, у Змајевом песништву она ће, заједно са занимљивим именима животиња, постати важно средство у приснијем сликању детињства. Слично томе, кад (сасвим ретко) користе патрониме, предзмајевски песници упошљавају презиме народног јунака или неко измишљено али прилично неутрално; кад користе топониме, обично ће узети име библијског места или града из непосредног окружења. Змај ће пак у коришћењу патронима и именā местā видети простор за језичку креативност и почети са измишљањем презимена која умногоме дочаравају карактер именованог лика, као и са стварањем сугестивних шалјивих топонима. Креативност именовања ликова и места постаће касније једна од значајних одлика песама за децу.

Тематски простор дечје песме предзмајевског периода у великој је мери ограничен на породицу и школу, флорални и фаунални свет. Кад је реч о „шкакљивим” темама, оне ће се њих дотаћи – смрти мало, телесности још мање, а љубави (која не би била љубав за дете / родитеља, отаџбину или Бога) скоро никако. На самом крају, ако бисмо хтели да применимо и ту класификацију, већи део ових песама могао би се сврстати међу дескриптивне, родољубиве или религиозне. У тематско-мотивском погледу, дакле, предзмајевска песма за децу доста је слична Змајевој, а каснија модернизација тематског простора дечје песме значиће у великој мери маргинализовање религиозних тема, те иновације у наведним оквирима или постепени излазак из њих.

5. СИНТАКСА

Као и на равни лексице, током 18. века језик српских писаца кретао се, под утицајем просвећености, од не сасвим усвојене рускословенске норме ка све већем утицају говорног, живог језика. У контексту синтаксичког обликовања написаног, једна од најособенијих црта на коју је снажно утицало присуство рускословенског идиома јесте тзв. барокна реченица, а која је постојала и у делима што припадају касној српкословенској фази (*Хронике* Ђорђа Бранковића обично се узимају као прототип текста ове фазе).¹⁶⁶ До рускословенског оваква реченица је стигла посредством пољског барока, а у пољском језику она се објашњава продором латинско-немачке реченице.¹⁶⁷ Она је опстала унутар славеносрпског идиома, који није могао да се задовољи синтаксом говорног народног језика, а поједине црте овог типа реченице присутне су и у Вуковим списима. Најистакнутије одлике ове реченице су њена дужина, која је, између осталог, омогућена снажним присуством партиципа (као веома важних кондензатора исказа) и већег броја хипотаксичких конструкција које се ослањају на једну, главну реченицу; одлика барокне синтаксе је, такође, финални положај предиката и инфинитива, који, онда, одређује и антепозицију објекта, одн. прилошких одредби. У њене карактеристике убрајају се, на синтагматској равни, инвертован (постпонован) конгруентни атрибут, антепозиција посесивног генитива, и склоност ка „дистантном распореду чланова” синтагме (Кречмер 2002: 13), а такав, дистантни распоред, који подрива „природну линеаризацију конституената”, остварује се „уметањем комплементарних синтагми или конструкција између тих конституената као у оквир” (Суботић 2007: 247); слично важи и за копулативни предикат – веома често је између копуле и предикатива „уметнута нека (дужа) предлошко-падешка или прилошка синтагма што је такође

¹⁶⁶ Тако се у језику *Хроника* мешају српкословенске и рускословенске језичке особине. Детаљније о томе у: Кречмер 2002.

¹⁶⁷ „Барокна одећа”, казује Толстој (2004: 28), у Москву је дошла из југозападне Русије, „где је продрла заједно с латинским образовањем и носила у себи црту италијанског и шпанског *agudeza* (цветног барока) који је сменио ренесансу”. Тамо се, међутим, није показала као нешто ново и друкчије од „плетенија словес”, које је у њу доспело кроз други јужнословенски утицај.

својеврсно опкорачење” (Суботић 2007: 246).¹⁶⁸ Узвичне реченице, заједно са вокативима и узвицима, „део су барокних реченичних украса” (Суботић 2007: 249). Током 19. века, под утицајем Вукове реформе, писци ће се углавном фокусирати на усмену народну синтаксу, а то ће подразумевати редукцију у домену оних форми које се не могу чути у живом говору или наћи у фолклорним остварењима – стога ће управо овде у великој мери страдати многобројне инверзије, партиципске конструкције и хипотакса.¹⁶⁹ Реченица ће своје обогаћење и комплекснију структуру поново добити са „београдским стилем”, из нешто друкчијих побуда него што је то било у предвуковском периоду.

Процес разумевања реченице сложена је мисаона активност, а значењска прозирност исказа зависи од мноштва чинилаца. У поезији за децу она је несумњиво битна услед психоинтелектуалних способности реципијента. Стога је овде неопходно запитати се: шта тој семантичкој прозирности доприноси, а шта отежава дешифровање значења реченице?¹⁷⁰

У *Српској синтакси* (Симић/Јовановић 2002) актуализација је дефинисана као свођење десигната на денотат у процесу презентације. Актуализација предикатом један је од најбитнијих фактора поменуте значењске прозирности и

¹⁶⁸ Херта Куна (1970: 164) у студији о језику Доситеја Обрадовића указује управо на неке од поменутих карактеристика: „опћа реченична интенција код Доситеја је таква да форсира глагол на крају”, каже ауторка, али и додаје да се код Доситеја глагол на крају „не ограничава само на зависне реченице, него је исти ред често и у независној реченици”. Првобитни импулс је, тврди Х. Куна, могао доћи из рускословенског, а свакако је подржан немачком лектиром. Ауторка ће уз наведено потврдити налазе Ј. Сучевића да „Доситеј често читавим низом ријечи одваја придјев, па и приједлог од његове именице” (Куна 1970: 166), те показати како код Доситеја није ретка ни инверзија атрибута унутар именичке синтагме.

¹⁶⁹ Тако ће бити макар у начелу. Ипак, инверзија конгруентног атрибута ће остати фреквентна језичка црта у Вуковом језику (Маретић 1963: 457), али ће то писање бити везано уз превод *Новог завета*; разлике у односу на уобичајени редослед реченичних конституената констатоване су код Б. Радичевића, при чему је одступање „мање изазвано потребом њиховог истицања на доминантним местима стиха или групе стихова, а више захтевом метра” (Илић 1964: 207). На истом месту у литератури могу се наћи и прилично чести примери интерполације синтаксичких конституената у Радичевићевом песништву.

¹⁷⁰ Кад је реч о књижевној критици, она се по нашим сазнањима у тумачењу језичких одлика књижевности за децу ретко прецизније бавила синтаксичким обликовањем текста. Неке од назнака у том смислу покушава да да Воја Марјановић (2000: 91): „обично су то прсте или проширене реченице (формулисане у спрези субјекта и предикат) или проширеним реченицама (без уметака – парентеза) које неће замарати читаочева пажњу” и, на истом месту, „реченица у књижевном тексту треба да буде такође блиска дечјем умном поимању: упитне, узвичне, погодбене, одречне – динамичног стилског флуида, како би се постигла емоционална и мисаона гномичност и динамичност.” Ипак, ни овде се, изгледа, не могу све тврдње узети у обзир се једнаким поверењем – посебно оне које у исти кош сврставају врсте комуникативних реченица по значењу и по облику, додајући уз њих и једну врсту зависних реченица, а све оправдавајући тиме да су „блиске дечјем умном поимању”.

залог је тематског јединства исказа, те његове конкретности и кохерентности, а повећан број предикацијских актуализатора значи и појачану динамику збивања (уп. Јовановић 2013б: 35). Стога бисмо у поезији за децу очекивали учесталију реченичну актуализацију.

Екскламација „у великој мери чува предлингвистичке ознаке природних сигнала; упућује на телесна и духовна стања којима су изазвани по принципу узрочности” (Симић/Јовановић 2002: 54–55). Како се екскламативним исказима најинтензивније изражава емоционалност говора, у поезији за децу ће они бити више него очекивани, једнако као и кратки интерогативни искази.¹⁷¹ Они заједно (у најбољем случају могу да) посебно ангажују читаоца / слушаоца на афективној равни, а слично је са специјалним реченицама и елиптичним конструкцијама, стога што емотивност и спонтаност спорадично бивају исказани кроз њих (уп. Катњић-Бакаршић 1999: 94). Будући, међутим, да оне захтевају активније учешће читаоца у надограђивању смисла, то се с једнаком вероватношћу може претпоставити и њихово одсуство у нашем корпусу.¹⁷²

Није, ипак, битно само малопре поменуто присуство актуализације, већ и однос међу предикатским реченицама унутар комуникативне. Кад је реч о паратаксичким односима унутар ње, занимљив податак за упоређивање може нам бити и тај да је на корпусу Змајевих и Ћопићевих песама за децу утврђено да се „ни код једног ни код другог није се изашло из оквира копулативних, адверзативних и дисјунктивних” (уп. Петровић/Вукомановић Растегорац 2014: 457–476). У овом контексту занимљиво је присетити се и тезе да развој зависних реченица „захтева спецификацију и конкретизацију односа између зависне и главне реченице” (Грковић-Мејдор 2004: 136). Тај процес у развоју словенске зависне реченице пролази кроз четири етапе, а полазни стадијум – и најједноставнији – јесте онај у којем постоји јукстапозиција реченица без икаквог

¹⁷¹ Текстове који припадају књижевноуметничком стилу, по речима Милосава Ж. Чаркића (2002: 148), и иначе одликује, између осталог, то да се „у широком степену користе експресивни, емоционални елементи језика”, што је на синтаксичком плану видљиво у високој фреквенцији узвичних и упитних реченица. Велики број узвичних и упитних реченица, као и реторичких питања потврђен је у Змајевом песништву (уп. Радикић 2003: 144 и даље).

¹⁷² Анализа језика и стила драмских текстова за децу Душана Радовића коју је спровео Милош Ковачевић показала је да се на синтаксичком нивоу дијалошких реплика запажа „најиманентније особине разговорног стила у умјетничкој функцији” (Ковачевић 2012б: 29), а оне се тичу учестале употребе екскламативних и екскламативно-интерогативних исказа, као и елиптичних реченичних конструкција.

везничког елемента. Оваква шема односа, стално кумулирање кроз јукстапозицију, чинило би песму једноставнијом, јер нема сложенијих релација које реципијент треба у свести да успостави и обради. Са друге стране, без обзира на то што уводе још један предикацијски актуализатор и тако још једно „осветљење”, зависне реченице представљају фактор дезинтеграције текста који отежава његово праћење, будући да подразумева већу аутономију синтаксичких чланова. Управо се развој паратаксе у хипотаксу узима као пример принципа раста у развоју реченице, принципа који „подразумева да су структурно и когнитивно једноставније форме примарне у односу на сложене” (уп. Грковић-Мејдор 2004: 135). Александар Р. Лурија у својој књизи *Језик и свест*, која у појединим сегментима проматра разумевање реченице са психолингвистичког становишта, наглашава да „изузетно сложене за разумевање јесу *корелативне конструкције* или конструкције које користе несамосталну реч *који*” (Лурија 2000: 265).¹⁷³ Из тог разлога, не бисмо очекивали високу фреквенцију хипотаксичких конструкција у поезији намењеној деци, а посебно не високу фреквенцију односних зависних реченица.¹⁷⁴

То није све. Скорашње истраживање Вишње Мићић (2013: 174) показало је да су ученици млађих разреда „и најједноставније примере (просте реченице у ужем смислу) у којима је присутна инверзија [...] урадили доста слабије него оне у којима је ред речи уобичајен”. Узме ли се у обзир ова чињеница – да деца „интуитивно осећају природан распоред речи” – онда не бисмо очекивали обилно присуство ове синтаксичке појаве у поезији за децу.¹⁷⁵

¹⁷³ Овима А. Лурија (2000: 267–269), између осталог, додаје и: а) поредбене конструкције („Оља је светлија од Соње”), б) троструке компарације („Оља је светлија од Соње, али је тамнија од Каће”), где је основна тешкоћа „у неопходности да се симултано установи однос између три субјекта (Оља – Соња – Каћа), при чему су односи међу њима грађени на супротним обележјима (‘светлије’ – ‘тамније’), в) двоструку негацију (‘Ја нисам навикао да се не потчињавам правилима’), где се тешкоћа јавља у томе да „створимо мислену инверзију, тј. да претворимо дуплу негацију у јединствени позитиван суд или негативну карактеристику у позитивну”.

¹⁷⁴ На речено се може надовезати и став Душана Радовића. Он је од песме тражио јасноћу и једноставност, који се остварују кроз „нормалан, разговорни, редослед синтаксичких јединица” и краткоћу реченице; овом класику књижевности за децу подједнако сметају „и инверзије и уметнуте конструкције”, а „гомилање истозначних реченица у писаној форми, попут гомилања истозначних речи, Радовић је такође истицао као синтаксички поступак који не доприноси *ведрини* већ празнословљу” (Милановић 2008: 214, 215).

¹⁷⁵ Треба ипак напоменути и то да у радовима који су посвећени језику и стилу бајки Гроздане Олујић налазимо тврдње – неочекиване са становишта психолингвистичких захтева али више него очекиване са становишта елементарног језичког осећања – да је у њеним текстовима присуство инверзија (Мићић 2010) и реченичне кондензације (Милановић 2010б) више него

Синтаксичком интеграцијом се обично назива процес смисаоног обједињавања јединица које су примарно биле разједињене, а као њему опозитан узима процес реченичне дезинтеграције.¹⁷⁶ Овај други представља слабљење веза међу тим јединицама и води ка њиховој интонацијској аутономизованости, те појављивању онога што би А. Лурија (2000: 266) назвао „дистантним конструкцијама”, које су још један јак „комуникацијски шум”. Интерполација синтаксичких елемената свакако учествује у дезинтеграцији реченице. Она значи разбијање „природне линеаризације реченичних конституената” (Суботић 2007: 247), која тражи већи улог меморије да би се информација обрадила. Стога не бисмо овде очекивали ни њено присуство.¹⁷⁷

У овом поглављу анализираћемо синтаксичке особине одабраних текстова с циљем да их детаљно опишемо. Циљ је пак и да нарочито осмотримо оне аспекте обликовања који претпостављеном реципијенту отежавају рецепцију реченице (обимност синтагми, инверзија атрибута, дезинтеграција реченице кроз присуство апозитивних одредби, зависних реченица итд. као и семантички захтевне конструкције – специјалне и елиптичне реченице, употребу реченичних кондензатора и сл.) или ту рецепцију чине лакшом (појачана реченична актуализација, постојање екскламативних и интерогативних исказа и др.).

5.1. Синтагма. Апозитивне одредбе. Предикат.

5.1.1. *Граматичка и семантичка конгруенција.* – Код именица на /-а/ које су женског граматичког рода, а природног мушког, налазимо само примере семантичке конгруенције: твогъ гесе ЋР 20, Дошао ти је уја ЈСб 3, од свога слуге ПД 42, Своме геси СП 46, Свој рођени госо ВМЈ 69, мој добри брато Г 57.

Збирних именица на /-ад/ веома је мало и све осим /чељад/ у нашем корпусу су хапакси. Стога се неки шири закључци на основу њиховог присуства

интензивно. Закључци ових истраживања, међутим, можда више говоре о томе колико је ауторкин језик (не)прилагођен реципијенту него о томе да прилагођавање у овом погледу није нужно.

¹⁷⁶ Највише интегрисане су „структуре реакцијског типа, сублокацијске, долазе адлокацијске форме, атрибути и сл., а најлабавије екслокацијске (и колокацијске: апозиција, апозитив итд.)” (Јовановић 2013б: 76).

¹⁷⁷ Поменуто, дакако, не мора да буде правило. У нашем раду смо приметили како су у песмама Б. Ћопића доста присутне пермутација и интерполација синтаксичких елемената. Та чињеница, колико указује на отежано разумевање његове синтаксе, толико може да сведочи и о гипкости реченице, њеном усложњавању и ослобађању (Петровић/Вукомановић Растегорац 2014).

не могу извести. Јасно је, међутим, да постоји и граматичка и семантичка конгруенција, и кад је у питању слагање са предикатом и кад је реч о слагању ових именица са атрибутима који уз њих стоје. Код Ј. Сундечића су у различитим примерима присутне обе врсте конгруенције. Уп.:

Да и сама живинчадъ плашива / Срце стиче и сміела бива ЈСд 71; Чељад је побожна СП2 1;

чимъ се свинядъ хране ЈСд 83; Унучадъ се осмеую мила ЂР 13; Одлазе јањчад малена ПД 48; Звонцад мило звуче МПШ 16.

Више су него ретке потврде за конгруенцију бројних именица на /-ица/. Наиме, у оба забележена случаја предикат је у множини, а у једном од њих конгруира са бројном именицом у роду, и то семантички: Никад не мој ићи тамо / Где с двоица туку МПШ 52; Докъ су сва троица сложно се бранили, / Куряци су туђимъ месомъ се ранили ЉН 150.

Предикат уз именице /браћа/ и /деца/ увек се налази у множини: На кољу нам јече браћа БР 20, Ал' кадъ браћа те орасе, / Свакій свога, растукоше ЈСд 85;¹⁷⁸ Готова су свакогъ часа / Дѣца къ теб' да узиђу ЈСд 14, Мала дѣцо, чуйте приповедку едну ЉН 195, А весела деца за њима пијучу МПШ 13, Јадање јој деца чују ЈГ 186, А деца радо једу ме сва. МН 59, Већ у школу деца иду ВМЈ 69, У зиму те свака тварка / Па и деца воле ВМЈ 186.

Кад је реч о именици /дечица/ бележимо један пример семантичке конгруенције у стиху П. Деспотовића: Дечице моја, што сте се скрила ПД 50.¹⁷⁹

У случају паукалних синтагми, конгруенција са предикатом је, осим у једном забележеном примеру код Ј. Сундечића, семантичка:

Два су т' ува, ЂР 14, Две су т' руке ЂР 14, У едной барици две су жабе мале, / Целога пролећа мирно становале ЉН 204, Две млађане другарице / У Сомбору биле МПЗ 107; Онда обе жабе – тако басна каже – / Пођу другу бару да где-где траже ЉН 204, Обе ове благе душе, / Сад по вечни ходе стани ПД 63, Обе

¹⁷⁸ У појединим примерима, међутим, очигледна је граматичка конгруенција: Имам браћу, која мене, / Која мене жарко / Ој љубити знаду МП 63.

¹⁷⁹ Код Ј. Сундечића налазимо и следеће примере: Мы дѣчица твоя само / На те коя свашто можешъ, / Очи наше освртамо ЈСд 24, Хвал'те о дѣчице / Вы Господа Бога ЈСд 39, Храните дакленъ, / Дѣчице моя' ЈСд 74. Ипак, код њих се може претпоставити да је на конгруенцију утицало присуство личне заменице 1. односно 2. л. мн.

[су] заплакале МПЗ 109; Од отца ми остала, / Лѣпа дара три ЈСб 275, Три су ћери све у послу ПД 72; Сви дванаестъ то сведоче ЂР 35;

Два браташца, њиномъ срећомъ, / Нашла бяху два ораса ЈСд 85.

5.1.2. *Вишечлани субјекат*. – Кад је реч о субјекту који сачињава више елемената у напоредном односу, његов предикат може имати облик једнине или множине. У нашем корпусу су релативно чести – и чешћи – примери у којима се предикат вишечланог субјекта јавља у једнини. Уп.: Зато нигда бытъ намъ несмѣ / У бѣдама срце глуво; / Србо ништа неосѣћа, / Тврдыи камъ ни дрво суво ЈСд 59, Благодарнимъ быти тада, / О како е радость веля. – / Кадъ се сбере скупа: дужность, / Любавъ, разумъ, срце, желя ЈСд 71, Пловећ' кроз-а животь овай, / Опасность е свудъ и стра ЂР 31, Залуду е трудъ и мука – / Разяђеной ахъ! у души ЂР 32, Грудъ и мозакъ прекиплѹе т' збия ЂР 38, Ахъ да ми е твоя снага и брзина ЛН 200, Небо, земља, ето каже, / Да живимо у миру / Друкчје срећу залуд траже, / Који носе порфиру ПД 32, Вече га бајно и нојца гони ПД 48, А у њима живео је / Отац и три ћере миле ПД 66, Подруму ће сок да да' / Брдо, виногради ЈГ 197, Мај нам сијну, шњим се јави / Дичан цветак зумбул плави, / И љубица и ружица, / Каранфиље и босиле, / Ситан ђурђиц, шебој вити, / Љиљан цветак узорити ДП 17–18, Њега воли старо, младо, / Поноси се њиме свак СП 68, Мирна савест, чиста душа, / Увек богата је МПЗ 1, У зиму те свака тварка / Па и деца воле Г 186.

Предикат у множини се јавља знатно ређе. Исп.: Небо и земля, / Што виши могу / Даръ носе Богу / Любећемъ насъ ЈСд 30, Подле желѣ и разблуде / Испредъ тебе беже туде ЂР 2, Нуто чуда, ал' већ настанише с' / Млоги певци и витіе млоге ЂР 16, Ягнѣ и лисъ (већ е давно томе) / Упутише с' двору султанскоме ЂР 40, Далекo осташе рти и огари, / Али трче за њимъ до густе шумари ЛН 198, Яданъ елень маћи ние мог'о выше, / Пси и ловаць нѣга жива уватише ЛН 198, И вы горы и холми, / Возиграйте со нами, / Дебри кедри селныа, / Ліванъ гори преславныа, / Воздвигнитеса, / Всеи веселтеса БП 6, Мило брдо, шумадија, / Хладовити гај – / Сунашцу се лепом чине: / К'о зелени рај ЈГ 161.

У вези са вишечланим субјектом и односом предиката према њему чини нам се занимљивим неколико забележених примера.

Први је онај који је посведочен у збирци Ј. Сундечића: Радину су слатки санци, / Сладка, вода, хлѣбъ и соль, / И већиномъ благи данци, / Пунъ му пѣсме брѣгъ и долъ ЈСд 62. Први копулативни предикатив (*сладак*) дат је у множини, што је и логично јер је и именица која врши функцију субјекта (*санак*) у номинативу множине. Међутим, одмах затим следи реченица у којој улогу субјекта узима неколико елемената у копулативном напоредном односу (*вода, хлеб, со*), унутар које песник користи облик једнине истог придева у функцији копулативног предикатива, а он у роду конгруира са чланом који му је најближи. Притом, нема метричких разлога, нити оних који би се тицали риме и сл., да аутор не употреби облик множине. Такав поступак може да говори или о језичкој недотераности стихова или да се сингуларни облик осећа као прикладнији у оваквим случајевима. Друга могућност чини нам се вероватнијом кад се узму у обзир и остали наведени примери, те однос примера у којима је предикат вишечланих субјеката исказан у једнини одн. множини.

Постоје и такви примери где практично нема вишечланог субјекта иако би се на први поглед чинило да је присутан. Такав је онај који бележимо код В. М. Јовановића: Пљушти киша сикћу муње, / Гром и ветар вије ВМЈ 69. Тешко би се дало претпоставити да се глагол *вијати* односи и на *ветар* и на *гром*. Именица *гром* овде је употребљена као какав номинативни исказ унутар саме реченице и његов предикат је елидиран. Структура ове реченице би, заправо, била: Пљушти киша сикћу муње, / Гром [→ се чује, грми, пуца, удара] и ветар вије ВМЈ 69.

5.1.3. *Двочлане синтагме*. – Двочлане синтагме са конгруентним атрибутом¹⁸⁰ у нашем корпусу су најчешће – бележимо приближно 2200 примера оваквих синтагми. Конгруентни атрибут се у њима јавља у препозицији готово два пута више него у постпозицији (приближан однос у процентима: 63 : 37). Ипак, унутар појединачних рукописа, он је готово једнако често или чак чешће забележен у инверзији него у препозицији. Код З. Орфелина је, тако, он знатно чешћи у инверзији (69 : 31), у песмама М. Поповића које су узете из његове

¹⁸⁰ У одељцима о двочланим и трочланим синтагмама разматрамо само примере именичких синтагми, а оне су у нашем корпусу и најбројније. Овде нису узете у обзир ни синтагме код којих унутар атрибута (конгруентног или некогруентног) постоји један однос субординације или више њих (*врело сваке правде, снови ведре зоре* итд.). О тим случајевима видети део „Напомене о сложенијим синтагмама”.

збирке („Дарови од природе” и „О Видову-дну”) однос примера је изједначен (50 : 50), а број конгруентних атрибута у препозицији и у инверзији прилично је уједначен код Б. Радичевића (56 : 44), у *Божјићним песмама* (58 : 42) и код Ј. Грчића (56 : 44). Разлози таквој дистрибуцији атрибута код могу се наћи у времену кад овај стваралац пише своје стихове, већи удео инверзија у *Божјићним песмама* у узвишеном тону који се жели постићи и рускословенском идиому који се подражава.¹⁸¹ Код Б. Радичевића, Ј. Грчића и М. Поповића, који теже да пишу у романтичарском маниру, дакле блиско народном језику, такви разлози не стоје. Разлози за инверзије у њиховим стиховима могу се тражити више у ритмичкој организацији стиха, као и у жељи да се оствари рима. Није изузетак, премда није ни правило, да се римују управо инвертовани атрибути: Доло, стадо, јањци драги, / Вруло, цвеће мирисаво, / Мили ветре, ветре благи, / Ој изворе здраво, здраво! БР 7, И још његов глас умилни / Ти сатвори Боже силни БР 42, Здраво, мила дољо, здраво, брдо красно! / Здраво, мека траво, цвеће витостасно! ЈГ 159, А тичице мале песмицом удилном / Хвалиће вам чаре на збору умилном ЈГ 160, И, гле, ове сабље ковне, / Сабље ковне, чудотворне! МП2 369.

Позиција атрибута варира у синтагмама које садрже исти атрибут или исти центар, као и онда кад се појављује синтагма истог састава:

лаки санак БР 22 : санак пусти БР 16, благій Богъ ЈСд 47 : Бог преблагій ЈСд 11, своју дику ЈСб 162 : Дико моја ЈСб 151, Руйне зоре ЂР 5 : зора млада ЂР 32, всакъ тварь БП 15 : печаль всака БП 14, божју вољу ПД 51 : воља твоја ПД 26, Мило брдо ЈГ 161 : брдо красно ЈГ 159, мало тиче АП 57 : тича мала АП 28;

лаком ногом БР 12 : Ногом лаком БР 9, бѣлу зору ЈСб 158 : Зоро бѣла ЈСб 151, самый Богъ ЈСд 63 : Богъ самый ЈСд 11, Твоје рођење ПД 3 : Рођење Твоје ПД 6, Твоје царство ПД 27 : царство твоје ПД 25.

Оваква врста варијације присутна је и унутар појединих песама, на блиском растојању. У таквим случајевима може се претпоставити, премда не и са сигурношћу утврдити, намера аутора да избегне монотона понављања у тексту:

вељи Боже БР 42 : Боже силни БР 42, Силан пламен БР 11 : пламен свети БР 12, Млађиј братацъ ЈСд 85 : братъ млађиј ЈСд 86, Ова гора ЈСд 88 : крозъ гору

¹⁸¹ Рускословенски идиом је у српској књижевности једно време и иначе био језик „дитирамбичне поезије, разних ода и свечаних беседа” (Ивић П. 1998: 125).

чарну ЈСд 87, Над твои гробови ЈСб 159 : По гробови глуви ЈСб 159, сладка мајко ЈСб 165 : мајко мила ЈСб 165, У грађанскомъ свету ЋР 12 : светъ овај ЋР 12, Млоги певци ЋР 16 : Певца новогъ ЋР 16, мудра лио ЉН 148 : лисица мудра ЉН 149, грлатогъ магарца ЉН 148 : магарацъ лудый ЉН 148, Покрай вите трске ЉН 192 : трске танке ЉН 192, Весело сунце ЈГ 180 : сунце сјајано ЈГ 180, Чисто небо ЈГ 160 : Небу ведром ЈГ 161, ђачко коло Г 81 : коло лако Г 82;

мала птица ЈСб 140 : птица мала ЈСб 140, малый славою ЉН 211 : Славуј малый ЉН 211, О маломе мишу ЉН 195 : одъ миша малога ЉН 196, свогъ господара ЉН 209 : господару своме ЉН 209, бујана киша ЈГ 188 : киша бујна ЈГ 189, Свети Ђурађ ПД 53 : Ђурађ свети ПД 55, Меко перје Г 186 : перје меко Г 186.

Ипак, бележимо случајеве у којима се синтагме понављају баш у ономе облику у којем су се једном већ јавиле и тад њихово понављање има функцију кохезионе силе која темељније држи елементе текста на окупу. Оваква понављања имају функцију лајтмотива и рефрена, понекад и форму припева.¹⁸² Уп:

Кад огладни мало чедо [...] Буди л' жедно мало чедо [...] А кад заспи мало чедо [...] ЈСб 165; Јеси чуо дете моје, / Јутром када певац поје, / Како виче штогод може: / „Хваљен, слављен, да си Боже!“ [...] Устај, устај, с ложе Твоје / Устај рано дете моје, / Јер је јутро пуно сласти, / Па се диви божјој власти. ПД 33–34, „О мој Боже, оче света!“ / Тако отац стари збори, / Са срца ми један камен, / Један само, још обори! // Усрећи ми још и ову / Трећу ћерку, о мој Боже, / Та твоја нам рука свагда, / Свагда помоћ дати може. [...] „О мој Боже, мили Боже, / Ко је узрок нашој срећи, / Због чије је штедре руке, / Брачни обед ово трећи! ПД 73–75;

Прими дакленъ ты подъ свое / Крило благо, сладка Мати! / Ове нѣжне сынке твоє, / Свећ' кои ће тебе звати, / Сладка Мати! ЈСд 25; Люб'мо зато Цара свогъ, / Том' насъ дужи самый Богъ! [...] Држ'мо с' вѣрно Цара свогъ, / Когъ намъ даде самый Богъ! [...] Бран'мо и мы Цара свогъ, / То захтѣва самый Богъ! [...] Штуймо душно Цара свогъ, / Ка' што хоће самый Богъ! [...] Даймо све за Цара свогъ, / Томъ насъ учи самый Богъ! [...] Покорни Му бытъ имамо, / И свећ' любить Цара свогъ; / Срѣ Нѣг' дава самый Богъ. ЈСд 52–53; О мајко божја / Твоје рођење, / Промисо божиј, / И провиђење / Навести радост / Целоме свету [...] О

¹⁸² Разлика рефрена и припева је формалне природе: „први долази обично после сваког стиха, а други после сваке строфе“ (Симић 2001: 261).

мајко божја / Твојим рођењем, / Промислом божјим / И провиђењем, / Клетви Адама / Учињен је крај ПД 3–4.

У појединим случајевима понављање обухвата цео стих или пак више стихова, па се, логично, понављају и синтагме унутар тих стихова, као што је то у следећем примеру: Па како красно трепеће: / Ко сејка мила зорица / Кад златну косу расплеће... [...] Па како красно трепеће: / Ко сејка мила зорица / Кад златну косу расплеће... [...] Па како красно трепеће: / Ко сејка мила зорица / Кад златну косу расплеће... ЈГ 176, 177, 180.

Понављање појединих синтагми доводи до остварења анадиплозе, синтаксичког паралелизма или лабаве симетрије унутар стиха, па се на тај начин песнички исказ стилски ефектније уобличава. Овде наводимо тек неколико примера, јер ће о наведеним појавама нешто више бити речи у одељку о стилу предзмајевске поезије. Уп.: Предајем ти чедо мало, / Чедо мало, лђпо ЈСб 164, Пред њиме је крвно поље, / Крвно поље, сатрвено ПД 53; Ево дана ускрнога, / Ево дана изврснога ПД 13; Мили ветре, ветре благи БР 7, О вы красне коке, о вы коке миле! ЈН 205.

Синтагме са једним неконгруентним атрибутом су знатно ређе – забележили смо их нешто више од 150. Премда има случајева кад се оне налазе у инверзији (у препозицији), такви случајеви су ретки (три пута ређи од оних у неинвертованом положају). У овом погледу издвајају се рукописи Ј. Сундечића и Ђ. Рајковића, где је употреба инвертованог падежног атрибута прилично честа у односу на укупан број јављања. Уп. неке од примера: спасеня лука ЈСд 24, живота изворъ ЈСд 25, свѣта сласть ЈСд 34, Познаня искра ЈСд 44, землѣ господару ЈСд 53, Сунца блѣскомъ ЈСд 90; судбе рокъ ЂР 6, ума взоръ ЂР 6, крозь суза маглуштину ЂР 9, ратара чело ЂР 12, пакла врата ЂР 32, Правде любаць ЂР 36.

Део ових инверзија се може објаснити жељом за остварењем риме: Христосъ се роди! / Къ себи насъ води / У жића станъ: / ”Заиста с’ роди!,, / – Све пѣсмослови – / Блаженъ є ови / Доиста данъ ЈСд 31, Бож’е Богу, Царско Цару, / Што смо дужни, радо даймо, / Као землѣ господару, / Пакъ на миру почиваймо ЈСд 53; И ты душомъ тамо оде / Счекао те мира прудъ! / Земске, майко, ахъ! незгоде / Заборавля т’ ладна грудъ ЂР 7, Сунцемъ, веруй, начинѣнимъ / Изъ

сувога чистога злата, / У дань не ћешь ноћ претворит' / Црну ка'но пакла врата
БР 32.

Као што је видљиво, у овим синтагама оно што отежава разумевање није само инвертована позиција реченичних чланова, већ и образовање таквих спојева који не носе дословно него пренесено значење (*извор живота, искра познања, сунце среће*), те употреба лексема чија употреба у свакидашњем говору није уобичајена (*взор, пруд, љубац*).

Осим инверзије, на рецепцију текста утиче и присуство тзв. дистантних конструкција. Двочланих синтагми са конгруентним атрибутом чији су елементи растављени некима од синтаксичких чланова забележили смо преко две стотине, а оних са неконгруентним и интерполацијом тек двадесетак. Највише их је у стиховима Ђ. Рајковића и П. Деспотовића, али су оне присутне и у песмама Ј. Сундечића, Ј. Суботића, Љ. Ненадовића, Ј. Грчића. Покоја се може приметити и у осталим рукописима.

Међу интерполираним синтаксичким члановима очекивано су најчешћи енклитички и неенклитички облици личних заменица, као и повратна заменица *себе (се)*, те глаголи који врше функцију именског копулативног предикатива или у образовању сложених глаголских облика представљају помоћни глагол:¹⁸³

Да ти бритки ја мач пашем БР 22, И царскомъ му круномъ ЈСд 87, Жива нама дѣла дайте ЂР 34, С труле ти бркљаче ЈСб 159, вси намъ лѣса БП 15, Зла му савест ПД 53, На меке јој груди МП2 325; Часноме се крсту БР 20, лютой се арсланъ ЂР 19, Сво се село ЉН 210, Вражја се сила ПД 6, На сухо се грање МПШ 13, На њеном се крилу МН 59, Рујно се воће СП 14, У ону се звезду МП3 17;

Прятный є тамнянь ЈСд 73, Женска је утроба ЈСб 158, Єданъ є петао љубре чепркао ЉН 149, Полна еси кошница БП 28, Зле си страсти узаптио ПД 20, Диван је образ лишће ти свило ЈГ 171, Све су воћке НГ 18, Дечији је пир Г 170.

¹⁸³ Кад је реч о енклитичком облику глаголске споне, неминовно је колебање у погледу њене позиције у реченици. Наиме, проблем долази отуд што „смисао реченице захтева задржавање споне на месту прелаза између субјекатске и предикатске полструктуре, док ритамско-мелодијски узус српског језика тражи да се она помери из тог положаја у постиницијални у конструкцији као целини” (Јовановић 2013б: 309).

Ипак, чести су примери у којима је међу чланове синтагме интерполирана нека пунозначна лексема, било да је то именица, глагол или прилог.¹⁸⁴ Ретки су случајеви у којима се међу чланове синтагме интерполира везник или речца.

Мрком дете наусницом БР 51, Златанъ певцу талантъ дати ЂР 17, Већ то небо миле / Види сестре шиље ЈСб 160, Пролази му врѣла / Кроз утробу стрѣла ЈСб 158;

гласомъ свою ѡвла главѣ ЗО 10, Богодани чујеш глас ЛМ 76, Да т' бијеле бијем куле БР 22, Кудъ се нѣг'во слави име ЈСд 32, Точанъ подай правацъ ЂР 33, Земаљскоме дали чеду ЈСб 148, Лисицу е грдна уватила страва ЉН 213, Богатаго засмѣтилъ / Ирѡда БП 17, по вечни ходе стани ПД 63, Сво побери лишће ЈГ 192, златокосе / Неговале виле МПЗ 107;

Хрїстова ясно / Бесѣда гласи ЈСд 75, Правомъ вазда меромъ мери ЂР 15, Насушнога данас хлеба ПД 26, Лепи данас данак СП2 35;

О благо вама, я ваша ако / Срдашца любовъ савеже тако ЈСд 49, Потребно ми ипакъ яйце дае ЂР 23, Свогъ текъ мужа ЂР 39.

Разуме се, интерполације могу да буду обимније и разноликије. Наводимо овде тек неке као илустрацију: Свогъ онъ више нема роба ЈСд 33, Да зликовацъ буде, најсилниѣ / Онъ при себи има оружїе ЈСд 73, Земске, майко, ахъ! незгоде ЂР 7, Разяђеной ахъ! у души ЂР 32, Црнъ насъ кивно отме гробъ ЂР 5, „Светао” – вели – „да м' остане образъ ЂР 18, И брой быо б' већїй на свету будала ЉН 149, Троичански се на дану / Прослав нама јавио ПД 8, У божју си пре времена / Житницу се преселио ПД 20.

Ако су и инверзија и интерполација фактори који отежавају рецепцију текста, онда би њихово удружење свакако значило још тежу проходност кроз песму. Стога би се очекивало да њих нема много. Ипак, наш материјал показује да таквих случајева укрштања има готово код већине аутора. Исп.: на лѣфтѣ себе тихой дають ЗО 6, веселѣ дјеле час ЛМ 77, Да ти главу срубим псећу БР 22, нѣдра вамъ чиста ЈСд 48, Кадъ се грома яви рика ЂР 21, Славује му пошљи твоје ЈСб 165, кожа му лафска ЉН 210, Свѣзда идеть ѡснаѡ БП 19, Јуда је учителя / Само зато издо свог ПД 11, На дверма си Ђурђе раја ПД 59, Невеста их лепа МПШ 16,

¹⁸⁴ Интерполације се могу узети за једну од израженијих одлика писаног језика овог периода. Уп. језик Ј. Хаџића (Суботић 1989: 167), Ј. Суботића (2014 : 355), Б. Радичевића (Илић 1964: 207), Ј. Игњатовића (Јерковић 1972: 188).

Сабљи нам ковној ЈГ 183, лист јој мали ИЋ2 16, Бисерче сам једно МП 64, дом је мој СлП 28, Љубав ће ти наша СП 67, На вечеру на госпоцку ОУ 51, Сунце ми је огња / Поклонило жива МП2 324, зраци кад зорини МП3 1.

5.1.4. *Трочлане синтагме.* – У трочланим синтагмама које образују два конгруентна атрибута и центар, најчешће се оба атрибута налазе у препозицији, ређе се центар налази између њих, а најређи су случајеви у којима су оба атрибута постпонована (однос у процентима: 44 : 33 : 23). Ипак, као што је видљиво из односа оваквих синтагми израженог у процентима, није мали број оних у којима је макар један од атрибута постпонован.

ка + ка + ц: Милом нашем Учитељу ЛМ 78, сву своју бољетицу БР 50, на свогъ доброгъ краля ЋР 34, моју малу Виду ЈСб 164, Млого већий комадь ЉН 194, За пресѣлнѣ свою благость БП 14, Свакојаке срамне бруке ПД 54, Свог шаљивог стрица ЈГ 168, светлом божјем достојанству МПШ 15, Наша мила мати СП 66, Лепо моје цвеће МП2 367, Моје суво злато Г 57, Свој рођени госо ВМЈ 69;

ка + ц + ка: златной репѣ свой ЗО 11, Красни воздух богодани ЛМ 77, његов глас умилни БР 42, овай орасѣ больий ЈСд 85, Худый зече манитый ЋР 19, Моје сунце јарко ЈСб 1, миле коке мое ЉН 205, весь людѣ свой БП 9, у божју славу праву ПД 33, Грдна совра мермерова МКА 47, Са плавим оком смиреним ЈГ 177, Родитељско око твоје МПШ 79, ове сабље ковне МП2 369, Слатки санак тај Г 57, Двоје деце босе ВМЈ 33;¹⁸⁵

ц + ка + ка: мрак тај густы БР 23, Хранителю светый мой ЈСд 20, станакъ нашѣ вечитый ЋР 30, Видосава мала нѣжна ЈСб 162, Богъ нашѣ правдивый БП 5, Творца свога премилога ПД 63, певком својом веселом ЈГ 176, Родители моји мили МПШ 80, Песме моје младе МП2 324, Пословицу једну стару Г 152.

Највише оних са структуром ка + ц + ка, разуме се, бележимо код Ј. Сундечића и П. Деспотовића, мање код Ј. Грчића и Љ. Ненадовића. Није ту реч

¹⁸⁵ У случају да је један од атрибута постпонован, обично је то присвојна заменица или присвојни придев (уп. Херити 1983: 259, Кашић 1968: 107, Суботић 1989: 167, Милановић 2014: 371). Код Љ. Ненадовића посесивна реч долази у обе позиције (Јерковић 1981: 80) У нашем корпусу има и друкчијих примера. Однос је, прецизније, такав да посесивне форме долазе у постпозицији у нешто више од једне трећине забележених примера овог типа синтагми. На то је, вероватно, утицала жеља за римом, која у великој мери диктира и ред речи у песничком језику.

само о апсолутном присуству, израженом у броју синтагми, већ и у односу према синтагмама друкчије структуре унутар истог опуса. Уп. Табелу 1:

Табела 1.

	ка + ка + ц	ка + ц + ка	ц + ка + ка
ЈСд	16	25	15
ЈСб	19	6	2
ЂР	7	5	6
ЉН	9	9	2
ПД	22	23	19
МПШ	5	5	3
ЈГ	7	10	7
СП2	9	1	1

Насупрот стању, примера ради, у песмама Ј. Суботића и поезији С. Поповића, где дистрибуција синтагми недвосмислено показује превласт неинвертованих конструкција, јасно је да стање није такво ни код Ј. Сундечића, ни код Љ. Ненадовића, ни код П. Деспотовића; њима се придружују Ђ. Рајковић и Ј. Грчић.

Премда постоје, нису честе трочлане синтагме које садрже и конгруентни и неконгруентни атрибут – укупно их је четрдесетак. Међу њима су најчешће оне са неинвертованим распоредом чланова (дакле, са конгруентним атрибутом у препозицији и неконгруентним у постпозицији); оне чине половину примера који припадају овој групи. Занимљиво је, међутим, да у нашем корпусу постоје и примери синтагми са оба инвертована атрибута. Уп.: труда накитъ самъ ЈСд 62, Видосаве слику праву ЈСб 148, Од анђела образ прави ЈСб 148, Бога слово превѣчно БП 17, Вејавице лице мило ЈГ 159; свештенства / Врховну власт ЈСд 35.

Последњи наведени пример указује и на колизију синтаксичке и стиховне структуре. Она је била нужна услед кратког метра у којем је строфа испевана (кроз смену четвараца и петараца), а остварена је опкорачењем, које додатно онеобичава текст.

5.1.5. *Напомене о сложенијим синтагмама.* – Далеко од тога да је слика синтагматског обликовања унутар поезије за децу предзмајевског периода претходним разматрањима у потпуности описана. Такви спојевима, свакако, представљају оно што је у њој најфреквентније, али је можда и интересантније за нас оно што се у овакву слику не уклапа. Јер, по правилу, све што излази из оквира наведеног доприноси већој непроходности текста. Управо су примери који следе знак тежње ка усложњавању израза, почесто и већој његовој реторичности.

Спочетка, може се приметити како већини аутора гомилање атрибута није страна. Оно почесто доводи до тога да синтагма запрема више простора него што један стих може да понуди. Таква гомилања имају вредност синатроизма, а заправо веома ретко неупитну вредност кумулације: малену, / Лјепу, шарену / Књижицу ЛМ 86, Сама умна красно-лична / Стварь ЈСд 65, Славній, якій и истиний Боже ЈСд 12, твой скромный, милый жбунъ ЂР 2, сва наша / Веља добра ЈСб 153, У тој малој лѣпој глави ЈСб 148, Милу моју, добру мајку АП 57; сѣме / Освете, мржнѣ, злобе ЈСд 18, Трака вере, миља, нада МП 64.¹⁸⁶

Доста су чести примери синтагми унутар којих постоји двостепен однос субординације, при чему је, по правилу, падежни атрибут тај који се састоји из конгруентног атрибута и (новог, још једног) центра: с числомъ всѣхъ птиць ЗО 9, мимо дворе / Моје миле БР 10,¹⁸⁷ станомъ свы врлина' ЈСд 18, несталность едног трена ЂР 31, зраке / Од јутарња сунца ЈСб 143, образъ своє сенке ЛН 194, начало сербскі' славы БП 28, душа сјајног сунца ПД 38, чета млађаних јунака МПШ 15, снагом твога мириса ЈГ 182, кандило вечна плама СП 11, иконица / Златнога оквира МПЗ 109, ђаче добре воље Г 129.

Забележили смо и десетак синтагми унутар којих је поред оваквог падежног атрибута присутан још један, конгруентни – он чини односе унутар синтагме још сложенијим, а њу саму масивнијом. Уп.: чисту форму / Божанствена Рафаела ЈСб 142, милог оца веселога лица МПШ 12, сузно око чедних ђурђица ЈГ 182, Најсретнији часу, / Мојега живота ПД 47, Српске мајке љути плач СДД 66.

А. Лурија напомиње на једном месту како су посебно захтевне за разумевање односне конструкције. Стога не бисмо очекивали у поезији за децу много примера односних атрибута (и апозитива). Ипак, њихов број у корпусу није

¹⁸⁶ Више о томе в. у одељку „Кумулација”.

¹⁸⁷ У овој синтагми *мила* је именица настала конверзијом.

занемарљив. Најчешће је реч о комбинацији конгруентног и односног атрибута (одн. апозитива), а посебну пажњу заслужују примери унутар којих се налази неколико односних атрибута (и апозитива) с једним истим центром. Уп.:

сви милина / Што имаде у младости БР 53, весели цвѣтки, коє / Гор’
Анђели за-те гоє ЈСд 74, нашъ Отче, кои с’ на небима ЈСд 19, Онимъ хлѣбомъ,
кога / Мы имасмо съ наше нѣве / Потомъ чела свога ЈСд 60, грдне ране, / Коє
смртъ намъ драгихъ зада’ ЂР 32, моћна крила, / Што на славна узносе те дѣла ЂР
13, божиј борац, / Што на небу зида дворец ПД 55, мој Исусе, / Ког је сунце
згледало / Ко распетога на крсту ПД 12, вишњи Боже, / Који свашта чинит’ може
ПД 29, стару мајку, / Што је више нема / На беломе свету МП 63, горки пеленче, /
Што ми даде јада МП2 324;

све што жели, / Што му душа, срце вели ПД 56, Тебе, што се са светилом /
Као ризом одеваш, / Који снагу срцу нашем / Супрот врагу улеваш ПД 12;

Нѣму, кои живи / На такой висини? / Кои на небесимъ / И на земљи долѣ, /
Хоће смиренима / Да свеђ’ буде болѣ; / И са землѣ кои / Сиромашка диже, / И съ
гоништа самогъ / Убогогъ подиже: / Съ князовима свѣта / Да посади нѣга, / И съ
князовимъ истогъ / Народа своєга; / Кои л’ неплодкинѣи / Таре сузно лице, /
Чинећи є мейкомъ / Яке породице ЈСд 39–40.

Још су сложеније и захтевније за реципијента синтагме у којима се
релативна реченица појављује као субординирани члан унутар неког од атрибута:
Крѣпкій Творче множине свѣтова’, / Коє просу там’ амо по зраку ЈСд 12, Руномъ
нашегъ стада, / Коє бранећ’ одъ зла вука / Дост’ виђесмо яда ЈСд 60.

Све синтагме досад наведене у овом одељку у себи не садрже ни
инвертоване атрибуте ни интерполиране синтаксичке елементе. То, међутим, не
значи да такве нису присутне у нашем корпусу. Варијације су многобројне и није
овде ни потребно наводити све – стога ћемо навести само неке прототипичне.

Спочетка, одређени број синтагми које садрже сложене атрибуте у себи
имају инверзију чланова или интерполацију синтаксичких конституената:

Млагогъ срца пламъ ЈСд 51, Сиромашкогъ чела потъ ЈСд 73, Дѣтиньства
нѣжногъ у првомъ цвѣту ЈСд 44, Зеленога луга ноћъ ЂР 2, Главу судца
подмитљивога ЂР 33, грло мајке нѣжне ЈСб 1, Тиха суза мајке нѣжне ЈСб 161,
Сербска рода сынови БП 28, Цвете красни беле боје ПД 36, Црте оне светог лица

ПД 76, изврсни / Људског друштва члани МПШ 3, рујне зоре чар ЈГ 171, Живота нова гласниче лепи ЈГ 182, Бокор цвећа мирисава МП 64, око Бога жива СП 12, Српског оца кћи СДД 65, шећера слађаного / Црвена и плава ВМЈ 33;

свой нама милостиво / Сладкій гласъ управить ЈСд 61, Свой на васъ пети, / Паклени лукъ ЈСд 31, Да бы л' могао испунити твоє / Свете, Боже, заповеди ЂР 29, биеле своє онъ зубе оштраше ЉН 206, неѡстной, / Маздѡ небесной и земной царицѡ БП 13, Његове нам штедре руке ПД 77.

Премда не многобројне, могу се наћи и такве вишечлане синтагме унутар којих је неки од атрибута у инверзији, а да су притом и чланови синтагме одвојени интерполираним елементима: лице бело / Виде и румено БР 11, Духовногъ пира, / И сладкогъ мира, / Доносе вѡстъ ЈСд 27, Имена нѡг'вогъ / Хуяше грая ЈСд 78, Те нѡму разлогъ дати / Рѡчи и твора свогъ ЈСд 68, Вечна дакле паметь твоя ЂР 7, лаке / Са мѡсеца слике / Сјајне једнолике ЈСб 159, Рой се еданъ пчела изъ трмке извуче ЉН 114, У тај су се дворац китни ПД 66, Мирис ме ѡезин узорит ЈГ 178, Ту се шале извијају / Луде, несташне Г 170.

Конечно, најсложенији случајеви су они где налазимо односни атрибут (одн. апозитив) у комбинацији са интерполацијом реченичних сегмената и(ли) инверзијом неког од атрибута:

тај хлѡбѡ само, / Когъ у поту лица свогъ, / Мы стичемо и имамо ЈСд 62, самыѡ Господѡ дужи, / Кой ни едну чашу само / Хл[а]дне воде, кою каде / Драговольно бѡдномѡ дамо, / Не оставља безѡ награде ЈСд 58, Го и глађанѡ кадѡ сирома, / Кои трпи сваку муку ЈСд 57;

Богѡ единомѡ, / кои влада све тако ЗО 11, Држ'мо с' вѡрно Цара свогъ, / Когъ намѡ даде самыѡ Богѡ ЈСд 52, Сирома такѡй, / Когъ є на овомѡ / Свѡету свака, / Гнявила люто / Неволя яка; // Комѡ небо ведро / Бѡше покривачѡ, / А земля црна / Мекѡй простирачѡ ЈСд 79, Ове нѡжне сынке твоє, / Свеђ' кои ће тебе звати ЈСд 25, песму ову, / Што вам певају ПД 15.

5.1.6. *Апозитивне одредбе.* – Апозитивне одредбе – апозиција и апозитив – могу се сматрати знаком реченичне дезинтеграције.¹⁸⁸ С обзиром на рецепијента

¹⁸⁸ „Супротан смер од интеграционих кретања има дезинтеграција структуре: тежња саставних елемената ка антиципацији контекста, ка интонацијској и комуникативној промоцији”

наших текстова, као и с обзиром на жанр који проматрамо, очекивали бисмо да је њихово присуство у овим текстовима маргинално.

Апозитивне одредбе које прате именице и именичке синтагме у вокативу прилично су честе, а у себи носе перифрастичну и(ли) метафоричну ноту: Мила моја, сунце јарко, / Благо мени поред тебе БР 51, Моє дѣте / Лѣпый цвѣте, / Спавай сладко садъ ЈСд 50, А крозь вако / Трнѣ яко / Морати ћешъ ты / Нѣжно янче, / Сладко ранче! / Често газити ЈСд 51, Паи, буи, Жарко, / Моје сунце јарко, / Па ми у сну иди ЈСб 1, Ој кишицо, добро моје, / Падај, куд' је теби драго ЈСб 161, СД Сербіе[,] роднаа сестро сваты' горы, / Возниспосли милый взоръ на саввины дворы БП 28, Пастырская блещна свѣще, / Сватителю Савво, пастырская главо БП 27, Дај нам Боже, Творче неба, / Насушнога данас хлеба ПД 26, Али Ђурђу није много, / О судбино, судбо строга, / То он трпи све за Бога, / И за Христа распетого ПД 54, О мој добри брато / Моје суво злато, / Да ми буји, бај ЈГ 178, Бубарице, дангубице, куда ли ћеш ЈГ 192, Горина децо, тице умилне ЈГ 171, Домовино драга, / Наша мила мати, / За твоју је срећу / Сваки живот дати СП 67.

Забележили смо близу педесет примера апозиције.¹⁸⁹ Најлакше се може наићи на њу код Љ. Ненадовића, П. Деспотовића и Ј. Грчића. Исп.: Светоме Сави, / Свегъ србства слави, / Вашъ нека данасъ / Савъ пѣва ликъ ЈСд 34, Витлеємъ мѣсто / Незнатно тада / Постаде сада / Дивота' рай ЈСд 19; Онда Сульо, истомъ дете лудо, / Съ крова куће погоди га правце ЂР 18, Абдулкари, млаћанъ пѣсникъ, дође / У Вавилонъ ЂР 16, Те би мајку саранили / Несрѣћницу, / С' малом Видосавом, / Реци Боже ЈСб 152, Єлень, лепый єлень, дика у планини, / Надъ рекомъ угледо свой ликъ у дубини ЉН 198, Лафъ, господаръ свию у шуми зверова, / Подиже се єдномъ да потражи лова ЉН 151.

Апозиција изостаје тек у некима од рукописа мањег обима, док се код већине осталих аутора јавља повремено. Уп.: Воскликнемъ любовію сватителю Саввѣ, / Сербскій церкви верховной сватителской главѣ: / Тамѡ вѣнцы, тамѡ слава БП 27, Веће Христу Спасителю / Нашему избавителю / Да певамо, да клицамо ПД 14, А мајка свака у оку таје / Радосне сузе гледећи Христа, / Сунашце правде[,] како се блиста ПД 51, Па се крве црне хале / Око звезда – суха злата, /

(Јовановић 2013а: 239). Та је интонацијска промоција преликана у писању кроз бележење запета или других правописних знакова који обележавају трајнију паузу.

¹⁸⁹ Она није увек доследно одвојена запетама, иако је очигледна.

Око старих мамљивица, / Грешних пара и дуката МКА 47, Јер пролеће – рајско чедо – / Оно ми је цар! ЈГ 164, Девојчица, / Мированка мала, / Слушала им – ”дебатице” / Понда их – побрала ЈГ 170, Та песмице ситне, / Песме моје младе, / Пуне слатка миља, / Пуне лепе наде, / За тили тренутак / Походе ми драгу МП2 325, Ластавице миле тице, / Већ цвркућу летимице, / Па и шева већ те зове / Да разгониш лаке снове СП2 35, Када дође празник / Светитељу Сава – / Школска а и ђачка / Милина и слава – // Миливоје збори / Какве песме лепе ВЈМ 117.

Апозитива је – ако се изузму они исказани односним реченицама, о чему је раније било речи – знатно мање и они се јављају тек спорадично; најчешће код Ј. Грчића. Занимљиво је, притом, да се одређене апозитивне одредбе остварују кроз експлицитно изречена поређења, што их чини комплекснијим и стилски бременим(иј)им: Младъ као цвиетъ / Саво радъ Бога, / Одбацы свиетъ / И свѣта сласть ЈСд 34, А братъ млађий у горему, / Нађе езгру едру, здраву, / Пуну сока и сладости ЈСд 86, На лицу јој сладка / Пресијава туга, / Као зора јасна, / Красна као дуга ЈСб 147, Ђан Беллини, тих и нѣжан / Као снови ведре зоре / Погрузи јој међу душу / У јасности чисто море ЈСб 142, Едно вече, кадъ цитаромъ, / Пуномъ дражи и милина, / Певаць беше веселио / Уво дивлѣгъ тиранина ЂР 17, Младый яраць, брзь ка’ срна лака, / Оставио стадо и дружину ЂР 24, Млађан ти си процватио, / А у твојој отаџбини, / Зле си страсти узаптио, / Ти у добру изобилни ПД 20, Ој, поточе, бистра ока, / Помог’о ти Бог ЈГ 163, Ој, путниче, ведре чела, / Помог’о ти Бог ЈГ 163, Певајте зато, тице умилне, / Певајте мајци, брижних недара / Меденим гласом ЈГ 172.

5.1.7. *Именски и прилошки копулативни предикат.* – Ако се као инвертовани однос компонената које образују именски предикат узме онај где именски копулативни предикатив заузима прво, а копула друго место, приметимо да се у појединим рукописима управо инвертовани редослед чланова јавља прилично често. Биће тако код Ј. Сундечића, Ђ. Рајковића, Ј. Суботића, Љ. Ненадовића и П. Деспотовића. Једино је код Ј. Грчића, међу обимнијим рукописима, мало примера оваквих инверзија. Ипак, мора се овде узети у обзир да веома често копула долази на друго место (независне или зависне реченице) стога што је то место резервисано за енклитике, а она је, осим по

изузетку, исказана енклитичким обликом глагола *јесам*.¹⁹⁰ Уп.: Да и сама живинчадъ плашива / Срце стиче и смієла бѣва ЈСд 71, Станъ є нама небо само ЈСд 33, Али праве пѣсме нису ЈСб 160, Ко самъ собомъ несложанъ є ЋР 30, Али пуста лоза високо бѣаше ЉН 202, та лафъ шала нисе ЉН 210, Полна єси кошница, трѣдолюбна Сербіє БП 18, Поштен буди до час смрти ПД 41, суве су руке ПД 42, Да све срећно бива / Што се с тобом почиње МПШ 9, Та постидан неће бити / С нама Ћурђев-дан ЈГ 184, Ал све ово за менека / Така срећа није МП 63, Српкиња је моја мати СДД 65, Ох! диван си свете СМ 7, Па ма како тешка била СП 27, Ведри су јој дани МПЗ 109, Мирна савест, чиста душа, / Увек богата је МПЗ 1, И лепо је што ју знаш Г 152.

Кад је реч о учесталости интерполације, истичу се исти рукописи (Ј. Сундечић, Ћ. Рајковић, Ј. Суботић, Љ. Ненадовић, Ј. Грчић, П. Деспотовић). У поменутих рукописима интерполирају се различити елементи:

именице и именичке синтагме: Тадъ бѣва срцу њиховомъ лака, / Мука најжешћа, невоља свака ЈСд 49, Тв'е су груди храмъ любви ЈСд 46, Томъ є срце веселіє ЋР 11, Колик' было небо ясно ЋР 31, Јер је мала Вида / Зрно бисерово ЈСб 154, Та твоје је бујно нѣдро / Пуно самог сладког сока ЈСб 165, Да природа нисе магарца саздала ЉН 149, А и ове буди ноћи / Бодар чувар Ти над нама ПД 35, Кад нам је живот наш пун жалости ПД 41, Да му није круна тешка ЈГ 164, Све им је срцу на вољу ЈГ 175, Све су воћке одевене НГ 18, Па је Јоца задовољан / У животу своме ВМЈ 34;

вокативи именица и именичких синтагми: Нисе, сине, шала ЋР 28, То є, господару, сва твоя гомила ЉН 149, Ти си Боже љубав вечна ПД 25;

заменице: Све смо теби дужни датъ ЈСд 55, Текъ дивля трава / Бѣше му храна ЈСд 79, Ил' су то санови / Над твои гробови ЈСб 159, и ты си ми птица ЋР 23, Съ томъ срединомъ срећа ти є друга ЋР 22, Често є се болѣ съ пута уклонити ЉН 193, Ох, ал' је ова малена ЈГ 178, Игра јесте твоје благо Г 82;

више елемената: Єрбо ћешъ овогъ / Станишта и ты, / Када ли тада, / Становникъ бити ЈСд 82, То ће му быти, / У вашой кити / Пріятный струкъ ЈСд 30, Гдѣ є наши' предка' славны, / И родбине крвне гробъ ЈСд 54, Одонда є име

¹⁹⁰ Ако је именски копулативни предикатив исказан синтагмом, често ће се енклитика наћи између њених чланова (в. део о интерполацији код двочланих синтагми).

Абдулқари / У истоку славно и на гласу ЋР 16, Празномъ лонцу е л' заклопаць / Одъ потребе, кажи право ЋР 39, Што си Видо тако хладна / Као санта леда ЈСб 155, Нит су мени земна блага драга ПД 44.

Као и у случају именичких синтагми, присутни су случајеви са инверзним распоредом елемената именског предиката међу које су интерполирани одређени реченични чланови. Најчешће су интерполирани елементи заменице, и то њихови енклитички облици, а по изузетку јављају се и другачије комбинације. Уп.:

Птичар ја нисам ЛМ 85, Островъ намъ е свака радостъ ЈСд 73, Пуна ми е глава ЋР 38, Нђжно ми је ЈСб 153, та благодеть то е ЈН 205, Узак му је скут ЈГ 163, Жао му беше – и лист јој мали / С дрвета брзо у поток свали ИЋ2 16;

кои / Милостиви к' свимъ биваю ЈСд 21, Безъ утѣхе и помоћи / Заухвано тай небыва ЈСд 25, Благо велѣ трудѣ великій да е ЈСд 84, То е дѣло вѣруй Богу мило ЈСд 90, Користнія кока е за люде ЋР 23, Ал' ко ће судия у томе намъ быти ЈН 211, Да би самном сретни били / Родитељи моји мили МПШ 80, За живота ти си твога / Целомудрен чист био ПД 21, Због чије је штедре руке, / Брачни обед ово трећи ПД 75.

Прилошких предиката је знатно мање (скоро пет пута мање) од именских. Стање у вези са инверзијама и интерполацијама је, међутим, готово пресликано, а једина мања разлика је у томе што у песмама Ј. Сундечића и Ћ. Рајковића има нешто мање инверзија и интерполација него што бисмо очекивали с обзиром на претходно речено. Уп.:

Слободно е за-те нама: / Устатъ, пасти, живить, мрѣтъ ЈСд 55, Другачије несмѣ бити ЈСб 141, Лафу мило беше ЈН 149, Пред њиме је крвно поље ПД 53, За гором је село СП2 1, Трипут здраво биле / Ви тичице мале МП2 324, Само онда није, кад је / Цркве или школе МП3 109;

На свакој су т' стази / Трњави шипрази ЈСб 159, Садъ е скочит' лако и у бунаръ саћи ЈН 204, Или му је одвећ врело ПД 53, Па је мрети њима лако ПД 63, Јер је сјутра зором рано / Нада мноме АП 57, Мало нас је МП2 368;

У небу ће своме бити / Јошт док траје ноћ ЈСб 150, Много болѣ за мен несрећногъ беяше, / Да самъ отрпио ону малу штету ЈН 197, Тамо је свако детенце било ПД 50, Ах! тешко им гледат беше / Да му бољу неублаже ПД 69,

Како им је сам Бог знаде ПД 68, Ал узалуд све је било ПД 75, Здраво да си роде мој! СДД 66.

5.1.8. *Сложени глаголски предикат.* – Модалних и фазних предиката је близу 160; међу њима око четвртине примера припада конструкцијама са фазним предикатом. Модалних је највише у најобимнијим рукописима – код Ј. Сундечића, Ђ. Рајковића, Ј. Суботића, Љ. Ненадовића и П. Деспотовића, и у томе нема ничег необичног.

Ипак, занимљиво је да смо забележили већи број примера модалних предиката са интерполацијом неког од синтаксичких елемената него оних где интерполације не би било. Највише таквих случајева је, разуме се, у поменутих пет рукописа, док се код осталих овакви примери јављају спорадично. Исп.: Треба стазомъ истине / И правде обрнутъ ЈСд 66, Збогъ зле волѣ своє: / Неможемо мира / Иначе имати ЈСд 70, Могли бы се гдишто нанъ и потужити ЂР 30, Мужъ ми зао, несмемъ одъ нѣг' / Помолити зуба – бела ЂР 35, Мораће се свакојако / Лѣпосавом она звати ЈСб 141, А камо-л' да може зверче коє стићи ЉН 206, Мог'о си съ обале, ты малый несташко, / Отиснут' се доле ЉН 84, Веће мора од бремена / Јоште већма отештати ПД 57, Свака гледи ако може / Да тој бољи на пут стане ПД 71, Који не зна, кад треба / За род свој умрети ЈСП 70, Мож' ми мајка дома стићи МПЗ 17, „Па у игру – сад можете / „Да нам коло поведете, / „Поведете, заплетете Г 82, Није доста пословицу / Тек на изуст знати, / Већ се треба у животу / По њој управљати! Г 152.

За дистрибуцију фазних предиката карактеристично је то да се скоро две трећине забележених примера налази код једног писца – код Љ. Ненадовића – а остали се углавном могу наћи унутар обимнијих рукописа. У песмама Љ. Ненадовића се могу приметити и инверзије и интерполације унутар предикатског споја, као и инверзије праћене интерполацијом, па такво стање одликава оно што се може наћи и у осталим рукописима.

Славуй малый онда започне певати ЉН 211, Лафъ остари врло и почне мислити / Како ће се яданъ одъ сада ранити ЉН 206, све начне да бега ЉН 210, Жалостно му мати стаде говорити ЉН 196, И цвеће га слуша, престало да с' ния ЉН 211; До кошнице едне и медъ вадит' стаде ЉН 197, И гаврану птици говорити

пође ЉН 203; Почну му се жабе изъ बारे смејати ЉН 208, Свакиј себи почне то еленче вући ЉН 208; Стрижући ушима говорит' му пође ЉН 199, И брстити лишће одъ виняге стане. ЉН 202;

и све на ным' что пасѣтсе / начинюс' веселѣти ЗО 6, Тадъ вѣћници смѣрно / Питати га сташе ЈСд 88, Одъ песама браће стане / Гласъ се орит' по томъ полю ЂР 9, Кад станете Види / Смртни ковчег правит' / Узмите ми људи / Даске јаворове ЈСб 154, А она му почеше зборити ПД 51, Док не почне крвца лити ПД 57, Пево сам зраке пролетње душе, / Која ме и сад тешити стала ЈГ 199, И поче јадна већ да се дави ИЋ2 16, Па почињу мнити: / И ми ћемо одсад / Добри ђаци бити ВМЈ 117, Спази књиге па у себи / Премислѣати пође ВМЈ 33.

5.2. Паратакса. Хипотакса.

5.2.1. *Дистрибуција комуникативних реченица.* – У нашем корпусу је забележено приближно 2140 комуникативних реченица.¹⁹¹ Од тога, приближно 61% укупног броја припада обавештајним, 5,5% интерогативним, а 27% екскламативним реченицама; приближно 3,5% реченица завршава се трима тачкама. Број реченица које носе обележје екскламативности (!) више је него значајан, посебно кад се узму у обзир и оне са двама или трима узвичницима на крају, те оне које се завршавају узвичником и трима тачкама (!...) – њих је око 2,5%. Посведочено је и неколико реченица са два упитника (??) и упитником и

¹⁹¹ Комуникативном реченицом смо сматрали оне целине које су написане „почетним великим словом и са одговарајућим завршним знаком интерпункције” (Станојчић/Поповић 2008: 221), а иза тог завршног знака поново долази велико слово. Кад се *унутар реченице* јављао управни говор, њега смо третирали као прави објекат, а читаву реченицу сматрали обавештајном. Премда овакве напомене могу да изгледају банално и сувишно, верујемо да је њихова оправданост видљива у сусрету са следећим примерима: Сестро гробне ах! тишине / Остављајућ' прагъ дружине / Скоръ управљамъ теби летъ, / У крило ме прими твоє, / Лажне среће непокос / Твой не позна ладакъ свет'! ЂР 1, А ја гледим... кад ће бѣга / Гневан храму свом да доспе, / Да ту бруку ногом груне – / Да на земљу доле проспе? МКА 47; Што си с' тако застидила? / О невѣсто! ЈСб 152, У колара красна кола, / Коларић! Коларић! ЈГ 193; Јоште путник туда / Ногом лаком оди, / Стазица кривуда / Поред липе води: // „Ој тиче умилно, / Што на грани стојиш, / Окле тако силно / Срце мени својиш? // Да ли одозгоре / С неба амо дође, / Да ли мимо дворе / Моје миле прође? // Ваљда моју милу / Виде превесела, / Па би мени силу / Говорити тела, // Али не знаш, мила, / Шта пре од милоте, / Јер си тако сила / Видела красоте. // Ти јој лице бело / Виде и румено, / И још вито тело / И то око њено. // Очи јој вељау / Да менека чека, / И да је у страу / За мене далека. / И сузе је лило / Драго у самоћи: / „О ти вишња сило, / Кад ћеш ми помоћи!”” ЂР 9–11. Кад буде упутно, укључићемо у разматрање и податке који се тичу дистрибуције реченица унутар управног говора.

трима тачкама (?...). Све то говори у прилог тврдњи о појачаној емотивности исказа у поезији за децу предзмајевског периода.

Кад је реч о интерогативности, она је најфреквентнија код Ђ. Рајковића и Ј. Грчића; у погледу процентуалног односа према друкчијим исказима битна мање код Ј. Сундечића, Ј. Суботића и С. Поповића. Такође, у стиховима Љ. Ненадовића је нешто већи број интерогативних реченица остварен унутар управног говора који је уведен главном реченицом. Интерогација углавном изостаје код оних аутора код којих је корпус чинила тек неколицина песама.

Одређен број упитних реченица ту је да оформи дијалог, један од битнијих чинилаца поетског исказа који чини песме динамичнијима.¹⁹² Међу њима лако је издвојити онај у којем улоге саговорника на себе узимају дете и одрасли (по правилу родитељ), при чему су углавном улоге експлициране, али се у једном примеру и имплицитно дају ишчитати из наивности постављених питања¹⁹³:

„Сли игдѣ мѣста тога, / Гдѣ-но небы было Бога? –” / Нема нигдѣ Сыне драгій: / Свудѣ пребыва Бог преблагій. – / „Како!... како!... нѣга није / Мое око іошѣ невије! –” / Небо и землю види па ми, / Рец’ да ніе свудѣ Богѣ самый. – / „Ал’то нѣсу нег’ различне / Ствари грубе или дичне. –” / Ал’ нам свака гласно збори; / Мене Бож’я рука створи. – ЈСд 11; Мати, мати, кажи мени, / Зашто волиш дете твоје? / „Зар не знадеш чедо драго? / Јербо слуша речи моје... АП 57; Шта је Српство? светла круна / Бисерова кама пуна; / А у круни што се сија, / Бисерче сам једно и ја! МП 64; Шта је звезда мила мати? / Можеш ли ми то казати? / Да л’ кандило вечна плама? / Да л’ то ватра гори сама? / Да л’ јањешце умиљато? / Да ли сјајно суво злато? / Да л’ рупица мала, бледа, / Да анђелче кроз њу гледа? // Рећи ћу ти, није тајна, / Она звезда, она сјајна / Што се блиста и прелива, / То је око Бога жива. СП 11–12; „Шта то пишеш ћери мила?” / – Пословицу једну стару. / „А јесил’ је утубила?” / – Та имам је у буквару?” // „А знаш ли је на памет?” / –

¹⁹² Могућност остварења дијалогске форме песме или дијалогске форме унутар песме већ је на први поглед видљива код Змаја (уп. за то: Радикић 2003: 266 и даље), а констатована је и код неких других песника. П. Пијановић (2015: 96), тако, експлицитно показује да је „дијалог често у средишту Витезове песме, те да је дијалогичност некад тако заснована да песма својом целином тражи неки одговор на питање постављено на њеном почетку. Тек при крају песме или, чак, у последњем стиху питање налази могући, па и сасвим парадоксалан одговор”.

¹⁹³ Ова врста дијалога (између детета и одраслог) присутна је у просветитељској литератури за децу. Тако он, примера ради, чини структурну основу *Поучиталног магазина за децу* Аврама Мразовића (1. књига штампана 1787. године, 2. књига 1793, 3. и 4. књига 1800). Мразовићев *Поучителни магазин* је превод *Магазина за децу* француске списатељице Жан Мари Лепренс де Бомон. О томе више у: Опачић 2012: 313–332.

Знам да како: држи ред, / Ред држи свет!" // „То је мудра пословица / И лепо је што ју знаш, / Но јоште би лепше било, / Да се по њој управљаш. Г 152;

Зашт два ува да имамо, / А тек једна уста само? / „Више слушај, мање збори – / „Зато творац тако створи!" // Зашт два ока да имамо, / А тек једна уста само? / „Мудар човек више гледи / „Ал’ о свачем не беседи!" // Зашт две руке да имамо, / А тек једна уста само? / „Више ради – мање једи – / „Мудро творац све уреди!" ИЋ 6.

Највише у песмама Љ. Ненадовића – што је и логично – питања су део дијалога који воде животиње, типизирани персонификовани представници одређених духовних / моралних особина, ређе се у те дијалоге укључују биљке или људи (попут Езопа у једној од басни), а у једном случају персонификована је и срећа. Људски ликови воде дијалог код Ђ. Рајковића, Ј. Суботића и Ј. Грчића; у песмама потоњег биљке разговарају међу собом, а лирско ја комуницира са светом природе који га окружује:

Каж’ Светићу, какво ћемо / Србском чеду име дати? // Ако ћемо по лѣпоти / Дѣвојчици име дати, / Мораће се свакојако / Лѣпосавом она звати. ЈСб 141, Питали га мрави: „Где си досадъ быо? / Шта си цело лето у пољу чинио?" / А сирома чврчакъ обинѣ незнао, / Рече: „Я самъ летосъ у пољу свирао.” ЉН 201, Покрай вите трске вода га носаше, / И у бѣди своіой растъ трске питаше: / „Кажите ми како, о вы трске танке, / Издржите ветре велике и яке, / Кадъ я ’вако сталанъ, високъ и дебео, / Одъ силногъ се ветра ниесамъ отео?" // – „Е тако є,” рекну виюће се трске, / „Мы се превиямо и ниесмо дрске. ЉН 192, Пит’о Езопъ совулягу: / „Ао птицо моя! / Зашто тако виче на те / Сва дружина твоя?" // – На ме вичу друге птице, / Я ти нећу крити, / Съ тога што я болѣ могу / Нег’ оне видити. ЉН 91, Гледаш ли оком светлије / По ширном пољу без краја? „Све сија, мајко, предамном: / Ко дична слика из раја!...” ЈГ 179, *Путник*. / Ој, поточе, бистра ока, / Помог’о ти Бог! / А што си се отиснуо / Од извора свог? / *Поток*. / Ој, путниче, ведра чела, / Помог’о ти Бог! / А што си се отргнуо / Од селанца свог? ЈГ 163, Красни цвете, царска круно, / А где ти је цар?" // „Мој песниче! Певни гласно: / Да је силан цар! ЈГ 164.

Већи број питања, међутим, може се сврстати у групу реторичких, на које одговор често није експлицитно дат, управо зато што је више него очигледан. Уп.:

Свудь те [Боже] виђу куда окомъ манемъ: А како те и любіо небы: / Кадъ све и сва десница ти може? – ЈСд 12, Птица гору, звѣрь пећину / Люби ка' свой милій станъ: / Как' мы небы Домовину, / Гдѣ виђесмо првый дань? ЈСд 54, Кадъ несрећа гони тебе, / Онда буди духа чврста, / У будућность ко засѣца?... ЈСд 69, Кажи ми сада / Разлике ели, / Коя иѣи овде / Лучи и дѣли?... // Нѣсу ли црви / И гуе ине / Развукли оба / Єднако сыне!?... ЈСд 80, Ко є паву, папагаю / И лабуду дао одеће, / Зарь онъ збиля за човека / Одећице имат' не ће? ЂР 11, Младость лудость – зарь се у што брои, / Кадъ є празна ка'но сенъ месеца? ЂР 12, Ко ће далек' ићи, истину да тражи? ЂР 39; Желишь мударь надъ мудрима быти? Люби Бога, врлинамъ се кити. ЈСд 90.

Међу реторичким питањима налазе се знатно ређе и она која исказују наглашену емоционалност.

И ми, друзи, сада гди смо, / Какви ово овде рај? ЛМ 77, Стани срце, за што биешъ? ЂР 6, Што се Видо непробудиш / Из тог дугог санка? ЈСб 155, А ја гледим.... кад ће бѣга / Гневан храму свом да доспе, / Да ту бруку ногом груне – / Да на земљу доле проспе? МКА 47.

Разговор са природом који води Радичевићев путник, као и питања Грчићевог лирског ја упућена шеви у једној од песама „Пролећа” остаће без одговора, па се такође могу сврстати међу реторичка:

Јоште путник туда / Ногом лаком оди, / Стазица кривуда / Поред липе води: // „Ој тиче умилно, / Што на грани стојиш, / Окле тако силно / Срце мени својиш? // Да ли одозгоре / С неба амо дође, / Да ли мимо дворе / Моје миле прође? ЂР 9–10; Ох, шево мила! Зашт' небу лећеш / Плаветном? / Да ли си жељна поносних двора / Сунчани? / Или си рада, са песмом твојом / Невином, / Да с' ближе наћеш код вечног божјег / Престола?... ЈГ 165.

Међу занимљивија питања спадају она која налазимо у песмама В. М. Јовановића. У њима питања себи поставља лик који је дете, а који очевидно проговара сликом коју о идеалном детету – и његовом антиподу – има сам аутор:

Дала мајка Јоци пара, / Да шта хоће купи, / Па он вес'о и радостан, / На улицу ступи. [...] / Ишао је па у путу / До књижаре дође, / Спази књиге па у себи / Премишљати пође: // „Шта ће мени шећер слатки, / Да ми круни зубе, / Шта ће мени и играчке, / Да се крше, губе?” // „Водем купит' лепу књигу” / Па у дућан

ступи, / Те по вољи себи једну / Изабра и купи. ВМЈ 33; Наљути се мали Душа / Жестоко и много, / Па излети на улицу / Што је брже мог'о. // „Што да трпим ова чуда / Што да радим пос'о? / Када могу бити само / Свој рођени госо.” ВМЈ 68–69.

Која је функција интерогативних исказа? Чини се да се они – углавном – могу разврстати на три групе. Најобимнија је група питања која има дидактичну улогу. Ту спадају и питања постављена унутар дијалога где старији предаје знање млађем саговорнику, и реторички обрти који, суштински, чине исто то, али кроз питања која тобоже остављају слободу ономе који одговара да одговори како жели, премда је одговор толико очигледан да избора, заправо, нема; ту, коначно, спадају и по(р)уке „објективно” изречене с друге стране, са стране детета, што треба да им дâ на уверљивости.¹⁹⁴ Први је случај најексплицитнији, други најпритворнији, а трећи уметнички најнаивнији. Тобожња равноправност детета у односу на старијег говорника (треба да) расте прогресивно од прве до треће групе питања, али она расте само формално – смер у којем се креће предавање знања је увек исти, чак и у случајевима кад се читаоцу да простор за одговор на постављено питање или се у самом тексту чује „његов” глас. Осим питања са дидактичном сврхом, налазимо у много мањој мери она која имају за циљ да искажу снажну афектираност. Коначно, најмањи број интерогативних исказа има улогу да произведе смех. Она се ослањају на досетку или пак на комику ситуације унутар које бивају постављена. Уп.:

На два дана предъ януаръ првъй / Ћиръ Яня є подъ земљицу лег'о, / А да л' знате, за што еодбег'о?¹⁹⁵ – / У кратко ћу явит' ето: / Да не дає ништ' на ново лето. ЋР 35. А. Сиромаку руку мою / Свагд' отворамъ я. // Б. Рука мож' быт' отворена. – / У нъой има л' шта? ЋР 37;

Тадъ лукавство лии брзо на умъ падне, / Подъ седало дође и говорит' стане: / „О вы красне коке, о вы коке миле! / Што бежите ядне, што сте полудиле? / А заръ нисте чуле? о гле смешна чуда! / Та миръ є учинѣнъ међ' свима и свуда. [...] Уплаши с' лисица и викну из гласа: / „Шта то рече, яданъ? паса, каквы паса?”

¹⁹⁴ Чак и кад дете одговара на питање одраслог, одговараће речима одраслог: А ти [зашто волиш] мајку чедо мало? / Казати ми би ли знало? / „Ти не знадеш мила нано? – / Јер је сјутра зором рано / Нада мноме, па ме гледа / И менека ником не да, / Она утре сузе моје, / Све ми даде, добро што је, / Она с' игра с' чедом њеним, / Облачи ме у душанку; / Незнам каз'ти како волим, / Милу моју, добру мајку!” АП 57.

¹⁹⁵ Спојено писање је очигледна погрешка.

[...] Пет’о за нџомъ виче и питат’ е стаде / „Та миръ е уваћенъ! кудъ ћешъ лио стара?“ ЉН 205.

Највећи број реченица које носе обележје екскламативности оправдање за њега могу имати у књижевнојезичкој норми. Реч је о оним синтаксичким целинама које у себи садрже вокативне облике именица и глаголе у императиву. Њима се могу придружити реченице које у свом саставу садрже узвике, те показне речце *ево, ето, ено, гле* и скраћени лик императива глагола (*но*)*гледати*. Узвичник на крају носе оне реченице које у себи садрже форме поздрава, честитке или жеље, опроштаја итд. (или оне саме то јесу), а екскламативност прати и поједине у свакодневном говору или у литургијској реторици устаљене изразе.

Сваког тајно њешто зове: / Дај! уживај који час! ЛМ 76, Фала Боже на дар ови, / О помози благосови, / Да ми како с права пута / Душа млада не залута! БР 43, О Божји Анђеле, / Хранителю светый мой! ЈСд 20, Де растерай дремеж гњильый, / Нову себи срећу куй! ЂР 4, Певајте ми тице и славуји! МП 16, „Рибице, рибице / „Не пливај по води! СП 33, Сабљом ћемо записати, / Сабљом ћемо зарезати / Дела наша и мегдане, / Баш за небо, Видовдане! МП2 369, „О мој добри брато / Моје суво злато, / Да ми буји, бај! Г 57;

Сад сва младеж дан светчани / Једва чека, зове хај! ЛМ 77, Погледа у полѣ и рече: кококо! ЉН 205, Ајте облаци, ајте ој! СлП 28; А гле ти си из љубави, / Толке муке трпео, / Из љубави рода свога / Који те је распео! ПД 12; Пет’о и коке / Чепрћу тле, / Скакућу јањци / Гледај их гле! ПД2 17, Гле миле трешње – осула цвет / И бадем цвета – како је леп! СП 13, Али погле у орману / Где ти ствари твоје стоје, / Какав вашар, какав неред, / Погле само дете моје!“ Г 152;

Многољетност Иншпектору / Милостиви Боже дај! ЛМ 77, Милом нашем Учителю / Њему даруј, у весељу / Многољетно видит’ Мај! ЛМ 78, Христосъ се роди! ЈСд 31, Здраво, срећно Родителю! ЈСд 47, Сладкій, милій прятелю, / Живіо те благій Богъ! ЈСд 47, Слава теби о пречиста! ЈСд 26, Лака т’ црна земля буд’! ЂР 7; На нђгу сам научила / То малено лане моје, / О нђгуј да, сладка мајко, / А тако ти срђе твоје! ЈСб 165, Јер сад ће ми срдце пући, / Бог би дао! ЈСб 152, „Посла имамъ на све стране, / Пуна ми е глава!“ ЂР 38, Сво се село дигне, узму оружје, / У потеру пођу, та лафъ шала ние! ЉН 210, За гором је село, / Србинство је тамо, / Српски збори само; / То ми је омилено, / Мило моје село, / Буди ми весело! СП2 1.

Наглашена емотивност исказа – најчешће је реч о дивљењу Богу или природи, отаџбини или мајци, ређе о исказивању туге, страха, прекора итд. – такође је нашла свој израз, између осталог, у употреби узвичника на крају реченице. Варијације су разне. Осим уобичајених узвичних реченица, налазимо и оне где је узвик у иницијалној или медијалној позицији пропраћен правописним знаком (то је чест случај у текстовима проучаваног доба), а бележимо и не велики број реченица које су по свом значењу, заправо, упитне. Прецизније, реч је о реторичким питањима на чијем крају стоји узвичник уместо упитника.

Онда расте, онда цвјета, / Зелен краси сва дрвета, / Весели се свака твар!
ЛМ 76, Не дај мамо да поије, / Не дај мамо, јао јао! БР 50, Ты с' живота изворъ само!
ЈСд 25, А што си ми увенуо / Зумбул цвѣте! ЈСб 151, О невѣсто! ЈСб 152, Веће Христу Спаситељу / Нашему избавитељу / Да певамо, да клицамо, / Да га дивно прослављамо!
ПД 14, Ал све ово за менека / Така срећа није, / Кано ово, што у мени, / Што у мојих груди – / Српско срце бије! МП 63, Додијала братска мука / Српске мајке љути плач – / И у мене игра рука, / Ко да сева у њој мач! СДД 66, Волим цвеће, / Волим игру, / Волим коња, / Волим чигру! СП 7, Сестрица те нија / Да ти боље прија / Слатки санак тај! Г 57;

Не езику отровъ носишъ зао, / Охъ! кадъ бы га прогутат' могао! БР 38, Ох! отвори плаво око / Зоро бѣла! ЈСб 151, И срце би свака дала / Да помогне оцу своме, / О! дала би да је можно / Своје здравље немоћноме! ПД 68, Ах! тешко им гледат беше / Да му бољу неублаже, / Радиле су као мрави, / Ал посо им непомаже. ПД 69;

...И ту силну грома буку / И ољује страшну фуку / Ти сатвори вељи Боже, / ко овако јоште може! БР 42, Ког' ћу посад миловати, / Игро моја! ЈСб 152, Па зар мило дете моје / Кад све јутром складно поје / Кад све пева Творцу своме / Творцу своме премиломе // Зар ти само још да лежиш, / Од јутрашње песме бежиш, / Да се туђиш, а од Бога / Да си изрод света тога! ПД 34.

Постоје и песме које су у целости испеване кроз низање екскламативних исказа. Премда, као и већина претходних има за функцију да пренесе емотивну набијеност исказа, могло би се да постиже супротан учинак – утисак пренаглашене реторичности. Такве су песме Ј. С. Поповића „Устај, устај, Србине” и „Мајска песма” Н. Грујића, које читамо у *Венцу песама*:

Устај, устај Србине, / Устај на оружје! / Дан те чека, / Ноћ већ бега, / Устај,
не оклевај! / На ноге Срби браћо, / Слобода зове! // Који не зна, кад треба / За род
свој умрети, / Није Србин – / Већ је изрод, / Тог ће земља клети! / На ноге Срби
браћо, / Слобода зове! ЈСП 70; Већ се поља сва зелене, / Топлији је сунчев сјај, /
Све су воћке одевене, / Хајдмо, хајдмо док је мај, / Хајдмо сви у гај! // Тамо цвеће
дивно цвати, / Ох тамо је сада рај, / Не можемо мировати, / Хајдмо, хајдмо док је
мај, / Хајдмо сви у гај! // Тамо ћемо цвеће брати, / Ти нас Боже погледај, / Ми
ћемо ти хвалу дати, / Хајдмо, хајдмо, док је мај, / Хајдмо сви у гај! // Славуј ће
нам попевати, / Док не буде дану крај, / Ми ћемо се наиграти, / Весел'ће нас мили
мај – / Хајдмо сви у гај! НГ 18.

Најзанимљивији за тумачење су, вероватно, следећи екскламативни искази.
Наиме, један њихов број служи да истакне и онако често наглашену и
експлицирану поруку, делујући попут какве заповести младом читаоцу. Они
гдекад имају и функцију рефрена. Понекад, углавном код Ћ. Рајковића, узвичник
истиче поенту песме која у себи често садржи хумор или иронију. Мали број
исказа има за улогу да привуче пажњу читаоца, било његовим апострофирањем,
било катафоричким упућивањем на оно што следи. Коначно, искази са етичким
дативом, такође, успостављају блискост са читаоцем.

Поштен буди до час смрти, / Неодступај од тога / Неплаши се никога, / Зла
те савест неће трти! ПД 41, Ако мислиш лако проћи / Кроз путању света, / Ако
мислиш у рај доћи, / Да т' ништа несмета, / Неодступај ни у длаку / Од пута
божјега, / Боље трпи бруку сваку / Од свога ближњега! ПД 31, „Више ради – мање
једи – / „Мудро творац све уреди!“ ИЋ 6, Ко вредно ради за века свог, / Тог лепим
даром дарива Бог! СП 14, Ко погине за слободу / Није умро, још је жив, / Певају
га, спомињу га / Да је био соко сив! СП 67, Та радња је мраву мила / Па ма како
тешка била, / Лењо дете нек се стиди / Када вредна мрава види! СП 27, За то удри,
за то куј! СП2 22, Своју срећу покуцкуј! СП2 22, Тако добре ћери / Помажу
матери / Из малена још, / У сестре ваљане, / Ни ти, мој брајане / Не мој бити лош!
Г 57; Празномъ лонцу е л' заклопаць / Одъ потребе, кажи право! ЋР 39, Што ћу
рећи, ние лажь – / Славанъ ти е лекаръ Блажъ: / Оним', што га едномъ къ себи
потрудише, / Другий лекаръ ние нужданъ више! ЋР 40;

Мала дѣцо, чуйте приповедку едну! ЉН 195; Ал' кадъ браћа те орасе, / Свакій свога, растукоше, / Нуто чуда нечувена! ЈСд 85, И јошъ срећа превелика – / Кућанице сойке наше / Кадъ се грома яви рика / Ту на расту не біаше, / Текъ доцніе слети много, / Ал'шта да іой види око! ЪР 21, Падне іой на паметь хтела бы летити, / Па замоли орла – чуда Боже светый! / Да є онъ научи да и она лети. ЉН 17, И већ да пукне, ал' нуто среће! ИЋ2 16;

Мударъ ти є млађанъ Абдулкари! ЪР 16, Зликовчина пустый страшивъ ти є! ЪР 24.

Реченице са трима тачкама на крају нису честе, а њихова дистрибуција је крајње неравномерна.¹⁹⁶ У већини рукописа их уопште нема (ту спадају и они обимнији – нпр. басне Љ. Ненадовића или *Невен* П. Деспотовића), код неколико аутора може се забележити између једне и три, док смо их у поезији Ј. Грчића забележили – седамдесет. Исп.: У играма и у бѣсу, / Кой те често къ смрти прати, / Ты раскошно празнишъ кесу, / А нѣм' доцнишъ динарѣ дати.... ЈСд 57, Старци желе быт' на ново деца, / Колача се дограбити свои... ЪР 12, Ты си синоћъ мене песмомъ, / Тебе надомъ я услав'о; / Лажна т' песма, па и нада... ЪР 17, И на землю садъ се свія / Птице сойке лепа слика, / Растъ є плашньомъ ахъ! убія... ЪР 22, „Зар не знадеш чедо драго? / Јербо слуша речи моје... / Певуца ми, трчка, виче, / Ко на грани мало тиче АП 57, Одгнан је ноћни мрак... / Већ се зора плави, / А росица сија се / По зеленој трави. СМ 7.

Три тачке су, обично, знак прекида текстуалног тока. Овде није реч о томе да пред собом имамо реченице које су недовршене – на месту три тачке без проблема се могла у свим овим случајевима ставити једна – али се чини да су аутори на одређеним местима желели да сугеришу паузу, предах иза прекора, ироничне опаске, извињења и изговора итд. „Значење” ове три тачке и њихову мотивисаност појашњава, дакле, увек тек контекст у којем су употребљене.

Кад је реч о комбинацији знакова интерпункције на крају реченице, ту предњаче Ј. Сундечић и Ј. Грчић, а неколико реченица налазимо и у једној песми С. Поповића. Први у свом репертоару има неколико реченица у којима се удруживање упитника и три тачке налази иза реторичког питања, али се знакови код њих удружују углавном у намери да нагласи афективност исказа:

¹⁹⁶ Аутори – најчешће је то случај код Ј. Сундечића – понекад додају и већи број тачака на крају реченице, које су значењски редувантне.

Срѣ безъ тебе куда знамо?... ЈСд 25, Гдѣ є боля нада нама?... ЈСд 25;¹⁹⁷

И када часакъ послѣднѣй стигне, / Да смртъ са землѣ и мене дигне, / У вѣчно жиће блаженогъ свѣта, / Гдѣ сваке сласти пролѣће цвѣта, / Найстражнѣ рѣчи теби ћу слати: / ”Съ Богомъ о Мати!... съ Богомъ о Мати!...”, ЈСд 45, Ухъ срамоте!... ухъ грѣха!... / Ухъ предъ Богомъ мрзке ствари!... ЈСд 57; Леѣш ли за то, ох тицо моја / Милена: / Спомени тамо горе и мога / Имена!... ЈГ 165, Ружо, љубимче мало, не вени – / Никад не вени!...ЈГ 171, Певајте зато, тице умилне, / Певајте мајци, брижних недара / Меденим гласом – медени пој!...ЈГ 172, Ори, плуже, заори: / У земљи је злато!... ЈГ 197, Ко воли зиму, ко воли снег / Нек хити амо, на снежни брег!... [...] Пролеће сијну на дољу, брег, / Да стопи шњега и лед и снег!... / Сунце све гори, сажиже тле, / Ал’ бистра вода расхлади све!... СП 13–14.

Јован Грчић не преза ни од удвајања упитника и узвичника: Јо, погледај, пријо, / Вил’ у тако легло / Како ми се дете / У небо отегло!! ЈГ 192, Но, мајко, само покушај: / И она већем мирише!!! ЈГ 178, „Па како мајка, горица лепа, / Да вам не цени јато умилно!!! ЈГ 172, Тичица их кара: / ”Јо, зашто ли ”двору” моме / Учинисте квара???” ЈГ 186.

5.2.2. *Квалитет напоредних односа.* – Унутар песама које су чиниле наш корпус највише је реченица са копулативним, а није мали број оних са адверзативним напоредним односом међу независним реченицама (забележили смо их нешто преко сто; то значи да оне, ипак, у укупном збиру чине тек нешто више од 5% свих реченица). Дисјунктивни однос забележили смо тек у неколико реченица, па се може рећи да се он, као и остали односи, јавља – ако се уопште и јавља – на маргинама језика ове поезије.

Независне реченице у адверзативном напоредном односу присутне су у већини рукописа и изостају углавном у онима мањег обима.

...На кољу нам јече браћа – / Ал’ му ајдук зајам враћа. БР 20, ... Гледа, витля свуда, / Тамо и овамо; / Неговори ништа / Нег’ се чуди само. ЈСд 88, Учи увѣкъ пакъ ћешъ знати доста: / Ал’ свеђ’ мало, кадъ сгледашъ што оста. ЈСд 92, Млого штошта валя чути, / Ал’ одсвега мало зборит’. ЂР 14, Млого штошта ты ћешъ видит’, / Ал’ утаи ипакъ много. ЂР 14, То небила мала птица, / Већ то била мала Вида. ЈСб 154,

¹⁹⁷ Иста је функција у следећим стиховима: Христосъ уста!... люде широмъ / Подъ заставу свою зове ЈСд 33.

Далеко осташе рти и огари, / Али трче за њимъ до густе шумари. ЉН 198, Свега на свету, свега нестаје / Ал часно име довек остаје. ПД 41, И сво село леже да у миру сања – / Само двоје сирих клети удес гања; / Крај огњишта ниска згурили се, ћуте. МПШ 17, Дотрчаше, превесели, / Па под стреју гледе; / Ал' им радост махом клону – / Код ластине беде... ЈГ 186, „Мудар човек више гледи / „Ал' о свачем не беседи!” ИЋ 6, Који не зна, кад треба / За род свој умрети, / Није Србин – / Већ је изрод, / Тог ће земља клети! ЈСП 70, Има ноге не да иде / Већ да стоји само, / На њеном се крилу слатко / Одмарати знамо МН 59, Мудра лија ништ не вели / Нег вечеру лијепу справља ОУ 51, Мало нас је, ал' смо људи! МП2 368, Ја сам женско али смем. СДД 66, ...Сунце све гори, сажижне тле, / Ал' бистра вода расхлади све!...СП 14, Мутна ваша недра крију / Воду да нам поља роде, / Ал што моје очи лију / Од те воде јадни роде, / Ваша роса мами цвеће / Моја само пелен креће. СлП 28, Кад посао сврши / И он ти се вине / Ал' се игра какве / Игрице невинне. ВМЈ 117, У шумици тице поје, / На пољани пуштам змај, / На брегу се челе роје, / У долини прави рај: / Али школски одмор прође / И сиграње преста сад, / Школско доба опет дође / Да наново почнем рад. Г 129.

Дисјунктивни однос међу независним реченицама је, као што смо поменули, веома редак и мало која комуникативна реченица се може наћи с таквим односом, ако се изузму ове које наводимо:

О, сретанъ є свакій / Ко светъ овай не сгледа opakій, / Ол' є умро чимъ га сагледао! ЂР 12, ...Ну молимъ те лепо када ме споменешъ, / Зашто и о мени баръ кадъ-годъ нерекнешъ, / Да самъ и я што годъ мудро учинио; / Или одъ све муке мудро говорио?... ЉН 199, Њему земља вертеп даје, / Неприступноме Богу, / Ил' га незна, ил' не хаје, / С ње је скино сет млогу // Анђели га с пастирима, / У песмама узносе... ПД 8, Император на њем' седи / Намрштено скупља чело, / Ил' му снежи, ил' му леди, / Или му је одвећ врело. ПД 53.

5.2.3. *Предикатска актуализација реченице.* – Ако се одстране беспредикатске реченице и осмотри степен реченичне актуализације, долази се до следећих података. Најбројније су реченице које садрже два предиката (њих је приближно 30%), а прилично је уједначен број једнопредикатских (нешто више од 19%), тропредикатских (нешто више од 20%) и четворопредикатских

комуникативних реченица (нешто више од 15%). Удео реченица са више предиката се даље прогресивно смањује: оних са пет предиката је нешто више од 6%, са шест – приближно 4%, са седам – приближно 2,5%, оних са осам – 1%.

Резултати који се тичу доминанти су, дакле, умногоме очекивани. Најмање је, међутим, очекивано то да се у корпусу песама за децу и младе уопште нађу оне које садрже шест, седам и више предиката, а међу проматраним песмама има оних где налазимо реченице са преко двадесет предиката. Једна таква реченица се налази код Ј. Сундечића, друга у листу *Голуб*:

Када гладногъ наранимо / Онимъ хлѣбомъ, кога / Мы имасмо съ наше
нѣиве / Потомъ чела свога, // Када жедногъ напоимо / Виномъ съ лоза', коє / Наше
руке неуморно, / Чисте, режу, гоє; / Када гологъ одѣнемо / Руномъ нашегъ стада, /
Коє бранећ' одъ зла вука / Дост' виђесмо яда; // Кадъ предъ странцомъ
разтворимо / Нашегъ дома врата, / Те нам' нѣговъ самый походъ / Буде красна
плата; // Када болногъ, кои трпи / Люте боце муку, / Обађемо пружаюћ' му / Одъ
помоћи руку; // Када сужнѣ посѣтимо / У тамници тамо, / Да имъ бѣде ублажимо /
Кои часакъ само, // И кадъ мртве сиромашке / Безъ наплате сваке, / Наше мишце
часно спуште / На дно тамне раке: // О! тада ће насъ Судія / Съ десна себе ставить,
/ И свой нама милостиво / Сладкїй гласъ управить: // „Ход'те къ мени мила чеда, /
Коимъ врху віє, / Самъ благословъ Отца мога / Почива и бдіє! – ” ЈСд 60–61;

Око кола свеци сели, / А из грла глас им вели: / „Играј дете, играј драго, /
„Игра јесте твоје благо, / „Кад с' умориш, ти се мани, / „Па ми учи на тенани!” //
„Уч'те децо, док сте млади, / „Сад је време да се ради, / „Сад Јовици што је лако, /
„То Јовану није тако: / „Кад лекцију научите, / „Кад задатке нарадите; / „Мет'
књижицу у торбицу / „А брижицу под капицу.” // „Па у игру – сад можете / „Да
нам коло поведете, / „Поведете, заплетете, / „Један другом попевнете: / „Уз вас
јанци скакутају, / „Уз вас тице певукају, / „Уз вас поље, уз вас село, / „Све весело
– превесело.” Г 82.

Сундечићева реченица је, заправо, цела једна песма – „Награда дѣла милости тѣлесне” – која се простире на читаве две странице. Притом, може се без икакве ироније рећи да је аутор у свом исказу заобишао мало коју језичку потешкоћу коју је могао да постави пред младог читаоца: ту је неколико зависних временских реченица у инверзији, ту су односне реченице, ту су трочлане и

вишечлане синтагме са инверзијом чланова (*Люте боце муку, Самъ благословъ Отца мога*), ту су интерполације реченичних конституената (*И свој нама милостиво / Сладкій гласъ управитъ*), ту је управни говор на крају песме. Истина, постоји и једна олакшавајућа околност у читању ове песме – успостављање синтаксичког паралелизма.

У реченици из песме „Ђачко коло” ипак је могуће замислити какву-такву сегментацију која олакшава разумевање стихова. Реч је о томе да су макар стихови унутар управног говора сегментирани на више комуникативних реченица, па на местима прелаза са једне на другу реченицу коју свеци изговарају може да се осети колика-толика заокруженост исказа.

Наведена два примера јесу најекстремније што се у нашим рукописима може наћи, али тиме нису исцрпљене реченице које су предугачке да би се нашле у поезији за децу. Забележили смо, наиме, петнаестак реченица које у себи садрже између једанаест и седамнаест предиката. По једну или две такве реченице нашли смо код Б. Радичевића, Ј. Сундечића, Ј. Суботића, Ђ. Рајковића, Ј. Грчића, П. Деспотовића, В. М. Јовановића; шест њих се нашло код Љ. Ненадовића. Истини за вољу, треба напоменути да у већини њих долази до нагомилавања предикатских реченица услед присуства управног говора. Уп.:

Јоште путник туда / Ногом лаком оди, / Стазица кривуда / Поред липе води: // „Ој тиче умилно, / Што на грани стојиш, / Окле тако силно / Срце мени својиш? // Да ли одозгоре / С неба амо дође, / Да ли мимо дворе / Моје миле прође? // Ваљда моју милу / Виде превесела, / Па би мени силу / Говорити тела, // Али не знаш, мила, / Шта пре од милоте, / Јер си тако сила / Видела красоте. // Ти јој лице бело / Виде и румено, / И још вито тело / И то око њено. // Очи јој вељау / Да менека чека, / И да је у страу / За мене далека. / И сузе је лило / Драго у самоћи: / „О ти вишња сило, / Кад ћеш ми помоћи!”” БР 11, Тадъ лукавство лии брзо на умъ падне, / Подъ седало дође и говорит’ стане: / „О вы красне коке, о вы коке миле! / Што бежите ядне, што сте полудиле? / А заръ нисте чуле? о гле смешна чуда! / Та миръ є учинѣнъ меј’ свима и свуда. / Нико с’ выше нема ни одъ когъ бояти, / Вуци ће съ янъцима одъ садъ друговати. / Голубови, кобци, заедно лети ће, / Нико ни одъ кога зазирати неће. / О! сиђите доле, миле коке мое, / Да тай миръ славимо, та благодеть то є.” ЉН 205, Два три путъ узме га у клюнъ да

изеде, / Ал' га опетъ пусти – каменъ се нееде – / Найпосле га са свымъ быо отурио, / Па є жалостиво онда говорио: / „Сада видимъ да су сви на свету люди, / Врло чудновати и готово луди; / Кадъ камичакъ овај и овако малый, / Свакій одъ нњи цени, жели га и фали; / Я б' волио него сво каменѣ ово, / Да самъ наш'о єдно зрно ечменово. / Шта користи мени, што се онъ прелива, / Кадъ у нѣму нема ни ела ни пива.” ЛН 150, То гора цвећу шапнула, – / А цвеће роси од ока, – / Роса се брзо отиште / У хитре вале потока, – / А поток журно потече, / Да каже селу веселу, / Да каже деви болесној: / Устани, село весело! / Устани дево болесна! / Дивота живну у пољу: / Пролеће здрављем дануло... / Извело брата рођеног: / Ох, ено јутро свануло! / Извело сина јединог: / Ох, ено сунце плануло! / Па како дивно искочи! / Па како красно трепеће: / Ко сејка мила зорица / кад златну косу расплеће... / О, брже, село весело, / О, брже, дево болесна: / О, брже 'право у поље!... ЈГ 177, Па пролазећ с ученици своји, / Покрај њиве гдено влаће стоји, / Пролазећи и народ учећи, / О том зрнцу малом говорећи, / Стаде брати и зрнца вадити, / А она му почеше зборити: // „О Господе ми се увек Теби, / Дајемо се, ево Ти нас преби, / Ти донесе људма хлеб живота, / У Теби се сија сва дивота, / Али има Боже много бедни, / Па нас секу али несу вредни / Белим брашном нашим да се хране. / Ми желимо хранит изабране!” ПД 52, Ишао је па у путу / До књижаре дође, / Спази књиге па у себи / Премишљати пође: // „Шта ће мени шећер слатки, / Да ми круни зубе, / Шта ће мени и играчке, / Да се крше, губе?” // „Водем купит' лепу књигу” / Па у дућан ступи, / Те по вољи себи једну / Изабра и купи. ВМЈ 33.

Ипак, нису сви примери, попут наведених, везани уз управни говор:

Браћо и Сестре! знате ли вы сте / Пали одъ Майке едне и исте; / Крвь една тече крозъ жиле ваше; / Єдна васъ свеза држи и паше; / На свѣтъ васъ даде, узгои тако, / Текъ осѣћанѣ любви яко, – // Браћо и Сестре! – та любовъ иста, / Треба да жари нѣдра вамъ чиста; / Нѣзино царство у вашемъ дому / Треба да буде, треба да тому / Миръ, слогу, срећу: набавля, кус; / А зависть, злобу: прогони, трує. ЈСд 48, Не безъ ума Онъ мачъ носи; / Правду, штити, чини, брани; / Кривду криви, казни, коси; / Зло обара, добро храни: / Држ'мо с' вѣрно Цара свогъ, / К о г ѣ намъ даде самый Богъ! ЈСд 52, „Молимъ” – зець ће на то рећи – / „Твоя претня празно звечи: / Ево моя глава стои, / Ал' твогъ госе сваць се бои! / Докъ нѣгове очи бдію, / Єси нешто... стра є свію; / А склопи л' ій – еданъ Богъ, / Ко те с' бои, нема тогъ!” ЂР

20, Устај мали Жарко, / Дошла ти је куца, / Донела ти зеца, / Дошла ти је цица, / Донела ти миша, / Дошла ти је лија, / Донела ти коку, / Дошао ти уја / Донео ти јагу. / Чекај, чекај, јаго, / Ето иде Жарко / Да с' сиграте малко. ЈСб 3.

Овде наведене реченице захтевају краћи коментар. Док прва реченица Ј. Сундечића очевидно поседује веома комплексну структуру, у другој реченици је, заправо, број предиката оно што одржава реченицу динамичном и олакшава проход кроз њу. Уз то, концентрација паралелизама и контраста олакшава кретање кроз текст. Код Ђ. Рајковића је увођење управног говора спроведено тако што је дидаскалија добила медијалну позицију, која се ту осећа као интерполација и кратка вербална дигресија; интерполирана је притом и елиптична фраза (*еданъ Богъ*), што свакако не доприноси читљивости реченице. Коначно, у Суботићевој реченици налазимо нешто слично другој Сундечићевој – број предикатских актуализатора овде је фактор који осветљава делове целине; честа лексичка понављања и синтаксички паралелизми такође су чиниоци који утичу на то да се читање реченице доврши с лакоћом.¹⁹⁸

5.2.4. *Деагентизоване реченице.* – Присутност пасивних реченица је ниска.¹⁹⁹ Забележили смо тек нешто више од шездесет примера пасивних конструкција, а међу њима су и оне са партиципским и оне са рефлексивним пасивом. Притом, није необично да се унутар једне комуникативне реченице нађе неколико пасивних конструкција. Исп.:

Често с' добро губи / Тражећ' болѣ, и бираюћ' стазу / Кои хоће премударѣ да буде: / Врѣме троши, нит' се креће куде. ЈСд 72, Одъ истока сунца / До запада свуде, / Некъ Господнѣ име / Увѣкъ хвално буде. ЈСд 39, Задовольни и весели дани / На престолу нису посејани, / Нит' иј ниска колебица може / Исплакати одъ тебека, Боже! ЂР 22, Ове пѣсме зову с' пѣсме, / Али праве пѣсме нису, / Отров има сјајно лице / Ал' се позна по мирису. ЈСб 160, Толико су пута куряци несити,

¹⁹⁸ Синтаксички паралелизам је средство интензификације исказа, којим се истодобно постиже и прегледност и узвишеност стила, што је уочено у анализи језика Ј. Суботића (уп. Милановић 2014: 357–359). Такође, у песништву Б. Радићевића синтаксичко-интонациони паралелизми су „стални израз темпераментности песниковог језичког осећања” (Илић 1964: 255).

¹⁹⁹ Истраживање партиципског пасива у књижевном језику код Срба у XIX веку показало је да су пасивне структуре „далеко бројније у научном, публицистичком и административном стилу” (Бјелаковић 2008: 179). Њихова дистрибуција, наглашено је на истом месту, у великој мери је диктирана намером аутора да одређену чињеницу прикаже као објективну истину или има функцију генерализатора, тј. служи за уопштавање агенса.

/ Ударали на њи ал' беше одбити. ЉН 150, Пет'о за њомъ виче и питат' е стаде / „Та миръ е уваћенъ! кудъ ћешъ лио стара?“ ЉН 205, Исѣсъ има еѣ / Будеть нареченно, / Архагелскимъ гласомъ / Дѣвѣ извѣщено / Спасеть миръ / Ѡ преисподнаго ада, / Силою Божества. БП 12, Пред њиме је крвно поље, / Крвно поље, сатрвено / Ту се пали, ту се коље, / Пепелом је застрвено. ПД 53, Висок престо, ал се блиста, / Сјаје кано сунце сјајно, / А од злата жута чиста, / Искићен је цео бајно. ПД 53, Од силних ватара стрехе се румене, / Ка' вином ил' смехом да су умивене. МПШ 12, Нећу више брду горе, / Брдо знаде и онако: / Да сам већем ту; / И у дољи, драги брале, / Сасе су ми процветале, / Па се жуди, па се чека: / Хој, на мене – из далека!... ЈГ 181, Рујна зора кад на прозор, / Проспе јутром дивни зрак, / Тад је време устајати, / Јер је одгнан ноћни мрак. ПД2 10, Одгнан је ноћни мрак... СМ 7, Ту се игре измишљају, / Чиле, живахне, / Ту се шале извијају / Луде, несташне. Г 170, А да видиш мог веселја / Кад се бере виноград, / Но сад питам учитеља / Јер без тога нисам рад: / А и школски одмор прође, / И сиграње преста сад; / Школско доба опет дође / Да наново почнем рад. Г 129.

Безличне и обезличене реченице такође спадају у недовољно фреквентне појаве унутар песама предзмајевског периода. Кад се безличне и појаве, њихово јављање је мотивисано тематском усмереношћу једног дела песама на појаве из природе, док је ређе реч о (физичким и психичким) стањима човека.

Грмну ево... ЈГ 188, Севну ено... ЈГ 188, Ох, па како сипа... лије!... ЈГ 188, „Већ се здраво смркло, о благо си нама МПШ 12, На све стране пири, мрзне се и леди МПШ 13, И док с' тако мрзне и Дунав и Сава МПШ 14, Император на њем' седи / Намрштено скупља чело, / Ил' му снежи, ил' му леди, / Или му је одвећ врело. ПД 53, Свуда се бели – пао је снег! СП 13.

Реченице са безличном конструкцијом нешто су распрострањеније. Безличнима су конкурентне неодређеноличне, којих је такође унутар нашег корпуса мало – реч је о свега неколико примера. Потоње је занимљиво стога што би се унутар текста дидактичног садржаја можда очекивала чешћа њихова употреба будући да је позивање на ауторитет мноштва или народне изреке један од аргумената убеђивања саговорника у исправност тезе која се износи. Уп.:

О бодљива рђо, тако-л' се помаже? ЉН 213, каменъ се неседе ЉН 145, Сад ће се из гувна да донесе слама. МПШ 12, Тихо и лагано збори се и смеје МПШ 16,

Добар бити, ту му се налаже! ПД 44, Аполону већ се поје! ПД 61, Где се гине за слободу / Бићу увек, бићу први! СП 67, Овако се живи ВМЈ 69;

Говори се добро: / Ко е како ника, / Да е само тому / Па томъ опетъ вика. ЈСд 88, Кажу кадъ бы сунце близу землѣ было, / Не бы намъ се 'нако светло учинило. ЈН 214.

Овде можда није на одмет додати и то да потоње две реченице – Сундечићева и Ненадовићева – заузимају финалну позицију унутар песме. Прва долази након параболе о Циганину који је постао цар, друга после басне која говори о сусретима лисице и лава. И једна и друга, дакле, долазе као нек врста закључка, који је индуктивно изведен на основу ситуације која је представљена.

Конечно, може се констатовати у проматраним песмама фреквентније присуство безличних егзистенцијалних реченица. Фреквентније у односу на горе наведене деагентизоване реченице и распрострањеније кад је реч о присуству унутар различитих рукописа. Но, и тако оне остају заједно са њима на рубу корпуса по учесталости јављања. Неки од примера би били:

дренки ранны повѣсть даю, / нейма зимногъ време. ЗО 6, Ако нејма сметње тежке / Иде у в'рт ил' у гај. ЛМ 77, Безъ науке, зная нема; / Умъ безъ зная гуши тама; / Безъ обога душа дрема, / Осѣханѣ нема плама ЈСд 65, Нема добра безъ тебека ЂР 8, У нъой има л' шта? ЂР 37, Нема помоћи ЈСб 149, Ал' штета што нема гласа никаквога! ЈН 203, Али има Боже много бедни ПД 52, Овде плача нема, / Нити има туге ПД 47, „Благо њима биће брдарица слатких, / „Гурабија облих, плетеница глатких МПШ 10, Црвеног, деда, још више има!! ЈГ 191, Нема сиромака СП2 2, Ни учитель с њиме / Никад муке нема ВМЈ 117.

Безличне егзистенцијалне реченице у којима је презент исказан глаголом *јесам* налазе се у мањем броју рукописа, а и тамо спорадично. Данас се оне осећају као архаичне. Уп.: Мор'о би те рибо јести / И да није глади.” ЂР 16, Поклемъ тужна види гди е, / Да ту за ню места ниє. ЂР 22, У ковчегу Виде није ЈСб 163, Њему бриге није ВМЈ 69.

5.2.5. *Специјалне и елиптичне реченице.* – Специјалне реченице и оне реченице у којима је елидиран предикат чине приближно 10% укупног броја комуникативних реченица. Оне се по својим граматичким обележјима могу

разврстати у неколико група. Прву већу групу чине специјалне реченице које имају структуру *ево / ето / ено* + именица или именичка синтагма у генитиву. Њима се придружују *гле* + именице у акузативу и архаично *нуто* + генитив, које налазимо само код Ђ. Рајковића и И. Ђирића. Овакве конструкције могу бити део веће реченичне целине. Исп.: Велимире ево данка ЈСд 15, Кадъ ето ти ловца где виче изъ гласа ЉН 198, Ето већъ изъ поля садъ и наши' паса ЉН 205, Ево краја, / На дверма си Ђурђе раја! ПД 59, Ето цару, ето једа. ПД 57, Ево дана ускрснога, / Ево дана изврснога ПД 13, Ето милог оца веселога лица МПШ 12, Ако тражиш дуда – ено га код чесме... ЈГ 192, Домовини и слободи / Ево мишице ево крви СП 67, Ево ти глистице СП 33, Ето мене до вечера ОУ 51, Ето вам мај! ПД2 16, Ево вама на ручице / Белога голуба МПЗ 1; Анђелчића гле у лету Г 82; Петко с' хвали – нуто беде! ЂР 36, Нуто чуда, ал' већъ настанише с' / Млоги певци и витіе млоге. ЂР 16, И већ да пукне, ал' нуто среће! ИЋ2 16.

У стиховима Ј. Грчића налазимо реченице састављене само од једног узвика или речце, или пак њих неколико: А гле! ено гле! ЈГ 190, ћију, ћију, ћију, ћију! ЈГ 186, Ура! ЈГ 183, Ха, ха, ха, ха! ЈГ 169.

Део исказа чине вокативне форме, стилистичком терминологијом речено – апострофе (в. о томе одељак у „Стилу”). Нарочито су честе у стиховима Ј. Сундечића и Ј. Грчића, док се у осталих аутора појављују тек маргинално. Најчешће је реч о лексемама или синтагматским спојевима који именују ентитете из природе, чланове породице, домовину или Бога (и остале религијски маркиране појмове). Уп.: ω ЗЛАТОЕ ПРОЛЕЋЬЕ! ЗО 6, О Божіи Анђеле, / Хранителю светый мой! ЈСд 20, Богомати Спаса Хріста, / Дѣво Мати свакомъ драга! ЈСд 24, Домовино! ЈСд 55, Оче благій свега света / Когъ анђелскій слави ликъ! ЂР 7, О невѣсто! ЈСб 152, ѿ ты превосходный съ Аѳона дошедый, / Иже враждѸ братій въ любовь приведый / ДѸховентства красный вѣнче / Пастырская блещна свѣще, / Сватителю Савво, пастырская главо. БП 27, Горина децо, тице умилне! ЈГ 171, Сјајна росо на шареном цвећу! ЈГ 174, Живота нова гласниче лепи! ЈГ 182.

Међу чешћима, ако не и најчешћа, јесте граматичка елипса која подразумева елидирање копулативног глагола. Честа су и елидирања помоћног глагола *јесам* у перфекту, а знатно ређа елидирања модалних глагола.

И ми, друзи, сада гди смо, / Какви [→ је] ово овде рај? ЛМ 77, Кућа моја [→ је] чарна гора, / А постеља [→ је] камен ови, / моја браћа [→ су] све од скоро, / Али [→ су] сами соколови, / С њима с' вином с ове горе / Као муња на злотворе. БР 20, Ко е женѣнъ, тешкій ярамъ прти, / Ко [→ је] неженѣнъ, жалостно се вуче. ЂР 12, Усрѣд гробља ј' дрвен крстић, / Пред крстићем [→ је] мален гробић, / У гробу је чедо мало, / Бѣлом свилом опасно. ЈСб 161, ГД Сербіе роднаа сестро сваты' горы, / Возниспосли милый взоръ на саввины дворы, / Там' [→ је] начало сѣрбскі' славы, / Урошъ конецъ тоа правый БП 28, Висок [→ је] престо, ал се блиста ПД 53, А на пољу [→ је] зима, хладан ветар дува. МПШ 13, Зелени се мио брег, / Све [→ је] на њему живо; / Доста га је бео снег / Зимуске покриво! ЈГ 197, Да л' [→ је] кандило вечна плама? СП 11, Ферије [→ су] им горке, / Па почињу мнити: / И ми ћемо одсад / Добри ђаци бити." ВМЈ 117, Ја сам ђаче добре воље, / Здрав сам, чио [→ сам], прави [→ сам] бег, / Волим шуму, волим поље / Цветну долу, зелен брег Г 129;

Свршила [→ је] пѣсму рибица, / Заспала [→ је] мала Видица ЈСб 4, Сва се угрувала кадъ [→ је] на земљу пала, / Тако іој и треба када е будала. ЉН 18, То [→ је] гора цвећу шапнула ЈГ 176, Око кола свеци [→ су] сели, / А из грла глас им вели... Г 82; Много штошта валя чути, / Ал' одсвега мало [→ ваља] зборит'. ЂР 14, Лафъ могаше найпре зеца уватити, / За еленомъ после безъ бриге [→ могаше] летити. ЉН 212.

Део елиптичних исказа – не велики део – условљен је дијалошком формом унутар песме. У њима је веома лако реконструисати оно што недостаје. На њиховом месту би, заправо, пре било стилски маркирано понављање онога што се подразумева, него његово елидирање. Уп.: Што онъ зубе оштри, съ кимъ се мисли клати? / „Ни съ кимъ нећу с' клати,” вепаръ іој прослови, / „Но буде-л' до нужде некъ су ми [→ зуби] готови.” ЉН 206, Мати, мати, кажи мени, / Зашто волиш дете твоје? [...] А ти мајку [→ зашто волиш] чедо мало? / Казати ми би ли знало? АП 57, „Шта то пишеш ћери мила?” / – [→ Пишем] Пословицу једну стару. Г 152.

Кад је реч о елипси, постоје случајеви у којима исказ или контекст веома јасно усмеравају на лексему која је елидирана, или чак на више њих. Такви искази су мање захтевни за читаоца јер је напор који је потребан да се реченица разуме мањи. Ево тек неких примера овакве елипсе:

Време поста ускршнѣга / Ономе є понайкраће, / Ко на ускрсь мора плаћат', / А не има одкуда ће [→ плаћати]. БР 32, Лѣпше гуче Видица / На меканој трави, / Него [→ што гуче] млада грлица / На зеленој грани. ЈСб 146, „Прости цару бабу твоме, / Ја ћу теби [→ опростити] сину моме, / Заборави што је било, / Буд' ми одсад десно крило!” ПД 60;

Здраво [→ био, живео], срећно Родителю! ЈСд 47, Зависти є вредно – мудраць / Када збори ведро лица: / „Незнамъ просит' – [→ не знам, не умам] ядъ ядоват', / – Не знамъ быти улицица. БР 30, ”Хеј, лахоре, лакше [→ дувај, пири] море! ЈГ 181, Зашт две руке да имамо, / А тек једна уста [→ да имамо] само? ИЋ 6, Да л' да купи играчака, / Пајаца ил' лава, / Да л' [→ да купи, узме] шећера слађанога / Црвена и плава? ВМЈ 33, А он јадан, још никако / [→ не може, не успева] Сам да устане. Г 170.

Стилски су бременитије оне захтевније елипсе. Или пак оне које и не морају да буду захтевније, али се на месту празнине може очекивати више синонимних решења. Често је, притом, глаголом у првом делу реченице сугерисана истоветна замена у другом њеном делу. Та се сугестија истоветности може, али и не мора, уважити. Уп.:

Ваљда моју милу / Виде превесела, / Па би мени силу / Говорити тела, // Али не знаш, мила, / Шта пре [→ да изговориш, кажеш, прозбориш] од милоте, / Јер си тако сила / Видела красоте. БР 10, Христосъ уста! – и мы съ њиме [→ васкрснусмо, подигосмо се, устадосмо]: / Сва побѣда при нѣм' оста; / Кудъ се нѣг'во слави име, / Сама земля раіомъ поста. ЈСд 32, Птица гору, звѣрь пећину / Люби ка' свой милій станъ: / Как' мы небы [→ волели, љубили, ценили] Домовину, / Гдѣ виђесмо првый данъ? ЈСд 54, Што с' неможе здѣлат' снагомъ и лютиномъ, / То прокушат' валя може-л' се [→ зделати, начинити, урадити] вештиномъ. ЉН 206, Лисицу є грдна уватила страва / Кадъ првый путъ срела и видила лава / Вторый путъ сретне га, тргне с' ко одъ ватре, / Ал' већ не толико као што [→ пренула се, тргнула се, уплашила се] є најпре. ЉН 213;

Руди риба – јоште мало – / Сад му је печена, / Срце му је заиграло: / „Амо [→ дођи, приђи, скочи, ходи] сад милена! БР 16, Бела зора већ је туна, / Јоште путник један [→ иде, корача, путује, стоји, ходи] – глај! БР 6, Зато къ дѣлу [→ пођи, усмери се, управи се]; ербо дѣло, / Миліы сыне, ствара текъ, / Благо-станѣ

наше цѣло, / И невољамъ нашимъ лѣкъ. ЈСд 62, Весело [→ играјте, певајте, славите] дѣцо! ЈСд 31, По доктора [→ да идеш, кренеш, пођеш, отрчиш]? ЂР 36, На што [→ причате, смишљате, стварате] многе теорије? ЂР 34, Све [→ ређа се, следи, чује се] предика за предикомъ!.. ЂР 34, Ја напишем њено лице / Ал' у њему Виде није, / А како ће [→ бити, појавити се, створити се], кад у лицу / Рајско јој се сунце смије. ЈСб 148, Ја ћу пасти на травицу, / Кроз травицу [→ потећи ћу, протећи ћу, проћи ћу] у земљицу, / Кроз земљицу [→ пашћу] на душицу, / Полићу јој хаљиницу. ЈСб 162, Ајд на страну [→ склони, стави, терај] зимске бриге / Тешке њене одеће, / Већ у поље браћо мила, / Дошло нам је пролеће. ПД 36, Ал одкуд [→ кану, крену, потече, проли се] суза из старог ока, / Невоља гони старину тога. ПД 42, И извор је мали, брате, / На спрам ”нада” мог; / Ја [→ идем, крећем, полазим, спремам се, хоћу] у море, – ти [→ идеш, крећеш, полазиш, спремаш се, хоћеш] у горе: / Помог’о нам Бог!... ЈГ 163, О, лакше, лакше [→ идите, пловите, путујте, ходите], облаци мали: / Ако вас младо пролеће шаље; / Јесте л’ остатци немиле зиме: / Путујте журно, путујте даље!... ЈГ 175, ”Па зар ћеш [→ кренути, отићи, поћи] збиља? ЈГ 182, То је Милче [→ оборио, срушио, урадио]! ЈГ 186, На брег [→ кренимо, пођимо, потрчимо, хајдемо]! ЈГ 173, На ноге [→ дижите се, скочите, устајте] Срби браћо, / Слобода зове! ЈСП 70, Око њега, дике моје [→ обавијена је, опасана је, стоји] / Чиста трака од три боје, / Трака вере, миља, нада, / Да ће слога свуд да влада! МП 64, Зора млада на истоку плави, / Ја [→ пландујем, седим, уживам] у гори на зеленој трави, / Лахорићи у лице ме љубе, / К’о голуби кад се грле љубе. МП 15, Ал’ на столу у том двору [→ изнети су, леже, налазе се, постављени су, стоје], / Два ребарца од комарца, / Две ребрице од мушице, / И два брава од два мрава, / Тешко вуку по поруку!” ОУ 51, Та песмице ситне, / Песме моје младе, / Пуне слатка миља, / Пуне лепе наде, / За тили тренутак / Походе ми драгу, / Још к’о роса ситна / На љубицу благу, / Попадају лепо / На меке јој груди, / Декоја се од њи [→ да падне, спусти се, стане] / И на врат усуди МП2 325, Душа ост’о на улици / Покис’о до коже, / У срцу га страва стеже: / Шта ће сада [→ да предузме, ради, чини] Боже? ВМЈ 69.

Међу овим песмама може се наћи и десетак номинативних исказа. Њихова функција је у мањем броју случајева приказивање афективности, више је реч о дескрипцији (уп. примере код Л. Милованова и Б. Радичевића са онима

забележеним код М. П. Шапчанина и Ј. Грчића). Номинативне синтагме (које, очевидно, немају функцију субјекта) могу се јавити и као део шире реченице (пример забележен код М. Поповића). Нпр.: Красни воздух богодани / Лепо време мјесец Мај! ЛМ 77, Ето лежи несретница, / Баш ни трага од живота: / „Моја тица, моја тица! // О сирота, о сирота!” БР 50, Орась већий, орась већий! ЈСд 85, Завејани путе, завејане стазе. МПШ 13, Прозебли и гладни сиротан и худи, / Презрени од света, презрени од људи. МПШ 18, Крст на небу, / Крст на земљи. МПШ 52, Натуштено небо као море сиње. МПШ 13, Над кровови сиромашни / Сиромашног мога села, / Облачина црна, тешка. ЈГ 187, Челик-срце, боже свети, / Тврђе него бајонети! МП2 369, Изрод, који крвце жали! МП2 368, Чисто руво, бео кревет, / Прекрштене руке, / Не чујеш јој умиљате / Голубије гук; / Крај постеље чиста вода / С’ бистрога извира, / Чело главе иконица / Златнога оквира. МП3 109.

5.2.6. *Дистрибуција зависних реченица.* – Међу зависним реченицама најфреквентније су оне односне, које чине четвртину укупног броја, и временске, које чине петину. Намерних је приближно 19%, а изричних нешто преко 15%. Број забележених узрочних и условних је приближно 6% од укупног броја, а најмање су фреквентне начинске, месне и последичне. Куриозитет је да међу анализираним реченицама готово нема оних које би припадале концесивним.²⁰⁰

Оваква дистрибуција зависних реченица изгледа умногоме неочекивано у поезији за децу, нарочито кад се узме у обзир да су односне реченице – у функцији односног атрибута или апозитива – младом реципијенту посебно захтевне за разумевање. Временске, месне и начинске реченице по правилу имају прилошку функцију, а из њихове несразмерне употребе не би се могло закључити да је временско одређење радње битније од месног или начинског, већ да се оно најчешће исказује овим језичким средством, док се место радње и начин на који се она врши чешће исказују појединачним лексемама и синтагматским спојевима и одговарајућим предлошко-падежним конструкцијама.

²⁰⁰ Да ли је реч о ситуацији коју означавају концесивне реченице (ситуацији која се остварује упркос сметњи коју уводи виша реченица) или, једноставније, о томе да се овакве ситуације радије исказују супротним напоредним реченицама, можда би требало детаљније испитати. У првом случају, узрок би могао да буде избегавање противречја (в. у вези с тим и одељке о оксиморону, парадоксу), у другом тежња за једноставнијом конструкцијом, будући да се однос координације узима као једноставнији за реципирање од односа субординације.

Број односних реченица у великој мери је диктиран трима рукописима – песмама Ј. Сундечића, Ђ. Рајковића и П. Деспотовића. У *Низу драгоц(ј)еног бисера* забележено је више од трећине свих односних; код Ђ. Рајковића и П. Деспотовића заједно још приближно трећина, а сви остали рукописи допуњавају укупан број од близу три стотине релативних зависних реченица.²⁰¹

Високо присуство намерних реченица може да указује на битност исказивања циља, одн. сврхе, унутар ове поезије. Ретко је сврха радње коју треба чинити исказана директно намерном реченицом. Чешће је њима исказано објашњење, оправдање или прижељкивање Божјег делања, те приказивање сврховитости појава у природи:

Негъ што можешъ то даруй му, / Да пріятно буде Богу. ЈСд 57, Младость мора посеяти семе, / Да у старость плоде има врле, / Ко не ради кадъ є чему време, / Томъ надежде све су изумрле. ЂР 28, Что и мы нынѣ принесемо, / Честь славѢ БогѢ воздадимо, / Да намъ животь дарѡеть, / Царство небесъ готѡеть / На веки. БП 19;

Направи мое стопе / На стазу правде твоє; / Благости твоє росомъ / Ороси срце мое: / Да међу броіомъ твои' / Вѣрны свеђ' могу бытъ! ЈСд 17, А станомъ свы врлина' / Учини мою грудь: / Да теби, ближнѣмъ, себи, / Будемъ одъ ползе сваке; / Те крозь све данке мое, / До саме мое раке, / Да живећ' право и чесно, / Чуть могнемъ сладкій судъ! ЈСд 18, Послало ми небо / Нѣжнога анђела / Да му га одхраним, / Да му га одгаим ЈСб 144, Пришедъ [→ Христос] днесъ со небесъ, / Да бы весь людъ свой, / Весь оутѣшилсѧ. БП 9, Ти нам дајеш рујну зору / Да обасја до и гору ПД 24, Анђо божиј са висина / Носи семе свих милина, / Те посеје божје цвеће, / Да ужива и ко неће. ПД 25, Моли Перо Бога свога: / Бог ће тебе увек чути, / Здравља ће ти лепог дати / И анђеле пошиљати, / Да те малог вазда хране, / Да ти буду у помоћи / И на дану и у ноћи. МПШ 20, Та и данас са мною ходи / Да ми зло се не догоди / И догод је душе моје / Да останем чедо твоје / Свагда мудро и послушно, / Да не радим што је ружно; / Да би са мною сретни били / Родитељи моји мили. МПШ 80, Кад дечица легну спати, / Почну звезде небом сјати, / А

²⁰¹ О њиховом уланчавању овде нећемо говорити, будући да је о томе било речи у одељцима који су посвећени синтагмама и апозитивним одредбама.

анђели из даљине, / Са небеске те висине / Доле слећу, да над децом / Сву ноћ
љупко стражаре, / Да их мир и покој благи, / Ружни снови не покваре. ПД2 11;

Гора се смеши... па топло прима / На недра своја госта чекана: / Да купно
шњиме славицу слави, / Ох, лепу славу Ђурђева дана! ЈГ 183, Овде птице малене /
На ливаде слећу, / Да покупе бисерне / Капљице по цвећу. СМ 7, И дрва је
замотало [→ меко перје; метафорично: снег] / Да не би озебла, / Вите гране и
гранчице / И широка дебла. Г 186.

Уз показивање сврхе и циља људског, Божјег и деловања природе,
најчешће се намерне реченице користе да прикажу унутрашње и спољашње
мотиве понашања ликова који се у песми појављују:

Училиште остависмо, / Пак смо дошли сви у гај: / Да се скупа веселимо, /
Данас овде почастимо, / Празник нама даде Мај! ЈМ 77, Устај мали Жарко, /
Дошла ти је куца, / Да јој дадеш ручка, / Дошла ти је цица / Да јој дадеш винца, /
Дошло ти је теле / Да му дадеш млека: / Љоке, теле, љоке! ЈСб 2, Но да видиш
чавку, да бы лепша была, / Различнимъ се туђимъ перѣмъ накитила. ЉН 209,
Лафъ съ медведомъ пође у пуге дубраве, / Да штогодъ за ручакъ спреме и набаве.
ЉН 207, Мудрац један пође, / Да срећу потражи, / На овоме свету / Њом да се
ублажи. ПД 45, Али Ђурђе тога неће / Он презире земна блага, / На пут далек он
се креће, / Да победи божја врага. ПД 55, Домаћица вредна на пос'о се дала, / У
сваком кутићу чистила и прала, / Па узела котлић, пере га и плаче, / Да угреје
воду, да меси колаче. МПШ 10, "Оди, брже, Милче, да ви'ш: / Дошле су нам
ласте!"... ЈГ 185, „Хајде с нама, верни друже, / Да беремо пољске руже!" МПЗ 17,
Сестрица те нија / Да ти боље прија / Слатки санак тај!" Г 57.

Узрок зашто одређену радњу треба вршити или зашто треба бити добар,
веран итд. често је исказан узрочним реченицама. У томе предњачи Ј. Сундечић,
мање оваквих исказа налазимо у песмама П. Деспотовића, а понеки се да
забележити и код Ђ. Рајковића, М. П. Шапчанина и С. Поповића. Уп.: Свуд' и
свагда днемъ и ноћу, / Къ нѣм' притичи, нѣга зови; / Єръ онъ своіомъ дивномъ
моћу. / Испунява савъ свѣтъ овый: / Свађе тебе види и чуе, / Срце твоє кадъ ликує.
ЈСд 16, Блажени су они, коє / Кроткостъ као яньце кити; / Єръ ће землю само они /
Моћ' достойно наслѣдити. ЈСд 21, Царъ є глава, мы смо уди: / Слушат' у свемъ
Нѣг' морамо; / Онъ насъ брани, Онъ насъ суди; / Покорни Му бытъ имамо, / И

свећ' любитъ Цара свогъ; / Сръ Нѣг' дава самый Богъ. – ЈСд 53, Помози му часа тога, / Неговорећ': ”другогъ пута; –, / Сръ међутимъ невольнога, / Може убратъ и смртъ люта. ЈСд 58, Зато къ дѣлу; ербо дѣло, / Милы сыне, ствара текъ, / Благо-станѣ наше цѣло, / И неволямъ нашимъ лѣкъ. ЈСд 62, Праштаймо, еръ ће стати / Предъ Судца єдночъ свакій, / Те нѣму разлогъ дати / Рѣчи и твора свогъ: / Па ће му и судъ такій / По дѣлу изрећ' Богъ. ЈСд 68, Буд' на руку брату кад-но страда; / Сръ є свієтъ пунъ и за-те яда. ЈСд 91, Чкалѣ досадъ гди є было / Шарно цвеће сад'мо туд', / За потомство брин'мо с' мило, / Сръ насъ нѣговъ чека судъ. ЂР 4, Од несите душе бежи, / Јер је њојзи благо Бог, / И Јуда је учителя / Само зато издо свог! ПД 11, Бедно срце пуно јада, / Недај да те јад савлада, / Јер знај да ће помоћ с неба, / Теби доћи баш кад треба. ПД 30, С тога засад нека сваки, / Од вас ово добро таје, / Јер левака несме знати / Што десница коме даје!” ПД 77, Предузимам, Боже мој, / Ово дело моје, / Тек помоћу милости / Неизмерне твоје; // Јер сам Боже уверен / Да све срећно бива / Што се с тобом почиње / Па и довршава. МПШ 9, Па се вес'о посла лати / Учи, ради док си млад, / Јер лењшину у старости / Тек ће снаћи прави јад! ПД2 10, Ко урани зором рано, / Сретан му је данак сван'о; / Јер са сваким послем ваља / Дobar газда да управља. СП2 35.

Такође, као и намерне реченице, узрочне се често употребљавају да укажу на подстицај за одређено понашање ликова, али и осећање лирског ја:

Дивећи се, е є мударъ тако, / Узму певца у среду те прозь градъ / Поведу га кликомъ кликуюћи, / Домъ му сграде и градину скупа. ЂР 16, Неправте ми Види / Ковчег од дасака, / Већ вадите шкољке / Из мора дубока, / Јер је мала Вида / Зрно бисерово / Па је треба дати / У бисерну шкољку. ЈСб 154, Лакше, лакше! Стишава га / Тетка ”Љубичица;” / Али тихо, јер се боји / Удовца – ”Ђурђица!...” ЈГ 170, „Не превари! / „Та ја лајем, / „Јер ниткове / „Све познајем. СП 46, А да видиш мог веселја / Кад се бере виноград, / Но сад питам учителя / Јер без тога нисам рад: / А и школски одмор прође, / И сиграње преста сад; / Школско доба опет дође / Да наново почнем рад. Г 129;

Роси киша роси / Из сјајна облака, / Блистају се капље / Спрам сунчана зрака, // Казује се красна / Преко неба дуга, / Што немогу к њојзи, / Хвата људе туга. ЈСб 147, Ахъ! та то є што ме тишти, / Што м'у грудима следи крвѣ, – / Срце

болно за ньомъ пишти / Ка' за коромъ слабый црвъ; / Сръ му радость сва изчезну,
/ Предъ очима стрму бездну / Гледи ка'но беде врвъ. ЪР 6.

Процент условних реченица није висок. То у овој поезији може да се узме за добру особину, будући да корелативне конструкције *ако – онда* нису лаке за разумевање младом реципијенту.²⁰² Дидактичко провејава и коришћеним условним реченицама. Та је дидактичност некад експлицитнија и даје се у виду стихованог гномског исказа (условна реченица понекад може бити тек део таквог исказа, али несумњиво битан и у великој мери одређујући), а често је пак у њу уткана прозирна метафора или (сувише?) јасна аналогија. Такве исказе углавном бележимо код Ј. Сундечића, Ђ. Рајковића и П. Деспотовића. На то је свакако утицала обимност рукописа унутар корпуса, али и код С. Поповића и М. П. Шапчанина.²⁰³ Међу њима много су фреквентније оне условне реченице које означавају реални и потенцијални, него оне које исказују иреални услов.

Го и глађанъ кадъ сиромѧ, / Кои трпи сваку муку, / Лишенъ крова, лишенъ
дома, / Къ теби молбно пружа руку; / Ако имашъ неказуй му: / „Другогъ пута
садъ не могу.” / ЈСд 57, Треба стазомъ истине / И правде обрнуть, / Па одважно
напріедъ / И крозь трнъ грнуть; // Часна дѣла и добра / Постояно творить, / Было
нам' се съ тисућу / Оштры бѣда' борить: // Па ако насъ и лише / Награде найвеће,
/ Люди быћа немоћна, / Богъ заиста неће. ЈСд 66,²⁰⁴ У овоме бѣдномъ / Заточеню,

²⁰² Прецизније, сѧм однос који се заснива на таквој врсти корелације није лак за рецепцију, при чему је рецепција унеколико олакшана ако је однос експлициран употребом одговарајућег корелатива. Ипак, дистрибуција корелатива је у нашем корпусу веома ограниченог домета и тек се понеки пример може наћи ван ових које ћемо навести. То су:

а) код временских реченица – /кад/ : /онда/, /док/ : /донде/ одн. /дотле/: Кадъ несрећа гони тебе, / Онда буди духа чврста ЈСд 69, Кадъ е већ високо подъ облаке быо / Онъ е онда пусти па іой говорио ЉН 18, Но кадъ рой тай меда ту доста нанесе, / Ябука се онда тимъ медомъ понесе ЉН 114, Кадъ се птице болъ у ню загледаше, / И на ньойзи своя пера познадоше; / Онда свака свое перо изчупала – / Посрамлѣна чавка црна е остала ЉН 209, Док срце живот осећа: / Све донде тебе волеће!... ЈГ 180, А једна ће дотле / Да моли и гуче, / Док се и у срце / Драге не увуче МП2 325;

б) код изричних реченица – /ко/ : /тај/: Срцемъ живимъ ко т' призива, / Безъ утѣхе и помоћи / Заухвано тай небыва ЈСд 25, Ко с' не меша ни съ кимъ живъ, / Томъ покваренъ светъ е кривъ ЪР 25, Ко не ради кадъ е чему време, / Томъ надежде све су изумрле. / Свакомъ труду вечность благодари, / А ко младость свою занемари, / Томъ се младость вратит' не ће ЪР 28, Ко вредно ради за века свог, / Тог лепим даром дарива Бог! СП2 14;

в) код условних реченица – /ако/ : /онда/: Али ако желишь да се славишь и ты, / Онда свой плодъ морашъ сладкимъ учинити ЉН 200, Ал' ако усане ка' и она бара – / Шта ћешъ онда радит', како ћешъ изаћи? ЉН 204.

²⁰³ Ваља напоменути да, рецимо, код Ј. Суботића и Ј. Грчића, који нису експлицитно као наведени аутори наменили своју поезију деци – таквих исказа нисмо нашли.

²⁰⁴ Назив песме којој припадају наведени стихови такође у себи садржи условну реченицу и њоме изречену по(р)уку: ЧИНИ ДОБРО: АКО ТЕ ЛЮДИ НЕНАГРАДЕ ХОЋЕ БОГЪ. ЈСд 66.

коє / Заслужисмо сами, / Збогъ зле волѣ свое: / Неможемо мира / Иначе имати, / Небуде л' мо нѣга / У Богу искати. ЈСд 70, Некъ те вѣра нелучи одъ люди', / Ако нису развраћены ђуди'. ЈСд 91, Нит' си богатъ, нит' си благороданъ, / Ако ниси жарко къ добру оданъ., У погиби туђой ако / Будешъ плашивъ ил' невѣранъ, / Ил' къ савѣту несклонъ лако, / Ил' съ убогимъ зло-звѣранъ: / У бодльике мука' люты, / Авай! не се обрнути / Ти весели цвѣтки, коє / Гор' Анђели за-те гоє. ЈСд 74; Ако видишъ борит' се два змая / Твоя рука некъ ѿ не раздвая: / Миръ учинит' могу измеђ' себе, / Тад' за перчинъ докопаће тебе. ЂР 27, Ви'шъ жаока лютогъ оса / Племенито воће ружи; / Лане л' гдишто завистъ клета, / Тад' весел' се, а не тужи. ЂР 29, Кадъ светъ овай быо б' станакъ нашъ вечитый, / Могли бы се гдишто нанъ и потужити. ЂР 30, Фрулице се не дотакни / Кадъ уокругъ бубанъ ори: / Поведу ли речъ будале, / Мудраць ђути не говори. ЂР 31; Ако мислиш лако прођи / Кроз путању света, / Ако мислиш у рај дођи, / Да т' ништа несмета, / Неодступај ни у длаку / Од пута божјега, / Боље трпи бруку сваку / Од свога ближњега! ПД 31, Ако брат твој греши, / Ти га исправи / Ако што не уме, / А ти га настави; / Ако ли се сумња / Добро светуј њега: / Моли за спасење / Ближњега твојега. МПШ 4, Хеј ковачу! куцни боље, / Да зајечи наковањ; / Гвожђе мораш покуцати / Ако хоћеш што одањ. СП2 21;

Што за срце може уест' брата твога, / Ние, сине, шала – ты се прођи тога! / Ѓдва бы му веће нанео болѣтице, / Да си пошао вређат' нѣга хотимице. ЂР 28, И брой быо б' већий на свету будала, / Да природа ние магарца саздала. ЉН 149.

5.2.7. *Кондензација реченице: инфинитив и глаголски прилози.* – Осим у случајевима кад образује сложени глаголски предикат, инфинитив се јавља као кондензатор реченичног исказа и уз прелазне глаголе. Најчешће је то случај уз глаголе *дати* и *знати*. Три пута се јавља глагол *имати*, а по два пута *волети*, *мислити* и *умети*:

Месець равнѡ лѣпше сѡе, / благослоненъ бываѡ; / плодамъ земнымъ расти дає, / зимѡ већь Отпѣскаѡ ЗО 4, Зарь ты мала хуло, кодъ толики' међа, / Нађе да се играшъ око мои' леђа, / Да ми недашъ мирно у сну почивати; / Чекай, садъ ћешъ добро ты лафа познати. ЉН 195, Ја напишем њене очи, / Ал' се поглед схватит' неда, / Чини ми се кроз око јој / Друго нѣко око гледа. ЈСб 148, Ал се срце од

камена / Не да лако умекшати ПД 57, За овим га даде бити. / Најжешћима бојевима, / Док не почне крвца лити / [→ даде] Бости оштрим ножевима. ПД 57, Вејавица не да отворити ока. МПШ 13;

Будала се тужит' знаде: / У кући му самошь смета; / На саямъ га води – онъ ће / На тишму се лютит' света. ЂР 28, Ты бы знао тад' ћутати. ЂР 42, Лепо с' вазда текъ просячит' знао! ЂР 23, За времена знай се свагда умерити [...] У свачему само знай умеренъ быти. ЉН 212, На молбу је добре деце / И узет је натраг знао ПД 72, Да по њему владати се знадем. ПД 44, А житнице пунит' зна / Сваки, који ради! ЈГ 198, Незнам каз'ти како волим, / Милу моју, добру мајку!" АП 57, Казати ми би ли знало? АП 57, Имам браћу, која мене, / Која мене жарко / Ој љубити знаду. МП 63, На њеном се крилу слатко / Одмарати знамо МН 59, Сунце љуби своје зраке / Њима греје, њима сја, / А србињске те јунаке – / Српкиња их љубит зна! СДД 66;

Онъ насъ брани, Онъ насъ суди; / Покорни Му бытъ имамо ЈСд 53, Што бы ий има клети / Моли се за њи тай; / Врази му смрћу скоре: / А онъ имъ пружа рай. ЈСд 68, Нико с' выше нема ни одъ когъ бояти ЉН 205; Волио би ближе прећи / Ал' се уздржа АП 28, Волем купит' лепу књигу ВМЈ 33; Што онъ зубе оштри, сь кимъ се мисли клати? ЉН 206, Ако мислиш лако проћи / Кроз путању света, / Ако мислиш у рај доћи, / Да т' ништа несмета, / Неодступај ни у длаку / Од пута божјега ПД 31; Да свакоме право умешъ део дати, / И деобомъ своіомъ никогъ неврећати. ЉН 149, Да сам и ја тако лак, / Летео би у облак, / А кад летит' не умем, / Твом се лету радујем! Г 89.

Посведочено је и неколико примера са инфинитивом уз глаголе кретања: Пастири долѣ / Пуштаю стадо / Па теку радо / Къ вртепу там'; / Повита виђетъ / У ясламъ тога, / Младенца Бога ЈСд 28, Бога и Цара, / И мрца, виде / У нѣм', гдѣ иде / Човѣка спастъ ЈСд 29, Оде му се изговарат' ЂР 17, А свак' живый смеятъ му се оде. ЂР 23, Єдва бы му веће нанео болѣтице, / Да си пошао врећат' нѣга хотимице. ЂР 28, Второй Адамъ Хрїстосъ, / Чрезъ дѣву прѣчисту, / Сподь зємнаго краю, / Адама до раю, / Прїидетъ воздвигнути. БП 12, Спасъ ко прїиде ѡбновити, / И всакъ тварь ѡбдарити, / Щедротами своими. БП 15.

Уз примере кад прати и неке друге глаголе (*видети, гледати, даровати, звати, значити* итд.) присутни су, али ванредно ретки случајеви кад инфинитив врши функцију кондензатора тако што се јавља уз именицу, придев или партицип:

Комъ є воля утопит' се худо, / Тай у Дунавъ некъ не скаче лудо ЂР 40, Мртве само свуда хвалишь – / Я истину морамъ рећи: / Хвале т' ради ни найманъ / Волъ немамъ у гробъ лећи. ЂР 42, Рујна зора кад на прозор, / Проспе јутром дивни зрак, / Тад је време устајати, / Јер је одгнан ноћни мрак. ПД2 10;

Дјечици младој / Играт' се радој / Рад сам да знадем / Какву да дадем / Лутчицу. ЛМ 85, А ми жељни видет зоре, / Где с истока дивно горе, / И у њојзи лице твоје, / И анђели да ту стоје. ПД 27, Млађан беше пун крепости / Од Бога му дароване; / И високе пун мудрости, / Накан бранит' Христијане. ПД 55;

Пола красна радѣютсе / имаюћ зеленѣти; / и све на ным' что пасѣтсе / начинюс' веселѣти. ЗО 6, Абдулкари, млађанъ пѣсникъ, дође / У Вавилонъ, желећ' си кућеракъ / Ту саградит', занатъ одпочети. ЂР 16, Съ десне руке пође л' срећа, / Съ будаломъ се желећ сдружит' ЂР 27.

Забележили смо и петнаестак примера инфинитива у функцији субјекта, тзв. инфинитива типа Ц (в. Ивић М. 1972: 131–137): Љпо ти је погледати / У прољеће Божји дар, / Када земља наша мати / Плодоносни прима жар! ЛМ 76, Слободно є нама за-те / Жертвовати сваку стваръ ЈСд 55, Одкудъ имъ є збиля теб' поодит' прече? ЂР 26, Та то намъ є свима можно, / Добро чинит' ние срамъ ЂР 5, Бы мило гаврану такву фалу чути ЉН 203, Садъ є скочит' лако и у бунаръ саћи. ЉН 204, Старости све је сносити лако, / Ја неби никад овако плако / Да није руге од свога слуге, / Од деце своје на ове пруге ПД 43, Ах! тешко им гледат беше / Да му бољу неублаже ПД 69, Није доста пословицу / Тек на изуст знати Г 152.

Глаголски прилог садашњи посведочен је у већем броју рукописа , али његова фреквенција није нарочито висока . Уп.: Дрозги малі св ѣдъ играють, / по гранчицахъ скачѣћи ЗО 9, Жабе крече употокахъ / Осѣтећи топлотѣ, / дають гласъ свой до висока / узимаюћ Охотѣ ЗО 7, Тѣртѣрь любитъ горлицѣ, / веселећисъ за веснѣ. ЗО 10, Блажени сте кадъ поносе / Вам' и пакость сваку творе, / И о вама ради Христа, / Лажућ свако зло говоре ЈСд 22, Люб'мо дакленъ Домовину, / Као милій животъ свой, / Као Майку свимъ единому, / Све до гроба служећ' нью! ЈСд 56, Црне зубе имаюћи / Неправо се тужи Єла ЂР 35, Младый яраць, брзь ка' срна

лака, / Оставио стадо и дружину, / Па онъ вешто кривећ' се одскака ЂР 24, „Тако ми и треба,” издишућ' беседи, / Лоза ме сачува, а ја е увреди.” ЈН 202, Кукавици одма онъ првенство дае, / Подъ срамотомъ славуй тужећи остае ЈН 211, Магарацъ га види па му ближе дође, / Стрижући ушима говорит' му пође ЈН 199, Од њега даље матере стоје, / Држећи свака детенце своје ПД 50, Сви уздишућ на њег гледе ПД 64, За то увек славећи / Тебе творче драги / Мојем труду, молим те, / Даруј успех благи МПШ 9, Радосно кличу унуци мали / Пуштајућ' оку здраве погледе... ЈГ 190, Ред је по обори, / Чисто све у кући, / Мислиш гледајући / Господски су двори СП2 1, Изнутра га савест псује, / Он неће да слуша, / Док најпосле ходајући / Огладнио Душа ВМЈ 69.

На почетку реченице глаголски прилог садашњи је потврђен ретко, а највише код Ј. Ненадовића²⁰⁵: Дивећи се, е е мударъ тако, / Узму певца у среду те прозъ градъ / Поведу га кликомъ кликујући, / Домъ му сграде и градину скупа. ЂР 16, Пролазећ' лисица стаде га питати: / Што онъ зубе оштри, съ кимъ се мисли клати? ЈН 206, Путуюћи тако дубок бунаръ нађу; / Една жаба рекне да ту доле сађу: / „Гледай, секо, воду, о како е бистра! / У барама нигда ние тако чиста.” ЈН 204, Смејући се Езопъ нѣму говорио: / „Ты неб' онда него – ја магарацъ быо.” ЈН 199, Уздаюћ' се у ловъ црк'о бы одъ глади, / Зато се домисли друго што да ради. ЈН 206, Одлазећ' дому свом Богу поје. ПД 49, Опирућ' се вихра страховитом бесу / Попуцкују греде, димњаци се тресу. МПШ 13, А љубице мирисаве / Сидљиво се крећу... / Здрављајући поточиће, / Што се крај њи шећу... ЈГ 162.

Попут првонаведеног примера, налазимо још десетак реченица у којима је присутно више глаголски прилога садашњих. Они по правилу одређују различите радње, а изузетак су само два случаја забележена код Ј. Сундечића и П. Деспотовића. Уп.:

Квочка съ гнѣзда ран' устает / поправлаюћъ постелю / съ пиличии кво кво дае / приводећихъ къ веселю ЗО 10, Ластавице Ран' встаютъ, / ранни гости бѣдѣи, / пред пенжери гласе даютъ, / зорѣ свимъ сказуюћи ЗО 8, Сѣнце ясно ѿ низине, / милостиво грѣюћи, / течетъ сада до высине, / хладность прогоняюћи; / радость лѣтнѣ показветъ, / свѣтлость лѣтнѣ свимъ дарветъ ЗО 4, Дѣлатели ран'

²⁰⁵ Ј. Јерковић (1981: 125) у својој студији о језику Ј. Ненадовића не говори посебно о позицији коју у пишевим реченицама заузима овај глаголски прилог. Код Ј. Суботића се он пак јавља на почетку реченице у књижевним делима (уп. Милановић 2014: 388).

устають, / имаюћи Охотѣ, / землю плоднѣ да дѣлають, / не сматраюћи потѣ ЗО 6, Звѣзде свѣтлостъ топлѣ дають / све увеселяюћи. / вѣтри южнї прохлаждають / лѣто показѣюћи: / и денница ран' исходитъ / сѣнце тепло намъ доводитъ ЗО 4, Дивећи се, е є мударъ тако, / Узму певца у среду те прозѣ градъ / Поведу га кликомъ кликуюћи, / Домъ му сграде и градину скупа ЂР 16, ...Љубећи он им благослов даје / А мајка свака у оку таје / Радосне сузе гледећи Христа, / Сунашце правде како се блиста! ПД 51, Еј то су речи старине Луке, / Тако он збори дижући руке, / Тако он збори ронећи сузе, / Тако га Господ у крило узе ПД 43, Па и дата ти си Христа, / Умољаво вапијући, / Праштао им душо чиста, / Што чинише незнајући! ПД 19, И она оде певајућ', / У горе зелене, / Ко' да се небу дивајућ' / Мољаше за мене ВЈИ 145;

....Често с' добро губи / Тражећ' болѣ, и бираюћ' стазу / Кои хоће премударъ да буде: / Врѣме троши, нит' се креће куде ЈСд 72, Па пролазећ с ученици своји, / Покрај њиве гдено влаће стоји, / Пролазећи и народ учећи, / О том зрнцу малом говорећи, / Стаде брати и зрнца вадити, / А она му почеше зборити: // „О Господе ми се увек Теби, / Дајемо се, ево Ти нас преби, / Ти донесе људма хлеб живота, / У Теби се сија сва дивота, / Али има Боже много бедни, / Па нас секу али несуч вредни / Белим брашном нашим да се хране. / Ми желимо хранит изабране!” ПД 52.

Маргинални су примери употребе глаголског прилога у којима се може препоставити његова партиципска функција. Реч је о синтагмама /љубећи Бог/, /вијућа трска/, /тепајући поток/.²⁰⁶ Уп.: Све у веселя / Пламену гори, / И свудъ се ори / Радости гласъ: / Небо и земля, / Што виши могу / Даръ носе Богу / Любећемъ насъ ЈСд 30, За тимъ опетъ учини ми с': / Тепаюћий потокъ малый / Певкомъ тече ЂР 10, „Е тако є,” рекну виюће се трске, / „Мы се превиямо и ниєсмо дрске ЈБН 192.

²⁰⁶ Подстицај за ширу – не и граматички доследну – употребу партиципа код српских писаца 18. и 19. века дао је рускословенски језик. Будући да собом замењују целу односну реченицу, партиципи су све до Вука били продуктивно језичко средство за кондензацију реченичног исказа – њихово присуство констатовано је у језику Д. Обрадовића (Куна 1970: 211–215), М. Видаковића (Кашић 1968: 99), Ј. Хацића (Суботић 1989: 188–190), Ј. Суботића (Милановић 2014: 260–261).

Прилог времена прошлог знатно се ређе јавља од прилога времена садашњег.²⁰⁷ Примере бележимо тек у *Божјићним песмама*, у поезији Ј. Сундечића, Љ. Ненадовића, Ђ. Рајковића и П. Деспотовића. Уп.: Христосъ уста! – као женикъ / Изъ станишта свогъ брачнога, / Принесавши ка' свештеникъ / Жертву себе самъ предъ Бога ЈСд 32, Нѣкій тежакъ съ иманѣмъ на гласу, / Нашавши се при послѣднѣмъ часу ЈСд 84, Нашав' подпор у мудрости / Тад' њу препунъ веселости / Преко гроба гледат' я; / Анѣо смрти ма кадъ было / Да ме вѣине нѣг'во крило – / Не ће мени задат' стра! ЂР 3, Крозъ ружичну трептећ' маглу / Зора здравля србскій родъ, / У прошлости реку наглу / Опетъ еданъ спротивъ годъ ЂР 4, Предвѣчный родилса по лѣти, / Восхотѣвъ землю просвѣтити, / Да насъ СѢ тмы возведетъ БП 17, Ал Господ чувши шта они зборе, / Речма их кори, зашт' да то творе ПД 50.

Маргинални су примери реченица у којима су присутна два глаголска прилога прошла, или глаголски прилог прошли у комбинацији са садашњим: Пустињачки / Побожњачки / Живот обљубивши / И женика, / Источника / Блага обгрливши. // Сљед си Христа, / Мати чиста, / Усредно потекла, / Вечна блага / Довек драга / За увек си стекла. ПД 21–22; Дигнув' се већ одъ санка / Одъ свега срца мога / Къ теби я гласъ мой дижемъ / Призивюћъ тебе Бога; / Тебе сву мою наду, / Ограду, крѣпость, штить ЈСд 17.

На крају, ваља поменути да су у песмама Ђ. Рајковића забележена два примера употребе глаголских прилога где субјекат није идентичан субјекту предиката у главној реченици: Колик' было небо ясно / И дубина тиха сва: / Пловећ' кроз-а животь овај, / Опасность є свудъ и стра. ЂР 31; О самоћо, съ тобомъ силный / Заветовав' милый спой, / Лепый вазда и озбильный / Не ускрати плаштъ ми твой! ЂР 1.²⁰⁸

²⁰⁷ Такво стање посведочено је и у језику већине писаца ове епохе. Премда га М. Видаковић користи доста често (Кашић 1964: 99), као и нпр. Ј. Игњатовић (Јерковић 1972: 272–273), његова слабија фреквенција у односу на прилог садашњи регистрована је код Е. Јанковића (Херити 1983: 245), Доситеја (Куна 1970: 150), а касније и код Б. Радићевића (Илић 1964: 143), те Љ. Ненадовића (Јерковић 1981: 126). Занимљиво је – додајмо и то – да се чешћа употреба глаголских прилога у контексту савременог песништва види као „несумњиво ослањање на писану а не на усмену српску књижевност и културу” (Милановић 2010а: 114).

²⁰⁸ Такво стање је често у Доситејевом језику (Куна 1970: 212).

5.2.8. *Позиција предлога /ради/*. – Предлог /ради/ не јавља се у већем броју рукописа. Заступљен је код Ј. Сундечића, у *Божјићним песмама*, код Ђ. Рајковића, П. Деспотовића и С. Поповића. Чешћи је у постпозицији него у препозицији. У песмама Ј. Сундечића и П. Деспотовића посведочен је у обе позиције:

Блажени су они, коє / Бичъ изгнаня свуда бие / Ради правде, којой годе ЈСд 22, Блажени сте кадъ поносе / Вам’ и пакость сваку творе, / И о вама ради Хрїста, / Лажућ свако зло говоре. ЈСд 22, Младъ као цвїетъ / Саво радъ Бога, / Одбацы свїетъ / И свѣта сласть; / Одъ царске крви, / У роду првїй, / Стече свештенства / Врховну власт ЈСд 35, На земљи си у мудрости, / Вечну славу стекао, / Богатство си рад вечности / Свом Господу предао ПД 20–21;

Хрїстіянство Богом-дано / Текъ спасеня людцкогъ ради: / Чврсто стои основано ЈСд 23, Пастири долъ / Пуштаю стадо / Па теку радо / Къ вртепу там’; / Повита виђетъ / У ясламъ тога, / Младенца Бога, / Послатогъ нам’: / Одкупа ради / Одъ вѣчне клетве, / Одъ смртне жетве / И г[r]ѣха зла ЈСд 28, Мртве само свуда хвалишь – / Я истину морамъ рећи: / Хвале т’ ради ни найманъ / Волъ немамъ у гробъ лећи ЂР 42, Мессїашъ Хрїстосъ нашъ / И Богъ нашъ, / Всѣхъ насъ ради народилса БП 9, Сѣмѣже глави приклоняють, / Во яслѣхъ Бога прославляють, / Всѣхъ насъ ради воплощена, / Днесъ изъ дѣвы народженна / Предвѣчна БП 18, Но Ирѣдъ страха исполинса, / Же Хрїстосъ изъ дѣвы народилса, / Сказалъ его тражити, / По всемъ свѣтѣ искати, / Сла ради БП 18, Јер нас ради се родило, / Младо дете вечни Бог, / Свет је овај походило, / Из љубави рода свог ПД 8, Ко урани, уграбиће / Сваког дана по две среће; / Једну срећу здравља ради, / Другу срећу посла ради СП2 35.

5.2.9. *Напомене о нарушавању реченичне линеарности*. – Реченична дезинтеграција се, напоследку, не одвија само кроз разне интерполације на нивоу синтагми. Обимније целине које прекидају линеарни реченични ток доприносе дигресивности исказа и на тај начин га чине информативно разуђенијим. Приликом читања таквих стихова неопходно је испратити дигресију јер и она има задатак да пренесе одређену информацију – иначе не би била ту где јесте – а све време треба држати на уму значење основне реченичне нити. Мање

дезинтегративне снаге носи редупликација предлога која прекида очекивани реченични ток, интерполација узвика или одређених глагола. Уп. примере:

Заклони је од дна врела, / Плаха дажда, бурна вихра, / И од снѣга од бијела
ЈСб 164, „Сејо моја, горско зверје! / „Ето мене до вечера / „До бијела двора твога /
„На вечеру на госпоцку!” ОУ 51;

У бодљике мука’ люты, / Авай! ће се обрнути / Ти весели цвѣтки ЈСд 74,
Текъ имъ іошъ кости / Голе ту стое / Али вай! какве / Различне боє ЈСд 80, Тако
исто дѣте, када / У нѣговой нѣжной доби / Запусти се, авай! тада / Сврѣе у
челюсть оштрой коби ЈСд 64, Залуду є трудъ и мука – / Разяђеной ахъ! у души /
Речь утѣхе ние кадра / Сваку болю да угуши ЋР 32, И срце би свака дала / Да
помогне оцу своме, / О! дала би даје можно / Своје здравље немоћноме ПД 68,
Покрај тог је још и зима / Наступила хладна, јака, / О сиротом том болнику, / Да је
соба барем млака ПД 69, И гледало их пролеће младо / И слушало им одважни
глас, / И молило их – на путу даљном / Да с’ кадод сете ох, сете нас ЈГ 164, Лећеш
ли за то, ох тицо моја / Милена ЈГ 165, Прија л’ ти вода у пољу, / Ох, бистра вода
ледена ЈГ 179;

Сунцемъ, веруй, начинѣнимъ / Изъ сувога чистогъ злата, / У данъ не ћешъ
ноћ претворит’ ЋР 32, Ако л’ поћешъ путемъ злоће, / Веруй тврдо твоє оће /
Родителѣ и у раки / Проклиняти човекъ свакій ЋР 33, И човекъ є, знайте, као ова
зверка ЉН 213.

Док се редупликација предлога може видети као утицај народне поезије и
жеља за добијањем жељеног метричког лика стиха, интерполација узвика ту је да
компоненту емотивног обраћања – која се налази у основи њихове употребе
уопште – интензивније истакне, тако посредно казујући и о интензитету емоције
која се вербално уобличава. У исто време, употреба узвика, нарочито на местима
попут ових, треба да створи илузију спонтаног обраћања, премда је веома често
њихов учинак управо супротан – ефекат шупље реторичности. Коначно,
интерполација глагола у 2. л. јд. и(ли) мн. вербално акцентује усмереност текста
читаоцу инсистирајући на важности онога што се прича за њега самог. Као што је
видљиво, интерполација оваквих елемената налази се управо на местима која
експлицитно казују по(р)уку младом реципијенту. Облици *знај(те)*, *веруј(те)*
појачавају, тако, утисак дидактичног усмерења написаног.

Снажније се дезинтеграција реализује у оним случајевима где је парентеза обимнија, а тад је, по правилу, издвојена од осталог текста заградама или цртама. Уп.: Твога живота (ако л' се збіє) / Свієћа да се угаси пріє ЈСд 45, Ако чинишъ добро што є, / Родителѣ свак' ће твоє / – Ма да и не живе више – / Благосилят' што т' родише ЂР 33, Одъ партає (трубишъ на по' света) / Ты не прими черекъ одъ телета ЂР 42, Ср-а кодъ насъ (нуто среће лоше!) / И у чаши утопит' се може ЂР 40, Ягнѣ и лисъ (већъ є давно томе) / Упутише с' двору султанскоме ЂР 40, Ливада се єдна – свакомъ оку мила – / Са зеленомъ травомъ край шуме пружила ЉН 150, Па счепа кочницу – како с' быо пог'о – / О землю є лупи што є игда мого ЉН 197, Ловаць єдномъ крене – цела є истина – / Єлена єднога изъ пусти' планина ЉН 201, Я нежелимъ, веруй – баръ садъ те нелажемъ – / Каква самъ изнутра да свету покажемъ ЉН 200, А заръ нисте чуле? о гле смешна чуда! / Та миръ є учинѣнъ међ' свима и свуда ЉН 205, Но кадъ лето дође и синчана яра, / Па усане вода, осуши се бара; / Онда обе жабе – тако басна каже – / Пођу другу бару да где-годе траже ЉН 204, Питай друге птице – нећу да ти с' фалимъ – / Голубове єдемъ и пилиће младе ЉН 115, Кадъ то изговори, а онъ, да с' покаже, / Међ' кокоши слети – ал' нелези враже – / Домаћинъ, кои є сакрио се быо, / Опали изъ пушке, крило му пребио ЉН 115, Корнячи досади с' по земљи милити, / Падне іой на паметь хтела бы летити, / Па замоли орла – чуда Боже светый! – Да є онъ научи да и она лети ЉН 17, Ал' на свету све се мења, – / (Од бога је дано) / Па ни здравље човечије / Није постојано МПЗ 108.

Као што је видљиво, највећи број примера може се наћи код Љ. Ненадовића, и то никако није случајно. Наиме, његови текстови су највише наративни од свих који су ушли у корпус. Интерполирањем обимнијих сегмената, при чему ваља приметити да су то неретко устаљени изрази у разговорном језику, песник приближава језик својих стихованих басни свакодневном говору, на тај начин и језичком искуству младог рецепијента.

5.3. Закључна разматрања

Кад је реч о синтагмама, апозитивним одредбама и предикату, спроведена анализа показала је следеће.

1. Најчешће су двочлане, потом трочлане, па вишечлане синтагме; много су фреквентније синтагме са конгруентним него са неконгруентним атрибутом; код већине аутора присутне су конструкције у којима се укрштају дејство инверзије и интерполације.

2. Конгруентни атрибут се у двочланим синтагмама јавља у препозицији готово два пута више него у постпозицији. Инвертовани однос је, ипак, код З. Орфелина чешћи него неинвертовани, однос је уједначен у песмама М. Поповића које су узете из његове збирке („Дарови од природе” и „О Видову-дну”), а слично је и код Б. Радичевића, у *Божјићним песмама* и код Ј. Грчића. Разлози таквој дистрибуцији атрибута код З. Орфелина се могу тражити у времену кад овај стваралац пише своје стихове, већи удео инверзија у *Божјићним песмама* у узвишеном тону који се жели постићи и подражаваном рускословенском идиому. Код Б. Радичевића, Ј. Грчића и С. Поповића, који теже да пишу у романтичарском маниру, блиско народном језику, разлози се могу тражити више у ритмичкој организацији стиха, као и у жељи да се оствари рима.²⁰⁹

2а. Двочланих синтагми са конгруентним атрибутом чији су елементи растављени некима од синтаксичких конституената забележили смо преко две стотине, а оних са неконгруентним и интерполацијом тек двадесетак. Највише их је код Ђ. Рајковића и П. Деспотовића, али су оне присутне и у песмама других аутора – Ј. Сундечића, Ј. Суботића, Љ. Ненадовића, Ј. Грчића. Интерполирани елементи су разнолики: од енклитичких облика заменица и помоћног глагола *јесам*, преко једне пунозначне лексеме до више њих.

2б. У трочланим синтагмама које образују два конгруентна атрибута и центар, најчешће се оба атрибута налазе у препозицији, ређе се центар налази између њих, а најређи су случајеви у којима су оба атрибута постпонована. У

²⁰⁹ Унутар појединих песама, на блиском растојању, понекад се примећује како позиција атрибута варира у синтагмама које садрже исти атрибут или исти центар – у таквим случајевима може се претпоставити намера аутора да избегне монотона понављања у тексту. Ипак, бележимо случајеви у којима се синтагме понављају баш у оном облику у којем су се једном већ јавиле и тад њихово понављање има функцију кохезионе силе.

корпусу, ваља нагласити, није мали број оних у којима је макар један од атрибута постпонован. Насупрот стању у песмама Ј. Суботића и поезији С. Поповића, где дистрибуција синтагми показује значајну превласт неинвертованих конструкција, ситуација није таква код Ј. Сундечића, Љ. Ненадовића и П. Деспотовића, а њима су у овом погледу блиски рукописи Ћ. Рајковића и Ј. Грчића.

3. Неконгруентни атрибут се јавља веома ретко (три пута ређе од оног у неинвертованом положају). Најчешће је инверзија присутна код Ј. Сундечића и Ћ. Рајковића, а део тих инверзија може се објаснити жељом за остварењем риме. Отежавајући фактор у рецепцији оваквих синтагми често није само инверзија, већ и образовање спојева који су носиоци пренесеног значења (*искра познања*) или употреба лексема које данас нису уобичајене (*взор*).

4. Премда постоје, нису честе трочлане синтагме које садрже и конгруентни и неконгруентни атрибут. Међу њима су најфреквентније оне с неинвертованим распоредом чланова, а занимљиво је да у нашем корпусу постоје и примери синтагми са оба инвертована атрибута – код Ј. Сундечића, Ј. Суботића, у *Божјићним песмама* и код Ј. Грчића.

5. Велики је број и оних синтагми које садрже више од три члана. У њима су забележени случајеви: а) двостепеног односа субординације (најчешће је реч о томе да се падежни атрибут састоји из конгруентног атрибута и центра), б) односног атрибута као субординираног члана (само код Ј. Сундечића), в) инверзија чланова и(ли) интерполација синтаксичких конституената, г) инверзија чланова и(ли) интерполација синтаксичких конституената уз истодобно присуство односног атрибута. У њиховој дистрибуцији нисмо нашли значајнију правилност.

6. Апозиција је константно присутна, а најприсутнија код Љ. Ненадовића, П. Деспотовића и Ј. Грчића. Апозитиви су посведочени у знатно мањем броју, а најфреквентнији су код Ј. Грчића.

7. Именских предиката је знатно више од прилошких. Број сложених предиката прилично је мали. Фазних предиката је три пута мање него модалних. Модалних је највише у најобимнијим рукописима – код Ј. Сундечића, Ћ. Рајковића, Ј. Суботића, Љ. Ненадовића и П. Деспотовића.

7а. Делови именског и прилошког предиката релативно често се могу наћи у инверзији (на шта, ипак, у великој мери утиче законитост о распоређивању

енклитика у српском језику), и то код већег броја аутора: код Ј. Сундечића, Ћ. Рајковића, Ј. Суботића, Љ. Ненадовића и П. Деспотовића. Једино је код Ј. Грчића, међу обимнијим рукописима, мало примера оваквих инверзија. Кад је реч о интерполацији, истичу се исти рукописи, а интерполирани елементи су разнолики (именице и именичке синтагме, заменице итд.). Присутни су и случајеви укрштања инверзије и интерполације. Занимљиво је да смо забележили већи број примера модалних предиката с интерполацијом неког од синтаксичких елемената него оних где интерполације не би било. За дистрибуцију фазних предиката карактеристично је то да се скоро две трећине забележених примера налази у поезији Љ. Ненадовића.

На равни обликовања реченице кроз анализу ексцерпираниог материјала дошло се до следећих закључака.

1. Појачана емотивност исказа у поезији за децу потврђена је кроз снажно присуство екскламативних исказа (преко 25%). Значајан је у овој поезији, уз то, и удео интерогативних исказа (преко 5%). Посведочене су и реченице које поседују два или три узвичника на крају, два упитника, те оне које се завршавају узвичником и трима тачкама (!...), одн. упитником и трима тачкама (?...).

1а. Интерогативност је најчешћа код Ћ. Рајковића и Ј. Грчића, мање је битна код Ј. Сундечића, Ј. Суботића и С. Поповића. Нешто већи број интерогативних реченица Љ. Ненадовић даје унутар управног говора који је уведен главном реченицом. Одређен број упитних реченица ту је да оформи дијалог, један од битнијих чинилаца динамизације песме. Саговорници су обично: а) дете и одрасли, б) животиње (најчешће у баснама), в) сасвим одређени људски ликови, г) лирско ја и свет природе. Бележимо знатно присуство реторичких питања. Функција интерогативних исказа је најчешће дидактичка, поједина питања исказују снажну афектираност, а најмањи њихов број има функцију да произведе смех (у појединим стиховима Ћ. Рајковића и Љ. Ненадовића).

1б. Највећи број реченица које носе обележје екскламативности имају граматичко оправдање (употребљен је вокативни лик, глагол у императиву, какав узвик или показна речца). Узвичник носе оне реченице које у себи садрже форме поздрава, честитке или жеље, опроштаја итд. (или оне саме то јесу), а екскламативност прати и поједине у свакодневном говору или у литургијској

реторици устаљене изразе. Наглашена емотивност исказа – најчешће је реч о дивљењу Богу или природи, отаџбини или мајци, ређе о исказивању туге, страха, прекора итд. – такође је нашла свој израз, између осталог, у употреби узвичника. Постоје и песме које су у целости испеване кроз низање екскламативних исказа.

1в. Реченице са трима тачкама на крају нису честе, а њихова дистрибуција је крајње неравномерна. У већини рукописа их уопште нема, код неколико аутора може се забележити између једне и три, док је код Ј. Грчића посведочено седамдесет. Њима песници сугеришу паузу, предах који долази иза прекора, ироничне опаске, извињења и изговора итд.

2. Унутар песама које су чиниле наш корпус највише је реченица са копулативним, а није мали број оних са адверзативним напоредним односом међу независним реченицама (забележили смо их нешто преко сто; то значи да оне, ипак, у укупном збиру чине тек нешто више од 5% свих реченица). Дисјунктивни однос забележили смо тек у неколико реченица, па се може рећи да се он, као и остали односи, јавља на маргинама језика ове поезије.

3. У погледу реченичне актуализације, најбројније су реченице које садрже два предиката, а прилично је уједначен број једнопредикатских, тропредикатских и четворопредикатских комуникативних реченица. Удео реченица са више предиката се даље прогресивно смањује. Присутне су и реченице које садрже шест, седам и више предиката, а међу проматраним песама има оних са преко двадесет предиката (у песми Ј. Сундечића и у листу *Голуб*). Забележили смо, уз то, петнаестак реченица које у себи садрже између једанаест и седамнаест предиката, и то код разних аутора: код Б. Радичевића, Ј. Сундечића, Ђ. Рајковића, Ј. Суботића, Љ. Ненадовића, Ј. Грчића, П. Деспотовића, В. М. Јовановића.

4. Број пасивних реченица у корпусу је веома мали, а међу њима се налазе и оне оформљене партиципским и оне оформљене рефлексивним пасивом. Број безличних и обезличених реченица је занемарљив (међу њима више је оних које упућују на дешавања у природи, мање оних које говоре о физичким или психичким стањима човека), а исто важи и за неодређено личне. У поезији Ј. Сундечића и Љ. Ненадовића посведочени су примери у којима је неодређенолична реченица смештена на крај песме, па се осећа као закључак индуктивно изведен на основу ситуације која је представљена пре ње.

5. Специјалне реченице и оне реченице у којима је елидиран предикат чине приближно 10% укупног броја комуникативних реченица, а међу анализираним песмама може се забележити и десетак номинативних исказа. Елипса је претежно граматичка (елидирање копулативног глагола, помоћног глагола *јесам* у перфекту и сл.) и прилично су ретки случајеви стилски бременитијег елидирања.

6. Међу зависним реченицама најфреквентније су односне, које чине четвртину укупног броја, и временске, које чине петину. Намерних је приближно 19%, а изричних нешто преко 15%. Број забележених узрочних и условних је приближно 6% од укупног броја, а најређе су начинске, месне и последичне.

6а. Релативне реченице, које су ванредно захтевне за реципијента највише су посведочене у Ј. Сундечића, Ђ. Рајковића и П. Деспотовића.

6б. Високо присуство намерних реченица може да указује на битност исказивања циља, одн. сврхе, унутар ове поезије, а њима се често казује објашњење, оправдање или прижељкивање Божјег делања, те приказује сврховитост појава у природи; уз то, њима се изражавају и мотиви ликова који их покрећу на делање. Узрочним реченицама често се сугерише зашто одређену радњу треба вршити или зашто треба бити добар, веран итд. Дидактичко провејава и коришћеним условним реченицама, које су најчешће код Ј. Сундечића, Ђ. Рајковића и П. Деспотовића. Међу њима много су чешће оне које означавају реални и потенцијални, него оне које исказују иреални услов.

7. Инфинитив се јавља као кондензатор реченичног исказа и уз прелазне глаголе (*дати, знати*, глаголи кретања итд.), а забележено је и петнаестак примера инфинитива у функцији субјекта у различитим рукописима. Глаголски прилог садашњи јавља се такође у већем броју рукописа, али његова фреквенција није нарочито велика. Прилог времена прошлог јавља се и од њега знатно ређе, а примери су посведочени у *Божјићним песмама*, код Ј. Сундечића, Љ. Ненадовића, Ђ. Рајковића и П. Деспотовића.

8. Предлог /ради/ заступљен је у поезији Ј. Сундечића, у *Божјићним песмама*, код Ђ. Рајковића, П. Деспотовића и С. Поповића. Чешће се јавља у постпозицији него у препозицији.

9. Интерполације и шира парентетичка уметања имају различите вредности и различите конотације. Редупликација предлога код појединих аутора може се

видети као утицај народне поезије и жеља за добијањем одређеног метричког лика стиха; интерполација узвика ту је да компоненту емотивног и(ли) спонтаног обраћања интензивније истакне; интерполација глагола у 2. л. јд. и(ли) мн. (*знај(те)*, *веруј(те)*) наглашава усмереност текста читаоцу инсистирајући на важности онога што се прича за њега самог, често експлицитно упућујући на поруку младом реципијенту. Дезинтеграција реченице се снажније реализује тамо где је парентеза обимнија (често издвојена од осталог дела текста заградама или цртама), а највише таквих примера бележимо код Љ. Ненадовића. Он углавном интерполира изразе устаљене у разговорном језику и тако приближава језик својих стихованих басни свакодневном говору.

Да резимирамо. На овом нивоу, као и на лексичком, прилагођавање реципијенту је недоследно и, чини се, недовољно. Истина, у поезији предзмајевског периода могуће је констатовати (романтичарски?) интензивiranу емоционалност стихова, остварену кроз присуство екскламације, у њој су најчешћи и најједноставнији односи међу независним реченицама (копулативни и адверзативни), у њој је присутна, нпр., углавном граматичка елипса, која није стилски бременита и не тражи веће ангажовање читаоца; на другој страни су, међутим, велики број инверзија и интерполација синтаксичких конституената, присуство вишечланих синтагми унутар којих се оформљују комплексни односи субординације и координације, константно присуство апозиције (као фактора реченичне дезинтеграције), велики број зависних реченица, и међу њима оних односних (посебно у песмама Ј. Сундечића, Ђ. Рајковића и П. Деспотовића). У одмеравању једног и другог, рекло би се, они фактори који отежавају разумевање песме претежнији су од оних који чин рецепције олакшавају.

6. СТИЛ

Ако се прихвати да је добар стилистички избор у великој мери одређен контекстом, ако се макар условно може говорити о стилематском и стилогеном аспекту стилеме, где је проучавање првог откривање (језичке) структуре стилема, а други оцена његове функционалности и (књижевно-уметничке) вредности у тексту (уп. Ковачевић 1995: 22) – могло би се очекивати да тај контекст у одређеној ако не и пресудној мери утиче на уже схваћени стилски комплекс књижевности за децу и „наивне песме”. Ипак, ситуација је у нашем случају нешто сложенија, будући да контекста има макар два: контекст књижевности „за одрасле” и контекст књижевности за децу.

Будући да је објављена 1765. године, *Мелодија* З. Орфелина настаје у контексту барокних тенденција у српској књижевности. Стилски комплекс барокног периода подразумева присуство кумулација, мноштво анафора, епифора, антитеза и парадокса, хипербола, метафора, емфатичних епитета и др. (РКТ 1985: 67–68). Део барокног манира чини приврженост барокној реченици – у њој се „синтаксичка конструкција којом се обично отвара развијена сложена интегрисана реченица, затвара [се] обично тек на њеном крају својеврсним опкорачењем, а реченице или структуре, у комплементарној функцији свестраног осветљања управне реченице, смештене су у њу као у оквир”; оваква реченица „обилује стилским фигурама, градацијама, контрастима, деминутивима, понављањима поткрепљеним синонимичним конструкцијама, инверзијама, елипсама, посебним обраћањем читаоцима, питањима, узвицима, ускличницима унутар реченичног склопа, узвичним реченицама, перифразирањем и детаљизацијом значења” (уп. Суботић 2007: 246).

Класицистичке тенденције у српској поезији подразумевале су укључивање – макар и површно – грчке и римске митологије у ткиво песме, одређене метричке образце, међу којима су доминантни „хексаметар, елегијски дистих, несиметрични четрнаестерац, александринац, алкејски и сапфични једанаестерци” (Живковић 1994а: 221) и присуство одређених лирских форми – еклоге, елегије,

епиграма, епитафа, оде, сатире и сл. (уп. Живковић 1994а: 222). На језичком нивоу, то је значило мноштво инверзија и опкорачења, који су „колико год артифицијелни и неприродни, производили утисак ’торжествености’ и ’духовности’” (Живковић 1994а: 221). Производ оваквих тенденција је поезија „класицистичке озбиљности, достојанствености, али и укочености” (Живковић 1994а: 225–226).

Како предромантизам и романтизам подразумевају фокусирање на усмено стваралаштво и народну синтаксу, што значи редукцију у домену оних форми које се не могу чути у живом говору и фолклору – зато ће управо овде знатно страдати славенизми на свим нивоима, бројне инверзије, партиципске конструкције и хипотакса, која ће своје обогаћење добити са „београдским стилем” из друкчијих разлога него што је то било у предвуковском периоду. Стилски репертоар се на површини неће много изменити, али ће имати друкчије разлоге – најприметније су апострофа и хипербола као израз наглашене осећајности, док је утицај народне поезије најочевиднији у одређеном степену присуства сталних епитета и у већ помињаним преузетим метричким обрасцима.

Кад је реч о лингвостилистичким особеностима песме за децу, ако се изузме њен лексички аспект, којем је у литератури придата знатна пажња, о стилском обликовању није писано мало. То не значи да је о свим њеним развојним фазама писано подједнако или пак довољно систематично, али краћи преглед досадашњих запажања може нам у одређеној мери помоћи да контекстуализујемо своју анализу, па ћемо га дати у наредним редовима.

Стилска средства предзмајевске поезије за децу дотакнута су, по нашим сазнањима, тек спорадично. Нека од њих помиње Зорана Опачић у својој књизи *Наивна свест и фикција*, у којој констатује код З. Орфелина „примену ономатопеја у певању о животињском свету” (Опачић 2011: 13)²¹⁰, истиче брзи ритам песме Л. Милованова „На књижицу за новољетни дар”, те присуство алегорије и народних пословица у певању С. Поповића. Значајно је, притом, запажање у вези са песмом Л. Милованова, које се тиче песничког гласа што

²¹⁰ Ономатопеја ће остати до данашњих дана једно од најкоришћенијих стилских средстава у поезији за децу – наћи ће се, тако, код песника друге половине 20. века као што су Г. Витез и Д. Радовић (Црнковић 1969: 105, 109; Опачић 2015а: 106ф) или Љ. Ршумовић (Огњановић 1997: 389) и Р. Петров Ного (Ћевриз Нешић 2008).

унутар самих стихова „разјашњава сопствено песничко начело: песма за дете треба да буде *малена, љепа и шарена*” (Опачић 2011: 13). По мишљењу Опачићеве, овим су оцртане основне координате песништва за децу: „маленост” песме доводи се у везу с обимом дететове пажње, њена лепота у вези је с лепотом песничке форме (она је у Миловановљевом случају онеобичена графичким истицањем деминутива у засебним стиховима), а „шареност” треба да сугерише како песма за децу мора да садржи интересантне мотиве и да се песничке слике у њој динамично смеђују. Змајевом стилском репертоару пак посвећено је цело једно поглавље у студији Василија Радкића и како нам та запажања могу бити прилично корисна за евентуалну компарацију са нашим налазима – даћемо их овде нешто опширније. Наиме, на Змајев стил у поезији за децу пресудно је утицала „тежња ка једноставности израза и што јаснијој поруци” (Радкић 2003: 143), али то не значи да је његово песништво за децу стилски сиромашно – премда је оно прилагођено реципијенту, у његовим стиховима се јављају фигуре сличне онима у романтичарском песништву за одрасле (метафора, симбол, паралелизми итд.). Метафорички преноси се, тврди Радкић, често у његовој поезији ослањају на боју „јер је метафоричка веза између ознаке и означеног јаснија пошто се заснива на непосредној перцепцији” (Радкић 2003: 146), а веома су фреквентни примери флоралне и фауналне метафорике.²¹¹ У сличном значењском оквиру се остварује симбол (нпр. висабаба и ластва као симболи пролећа, буђења и сл.). Ванредно је честа употреба ономотопеје, а антропоморфизација стварности допринела је томе да једно од основних стилских средстава буде персонификација (животиња, годишњих доба, метеоролошких појава итд.).²¹² Персонификација животиња удружена заједно са алегоријом даје појединим Змајевим песмама баснолики тон. Засићеност хумором једна је од битних одлика песниковог стваралаштва, а он се често остварује употребом хиперболе и ироније. Иронија, коју наизглед не бисмо очекивали у песништву за децу,²¹³ овде је изразито

²¹¹ Каткад су, међутим, присутне изразито стилизоване метафоре, које „успешније функционишу када се користе за пародирање ’високог’ књижевног стила” (Радкић 2003: 147).

²¹² „Змај је у песмама за децу ’скинуо’ глас скоро свих домаћих животиња – у њима се дословно одражава свеколика граја једног типичног војвођанског дворишта, у коме се мешају гласови гусака, патака, кокошију, ћурака, петлова, пилића” (Радкић 2003: 150).

²¹³ „Здраворазумско” неочекивање ироније у поезији за децу заснива се на анализи њеног одређења. Није реч само о томе да где год се она јави у тексту тамо његов смисао „скреће на несигурну путању недословности” (јер на ту путању скреће свако фигуративно обраћање), већ о

присутна у приказивању негативних ликова или непожељног понашања. Корак даље, поједине Змајеве песме поседују пародичке елементе – тако се песник одлучује за употребу „јуначког” десетерачког стиха у песми о уплашеним зечевима (Радикић 2003: 152). У дидактичке сврхе можда је најизраженије употребљен контраст, који се реализује кроз сучељавање два различита типа детета. Ова стилска фигура каткад се оформљује преко супротстављања годишњих доба (нпр. пролеће – зима), бића из животињског света (пас – мачка), а посведочени су и примери читавих песама које су једна другој контрастиране (песма „Лепа имена” плете се, тако, око списка лепих женских имена, а „Одговор мојој сестри Видосави” око списка мушких). Коначно, ваља приметити како су разне врсте понављања – гласовног, лексичког, синтагматског или синтаксичког, стиховног или строфичког – значајно средство обликовања Змајеве песме. Међу ређе присутним фигурама налазе се еуфемизам (нпр. кад је реч о именовању казне за дете или именовању смрти), одн. синестезија, која је тек повремено присутна.

Освежавајући тематски простор поезије за децу у међуратном периоду, Александар Вучо ће стилски реквизитаријум функционално ускладити „са природом слободних идеја и савременом језичко-формалном основом ове поеме” (Пражић 2002: 74). У његовим стиховима део стилског репертоара у начелу остаје исти као код Змаја (нпр. ономотопеје, рефрен), али се значајна улога даје асонанцама, алитерацијама и каламбурима, освежавају се епитети, контрасти, поређења, метафоре и симболи, интензивније су у песнички говор уграђени елементи колоквијалног израза, изреке и пословице, те иронија, пародија и гротеска (уп. Вуковић 1996: 78, Огњановић 1997: 105–111, Љуштановић 2009а: 73, 78, Опачић 2011: 40, Пијановић 2014: 22). Поезија друге половине двадесетог века у великој мери ослониће се на Вучово стваралаштво, па се у текстовима који се баве овим раздобљем као неке од доминантних особина истичу појачано постојање ироније и пародије. За њих ће посебно бити значајан однос према књижевној (посебно усменој народној) традицији, па се хумористичност песме

томе да „деловање специфично ироничког семантичког фактора зависи од контекстуалне обавештености оног ко разумева и од живахности његове рецептивне свести” (Стојановић 2003: 178). Мање је овде, дакако, реч о живахности, више о свести која теже разумева имплицитне назнаке, остварене кроз притисак контекста на текст, да се једно говори, а друго – углавном супротно – мисли. Међутим, пример Змајевих песама показује да иронија, уколико је довољно експлицитна, може постати једним од битних стилских средстава у обликовању песме за децу.

заснива на пробликовању постојећих форми и жанрова. Један од карактеристичних поступака је дезаутоматизација фразеологизма,²¹⁴ а она је посведочена у песништву Б. Ђопића, Д. Радовића, Љ. Ршумовића, В. Андрића (Мићић 2008: 428–431, Спасић 2012: 156), па и песника најмлађе генерације, попут Д. Алексића.²¹⁵ Такође, извесне теме и мотиви народне књижевности опстаје у савременој поезији за децу, али у знатно измењеном виду.²¹⁶ Примера ради, Љ. Ршумовић ће у свом песништву актуализовати народну традицију, но на тај начин да „стереотипни почеци, завршеци, жанровски елементи бајке, басне, предања и сл.” буду примењени „на приче о судбинама данашњих малих људи: провинцијалних удавача [...], пробисвета [...]”; ликови који се у његовом песништву појављују „често су бића из фолклорних предања (змајеви, але, аждаје, акрепи, бабароге и сл.) смештена у контекст савременог доба и приказана у пародијском и шаљивом светлу [...]. Митска бића дата су из двоструке перспективе, истовремено су застрашујућа, нежна и смешна, али се не сналазе најбоље у савременом свету” (Опачић 2011: 37). Кад је реч о хумору, често ће бити присутан онај нонсенсни (Вуковић 1996: 78), у појединим песмама јавиће се црни хумор (Огњановић 1997: 326), а смех се код читаоца производи и мноштвом оксиморона и парадокса. Разнолика проучавања језика и стила поезије за децу писане од педесетих година 20. века па надаље, опет, осим потврда фигура које су детектоване у дечјем песништву и раније (алегорија, гротеска, оноματοпеја, хипербола и сл.), посведочиће коришћење и таквих фигура као што су антимеритабола (Кебара 2012: 119–138), кенинг, параномазија и полиптотон (Спасић 2012: 156; в. и: Чутура 2010: 98), тмеза (Максимовић 2010: 149–159) итд.

²¹⁴ О дезаутоматизацији в. Симић 1997: 238–239.

²¹⁵ „На пример, пословице *Ивер не пада далеко од кладе* и *Ко рано рани, две среће граби* засноване су на истицању наслеђа, односно вредноће и марљивости као пута ка успеху. Народне мудрости губе своје значење у смисао у савременој ери. У првом случају песник [Д. Алексић] примењује поступак буквализације тропа, посматрајући кладу и ивер као оца и сина [...]. У другом случају, песма 'Ко рано рани...' поништава значење пословице, шаљиво претпостављајући народној мудрости став савременог детета које – воли да спава” (Опачић 2011: 38).

²¹⁶ Такав однос према народној традицији остаје у једном „огранку” савремене поезије за децу. Примера ради, Г. Витез је такође у присном односу са фолклорним наслеђем, али је код њега та врста интензивне интертекстуалности у знатно мањој мери праћена ироничном дитанцом или пародичким (пре)обликовањем песме. С друге стране, у збирци М. Данојлића *Како спавају трамваји*, Ј. Љуштановић запажа „’минус присуство’ референцијалности на фолклорну баштину” (Љуштановић 2015: 75), што је, дакле, још једна могућност савременог певања за децу.

Стилизација поезије за децу подразумева, осим употребе одређених фигура и тропа, обично још најмање три битна аспекта: избор позиције лирског субјекта, версификацијско обликовање и (не)успостављање односа према илустрацији.

Кад је реч о првом, код Змаја су знатно чешће песме у трећем лицу него у првом (уп. Радикић 2003: 261–278). Што се тиче песама које су писане у првом лицу, веома је мало оних где је лирски субјект дете, а још мање таквих у којим је овакав песнички субјект уверљиво дат. Уметнички су успелије у Змајевом опусу оне песме у првом лицу којима се представљају одрасли или чији су јунаци (персонификоване) животиње. Преовлађујућа форма трећег лица није код Змаја до краја стабилна и често у самој песми долази до прелаза у друго лице (уз које обично иде апострофа, честа у његовом стваралаштву за децу). Такав прелаз смањује дистанцу између лирског ја и читаоца, али се истодобно „у песму уноси моменат ауторитарне изричитости: померајући се од неутралне тачке ’објективног посматрача’ ка позицији ’учесника’ збивања, изравно се обраћајући јунацима и читаоцима, ’наратор’ све више избија у први план, градећи позицију својеврсне моралистичке инстанце и неприкосновеног ауторитета” (Радикић 2003: 272). Насупрот змајевском избору позиције лирског ја, Ј. Љуштановић (2009а: 341) као битну промену у поезији за децу после 1951. године види кретање од миметичког приказивања дечјег живота ка коришћењу „форми дечјег понашања и мишљења – игре, анимизма, чулне конкретности – као основа песничког језика.”²¹⁷ Доминантно (разуме се, не и једино) место са којег се пева у модерном песништву за децу припашће, тако, темељније детету самом, па лирски глас често гаји критички став према подразумеваним вредностима које су одрасли изградили за себе и њега, а тиме се, додатно, обезбеђује и лакша идентификација имплицитног читаоца са лирским субјектом (в. Опачић 2015б). Уместо посредовања елемената дечјег живота, у савременој поезији за децу проговара глас детета о животу.²¹⁸

Версификација је у Змајевом стваралаштву за децу прилично исцрпно истражена (Радикић 2003: 187–237). Његова песма у просеку има 22 стиха, а најфреквентније су песме од четири строфе. Катрен је најчешћи међу строфама, а доминантне форме стиха су шестерац, осмерац и несиметрични десетерац. У

²¹⁷ О дечјем мишљењу в. Ивић И. 1964; о дечјем језичком стваралаштву: Чуковски 1986.

²¹⁸ Премда је овај глас ближи гласу детета, јасно је да се он не може сматрати и непосредним, будући да је и у овом случају посредован конструктом детета у свести песника.

Змајевог опусу посведочено је равномерно смењивање изометричких и полиметричких исказа; знатно су чешће строфичке структуре од астрофичких (однос 10 : 1). Доминирају испрекидана и двосложна рима. Остале риме (парна; нечиста и леонинска) јављају се спорадично. На крају, ваља поменути и случајеве опкорачења у Змајевој поезији, којима се овај песник унеколико приближио форми слободног стиха. Крупнији корак ка таквом стиху начинио је А. Вучо својим поемама и то је у критици снажно истицано: „Од старинске укочене версификације овдје није остало ништа: модерни слободни стих, привидно без икакве законитости, освојио је и дјечју поезију”, пише Милан Црнковић (1969: 99) поводом Вучових стихова.²¹⁹ М. Пражић ће такође код овог песника видети стих неоптерећен нормама традиционалне версификације, што омогућава ефекат спонтаног и неспутаног приповедања. Ту илузију спонтаности „нарочито потпомажу бројна прекорачења (enjambement), динамично измењивање дугих и кратких стихова те дугих и кратких строфа” (Пражић 2002: 75). Слободни стих *Петлића* Ј. Љуштановић види као тековину авангарде, а у њему веома успешно маркира преовлађујуће метричке обрасце и из тога изводи хипотезу „да је преовлађујући ритмички поступак у *Петлићима* комбиновање четворосложних, односно осмосложних целина, по принципу удвостручавања и половљења силабичких дужина стиха” (Љуштановић 2009а: 80). Умногome доприноси утиску спонтаности то што „не постоји доследан ритам у том удвостручавању и половљењу”, премда „у слуху остаје снажно осећање да је већина стихова грађена од истих ’цигала’” (Љуштановић 2009а: 80). У поезији која следи иза Вучове настављају се испитивања метра и стиха кроз „увођење бијелог стиха,

²¹⁹ Колики значај Црнковић приписује версификацијском освежењу које настаје с Вучом и касније модерном поезијом за децу види се из следећих редова: „На подручју изражајних средстава, стиха, риме, вокабулара, дуго су владали канони у које нитко није смио посумњати. Развој који је наша поезија прошла од романтичарских метричких шаблона до слободног стиха у доба модернистичких праваца није видљив у дјечјој поезији до пред II свјетски рат. Као свето правило важило је: дијете хоће правилну риму, дијете жели правилан ритам, изражавање нека је једноставно и разумљиво, никаквих вратоломија, никаквих експеримената! Зато је превладавао римовани двостих, с једнаким бројем слогова у стиху, или строфа од четири, једнака по броју слогова, стиха с римама: а а, рјеђе а б а б, или чак: а б б а. Змај и Змајева школа служили су се најчешће овим метричким формама. Одређену слободу значи већ комбинација строфе од четири стиха у којој су једнаки по броју слогова 1. и 3. те 2. и 4. стих, мада риме долазе још увијек по унапријед одређеној схеми. Нова поезија употребљава врло слободне везане форме, а поготово без икаква страха богато развија и његује форме слободне попут птице на грани гдје није унапријед одређен ни број слогова у стиху, ни број стихова у строфи, ни размјештај рима, него је све функционално, подређено основном осјећају и расположењу из којег произлази и у које се слијева” (Црнковић 1969: 91).

спектакуларно рушење очекиване ритмичке организације, графостилематске визуализације” (Вуковић 1996: 79)²²⁰; Д. Радовић „крши законе старог стиха и старе правилне риме, како то лијепо показује онај примјер ’римовања’ *мрве* са *Сремском Митровицом*”. (Црнковић 1969: 105). Већа разноврсност форме је очигледна (хексаметар и слободни стих код М. Данојлића, сонетна форма код В. Царића; уп. Вуковић 1996: 137–138, Огњановић 1997: 223), али то не значи да су класични видови стиха напуштени. Тако се у поезији Б. Ћопића међу доминантније стихове свакако убрајају осмерац и десетерац, а Љ. Ршумовић се користи „силабички правилним стиховима, и то најчешће добро познатим облицима – симетричним осмерцем и шестерцем” (Љуштановић 2009а: 332–333), стварајући поезију „великог компромиса”, у којој иронично-пародични однос према традицији бива упакован у традиционалне форме стиха.²²¹ Ршумовићева поезија означила је „кроћење” Вучовог експериментаторског духа, који се испољавао, између осталог, у превласти еуфонијског принципа над принципом логике кроз слободну асоцијативност, у превласти чулне конкретности стиха над јасношћу и једносмерношћу идеје која се стихом казује.²²²

Кад је реч о илустрацији, битан нам је есеј Перија Ноделмана (2013: 107–124) „Дешифровање слика: илустрација и сликовнице”. У краткој уводној речи за тај текст Питер Хант ће указати на парадоксалну позицију сликовнице унутар корпуса књижевних текстова: због своје полифоне форме, она се сматра „јединим стварно оригиналним доприносом дечије књижевности општој књижевности”, али је у исто време „сматрају царством мале деце, које, као такво, не завређује озбиљну критичку пажњу”. Ноделман темељном анализом прве слике у једној од сликовница указује на сложеност њиховог разумевања, али и на предзнања која

²²⁰ У тежњи да произведе (о)смех поезија за децу Душана Радовића упошљава мимолошке језичке поступке – мимографизам и мимофонизам (Ковачевић 2008) – а они ће се наћи и у делу Русомира Д. Арсића и Звонимира Костића Паланског (Радуловић 2010).

²²¹ Сличан компромис Поп Д. Ђурђевић (2009: 62) види код Д. Алексића: „Алексић је своје занатско искуство и умеће врсног версификатора практично применио на дечју поезију, успевајући, при том, да помири две наизглед сукобљене поетичке струје, заговорнике теорије игре и, условно речено, традиционалисте. Тај микс, нешто иновација што на тематском плану, што у вези саме структуре песме и пуно духа, донели су неопходну свежину српској литератури за децу, на коју се доста дуго чекало”.

²²² Да је нешто Вучове слободе о(п)стало и код Љ. Ршумовића, показује М. Данојлић (1973: 34), говорећи да је у његовом стваралаштву „све подређено рими; због ње песник често извитопери морфологију, помути синтаксу или почини какав други прекршај”. Један од таквих „прекршаја” је стилогено скраћивање речи којима се завршавају стихови у песми „Једног змаја крај”, где су баш скраћене речи оне помоћу којих се остварује рима (уп. Радикић 2010: 100–104).

дете мора да има у сусрету са сликовницом да би дешифровало макар део потенцијалних значења. Свест о начинима обликовања и читање сликовнице важни су за овог аутора из два разлога: први се тиче препознавања вредности визуелног обликовања, други подразумева то да запажање разлика између представе и реалног света умањује могућност да се она побрка са стварношћу и(ли) несвесно потпадне под идеологију поруке, која је имплицитно или експлицитно у њој присутна. Какав значај овај Ноделманов текст има у контексту нашег истраживања? Када се, наиме, баци поглед на кључне тачке у развоју српске поезије за децу, види се да су стихови најчешће праћени илустрацијама и да са њима заједно граде идентитет дела. У Змајевом *Невену* је „визуелни садржај био равноправан, а понекад и доминантан у односу на текстуални” (Радикић 2003: 350) и илустрација је место креације и довршења песничког поступка. Познато је да је Змај део својих песама написао „уза илустрације”, тј. подстакнут њима, а опет сама илустрација има битну улогу у разумевању песме: она често визуелизује поенту, понекад се стихови обраћају лику на слици или пак настају вербализацијом серије слика (Радикић 2003: 364–370). *Подвизи дружине Пет петлића* добили су још једну димензију илустрацијама Д. Матића, а култна збирка Д. Радовића *Потована децо* појавила се у форми сликовнице. Коначно, у оквирима савремене поезије за децу налазимо „песмоконструкте” *Слик-ковнице* Попа Д. Ђурђева, у којима „визуелне игарије и поетски перформанси пред читаоца постављају задатак који се мора разрешити ако се жели доћи до *праве* песме (чија се суштина, дакле, не крије у самим сликама, већ у њиховом дешифровању)” (Јоцић 2013: 5).

Пре него што пређемо на анализу стилског аспекта поезије предзмајевског периода, неопходно је да проговоримо нешто и о функцији наведених стилских средстава. Узрок њиховом присуству у поезији за децу може се, спочетка, тражити у ефекту који песник жели да оствари, а овај је претежно дидактичан или претежно хумористичан. Док је у почецима песništва за децу, као што смо прочитали, алегорија била једно од основних начела које је водило до поуке упућене читаоцу, дидактичност модерне дечје поезије друкчијег је типа. Хумор се може читати као оваплоћење лудичке „суштине” дечјег песništва, али је исто тако сигурно да је већ традиционална дечја поезија моћ хумора „користила пре

свега у васпитне сврхе, те је комика карактера у њој имала функцију да се подсмехне дечјој слабости и укаже на потребу њеног исправљања” (Јаћимовић 2015: 134). Тако је и код Змаја (довољно је само сетити се песме о Љуби Кржљавићу; уп. Грујић 2010: 53), тако је и данас, па се у хумористичким песмама Љ. Ршумовића лако препознаје васпитна тенденција.²²³ С друге стране, узрок употреби појединих средстава може се тражити у блискости са дечјим осећањем и мишљењем. Будући да се дечја егзистенција види као наглашено емоционална, у њој ће бити присутно доста лексике која ту емоционалност сугерише, а умногоме неизбежне ономотопеје ту су да симулирају дечји контакт са светом. Кад се уз то, рецимо, примети присуство идиома код Змаја (Радкић 2003: 160), постојање форми поздрава, захваљивања и заклетве код истог песника, али и у поезији Б. Ћопића (Петровић/Вукомановић Растегорац 2014: 461), или употреба фразеолошких и пословичних компарација у песми за децу уопште (уп. Николић М. 2010: 117–121), оправдање за то може се наћи и у чињеници да у њима често учествују појмови блиски свету детињства.²²⁴

У овом поглављу покушаћемо да опишемо репертоар доминантних стилских средстава које користе предзмајевски песници, имајући на уму карактер имплицитног читаоца. Размотрићемо присуство појединих метричких и

²²³ Као један од кључних процеса који се одиграо у поезији за децу после 1951. године, Љуштановић види њену естетизацију, односно, кретање ка „систематском потискивању могућности за читање у знаку педагошке функције”. Ипак, као што се из горе реченог види, систематско потискивање васпитне функције књижевности за децу у великој мери подразумева тек друкчије механизме уметничког обликовања, чија ће функција, мање-више, остати иста. Њима, дакако, треба додати и пародични потенцијал многих Ршумовићевих песама, али и песама других савремених стваралаца за децу.

²²⁴ Крајње је занимљив у овом погледу пресек психоллингвистике и стилистике. Јованка Радић (2008), тако, свој текст базира на полемици с тезом Еве Кларк о усвајању значења речи код деце, а у покушају да утврди како је механизам метафоре иманентан дечјем раном говору. Одбацујући претпоставку Кларкове да хиперекстензивне речи почивају на суштинским својствима сродних предмета јер би то значило да је „дете способно да из целовитог визуелног утиска апстрахује одређен [...] врло сложен детаљ” (Радић 2008: 164), те прихватајући тезу у духу Виготског да везе међу предметима остварује на крајње субјективан начин, Радићева (2008: 169) показује да се „[и]за психолошких термина ’проширено’ или ’хиперекстензивно’ значење првих дечијих речи крије [се], дакле, својеврсна полисемија или метафора, врло слична вишесмисленој (’метафоричној’) употреби зависних лексичких речи, – што је њихово трајно, али и недовољно истичано обележје”. Истини за вољу, Ева Кларк не тврди да је оно обележје, она семантичка црта коју деца издвајају и на чијем темељу касније проширују значење нужно и „суштинска”. Она на крају свог текста „Шта садржи реч: о дететовом усвајању семантике” чак и експлицитно поставља питање: „Да ли је дететов избор прве семантичке црте (или црта које се придају некој речи) заснован на опажању, и да ли је арбитран или не?” (Кларк 1997: 196). Тако већи део приговора Ј. Радић постаје сувишан, али основно запажање да прва значења речи имају нешто блиско метафори – а тако и поезији – остаје на месту.

строфичких образаца, као и појаву риме, те позабавити се односом текста и илустрације тамо где су илустрације присутне.

6.1. Стилске фигуре и тропи²²⁵

6.1.1. *Алегорија*. – Кад речи „не показују право значење, него нешто друго” (Квинтилијан 1967: 270), а притом се остварује „континуирана транслација или приповиједање о нечему што треба другачије тумачити него што ријечи гласе” (Симеон 1969: 45), такво се говорење назива алегоријом. За алегорију је, уз то, од пресудне важности да „у свом саставу нема ниједне лексеме која није употријебљена у метафоричком значењу” (Ковачевић 2002: 38).

У песмама предзмајевског периода алегорија је веома присутна, али је њено присуство једнолично и ограничено углавном на басне у стиху, које налазимо код Ђ. Рајковића и Љ. Ненадовића, као и у „Голубу и пчели” И. Ћирића. У тим се случајевима она, очекивано, удружује са персонификацијом. Томе треба додати и поједине стихове Ј. Сундечића у којима се обично алегорична слика често удваја, а потом одмах и разрешава да би водила ка експлицитној поуци, која не оставља много простора читаоцу да машта. Управо такав след чини јачим утисак да је цела слика и начињена због наравоученија које долази на крају. Уп. нпр. песму „Потѣцанѣ къ ученю и изображености” (ЈСд 64–65):

Нъива, кою опредѣли
За ружице наравъ сама:
Кадъ тежачкогъ зноя жели,
Росте дивльимъ купинама –

Стабло, коє косѣръ бриткѣй
У младости неподкреса:
Неизвѣя грана’ витки’
Поносито у небеса:

²²⁵ Међу појавама које су битне унутар предзмајевске поезије могле би се убројати, осим оних о којима ће овде бити речи, елипса, парентеза и реторичко питање. Њих овде нећемо посебно проматрати јер нема много тога што би се о њима додало а да није речено у претходном поглављу.

Тако исто дѣте, када
У нѣговой нѣжной доби
Запусти се, авай! тада
Сврѣе у челюсть оштрой коби;

Оштрой коби: землѣ клетви,
И строгаго неба срдњи,
И поразе крутой жетви,
И наказной обѣой грдњи. –

Зато дѣцо! къ свѣту благомъ
Радо уши прикланяйте:
Ума, волѣ и срца снагомъ,
Добрыи наукъ пригрляйте! –

Безъ науке, зная нема;
Умъ безъ зная гуши тама;
Безъ обога душа дрема,
Осѣханѣ нема плама;

Сама умна красно-лична
Стварь лишава с' цѣне праве,
Више быва скоту слична,
Срѣ недже къ небу главе. –

Слично је код П. Деспотовића у песми „Утеха” (ПД 39–40):

Тврде стене и камене
Ал су топле и пламене,
Па по њима цвета цвеће,
И по њему лепир шеће.

Тако и ми у животу
Дочекамо и страхоту,
Ал ниједан данак света,
Непролази, а без цвета.

Као што је видљиво, у образовању алегорија овог типа доминантни су флорални мотиви, а у баснама они фаунални. На тај начин бива конкретизирана, а истодобно сликовито представљена мисао која чини срж песме, а чији је циљ васпитање реципијента.

6.1.2. *Антономазија*. – У поезији коју смо анализирали нисмо пронашли примере антономазије који подразумевају семантизацију личног имена, тј. оне у којима „лично име губи статус номинације јединке и добија опште значење” (Ковачевић 2002: 80). Тај тип антономазије је, истина, и мање фреквентан, али не у тој мери да га не бисмо у корпусу овог опсега очекивали. На другој страни, забележили смо тек близу четрдесет примера антономазија типа *заједничко име* → *лично име*, што је чини фигуром невелике фреквенције у нашем корпусу. Уп.:

алтернативно заједничко име → властито име: О нашъ Отче [→ Боже], кои с’ на небима ЈСд 19, тада ће насъ Судія [→ Бог] / Съ десна себе ставитъ ЈСд 61, Не престай старче пировати, / Содѣтеля своего [→ Бога] БП 18, И заишти, да благослов / Пошаље ти творац твој [→ Бог] ПД2 10; Свађ’ Маріо Майко драга / И преблага [→ Богородице] ЈСд 26, О мајко божја [→ Богородице] / Твоје рођење, / Промисо божиј, / И провиђење / Навести радост ПД 3;

назив простора → име лица као садржаја тог простора: Дигни чедно къ небу [→ Богу] очи ЈСд 15, Послало ми небо [→ Бог] / Нѣжнога анђела ЈСб 144, Къ небѣ [→ Богу] главы воздвигните БП 28, Руке дигла небу [→ Богу] горе ПД 62, Обуци се па управи / Небу [→ Богу] горе поглед свој ПД2 10;

перифраза → лично име: Оче благий свега света / Когъ анђелскій слави ликъ [→ Боже] ЂР 7, Ал милостив Творац неба [→ Бог] / И за њега јоште знаде ПД 73; О радуј се мати, / Зиждителя Бога, / И покрове тврди, / Дивна света тога [→ Богородице]!” ПД 4; Да оубіетъ несквернаго младенца, / Прежде вѣчна и всѣхъ тварей первенца [→ Христоса] БП 16, За то сниде Бога слово превѣчно [→

Христос] БП 17; Србскій церкви верховной сватителской главѣ [→ Светом Сави] БП 27, Слободителю пленених [→ Свети Ђурђе], / Заштитниче сиротана [→ Свети Ђурђе], / Врачу болних ослабљених [→ Свети Ђурђе], / И делијо изабрана [→ Свети Ђурђе] // Ти велики мучениче [→ Свети Ђурђе] / Победу си одржао, / Ђурђе божиј угодниче, / Живот себи одлакшао ПД 17; Нека с липом иде / У гроб кћи славенска [→ Видосава] / Нека ми мирише / Дика гробља спенска [→ Видосава] ЈСб 157, Господарка млога света [→ царица Александра] ПД 62;

атрибут → властито име: Предвѣчний [→ Христос] родилсѧ по лѣти, / Восхотѣвъ землю просвѣтити БП 17, Надјестаственога [→ Христоса] роди / Данас дева пречиста ПД 7.

Из наведених примера може се извући неколико закључака. Кад је реч о дистрибуцији, антономазије су углавном присутне у текстовима који носе религиозни тон, а тематски је уочљиво да се све оне, као по правилу, везују за религијски маркиране појмове (Бог, Христос, Богородица; свеци). Колико су ове антономазије стилематичне? Прве две наведене групе – веома мало, будући да су веома уобичајене у употреби језика уопште. Можда су најстилематичније оне перифрастичне, с њима, дакако, и оне остварене атрибутом, али се ове друге налазе на маргинама употребе у нашем корпусу.

6.1.3. *Апострофа*. – Забележили смо преко шестсто примера употребе вокатива у нашим текстовима. Премда није сваки вокатив и апострофа,²²⁶ његова присутност посредно сведочи и о њеној присутности. Поља вокатива и апострофе поклапају се у оним случајевима кад се лирско ја „не обраћа више публици него директно личностима (боговима), предметима или појавама о којима говори” и под апострофом се подразумева „свако обраћање песниково мртвим стварима и

²²⁶ Нпр. епски вокатив, или вокатива унутар фразеологизма. Уп.: Царе ЈСд 87, здружио се пламе МПШ 16, анђеле бели МПШ 17, Баш је добар с неба Боже ЈГ 188, Силан царе ПД 56, Љутит царе ПД 57, Гладан вуче ситну књигу пише ОУ 51, А кад дође луди вуче ОУ 51; Не лези враже ЉН 115. Премда не потпадају, дакле, под апострофу, ови примери нису стилски неутрални – они показују везу поезије за децу у овом периоду с усменом традицијом и наслеђем епских песама и кратких народних умотворина. Уз то, треба рећи да се експлицитним обраћањем слушаоцу добија на непосредности казивања, јер се он приближава простору песме. Управо апострофирања слушалаца, опет, може да нам укаже експлицитније на свест о адресату у овим песмама: дѣте ЈСд 72, децо ЉН 196, Г 82; сыне ЈСд 16, сине ЂР 28; друже ЂР 39, друзи ЂР 8; брате ЂР 13, браћо ЂР 25, ПД 36; младићу ЂР 32; Србе ЂР 4, Срби БП 27, Срби ЈСП 70, Србине ЈСП 70; мили роде МПЗ 17, роде мој СлП 28; сретњице ЂР 13; людје БП 5; Велимире ЈСд 15; човече ПД 39; Човече који чезнеш / За имањем богатством ПД 11.

личностима, или апстрактним појмовима, или одсутним личностима као живим и присутним бићима, што оживљава песников однос према тим стварима и чини га блискијим, топлијим и непосреднијим” (Живковић 2001: 75). Исто тако, под апострофом се неће подразумевати ословљавање једног лика од стране другог у песми које посредују дијалог.²²⁷

Тематски се апострофа углавном лако може разврстати. Најчешћа су обраћања ентитетима који припадају живој и неживој природи. Таквих апострофа је највише код Ј. Грчића, али су оне присутне у највећем броју рукописа. Уп.: горо БР 7, изворе БР 7, ливадо БР 7, небо БР 7, горы БП 6, кишо ЈСб 161, теле ЈСб 2, Дебри БП 6, дрвеса БП 15, холми БП 6, лахоре ЈГ 181, пчело ЈГ 166, росо ЈГ 174, Ружо ЈГ 171, цвете ЈГ 164, шево ЈГ 165, голубе Ић2 16, поветарче МП2 324, славуји МП 16, цветку МП2 324, облаци СлП 28, доло Г 82, шумо Г 82.

Другу обимнију тематску групу чине обраћања која снажно учествују у оцртавању религиозног контекста песама. Реч је о обраћањима Богу, Богородици, Христу, анђелима, библијским личностима и свецима, а на неколиким местима православним празницима који поседују битну симболичку вредност.²²⁸ Исп.: Боже БР 42, ЈСд 13, ЂР 22, ЈСб 152, ПД 71, ЈГ 187, МПШ 15, НГ 18, Господе ПД 8; Христе Боже ПД 6; Дѣво ЈСд 24, Марио ЈСд 26, дѣво БП 18; Анђеле ЈСд 20; Адаме БП 14, Єво БП 14, Їосифе БП 18, старче [Јосифе] БП 18; Ђурђе ПД 17, Параскево ПД 23, Сватителю Савво БП 27, Цар Уроше ПД 20; Светче ПД 20, мучениче ПД 18, Ђурђев-дане ЈГ 183, Видовдане МП2 369.²²⁹

Блиске последњим двама примерима су оне апострофе којима се лирско ја обраћа отацбини: Домовино ЈСд 55, отачбино ЂР 9, Сербіе БП 28. Посведочени су и, прилично ретки, случајеви апострофирања предмета или апстрактних ентитета: Вруло БР 7, Жеравицо БР 15, змају Г 89; любви ЈСд 43, самоћо ЂР 1, судбино ПД

²²⁷ Таква ословљавања нису ретка. Очекивано, присутна су обраћања деце родитељима и обрнуто, али се ословљавања унутар ових песама често укрштају са персонификацијом. Тако ће се, примера ради, у песми Б. Радичевића путник обраћати потоку и поток путнику, у једној Ј. Сундечића зрневље жита Христу и Христ том истом зрневљу; дијалог животиња битан је конститутивни елемент стихованих басни Љ. Ненадовића, а у песмама П. Деспотовића разни ликови обраћаће се својим хришћанским заштитницима и Богу. Оваква именовања умеју у себе понекад да укључе и употребу епитета (Худый зече манитый ЂР 19), перифразе (царе животиня ЉН 195), метафоре (чедо моје драго ПД 52) и сл. В. даље у овом поглављу.

²²⁸ Само на једном месту јавља се обраћање словенском богу Перуну: Перуне ЂР 33.

²²⁹ Овој групи припада и једина апострофа којом се ословљава топоним: Сїоне БП 11.

58, судбо ПД 58. Обраћање деловима тела има метонимијску вредност: око ЂР 6, срце ЂР 6.

Примери које смо навели представљају најогољенији и најпростији тип апострофе. Ваља, међутим, овој скици која оцртава тематски простор унутар којег се лирско ја креће, додати још најмање две контуре. Прва подразумева увиђање чињенице да се апострофа често укршта са другим стилским фигурама. Унутар ње су фреквентни случајеви употребе различитих, премда и типизираних епитета (Милостиви Боже ЛМ 77, цвеће мирисаво БР 7, Предивниј Боже ЈСд 11, сладки лузи ЂР 8, Бђли дане ЈСб 157, облаци мали ЈГ 175, пресвета Троице ПД 28, сунце јарко МП2 324, снеже бели Г 186 и сл.), кроз перифразу (Царе неба ЈСд 14, творче драги МПШ 9, Богомати Спаса Христа ЈСд 55) или су именована образована по принципу метафоре (Сладке груди [→ Богородица] ЈСд 25, јасни бане [→ дане] ЈСб 157, свети Сава: пастырская главо [→ Свети Саво] БП27, бисеру [→ росо] ЈГ 174 итд.). На другој страни, ваља приметити присуство именица субјективне оцене унутар ових именовања: сунашце БР 42, јаго ЈСб 3, кишицо ЈСб 161, Бубарице ЈГ 192, горки пеленче МП2 324, тичице мале МП2 324 итд.

6.1.4. *Градација*. – Градација се у уметничким текстовима остварује помоћу две врсте степеновања: „а) узлазног, тј. нарастања, повишавања (градација као климакс) и б) силазног, тј. умањивања, ослабљивања (градација као антиклимакс)” (Ковачевић 2002: 136). У оба случаја се подразумева да у поредбени однос ступају најмање три језичке јединице. Зависно од карактера јединица које је творе, градација се може реализовати као лексичка, морфолошка и синтаксичка, може се остварити и „комбинацијом разноразинских јединица”, али може постати и основно кохезионо начело текста (Ковачевић 2002: 139, 141, 143). Битно је још подсетити да ово степеновање „не мора почивати на објективно присутној семантичкој компоненти која се (узлазно или силазно) степенује и уједињује језичке јединице у градациони низ, него да тек у градациони низ доведене језичке јединице могу одражавати субјективно степеновање чега, субјективног придавања већег или мањег значаја члановима низа без обзира у каквом односу стоје њихови денотати у ванјезичкој стварности” (Ковачевић 2002:

141–142). Такве, понешто субјективније градације бивају и нарочито стилски маркиране у књижевно-уметничком тексту.

У нашем корпусу градације су присутне, али не у оној мери у којој би се очекивале у романтичарској поезији. Навешћемо овде најтипичније примере: Дан све данка, светац свеца, / А недеља недељицу, / Месец гони све месеца, / А година годиницу БР 50, Славній, якій и истиный Боже! ЈСд 12, Онъ ће къ теби са висине / Приклонити уши благе, / И услышатъ прошню Твою, / И удѣлитъ милость свою ЈСд 16, Сръ є нама свет'ня сама, / Камень, дрво, ил' твой цвѣтъ ЈСд 55, Да къ нѣжнимъ, чистимъ, светимъ / Насъ осѣћанямъ буди ЈСд 67, Кочія', коня, / Дворова' саяны, / И свію други' / Наслада байны. // Колико годъ му / Желяше душа: / Има є свега, / И све є куша ЈСд 78, У грађанскомъ свету влада вика, / Свађа, раздоръ, мука сваколика ЂР 12, Да певамо, да клицамо, / Да га дивно прослављамо! ПД 14, Он је извор од доброта, / Он је врело сваке правде, / И причина свих дивота! ПД 38, Носећи собом божије цвеће, / Божије речи, божију храну ПД 49, Љутит цар у њег гледи, / Па се гризе кано гуја, / Трза, бесни ко холуја ПД 57, Напред! јуриш! кољи! пали! МП2 368, Беше ведро али ветар, / Уједанпут дуну, / А и небо кишу, муње / И громове суну ВМЈ 69.

Градација као композициони принцип јавља се тек спорадично. Тако је нпр. у „Ранама” Б. Радичевића (БР 49–53) кроз три дела песме губитак који лирски јунак доживљава све већи: испрва губи птицу, потом своју драгу и при самом крају сина.

Кад је реч о разноврсности језичких јединица којима се остварује градација, може се рећи да она постоји. Њена функција је изражајније дочаравање протицања времена, атрибута одређеног ентитета или динамичности збивања, поступака и психичких расположења. Ипак, дистрибуција градације је ограничена на најопсежније рукописе и ван наведених примера тешко се може уочити њено присуство. С обзиром на могућност да буде покретач снажног психичког доживљаја у свести читаоца, може се рећи да је у предзмајевској поезији ова фигура остала недовољно искоришћена.

6.1.5. *Enumet*. – Већ је Квинтилијан говорио да је текст без икаквих епитета „сухопаран и неуглађен”, али да треба наћи меру, будући да њима

претрпан текст постаје „преоптерећен и презасићен”, „досадан и тежак” (Квинтилијан 1967: 269). Сврха епитета је да представа буде „живља, потпунија, јаснија, да се означи карактеристично обиљежје предмета, појаве; тако се уноси експресивна, конкретна, субјективна нијанса у приказивање” (Симеон 1969а: 315).

Не значи, наравно, употреба било каквог епитета и квалитет текста, већ се тражи његова специфичност, новина, неочекиваност. Међутим, унутар ових песама присутан је не мали број баналних епитета, који не додају никакву или додају веома малу информацију ономе што је исказано именицом. Посебно се у томе истиче придев *мали*, који веома често прати властите именице које означавају мало дете, или пак стоји уз какав деминутив (одн. хипокористик). Уп.: бео снег ЈГ 197, бели снег МН 59, снеже бели Г 186; Тици малој БР 11, птице мале БР 25, мала Видица ЈСб 4, Мала дџца ЈСб 1, Видосава мала нђжна ЈСб 162, Нашу малу Видосаву ЈСб 147, моју малу Виду ЈСб 164, мали Жарко, ЈСб 2, мала птица, ЈСб 140, птица мала ЈСб 140, мало чедо моје ЈСб 165, Малом чеду ЈСб 141, чедо мало ЈСб 161, Мала дџцо ЈН 195, мала зверка ЈН 198, по едно мало лавче ЈН 197, О маломе мишу ЈН 195, одъ миша малога. ЈН 196, малый несташко ЈН 84, сестра мала Г 57, малый славују ЈН 211, Славуј малый ЈН 211, Детенце мало ПД 40, малу децу ПД 48, О том зрнцу малом ПД 51, птице мале ПД 33, Мали Перо МПШ 20, лепир мали ЈГ 190, љубимче мало ЈГ 171, тичице мале ЈГ 160, унуци мали ЈГ 190, мали дечко АП 28, мало тиче АП 57, тича мала АП 28, челица мала Ић 6, мали мравак СП 27, тичице мале МП2 324, јањци малени ПД2 35, Даринка мала МП3 109, мали Стева МП3 17, малу тичицу ВЈИ 145, мали Душа ВМЈ 69, Миливоје мали ВМЈ 117; Меко перје Г 186; Дјетенце младо ЛМ 85, еленче младо ЈН 207; у ноћномъ мраку ЈСд 12, ноћни мрак СМ 7, ноћни мрак ПД2 10; плавом небу ЈСб 163, оног плавог неба МП2 369; шећер слатки ВМЈ 33; Тврдый камъ ЈСд 59, Тврде стене и камене ПД 39; Храбар јунак ПД 55, лептирића / Шаренога тражи ЈГ 173.

У снажном присуству сталних епитета, који су „постали саставни делови традиционалног песничког израза у народној поезији” (Живковић 2001: 66) треба видети снажан утицај усменог народног стваралаштва на обликовање песама предзмајевског периода. Наводимо овде неке од најтипичнијих, а списак је, свакако, непотпун:

бео: Белу вилу БР 51, бијел дан БР 23, Бѣли дане ЈСб 157, До бијела двора твога ОУ 51, Зоро бѣла ЈСб 151, Беле овце СП 8, Бѣле руке ЈСб 151, Ручицама белим МПШ 17, бела свило ЈГ 167, бело стадо ПД 26, чедо бѣло ЈСб 162;

бистар: бистра вода СП 14, С' бистрога извира МПЗ 109, бистри поток ПД 32, бистру росу ЈСб 144;

вита(ак): грана' витки' ЈСд 64, виту грану МПЗ 17, тело вито ПД 56, Стазо вита БР 12, Покрай вите трске ЉН 192;

грдан: Грдни вали ЂР 31, грдну рану БР 53, Грдна совра мермерова МКА 47, грдне уши ЉН 211;

драг: драги брале ЈГ 181, Домовино драга СП 66, јањци драги БР 7, Майко драга ЈСд 26, драга пчело ЈГ 166, Сыне драгий ЈСд 11, славуји драги ЈГ 172, Чедо драго ЂР 31, чедо моје драго ПД 52, чедо драго АП 57;

жив: живогъ Бога ЂР 15, ватра жива ЉН 148, ђаво живый ЉН 209, Живи огањ ПД 56, бодљивимъ / Трнѣмъ живимъ ЈСд 51;

зелен: зелен брег МН 59, Г 129, с брда зелена ЈГ 180, У зеленом гају СП 28, ПД2 34, У горе зелене ВЈИ 145, Од зелених грана МП2 323, По зеленој грани МПЗ 109, Гранчицу зелену ЈСб 156, кроз зелено грање МП 16, дѣбраве зелене ЗО 6, зелен луг ЈГ 198, зелени рај ЈГ 161, По зеленој трави СМ 7;

јарки: сунце јарко БР 51, С јарким сунцем ЈСб 157, јарко сунце ПД 49;

лак: Лаку игру ЈГ 173, лаки лет Г 89, мис'о лака ЈГ 199, лаком ногом БР 12, срна лака ЂР 24, Лаки поветарац МП2 323, лака скока СлП 28, лаки санак БР 22, лаке снове СП2 35, Лаки тићи СП2 35;

пуст: пусте дубраве ЉН 207, Зликовчина пустый ЂР 24, пустих колача МПШ 11, пуста лоза ЉН 202, у пустој пећи МПШ 12, изъ пусти' планина ЉН 201, санак пусти БР 16, селе пуста БР 8, синак пусти БР 23;

рујан: Руйне зоре ЂР 5, у рујној зори ПД2 8, рујном усном ЈГ 181;

румен: Девојка млада румена ЈГ 180, Крај румена плама МПШ 16, У румене руже ПД2 35, Руменој челяди МПШ 14;

сињ: синя кукавица ЂР 23, море сиње МПШ 13;

ситан: бисер ситни ПД 53, ситну књигу ОУ 51, роса ситна МП2 325;

сјајан: сјајно лице ЈСб 160, сунца сјајна ПД 26, сјајна пуца ЈГ 194, Сјајна росо ЈГ 174;

умилан: умилнимъ гласомъ ЈН 210, на збору умилном ЈГ 160, јато умилно ЈГ 172, тиче умилне ЈГ 171, тиче умилно БР 10;

црн: црна земља ЂР 7, своју кугу црну ЈН 204, Циганина црногъ ЈСд 87;

чаран: чарна гора БР 20, цела чарна гора МП 16, Крозъ горицу чарну ЈСд 87, чарно око БР 53;

частан: часно име ПД 41, крстъ час'ный ЈСд 15.²³⁰

Као што су стални епитети траг утицаја народног стваралаштва, тако постоје и епитети који несумњиво потичу из литургијске и, уопште, хришћанске говорне праксе. То, дакако, не значи да они припадају само овој сфери употребе језика, али значи да су у њој фреквентнији и очекиванији него иначе. То, између осталог, посредно потврђује и ограниченост њихове дистрибуције. Уп.:

безмеран: Богу безмѣрну БП 20, безмерна милост Твоја ПД 27;

вечан: Аврамова вечна крила ПД 65, вечне стане ПД 54, вечный Богъ ЂР 2, љубав вечна ПД 25, Вечни огањ ПД 64, код вечног божјег / Престола ЈГ 165, Вечну славу ПД 20, небеско царство вѣчно ЈСд 21;

вишњи: вишнѣм Богу ЈСб 148, вишњем оцу твоме ПД 52, вишњи оче ПД 24, вишња сило БР 11, вишњи Творац неба ПД 58;

земни: земна блага ПД 44, Ова земна добра ПД 77;

милостив: Милостиви Боже ЛМ 77, Милостивом Богу небесноме ПД 52;

небесни: ѿ доброте небесне ЗО 8, Царство небесно ЈСд 75;

преблаг: Бог преблагий ЈСд 11, На том дару преблагом ПД 73;

предиван: предивний Боже ЈСд 11, нѣмѣ предивномѣ ЗО 11;

пречист: дева пречиста ПД 7, Пречиста Марија породила БП 10.

Истина је, међутим, да у песмама за децу овог периода постоје и епитети који су неочекивани, или пак очекивани у мањој мери. Њих није много и њихова фреквенција се не може поредити са претходно наведенима. Ти придеви остају често у равни хапакса; такав њихов статус даје им већу стилску вредност, али утиче и на то да се утопе у мору уобичајених колокација. Овде дајемо тек неколико примера: Искрицомъ своіомъ райномъ ЈСд 67, напрасни вѣтри ЈСд 73, Ниско-стасна лоза ЈСд 83, оштрой коби ЈСд 64, дремежъ гнѣильый ЂР 4, Горда

²³⁰ Интензивно присуство епитета потврђено је у песничком језику Б. Радичевића (уп. Илић 1964: 229).

ватра ЂР 21, Плаха дажда ЈСб 164, кураци несити ЈН 150, Агнець неслобивый БП 5, трѣдолюбна Сербїе БП 28, Мрштаво чело ПД 42, крилато време ЈГ 182, Несташни дечацї ЈГ 173, сутоња чар ЈГ 161, Облапорни момци МПШ 15, Потмухли вихори МПШ 13, молитве топле МПЗ 109.

6.1.6. *Еуфемизам*. – Под еуфемизмом се обично подразумева „увијен начин изражавања, избјегаване ријечи које су ’табу’, или их је незгодно употријевити у друштву; узимање ријечи пријатније конотације умјесто ријечи непријатне или неугодне конотације” (Симеон 1969: 326). У корпусу смо забележили нешто више од тридесет еуфемизама, често перифрастичних. Осим покојег изузетка, сви се могу везати уз присуство мотива смрти у овим песмама. Уп.:

бити мртав → бити хладан, лежати, не потребовати лекара: он сина нађе ладна БР 53, Овде лежи кнезь Лютица ЂР 36, Што ћу рећи, није лажь – / Славанъ ти є лекаръ Блажь: / Оним’, што га едномъ къ себи потрудише, / Другїй лекаръ није нужданъ више! ЂР 40;

гроб → станиште: Србо ћешъ овогъ / Станишта и ты, / Када ли тада, / Становникъ бити ЈСд 82;

погинути → дати живот: За твоју је срећу / Сваки живот дати! СП 67;

смрт → последњи час, последњи часак, дуги санак, смртни часак: И када часакъ послѣднѣй стигне, / Да смртъ са землѣ и мене дигне ЈСд 45, Нашавши се при послѣднѣмъ часу ЈСд 84, Што се Видо непробудиш / Из тог дугог санка? ЈСб 155, Но и цару смртни часак / Обољелом ено бије ПД 63;

умрети → бити вечно скривен земљом, бити обвијен тамом, бити покривен црном земљом, бити узет у Божје крило, ићи у гроб, лећи вечан санак спати, лећи под земљицу, лећи у гроб, не бити жив, одбећи, оставити живе, пасти / не устати, поћи на пут с ког се не враћа, предати душу у Божје руке, склопити очи, скрити се под земљом: Правде любаць умре данасъ, / Вечно да га земля скрїе ЂР 36, гроба сама / Обвїе їй гроба тама ЂР 32, И кад отца покрај кћери / Буде црна земља крила ЈСб 161, Тако он збори дичући руке, / Тако он збори ронећи сузе, / Тако га Господ у крило узе ПД 43, Нека с липом иде / У гроб кћи славенска / Нека ми мирише / Дика гробља спенска ЈСб 157, Ко л’ є лег’о овде вечнѣй санакъ спа’ти, – / Можешъ омирисат’ ЂР 37, Ђиръ Яня є подъ земљицу лег’о ЂР 35, Хвале т’ ради

ни найманѣ / Волѣ немамѣ у гробѣ лећи ЂР 42, Ако чинишѣ добро што е, / Родителѣ свак' ће твоє / – Ма да и не живе више – / Благосилят' што т' родише ЂР 33, А да л' знате, за што еодбег'о? ЂР 35, Вида ће вас оставити, / Баш у пол ноћи ЈСб 149, Први ти си, а под игом, / Пао Христов учениче ПД 19, О! несу, несу, млади су пали ПД 43, Ал' му ево боно паде / У једанпут чедо красно, / Боно паде не устаде – / Зађе њему сунце јасно БР 51, Децо моја ћери миле, / Ја ћу скоро на пут поћи, / А с тог пута никад нећу, / Никад више натраг доћи! ПД 69, После дуги смртны мука / Душу „предао у руке Божиє;” ЂР 37, Другогѣ пута гладца люта, / Већ' му може склопитѣ очи.ЈСд 57, Родитељи, и у гробу мили, / Под земљом сте од мене се скрили ПД 44.²³¹

Еуфемизми се најчешће појављују код Ђ. Рајковића, затим у поезији Ј. Сундечића, Ј. Суботића и П. Деспотовића. На различит начин ће смрт код њих бити и контекстуализована. Док ће код Ј. Суботића она бити присутна кроз смрт мале Виде, којој је посвећен један циклус у његовој збирци, у песмама Ј. Сундечића и П. Деспотовића смрт се појављује у оквирима хришћанске филозофије. Умирање се види само као прелазак из једног стања у друго, пресељење у станиште где се овај живот наставља (предаје душа у Божије руке) и у којем је важан мир заслужен животом у врлини (који заслужује Божија крила). Стање мртвог се у овим песмама еуфемистично представља преко онога што је конкретно видљиво (хладно тело које лежи, склопљене очи, покривеност земљом). Наглашавају се трајност и иреверзибилност смрти (бити *вечно* скривен, отићи на пут *с којег се не враћа*), али њено помињање смрти се „ублажава” употребом деминутива (*часак, санак, лећи под земљицу*). У песмама Ђ. Рајковића јавља се и иронична еуфемизација смрти, и то у неколиким песмама. Уп.:

Живѣ тумар'о с' за каменѣмѣ

Колико те ноге носе;

Каменѣ овде дадоше ти,

Те си едномѣ смирио се.

(„Надгробница минералогу.” ЂР 37)

²³¹ Под изузетке би се могли подвести: бити уморан → бити жељан санка: Биће данка / Кадѣ ћешѣ санка / Сыне жељанѣ бытѣ ЈСд 51; полни однос → химен: Хименѣ чудно ли е / Спрег'о душе двіе ЂР 39.

Умрла си, нѣжномъ рукою
Два ти склопихъ ока твоя:
Ты у земљи, я у кући
Нашао самъ садъ покоя.
(„Надгроб’є мужа жени.” ЂР 38)

Данашњег читаоца оваква тематизација смрти лако може да зачуди. Чуди, међутим, можда још више то да сам аутор изгледа није очекивао ма какво чуђење публике на помен ове теме и на такву њену обраду. У свом предговору ће о „Натписима” рећи само ово: „*Надписи* нека пробуђују оштроумљѣ. Они су, осимъ што самъ неколицину изъ Марцила, Кестнера и Лесинга позајмио, – већомъ страномъ мой изворанъ посао” ЂР VII.²³²

О телесној љубави, разуме се, у овим песмама има мало говора. Стога је и једина алузија на сексуални чин присутна у једној Рајковићевој краткој песми. Једнако нема места ни телесном у ширем смислу, нити говора о „непристојним” физиолошким процесима.²³³

6.1.7. *Иронија*. – „Употреба ријечи у које је дословно значење супротно ономе што се имплицира контекстом” (Симеон 1969: 561), „духовито и подсмешљиво држање које значи управо супротно од онога што се речима казује” (РКТ 1985: 276), „задати смисао супротан ономе што је казано” (Ковачевић 2002: 115) – то су само неке од дефиниција ироније. У поезији коју смо проматрали иронија се јавља тек по изузетку.

Њу бележимо у поезији Ђ. Рајковића – у кратким песмама попут „Надплочно кнезу”, „Књижевнику” итд. Реч је готово увек о некој врсти језичког обрта, а парадигматичан је пример песме „Лекаръ” (ЂР 40):

²³² М. Павловић (1981: 187) нема високо мишљење о Рајковићевом песништву – види га као „мешавину класицистичких и романтичарских тенденција, без надаћућа и занимљивијег садржаја” – занимљиво је да цени управо његове епиграме.

²³³ Можда је томе најближа еуфемистичка перифраза код В. М. Јовановића, где је њоме дочарана глад дечака који је побегао од куће: Сад би мајка код куће му / Ужинуцу дала, / А овако већ су црева / Певуцати стала ВМЈ 69.

Што ћу рећи, није лаж –
Славанъ ти је лекаръ Блажъ:
Оним', што га едномъ къ себи потрудише,
Другий лекаръ није нужданъ више!

Обрт се гради на очекиваној узрочно-последичној вези: лекар више није потребан → пацијент је оздравио; ипак, остављена је и друкчија могућност, која се актуализује у свести читаоца тек у контексту других песама у којима је (црни) хумор присутан. Та друкчија могућност је: лекар више није потребан → пацијент је мртав; тада се и стих „Славанъ ти је лекаръ Блажъ” чита на други начин – „славан” у новом читању уместо да буде замена за „добар” постаје иронијски изречено „лош”, одн. на место подразумеваног „славно по добром” долази „славан по лошем”. Тада, коначно, и флоскула „Што ћу рећи, није лаж” добија потврду своје пуне функционалности, будући да изречено „није лаж”, али није ни јасно, једнозначно изречена истина.

У баснама Љ. Ненадовића поједини ликови ће изговорити реченице у којима је присутна иронија. Тако се у песми „Кобацъ и кукавица” кобац хвали својим уловом. Међутим, када му домаћин пуца у крило, ухвати га и обеси за ногу, кукавица, која је слушала копчево хвалисање, с гране га пита „Садъ кажи ми право, како с' кобци ране?” (ЉН 116). Јасно је у тој ситуацији да кукавица не жели заиста да чује одговор него да је реч о заједљивој опасци која треба да буде освета за ранији подсмешљиви прекор. Слично ће бити у басни „Чврчакъ и мрави”, где мрави на самом крају одговарају цврчку: „Наполѣ се витлай! / Кадъ си свир'о летосъ, а ты сада играй” (ЉН 201).

Налик стиховима Љ. Ненадовића, и у стиховима П. Деспотовића иронично ће проговорити одређени ликови (ако се они могу назвати ликовима) – реч је о песми „Свети Ђурађ” (ПД 64). Уп.:

Сва страшила овог света,
У коло се похватала,
Око ложа цара клета
Весело су заиграла.

„Хајде с нама, хајде друже!”

Па му руке своје пруже

„Вечни огањ тебе чека!”

Хеј тако му свака тепа.

У том „хајде, друже”, у неким другачијим околностима, садржан би могао да буде радосни позив неком присном и драгом. Овде је и такво разумевање могуће, али само донекле. Можда је заиста цар Диоклецијан „друг” страшилима, али је исто тако вероватно да му се „сва страшила овог света” ругају, а такав је тон понекад у основи ироније. Утисак да је реч о ругању подржава и нараторски коментар да цару свако страшило „тепа” на крају друге наведене строфе. Тепа обично брижни родитељ детету, које је драго и мало, које се узима за образ невиности и које је тек рођено. Тепање се овде одвија у потпуно другачијем контексту – страшила наместо родитеља (и то у колу), зао цар наместо детета. Стога ова слика има и нешто од гротеске, која се, дакле, овде може ишчитати, а које у осталим песмама предзмајевског периода нема.

Осим тога што пародира форму народне епске песме, лирско ја које у песми Огњеслава Утјешановића „Непозвани гост” (ОУ 51) шаљиво приповеда о чудном догађају у шуми, у свој исказ унеће и нешто ироничног тона. Кад, наиме, прими „ситну књигу” од вука да јој он долази на вечеру, лисица чини следеће:

Мудра лија ништ не вели

Нег вечеру лијепу справља,

Те одлази у планину

У планину у ловину,

А кад дође луди вуче,

На вечеру посестрими,

Ал’ на столу у том двору,

Два ребарца од комарца,

Две ребрице од мушице,

И два брава од два мрава [...]

Тек приликом читања последња три наведена стиха реципијент схвата да је „вечера лијепа” далеко од ма какве лепе вечере, а да правог лова није ни било – управо ту се схвата да је прича о лисичином подухвату само шала.

Када се и у којим видовима иронија јавља? Код Ђ. Рајковића она је средство у песмама чији је циљ да „пробуђују оштроумлѣ” (ЂР VII), код Љ. Ненадовића и П. Деспотовића је уско повезана с карактеризацијом лик(ов)а, па онда и са васпитном тенденцијом дела, док је у последњем случају извор смеха.

6.1.8. *Компарација*. – У корпусу смо забележили близу 120 поређења. Кад се осмотри њихова структура, запажа се да су најчешће коришћене поредбене речи везници и везнички спојеви *као (да), као (што), кано, канда*. Ретко се јављају конструкције *сличан* + датив, компаратив придева + *од* + генитив, одн. компаратив придева + *него* + номинатив; једном је забележено и поређење остварено глаголом *личити*, уз допуну у дативу. Уп.:

Ал’ је дивно нарастао / К’о да ниче у борику БР 51, ни сам не зна! / Ко што драгу „праву” не зна ЈГ 195, Али лафѣ разљоти с’ кано ватра жива ЉН 148, Што си с’ тако накитила, / Кито цвѣћа! / Баш ка’н’да ћеш на вѣнчање ЈСб 152;

сличан + дат.: *красно-лична* / Стварѣ лишава с’ цѣне праве, / Више бива скоту слична ЈСд 65; компаратив + *од* + ген.: *Одѣ звѣрета човѣкѣ бива гори,* / Када стазомѣ погрѣшха’ обори ЈСд 73; компаратив + *него* + ном.: *Те зато га већма воле,* – / *Нег’ лугове тица своје* АП 57, *Челик-срце, боже свети,* / *Тврђе него бајонети!* МП2 368; *личити* + дат.: *Анђелу си тад личио* ПД 19.

Најчешће се пореди појам означен глаголом (више од половине укупних поређења), нешто ређе појам означен придевом, а најређе означено именицом. Глаголи који се пореде су:

блистати се као *чиста роса*: *Да се здравље блиста* / *Као роса чиста* ЈСб 1; *винути се* као *муња*: *С њима с’ вином с ове горе* / *Као муња на злотворе* БР 20; *волети* као *душу, мили стан, свој листак*: *Е Даринка своју Смиљку* / *Као душу воле* МП3 109, *У мирис – груди гора их [песме] дева,* / *Брижљиво чува, милосно згрева,* / *А пламно воли – ко’ листак свој!* ЈГ 172, *Птица гору, звѣрѣ пећину* / *Люби ка’ свой милій станѣ* ЈСд 54; *горети* као *живи огањ*: *За добротвором му срце,* / *Као живи огањ гори* ПД 75; *грести секао гуја*: *Љутит цар у њег гледи,* / *Па*

се гризе кано гуја ПД 57; *китити* као *ја(га)њце*: Блажени су они, кое / Кроткостъ као яньце кити ЈСд 21; *живети* као *краљ*: Ту ћу к’о краљ живит’ саде, / Ту ћу я се настанити ЂР 21; *љубити* као *свима једину мајку, свог сина, свој мили живот, чар рујне зоре*: Люб’мо дакленъ Домовину, / Као милій животъ свой, / Као Майку свимъ єдину, / Све до гроба служећ’ ньой! ЈСд 56, Цар га љуби ко свог сина ПД 55, Страсно га љуби пролеће мило: / Ко рујне зоре чар ЈГ 171; *мирисати* као *душица*: И мирише к’о душица. МПШ 20; *оседлати* као *парипа*: Да т’ оседлам к’о парипа БР 22; *отићи* као *сушити ветар*: Оде преко поля као ветаръ суштый ЉН 198; *отпрхнути* као *птица*: С пехарима пуним ка’ тица отпрн’о МПШ 11; *падати* као *из кабла*: А с висине – ко из кабла / „Пролетница” киша паде... ЈГ 188; *пеуцати, трчкати, викати* као *мало птиче на грани*: Певуца ми, трчка, виче, / Ко на грани мало тиче АП 57; *покосити* као *траву*: Смрт ће и теб’ покосити, / Ко ти ону траву ПД 39; *попадају* као *ситна роса*: Још к’о роса ситна / На љубицу благу, / Попадају лепо / На меке јој груди, / Декоја се од њи / И на врат усуди МП2 325; *пријати* као *ненадни дар*: Све нам сија, све нам прија – / Ко „ненадни” дар / Ко „ненадни” дар ЈГ 161; *принети* као (свештеник) *жртву*: Принесавши ка’ свештеникъ / Жертву себе самъ предъ Бога ЈСд 32; *прхнути* као *сури соко*: И хајдук прну, к’о соко сури... ЈГ 182; *радити* као *мрав*: Радиле су као мрави ПД 69; *разљутити се* као *жива ватра*: Али лафъ разљоти с’ кано ватра жива ЉН 148; *расти* као *ружица*: Расте Перо к’о ружица МПШ 20; *сијати* као *дична слика из раја, друго сунце, сјајно сунце*: Све сија, мајко, преда мном: / Ко дична слика из раја!... ЈГ 179, Врлинамъ сяше / Ка’ друго сунце ЈСд 35, Сјаје кано сунце сјајно ПД 53; *скакутати* као *птиче по зеленој грани*: Па скакуће као тиче / По зеленој грани МП3 109; *тећи* као *поток*: О тад ће нам кано поток / Тећи живот по свету ПД 32; *тргнути се* као [што се тргне] *од ватре*: Вторый путь сретне га, тргне с’ ко одъ ватре, / Ал’ већ не толико као што є найпре ЉН 214; *трзати, беснити* као *олуја*: Љутит цар у њег гледи, / Па се гризе кано гуја, / Трза, бесни ко холуја ПД 57; *увияти се* као *живи ђаво*: Увия се чавка као ђаво живый ЉН 209; *узрујати се* као *море*: Ту скупљено млоштво људи / Узруја се кано море ПД 60; *усахнути* као (она) *бара*: Ал’ ако усане ка’ и она бара ЉН 204; *чувати* као *очи*: Нека име, веру своју, / Као очи чува МП3 1.²³⁴

²³⁴ При крају песме „Дуга” Ј. Грчића, непосредно пре дугиног нестанка, један од дечјих

Придеви и именице које се пореде дате су у наредним редовима:

бео као *бели снег*: Прво сам бела ко бели снег МН 59; *блед* као *самртник*: Али Душко ено лежи / Блед ко самртник. Г 170; *брз* као *лака срна*: Младый яраць, брзь ка' срна лака ЂР 24; *брз* као *хрт*: брзь ли си / Ка'но истый ртг ЂР 36; *добар*, *благ* као *роса на цвету*: А добре су, благе биле / К'о роса на цвету МПЗ 107; *зелен* као *зелен брег*: После зелена ко зелен брег МН 59; *јак* као *гром*: Шљивовица стара као гром је јака МПШ 11; *јасан* као *звездица*, *зора*: Отвори очице / Јасне као звѣздице ЈСБ 2, На лицу јој сладка / Пресијава туга, / Као зора јасна, / Красна као дуга ЈСБ 147; *красан* као *дуга*: На лицу јој сладка / Пресијава туга, / Као зора јасна, / Красна као дуга. ЈСБ 147; *леп* као *анђелче пало с неба*: лѣпо, као / Да ј' анђелче с неба спало ЈСБ 164; *млад* као *цвет*: Младъ као цвѣтъ ЈСд 34; *натуштен* као *сиње море*: Натуштено небо као море сиње. МПШ 13; *празан* као *сен месеца*: Младость лудость – заръ се у што брои, / Кадъ є празна ка'но сенъ месеца? ЂР 12; *румен* као *крв*: За тим ко крв сам румена ја МН 59; *слатко* као *твоје* [мајчино] *име*: Нѣсу ми тако имена сладка, / Ка твоє име, кое ћу знати, / Свеђ' любить Мати ЈСд 45; *срећан* као *роса у цвету*: Срећан ли сам Боже благи / К'о роса у цвету, МП 63; *сув* као *дрво*: Своъм орасу, суву суву / Као дрво, езгру нађе ЈСд 86; *тврђе* него *бајонет*: Челик-срце је у груди! / Челик-срце, боже свети, / Тврђе него бајонети! МП2 368–369; *хладан* као *санта леда*: Што си Видо тако хладна / Као санта леда? ЈСБ 155; *црн* као *врата пакла*: Сунцемъ, веруй, начинѣнимъ / Изъ сувога чистогъ злата, / У данъ не ћешъ ноћ претворит' / Црну ка'но пакла врата ЂР 32;

дворац као *кавез*: У тај су се дворац китни, / Ко у кавез птице скриле ПД 66; *император Диоклецијан* је гори од *љутог лава*: Од љута је лава гори ПД 53; *лаж* као *жива ватра*: Клон' се лажи, као живе ватре, / Да те еднoчъ неспржи и затре ЈСд 91; *ствар* [бива] слична *скоту*: красно-лична / Стваръ лишава с' цѣне праве, / Више бива скоту слична ЈСд 65; *Стефан првомученик* личи *анђелу*: Анђелу си тад личио ПД 19; *цвеће* *разне боје* као *китна порфира*: На ливади мири, мири, / Разне боје цвеће, / Ко по китној се порфири, / По њој лепир шеће ПД 38;

јунака каже „Не бој се, Милче, још пије воде!”. У основи ових стихова такође се налази једно поређење – *тије као дуга* (више о овом поређењу у: Мршевић-Радовић 2008: 157–159). Постојање и оваквих, имплицитнијих веза са формама усменог народног стваралаштва још једном сведочи о јакој вези предзмајевске поезије с њима.

човек [бива] гори од *звери*: Одъ звѣрета човѣкъ бива гори, / Када стазомъ погрѣша' обори ЈСд 73.

У претходним редовима наведена су поређења најфреквентније структуре компаратума – реч је о компаратуму исказаном именицом или именичком синтагмом. Поједина су исказана реченицом и имају сложенију структуру или се унутар њих подразумевају елидирани чланови:

К'о лађици моремъ синѣимъ / Опасанъ є жићу путъ, / Грдни вали заплюскую, / Пропастъ прети віоръ лють. / Склапъ текъ єданъ слабе даске / Одъ гроба те дели твогъ, / И несталностъ єдног трена / Свући ће те у вртлогъ ЂР 31, А село је красан друг / Свакоме тежаку: / Ко тичици зелен луг / На сунчаном зраку... ЈГ 198, А и ове буди ноћи / Бодар чувар Ти над нама, / Ко што пастир у самоћи, / Бодарствује над овцама ПД 35, Недеља је страстна била, / А Даринка мала, / К'а у небу анђеоче / У цркви стајала МПЗ 109;

падати (тешко) као *камен*: То страданѣ, као каменѣ, / На нѣгову душу пада ЈСд 59; *две другарице* (лепе) као *да су их неговале златокосе виле*: Две млађане другарице / У Сомбору биле, / К'о да су их златокосе / Неговале виле МПЗ 107.

Док се још за понеко поређење може претпоставити извор у народном предању, у стиховима Ј. Сундечића и П. Деспотовића присутна су поређења препознатљива у оквирима хришћанске теологије. Уп. примере:

волети више него *птица своје лугове*: Те зато га [мајка чедо] већма воле, – / Нег' лугове тица своје АП 57; *живети* као *да те Бог није дао на земљу*: Живляше као, / Да га на земљу / Ніє Богъ дао. ЈСд 80; *љубити* као *кад се голубови грле и љубе*: Лахорићи у лице ме љубе, / К'о голуби кад се грле љубе МП 15; *накитити се* као *за венчање*: Што си с' тако накитила, / Кито цвѣћа! / Баш ка'н'да ћеш на вѣнчање ЈСб 152; *нарасти* као *да ниче у борику*: Ал' је дивно нарастао / К'о да ниче у борику БР 51; *отегнути се* као *при смрти*: Лафъ с' учини боланѣ, у пећину легне, / К'о да є при смрти тако се отегне. ЈН 206;

Хрістосъ уста! – као женикъ / Изъ станишта свогъ брачнога ЈСд 32, „Дугове нам наше прости, / По доброты и милости, / Ко што дуг ми остављамо, / Кад зло за зло, невраћамо.” ПД 27.

Међу необичнијим посведочене су следеће компарације:

Бан Беллини, тих и нђжан / Као снови ведре зоре ЈСб 142, Ватрена му боја прелива се, мења, / Ка у њ да си сас'о ватрена грумења МПШ 11, Од силних ватара стрехе се румене, / Ка' вином ил' смехом да су умивене МПШ 12, И у мене игра рука, / Ко да сева у њој мач! СДД 66.

Нека међу њима, као што је приметно, доста су апстрактна – не може се, примера ради, лако свести на конкретно (дечје) искуство то да је дело сликара Белинија (ето и синегдохе која је уграђена у ово поређење!) тихо и нежно као снови ведре зоре. Оваква поређења се прилично лако могу одвојити од неуспелих, где је представљену сличност тешко довести до краја. Таква су следећа:

луђи него [свака] *крава*: Видиш' да си луђа него свака крава! ЈН 198;

пиштати као *слаби црв за кором*: Срце болно за њом' [мајком] пишти / Ка' за кором' слабий црв' ЂР 6;

свијати се као *свећа*: У мом врту измеђ цвећа, / Ти [крин] се свијаш као свећа ПД 37;

ћутати у постељи као *листок о јесени када падне*: Ал к'о листак о јесени / Када пане жути, / Тако Смиљка сиротица / У постељи ћути МПЗ 109;

чедно лице као *росна љубичица*: Обе чедног лица, / К'о у хладу бокоровом / Росна љубичица МПЗ 107.

Тематски, окосницу компаратума чине именице које означавају: природне појаве (*ветар, гром, дуга, муња, олуја, роса, снег* итд.), неживу природу и небеска тела (*бара, брег, море, поток; звезда, месец, сунце*), флору (*дрво, лист, љубичица, трава, цвет* и сл.) и фауну (*гуја, звер, птица, лав, мрав, соко, срна, хрт...*), као и појмове везане за религију (*анђео, ђаво, пакао, рај...*). Да је корпус нешто шири, вероватно би се у њему – по аналогiji са фреквенцијом речи – нашле и оне лексеме које означавају делове тела и чланове породице (забележено: *очи, мајка, син*). Приметно је, такође, да у поређењима активно учествују стални епитети (*жива ватра, сиње море, ситна роса, сјајно сунце, сури орао*), као и то да су поједина поређења реализована уз помоћ деминутивних лексема (*душица, звездица, листак, птиче, ружица*).

6.1.9. *Контраст*. – Контраст, „фигура говора која се састоји у антиномирању лексичко-фразеолошких, фонетичких и граматичких јединица у

којима умјетник остварује контрастно опажање” (Симеон 1969: 698), један је од битних елемената који структуришу анализирани стихове (у њима је посведочено близу 140 примера контрастирања). Најчешће се у овом односу налазе именице (око две петине ексцерпираних случајева), контрастирају се у знатно мањој мери придеви и прилози, те заменице и предлози. Њихова фреквентност је највећа код Ј. Сундечића, онда Ђ. Рајковића и П. Деспотовића.

Најчешћи именички антонимски пар је *земља ↔ небо*, где су готово подразумеване хришћанске конотације ових појмова, посебно код Ј. Сундечића, у *Божјићним песмама* и код П. Деспотовића. Притом, веома често се ова два појма дају тако да представе обухватање целокупног могућег простора егзистенције: Што у земљи Виду тражиш, / Кад у небу Вида стои? ЈСб 163, Небо и земљу види ЈСд 11, Не бы было тогъ украса, / Кои небо и земљу кити ЈСд 16, Ка’ на небу и на земљи равно ЈСд 19, Небо и земля, / Што виши могу / Даръ носе Богу ЈСд 30, Кои на небесимъ / И на земљи долъ, / Хоће смиренима / Да свећ’ буде болъ ЈСд 40, Богъ во Тройцѣ бѣди СѢ насъ хвала, / Божіей матери на небеси слава, / На земли СѢ человѣкъ, / Бѣди поклоненіе, / И оумиленіе БП 6, Небо свѣтилами, / Земля же цвѣтами БП 11, Небо, земля, ето каже, / Да живимо у миру ПД 32.

Остали типични контрасти су:

беда / јад ↔ радост / срећа: Наша душа престат’ неће: / У средъ бѣде и потребе / Па и у средъ сваке среће ЈСд 25, Нек’ ти любко ’место яда / Изворъ среће струи чистъ ЂР 5, Ал’ им радост махом клону – / Код ластине беде... ЈГ 186;

дан ↔ ноћ: Па док ноћи трају / С Видом се сиграју / А кад дни зазоре / Враћају се горе ЈСб 160, Данъ е јоште! Младићъ вредный / Нека ради кудъ се крочи, / Ноћъ ће скоро наступити, / Гди се не ће радит’ моћи ЂР 11, Да те малог вазда хране, / Да ти буду у помоћи / И на дану и у ноћи МПШ 20;

добро ↔ зло: Зло обара, добро храни ЈСд 52, Враћај добримъ ко те са зломъ срета ЈСд 91;

дол / доља ↔ брег / гора: Тама долем, тама гором БР 6, Пунъ му пѣсме брѣгъ и долъ ЈСд 62, Да обасја до и гору ПД 24, Засуо дољу, посуо брег, / Соник се сија, стакли се лед, / Сонице амо – на њих је ред! СП 13, Пролеће сијну на дољу, брег, / Да стопи шњега и лед и снег!... СП 13;

зима ↔ лето / пролеће: Прође лѣто, прође зима ЈСб 162, Ако вас младо пролеће шаље; / Јесте л' остатци немиле зиме ЈГ 175;

кривац / кривда ↔ прави / правда: Ил' кривацъ да с' исправи, / Или да стече правый / Заслугу текъ трпењь ЈСд 13, Правду, штити, чини, брани; / Кривду криви, казни, коси ЈСд 52;

младо / младост ↔ старо / старост: Старо, младо све се буди ПД 59, Па са земље све на ноге, / Старо, младо, све подиже ПД 77, Њега воли старо, младо, / Поноси се њиме свак СП 68, У младости ко се мучи, / У старости ужива СП2 22.

Приметно је да ови контрасти оцртавају и основне линије унутар предзмајевског стваралаштва: акцентовање елементарних осећања, основних моралних категорија и природних процеса.²³⁵

Део контраста се препознаје тек у контексту, будући да су они остварени лексемама које нису антонимне:

бес ↔ игра: У играма и у бѣсу [...] Ты раскошно празнишъ кесу ЈСд 57;

вика ↔ мир: У грађанскомъ свету влада вика, / Свађа, раздоръ, мука сваколика. / Миръ домаћий нестално є благо ЂР 12;

враг ↔ пријатељ: Да у беди помажемо / Пријатеља, а и врага ПД 77;

говор ↔ створ: Мест' говора дайте створа ЂР 34;

дивља купина ↔ ружица: Њива, коју опредѣли / За ружице наравь сама: / Кадъ тежачкогъ зноя жели, / Рoste дивльимъ купинама – // Стабло, коє косѣрь бриткій / У младости неподкреса: / Неизвїя грана' витки' / Поносито у небеса: // Тако исто дѣте, када / У нѣговой нѣжной доби / Запусти се, авай! тада / Сврѣе у челюсть оштрой коби ЈСд 64;

драги камен ↔ ђубре: Єдань є петао ђубре чепркао / И случайно драгий каменъ є нашао ЉН 149;

²³⁵ Међу контрасте који спадају у елементарни круг познавања света могу се сврстати и следећи: Јер левака несме знати / Што десница коме даје! ПД 77; Одъ истока сунца / До запада свуде ЈСд 39; Ты пребывашъ у висини; / Виђу т' на край свѣта тамо; / Налазимъ те у низини; / Свудъ назиремъ тебе само ЈСд 11; Па кадъ ми најпре као крозь тмину / Познаня искра у духу сину ЈСд 44, Чудесна звѣзда / Дивнога зрака, / Сред' густогъ мрака / Простире сая ЈСд 28; Го и бось сваку / Сносећи стегу, / Поднесе равно / Студень и жегу ЈСд 79; Поведу ли речь будале, / Мудраць ћути не говори ЂР 31; Своимъ добромъ богатъ се весели, / А сирома спокойно живкари ЂР 13, А сам дошо ко сирота, / Пред силена ова цара ПД 56.

јагње ↔ лисица: Ягнѣ и лисъ (већ е давно томе) / Упутише с' двору султанскоме, / Двораници приме обоицу: / Лиса – владу ком' дадоше таки, / Ягнѣ – одъ когъ ждерао е свакиѣ ЪР 40;

лира ↔ печал: Прочъ ѿиди печаль всака, / Да воспрїимемъ мы лїрѣ БП 14;

пелен ↔ цвеће: Ваша роса мами цвеће / Моја само пелен креће СлП 28;

чкаље ↔ шарно цвеће: Чкалѣ досадъ гди е было / Шарно цвеће сад'мо туд' ЪР 4.

Међу глаголским контрастима, као и оним осталим, тешко је извршити ма какву класификацију. Једино што се из проматраног материјала може закључити јесте да контрастиране лексеме спадају у онај слој лексике уобичајен у свакодневном општењу. Уп.:

Нашла бяху два ораса: / Еданъ бѣше лѣпъ и великъ, / Другиѣ манѣи и ружниѣ ЈСд 85, Лудо самъ хвалио, лудо самъ кудио ЈН 198, Ако брат твој греши, / Ти га исправи МПШ 3–4, Свега на свету, свега нестaje / Ал часно име доведк остаје ПД 41, Знамо још за мобу, / Не знамо за злобу СП2 1, У младости ко се мучи, / У старости ужива СП2 22, Али школски одмор прође / И сиграње преста сад, / Школско доба опет дође / Да наново почнем рад Г 129;

И слабачко [тело] осилиле / Снажним плећем и мишицом БР 51, Зла, ил' добра гони кобъ ЈСд 54, Млађе љуби у образе, / Звѣздо моја, / А старије у десницу, / Мезимице! ЈСб 153, Црне зубе имаюћи / Неправо се тужи Сла: / „Мужъ ми зао, несмемъ одъ нѣг' / Помолити зуба – бела.” ЪР 35, Ето вид'те, децо, тогъ лафа силнога / Изъ смрти спашена одъ миша малога ЈН 196, Неправедним судијама / Праведног је предао ПД 10, Ако дође једном доба / Бедно и невољно, / Браниће те синци / Јуначки и вољно СП 67;

Свуд' и свагда днемъ и ноћу, / Къ нѣм' притичи, нѣга зови ЈСд 16, Млого штошта валя чути, / Ал' одсвега мало зборит' ЪР 14, Па се молиш сада, / За нас грешне свагда ПД 5, Па час гледе небу горе, / Час на њега болног доле ПД 68, Више ради – мање једи ИЋ 6, Више слушај, мање збори ИЋ 6, Ни учитељ с њиме / Никад муке нема, / Па му зато увек / Одличије спрема ВМЈ 117;

Мужъ не любви ништа, / Кром' за новцемъ мре; / Жена любви свашто, / Свогъ текъ мужа не ЪР 39;

Съ децомъ човекъ натеже и хуче; / А безъ деце саморанъ до смрти ЋР 12.

У појединим песмама контраст је композициони принцип на којем је изграђен цео песнички наратив. Тако Ј. Сундечић исписује песму „Гробъ” кроз контрастирање живота и смрти сиромаша и богаташа не би ли проговорио о томе да је све богатство овог света пролазно; слично томе, у песми „Два ораса” кроз контрастирање поступака браће биће осуђена лакомост старијег. Љ. Ненадовић гдекад гради басне узимајући ликове који су отелотворење супротних особина (нпр. „Славуј и кукавица”), а Ђ. Рајковић ће принцип контраста употребити приликом осмишљавања редоследа песама „Посидипова филозофија живота.” и „Метродорова филозофија живота.”. У потоњем случају, две супротстављене филозофије живота – једна песимистичка, друга оптимистичка – дате су једна за другом. С оптимистичком се читалац среће после песимистичке, и то вероватно с разлогом: да тако имплицитно буде опозван песимистички поглед на свет. У свим овим примерима, очевидно је, контраст – премда има и естетску функцију у обликовању песничке творевине – умногоме подупире дидактичку поенту текста.²³⁶

6.1.10. *Кумулација*. – Кумулација настаје онда када се координирани синтаксички елементи са истом функцијом – „стилски сврховито” (Симић 2001: 262) – везују за исти денотат. Овако схваћеној кумулацији доста је близак синатроизам као гомилање синтаксички хомофункционалних јединица са различитом денотативном вредношћу. Направити разлику на самом почетку овог одељка било је нужно стога што је управо синатроизам много фреквентнија појава у нашем корпусу од кумулације – на две забележене кумулације дође, у просеку, пет синатроизама. Појаве попут дистрибуције и амплификације (Ковачевић 2002: 145–157), ако их и има, налазе се на рубовима нашег корпуса.²³⁷ У начелу, синатроизам је значајно мање стилематичан од кумулације, премда то не значи

²³⁶ Значај ове стилске фигуре за поезију која није намењена деци потврђена је у испитивању песничког језика Стевана Раичковића (Милановић 2010а: 29–43). Међу контрастима који у великој мери обликују Раичковићев песнички свет наћи ће се део оних који су присутни и у нашем корпусу (*смрт ↔ живот, млађи ↔ старији, прав ↔ крив*).

²³⁷ Уп. примере дистрибуције: Зате намъ е све едино: / Миръ, тишина, борба, ратъ ЈСд 55; Сва се животиня поплаши одъ нѣга: / Овце, козе, конњи, све начне да бега ЉН 210. Амплификација је, с друге стране, кумулација остварена апозицијом (Ковачевић 2002: 154). О апозицији в. поглавље „Синтакса”.

укидање сваке могућности стилске релевантности ове појаве. Како примера синатроизма има у изобилју, навешћемо овде само најмаркантније примере: Цвеће љупко и долину, / Стадо врело и планину, / Тиу реку, силно море, / И под небом орла горе, / И над орлом шарну дугу, / И славуја у том лугу, / И још његов глас умилни / Ти сатвори Боже силни БР 42, Отца и сына, супруге, ћери, / Брата и сестре, друга што вђри, / Сродника мила, пріяна радка, / Нђсу ми тако имена сладка ЈСд 45, „Благо њима биће брдарица слатких, / „Гурабија облих, плетеница глатких, / „И срца и звезда, перних буздована / „И других колача – препуних ормана.” МПШ 10, „Нек нам буду вођи на њиви и раду / „У градини, тору и у винограду.” МПШ 15, Мај нам сијну, шњим се јави / Дичан цветак зумбул плави, / И љубица и ружица, / Каранфиље и босиље, / Ситан ћурђиц, шебој вити, / Љиљан цветак узорити ДП 17–18, Заплака се, задркта се, / Понос му се саже, / Скупи мокре хаљинице, / Па ти кући наже ВМЈ 69.

Кумулација се остварује на свим нивоима – на лексичком, синтагматском и синтаксичком, али и комбиновано. Најчешће је реч о два елемента који долазе један за другим, знатно су ређи примери са три или четири кумулирана синтаксички хомофункционална члана. Уп.:

Свуда тебе око себе, / Гледа, види и налази ЈСд 11, Тебе сву мою наду, / Ограду, крђпость, штить ЈСд 17, Сладкїй, милїй прїятелю ЈСд 47, Ту проводи жизань свою / У радости, у покою ЂР 22, За науку дай ми силе, волђ, / Да бы л’ могао испунити твоє / Свете, Боже, заповеди! ЂР 29, А анђела хранитеља, / Заштитника бранитеља ПД 29, Сребрне, беле, седе су власи ПД 42, Ал’ га чека ужас, страва ПД 61, Навикнеш нас на богатство, / Изобилје и лепоту ПД 67, Из дворова дивни, красни / У колебу сад се збиле ПД 67, Снег је до колена, помрчина, тама МПШ 14, Све што око божије, / Са небеса гледи, / То не живи никада / У жалости, беди ПД2 35, Ту се шале извијају / Луде, несташне Г 170, Наљути се мали Душа / Жестоко и много ВМЈ 68, Другу децу лошу / Мори мука, страва: / Понеки „полаже,” / Неки „повторава.” ВМЈ 117;

Тадъ бѣва срцу њиховомъ лака, / Мука најжешћа, невоља свака ЈСд 49, Недангубит’ – чинит’ добро – / Злоћу свагда избегават’: – / Тройству томъ упутит’ дете, / Значи право воспитават’. ЂР 28, Лепог лица брзог хода, / Хришћанскога јесте рода, / Храбар јунак божиј борац, / Што на небу зида дворец! ПД 55,

Премилој мети, слободном крају / Срце га води, понос га жури ЈГ 182, Мирна савест, чиста душа, / Увек богата је МПЗ 1;

Онъ ће къ теби са висине / Приклонити уши благе, / И услишатъ прошню Твою, / И удѣлитъ милость свою ЈСд 16, Устай храбро, диж' се горе ЂР 5, Блажености гди є мета, / Гди л' радости весео кликъ? ЂР 7, Мучи яданъ, не хвали се туде ЂР 23, Па усане вода, осуши се бара ЉН 204, Лафъ с' учини боланъ, у пећину легне, / К'о да є при смрти тако се отегне. ЉН 206, Да певамо, да клицамо, / Да га дивно прослављамо! ПД 14, Али ватра букти, гори, / Ђурђу вреда ништ не твори ПД 56, Ово беше гром из неба, / Који бије, руши, пали ПД 61, Ватрена му боја прелива се, мења, / Ка у њ да си сас'о ватрена грумења МПШ 11, И те се тишина задрма, затресе МПШ 12, Ох, па како сипа... лије!... ЈГ 188, Напред! јуриш! кољи! пали! МП2 368, Сунце све гори, сажиче тле, / Ал' бистра вода расхлади све!... СП 14, Певају га, спомињу га / Да је био соко сив! СП 67, Док је врело удри, куј! / И чекићем покуцкуј! СП2 21, Скиде с леђа руке, / Па се скупи и покуњи / Од глади и муке ВМЈ 69.

У овим случајевима, као и иначе, специфичност кумулације је да „сваки нови члан координираног низа понавља архисемску и додаје диференцијалну семантичку компоненту, што омогућује да се опетовани референт стално појављује у 'новом руху'”, а то омогућава експресивну слику као последицу „семантичког суодноса координираних јединица обавезно архисемски обједињених” (Ковачевић 2002: 153). Ефекат који производи ово стилско средство – веома присутно у текстовима проматране епохе (уп. Милановић 2014: 360–365), а у којем се огледа утицај барокне реченице – у појединим случајевима је нијансирање израза, у другим његова експликација, а у највећем броју она жели да произведе утисак како лирско ја пише / изговара наведене стихове под дејством снажног узбуђења.

6.1.11. *Метафора*. – Метафора²³⁸ је једна од најприсутнијих фигура у поетском језику уопште, па не чуди и њено високо присуство у анализираној

²³⁸ О природи метафоре као језичког механизма и стилске фигуре исписано је мноштво релевантних научних текстова – в. нпр. класични зборник на ову тему *Метафора, фигура и значење* (Којен 1986); такође и: Гортан-Премк 2004: 85–109, Драгићевић 2007: 147–160. Ми смо се, међутим, у свом тексту водили радом Милоша Ковачевића (2002: 19–39), у којем је дата

поезији. Забележили смо близу 450 примера који се могу сврстати у њене оквире, а веома је могуће да таквих примера има још. Структурно гледано, најприсутнија је метафора *in absentia*, која покрива близу трећине забележених примера. Упола је мање генитивних и копулативних метафора. Апозитивних је тек четрдесетак, док се хифенска јавља само у два случаја. Ево само неких примера (у даљем тексту ће их бити још):

Љубави, вџре, наде, / Да допринесе плодџ ЈСд 18, Остављајућ' прагџ
дружине ЂР 1, Угаљ страсти / Плотске сласти / Ти си угасила ПД 23, Гле, долина
загрлила / Јато љубичица ЈГ 162, Бедем то је, кад напасти / Холујина дува МПЗ 1;

Станџ є нама небо само ЈСд 33, Блажености гди є мета ЂР 7, Камен нек ти
вера буде ПД 30, Једно перо од пауна – / Та колар је паун села! / Друго перо од
сокола – / Та колар је соко села ЈГ 195, Ја [= игла] сам мален спретан колац / Од
железа сјајна јасна МН 59;

Спенско, гробље спенско, / Ти страшило женско ЈСб 158;

Бисер-суза прокапала ЈСб 140, Челик-срце је у груди МП2 368.

Доста су честе, ако не и најчешће, оне метафоре које треба да означе
одређени религијски маркирани појам. Оне су најфреквентније у поезији Ј.
Сундечића и П. Деспотовића, понека се може наћи код Ђ. Рајковића и у
Божиићним песмама. Уп.:

Бог → бодар чувар, вечна и непресечна љубав, врело правде, душа сјајног
сунца, извор доброта, крепост, нада, ограда, причина дивота, штит: А и ове буди
ноћи / Бодар чувар [→ Бог] Ти над нама ПД 35; Ти си Боже љубав вечна, / Љубав
вечна, непресечна ПД 25, Он [= Бог] је извор од доброта, / Он је врело сваке
правде, / И причина свих дивота! ПД 38, Бог је душа сјајног сунца ПД 38, Тебе [=
Бога] сву мою наду, / Ограду, крџпостџ, штитџ ЈСд 17;

Богородица → звезда наше среће, извор живота, небесна и земна царица:
Ты [= Богородица] с' живота изворџ само! / Наше среће звџзда сама ЈСд 25, Маздџ
небесной и земной царицџ [→ Богородици] БП 13;

лингвостилистичка класификација метафора у српском језику, па је стога он и најпогоднији за примену на проматраном корпусу.

јеванђеље → лек, хлеб живота: И спаснимъ лѣкомъ [→ јеванђељем, хришћанским учењем] / Исцѣли юшъ ЈСд 36, Ти донесе људма хлеб живота [→ јеванђеље, хришћанско учење] ПД 52;

рај → Аврамова вечна крила, божја житница, вечни двор, горњи град, царство: Да наследи прави блага, / Аврамова вечна крила [→ рај] ПД 65, У божју си пре времена / Житницу [→ рај] се преселио ПД 20, И гди душа твоя чиста / Вечный себи избра дворъ [→ рај] ЂР 6, Сава и сада, / У горнѣмъ граду [→ рају], / Предъ Бога пада, / Подиже гласъ ЈСд 37, Ти ћеш нама царство [→ рај] дати ПД 25;

Свети Николај → образ кротости, правило вере: Правило си вере [Свети Николају] / И образ кротости ПД 15–16;

Христос → благи источник, други Адам, женик: Пустињачки / Побожњачки / Живот обљубивши / И женика [→ Христоса], / Источника / Блага [→ Христоса] обгрливши ПД 21–22, Второй Адамъ Хрїстосъ БП 12;

хришћанство → бич који прогони демоне, кључ који отвара рај, млат који обара пакао: Хрїстіянство ключъ е оный, / Кой човѣку рай отвара; / Бичъ, демоне кой прогони, / И млатъ, пака' кой обара ЈСд 23.²³⁹

Видљиво је – и очекивано – везивање врлина уз ове појмове (вера, доброта, кротост, љубав, нада, правда) и позитивних осећања (срећа), именовање које подразумева постојање живота у њиховој близини, онога што је за живот потребно (извор / источник, житница, хлеб); атрибути који се приписују су везани за благост и вечност; хришћанство је виђено као нешто што пружа заштиту и доноси излечење; што може да одагна зло (демоне и пакао) и донесе спасење и блаженство (рај). Појмови који алтернирају са религијским су из сфере предмета, неживе природе или небеских тела.

Део песама носи патриотски и ослободилачки набој, па ће у њима метафоричку транспозицију добити појмови *домовине*, *отаџбине*, *Србије*, односно различити називи борца за слободу и типична оружја. Уп.:

²³⁹ У складу са хришћанским погледом на свет је тумачење одређених феномена унутар овог света (сам тај свет, небо, рад и труд (неретко оличени у „сиромашком зноју”), суза): Некъ ти буде средство животь овый, / Да получишъ како треба новый ЈСд 91, Кадъ светъ овай быо б' станакъ нашъ вечитый ЂР 30, Станъ е нама небо само ЈСд 33, Прїятный е тамнянь Богу, / Сиромашкогъ чела потъ. ЈСд 73, То е права текъ награда, / И отлич'е скупо врло, / Коимъ човѣкъ дивно може / Искитити грудь и грло ЈСд 76, Благо велѣ трудъ великій да е ЈСд 84, Те су нам сузе највеће благо ПД 40, И тад је суза вестник радости ПД 41.

домовина, отацбина → добро једно, мајка, мила мати, најсветлија звезда: Отацбино, добро едно! ЂР 8, Бог ће теби мајко [→ домовино] / Сваку срећу дати! СП 66; Домовино драга / Наша мила мати СП 66, Ой на небу на високомъ / Една звезда [→ отацбина] лепо сја, / Ой на небу на широкомъ / Сја звезда најсветлија! ЂР 8;²⁴⁰

Србија → пуна кошница, сестра Свете Горе: Полна еси кошница, трџдољубна Србїе БП 28, ГД Србїе роднаа сестро сваты' горы БП 28;

борац, јунак, хајдук → лав, љут змај, сив соко, соко, стена: Љути змаји и лавови [→ јунаци] МП2 368, Певају га, спомињу га / Да је био соко сив [→ борац, јунак]! СП 67, А сад, када душман бесни, / Борите се, браћо, сви, / А са вама, соколови [→ јунаци] / Бориће се српска кћи! СДД 66, А стена [→ хајдук] ћути – и поглед болан / На груд'ма мајке мило одмара ЈГ 182;

пушка → гром: Но не носте грома свога, / Пуцали су громи [→ пушке] тамо СлП 28, У рукама са громови [→ пушкама] МП2 368;

сабља → жеља, крвопија, љута гуја, отровна змија: Љута гујо [→ сабљо], жељо моја [→ сабљо] – / Да идемо у сред боја! МП2 368, Сабљо моја димишћино, / Сабљо моја крвопио МП2 368, Сабљи нам ковној, змији отровној, / Душмана дај!... ЈГ 183.

Док се домовина поистовећује са именицама које означавају најближи род (мајка, сестра), али и са небеским телом које еманира светлост, у метафоризацији јунака учествују више именице које означавају појмове из света фауне (лав, соко), митологије (змај) и неживе природе (стена), а све њих повезују снага и (над)моћ.²⁴¹ Пушка се означава именом природне појаве (гром), а сабља два пута именом животиње која је отровна (змија), што треба да сугерише њену погубност по непријатеља.

²⁴⁰ Овај однос мајка – син присутан је имплицитно и у следећем исказу: Ако дође једном доба / Бедно и невољно, / Браниће те синци [→ Срби] / Јуначки и вољно СП 67.

²⁴¹ Именовање јунака као *лава*, *сокола* или сл. Даринка Гортан-Премк би сврстала у ону врсту метафоричних асоцијација које су засноване на семама колективне експресије. Експресивност оваквих метафора – које су у поезији постале устаљене и данас би важиле за клише – потиче „с једне стране, од експресивности семе из полазног семантичког садржаја и, с друге стране, од тога што је полазни појам у лексичкој хијерархији нижега ранга; појам човека највиши је лексички ранг; све метафоре које полазе од лексема које именују човека или његове делове експресивно су немаркиране, а све метафоре које полазе од ствари, биљака и животиња и завршавају се на именовању човека експресивне су” (Гортан-Премк 2004: 108).

Међу групу најпродуктивнијих појмова који добијају метафорска именована спадају они који означавају људско биће, а међу њима истакнуто место има метафоричко представљање детета. Ове метафоре имају разуђенију дистрибуцију, али се већина може забележити код Ј. Суботића и Ј. Грчића. Уп.:

дете → бисерче, дика, душица, злато, златно зрно, јарко сунце, лепи цвет, малено лане, нежно јанче, храна: А у круни што се сија, / Бисерче сам једно и ја! МП 64, да надгледам своју дику [→ дете] ЈСб 162, Пружи ми душице [→ дете] / Злаћане ручице ЈСб 2, Моје злато [→ дете] ЈСд 50, Златно зрно, чедо моје драго ПД 52, Устај, устај Жарко / Моје сунце јарко ЈСб 2, Моје дѣте / Лѣпый цвѣте ЈСд 50, То малено лане моје [→ дете] ЈСб 165, Нѣжно јанче [→ дете] ЈСд 51, Пољуби ме моја храна [→ дете] АП 57,²⁴²

девојчица → голуб, љиљан: Једна [девојчица је] голуб, друга [девојчица је] љиљан / У дечијем колу МПЗ 108;

брат → соко, суво злато: моја браћа све од скора, / Али сами соколови БР 20, О мој добри брато / Моје суво злато Г 57;

ђак → прави бег: Ја сам ђаче добре воље, / Здрав сам, чио, прави бег Г 129;

кћер → бела зора, бисерово зрно, голубица, зумбул, игра, кита цвећа, срце, храна: Ох! отвори плаво око / Зоро бѣла [→ кћери]! ЈСб 151, Јер је мала Вида / Зрно бисерово ЈСб 154, Куд си мајци одлетела / Голубице [→ кћери]! ЈСб 150, А што си ми увенуо / Зумбул цвѣте [→ кћери]! ЈСб 151, Ког' ћу посад миловати, / Игро моја [→ кћери]! ЈСб 152, Што си с' тако накитила, / Кито цвѣћа [→ кћери]! ЈСб 152, Да отвориш мало очи, / Очи моје [→ кћери]! ЈСб 151, А ти нећеш, већ се срдиш, / Срце моје [→ кћери]! ЈСб 151, Јошт се ниси ни разцвѣт'о, / Рано моја [→ кћери]! ЈСб 151;

унук → дедин берач, дедин скакавац: То вино значи, дедин берачу [→ унуче]! ЈГ 191, То жито значи, дедин скакавче [→ унуче]! ЈГ 191;

девојка → слатка јагода, снага, храна: Набери, слатка јагодо [→ девојко]!... ЈГ 178, Устани, снаго [→ девојко], устани!... ЈГ 175, Устани, рано [→ девојко], устани ЈГ 175;

мајка → кукавица: Ти опрости својој мајци, / Кукавици ЈСб 151;

²⁴² Њима треба додати метафорична именована дечјег лица и гласа: Земаљскоме дали чеду / Од анђела образ прави [→ лице детета] ЈСб 148, А како ће, кад у лицу / Рајско јој се сунце смије [→ лице детета] ЈСб 148, Не чујеш јој умиљате / Голубије гукe [→ глас детета] МПЗ 109.

драга → бела вила, лепо цвеће: И девојче још нашао / Белу вилу у облику БР 51, Моћи више не ће / Да другога љуби / Лепо моје цвеће [→ драга]! МП2 325.

Дете се представља преко флоралне (*зумбул, љиљан, цвет*) и фауналне метафорике (*голубица, јанче, лане, скакавац, соко*), као и преко елемената неживе природе (*бисерче, бисерово зрно, злато, златно зрно*) и најсјајнијег небеског тела (*сунце*), те дела дана у којем престаје мрак (*бела зора*). У овим спојевима акцентовани су вредност крхкост, нежност и лепота детета. Емотивна везаност за дете и његова битност посредовани су употребом метафора које у себи садрже лексеме *душица, срце*, али и *храна*. Лепота девојке и драге дочарана је кроз довођење у везу с јагодом и лепим цвећем, одн. митским створењем (*бела вила*).

Метафорична именовања елемената флоре и фауне могу чинити засебну тематску скупину, а она су чешћа тамо где су и очекивана – где су и главни ликови животиње – у стихованим баснама Љ. Ненадовића:

гавран → анђео пернати (иронично): Не бы птица была већ' анђель пернатый [→ гавран] ЉН 203; жаба → рђа: Прођ'те ме се рђе [→ жабе], магараць имъ вели ЉН 208; јелен → дика у планини: Елень, лепый елень, дика у планини ЉН 198; лисица → кћер, дика, утеха (иронично), црна куга: Оди, кћери моя, угћхо и дико [→ лисице]! ЉН 207, Кадъ кокоши виде свою кугу црну [→ лисицу] ЉН 204; птице → горина деца: Горина децо, тице умилне! ЈГ 171;

купина → бодљива рђа: О бодљива рђо [→ купино], тако-л' се помаже? ЉН 213; крин → лик доброте, невиности: Ти [крин] си цветак пун дивоте, / Невиности лик доброте ПД 37, ружа → мало љубимче: Ружо, љубимче мало, не вени – / Никад не вени!... ЈГ 171.

Ентитети који припадају неживој природи знатно чешће су дати метафорично, а њима би се (по метонимијском принципу) могле придружити и метафоре којима се именује пролеће:

гај → рај: И ми, друзи, сада гди смо, / Какви ово овде рај [→ гај]? ЛМ 77, У том рају [→ гају] тице сретне / Ускликнуле сласт ЈГ 161;

гора → дични рај, кућа, лепи гласник новог живота, мајка, слободни стан: О, дични рају [→ горо]! ЈГ 182, Кућа моја чарна гора БР 20, Живота нова гласниче лепи [→ горо]! ЈГ 182, Певајте мајци [→ гори] медени пој... ЈГ 171, Па како мајка,

горица лепа, / Да вам не цени јато умилно!!! ЈГ 172, Здрава нек је – гора наша, / Наш „слободни” стан! ЈГ 183;²⁴³

земља → мати, простирач: Када земља наша мати ЈМ 76, Чувај моју малу Виду, / И ти си јој, драга, мати [→ земљо], ЈСб 164, А земља црна / Мекій простирачъ ЈСд 79;

зрак → бела свила, злато: Аој, бела свило [→ зраци], / А де си нам била? ЈГ 167, По зрачноме свету / Лелуја се свила [→ зраци]... ЈГ 167, Данак се златом [→ зрацима, светлошћу] разлио!... ЈГ 175;

камен → постеља: А постеља камен ови БР 20;

киша → добро: Ој кишицо, добро моје ЈСб 161;

небо → пучина плаветнила: Ви бежите куда које, / По пучини плаветнила [→ небу] СлП 28;

облаци → јата ђаволова: крај совре облачићи / То су јата ђаволова МКА 47;

пролеће → рајско чедо: Јер пролеће – рајско чедо – / Оно ми је цар! ЈГ 164;

пролећни дан → поносни брале: Крај поносног брала – пролетњега дана – / Са радошћу силном / Прима вам се сјај ЈГ 160;

роса → бисер, бисерне капљице: Сјајна росо на шареном цвећу! / Ој, бисеру [→ росо], на цветној челенци! ЈГ 174, Да покупе бисерне / Капљице [→ росу, кишу] по цвећу СМ 7;

снег → меко перје: Из облака на земљицу / Пада перје меко [→ снег], / Покрило је врт и шуму / И поље далеко Г 186.

У овим метафорама битан је осећај присности (и сродности – отуд у њима именице попут *брале*, *мати*, *сејка*, *чедо*), који се с природом успоставља а репрезентује кроз позитивне конотације њене драгоцености, лепоте, сигурности.

Метафорична именовања служе и у сликовитом представљању апстрактних ентитета – особина, осећања итд. Кад је реч о осећањима, ваља приметити и метафорична именовања *груди* одн. *срца*, која се јављају, ипак, у малом броју примера. Такође, код метафора у беспредлошким генитивним синтагмама обично њен центар означава конкретни, а конгруентни атрибут апстрактни појам.

²⁴³ Овде свакако спада и именовање Фрушке горе као сестре пролећа: О, лепа Врушко, пролећа сејко! ЈГ 199.

Благости твоє росомъ ЈСд 17, стазу правде твоє ЈСд 17, сѣме / Освете, мржнѣ, злобе ЈСд 18, на стазу спасеня ЈСд 20, Бичъ изгнаня ЈСд 22, О любви, любви! / Искро райскогъ дара ЈСд 43, Дѣтињства нѣжногъ у првомъ цвѣту, / Кадъ незнахъ да ли живимъ на свѣту ЈСд 44, Треба стазомъ истине / И правде обрнуть ЈСд 66, Гдѣ се свакогъ рода злоѣ, / Прешироко пружа полѣ ЈСд 76, Печать вѣре што носишь на челу ЈСд 91, О самоѣ [...] Сестро гробне ахъ! тишине ЪР 1, Кадъ се стисну изнадъ мене / Лади твои [тишине] уокругъ ЪР 2, Єдва баченъ на валъ быѣа ЪР 2, Та радости садъ се море / Теб' отвори ЪР 5, Стална добра сеймо семе / Нек' се прийча плоднѣй класъ ЪР 5, Нек' ти любко 'место яда / Изворъ среѣе струи чистъ ЪР 5, Диж'мо, диж'мо браѣо сложно / Народности сталнѣй храмъ! ЪР 5, Предъ очима стрму бездну [→ очају] / Гледи ка'но беде врвь ЪР 6, Счекао те мира прудъ ЪР 7, Цветъ младости то су моѣна крила, / Што на славна узносе те дѣла ЪР 13, Сметня свака, коя на путь / Испречи се жиѣа твога, – / Да т' на вечность опомене, / Вестница є живогъ Бога ЪР 15, среѣа ти є друга ЪР 22, Пролази му врѣла / Кроз утробу стрѣла [→ бол] ЈСб 158, На „живота” пут... ЈГ 163, И пут прави [→ истину, мудрост] нам показо ПД 9, Угалъ страсти / Плотске сласти / Ти си угасила ПД 23, Анѣо божиј са висина / Носи семе свих милина ПД 25, Око њега, дике моје / Чиста трака од три боје, / Трака вере, миља, нада, / Да ѣе слога свуд да влада! МП 64, Сабљом ѣемо зарезати / Дела наша и мегдане, / Баш за небо [→ вечност], Видовдане! МП2 369, Бедем то је, кад напасти / Холујина дува МП3 1;

А станомъ свѣ врлина' / Учини мою грудь ЈСд 18, Тв'е су груди храмъ любви ЈСд 46, Нека штује оца, мајку, / Бога нека хвали, / И на срцу, на олтару, / Тамјана му пали МП3 1.

Уз овакво тематско разврставање, које увек остаје непотпуно и не успева да захвати све што се унутар корпуса јавља већ само показује доминанте метафоричког обликовања, може се дати и још која напомена.

У оформљењу метафора које су остварене у облику беспредлошке генитивне синтагме битну улогу игра антагонизам *светлост – тама*, при чему се уз светлост везују још и лексеме попут *жар, зрак, плам(ен)* (у једном примеру употребљен је рускословенски синоним *стин*), *свеѣа, сунце*. Уп.: сѣ истимъ жаромъ груди ЈСд 25, Све у веселя / Пламену гори, / Свуда се ори / Усклика гласъ

ЈСд 27, Невиногъ срца / Вашега, коє / Страсти несвоє, / Любави жаръ ЈСд 30, Любави пламъ ЈСд 35, Твога живота (ако л' се збіє) / Свѣћа да се угаси пріє ЈСд 45, И самъ себи зажегао / Вѣчне клетве живый стинъ ЈСд 55, Рођење Твоје, / Свету овоме / Засијало је / Светлост познања / И вере свете ПД 6, Да поклон собом / Теби донесу, / Сунашце правде / Тако узнесу ПД 6–7, Ал сунце правде друкчје нам сија ПД 49, Сунашце правде како се блиста ПД 51, Пево сам зраке пролетње душе ЈГ 199, Место жита, где се зраци / Душе одхрањива МПЗ 1; Духъ и душу нашу саму, / Изъ прашине диже гори, / Незнаности прогнав' таму ЈСд 33.

Присутно је неколико метафоричних именованја живљења; с друге стране, поједине метафоре могу имати аутопоетичку вредност:

Тай весело крозъ свѣтъ гази [→ живи] ЈСд 23, Вы правомъ стазомъ идете [→ живите] складно ЈСд 49, Није она родила се / Ту да станује, / Нити су је земљи дали, / Ту да банује [→ живи] ЈСб 150, Ал морате том путањом [→ животом] / Овог света најпре проћи ПД 70;

НѢКОЛИКО ЦВѢТИЊА [→ песама] ИЗЪ ТУЋЕГЪ ПЕРИВОЯ ЈСд 70, НѢКОЛИКО НАЧЕЛНЫ ЗРНЦА' [→ песама] ЈСд 91, У књижици нашао је / Разговорна друга ВМЈ 34, А још више књигу моју – / Она ми је мио гост Г 130.

6.1.12. *Метонимија*. – У корпусу је посведочено тек близу шездесет примера метонимије, што је прилично мало. Те су метонимије најчешће каузалне (више од две трећине примера). Међу примерима каузалне метонимије, највећи је број оних које се заснивају на замени у којој део тела уступа место особини која је с њим повезана: Замути се њему око [→ вид] БР 53, Онъ т' у своє крило [→ бригу, заштиту] прима ЈСд 15, Прославляй га и ты сыне, / Одъ свегъ срца [→ осећања], ума и снаге ЈСд 16, А станомъ свы врлина' / Учини мою грудь [→ осећања] ЈСд 18, Чисто срце [→ осећање] нѣдро краси ЈСд 22, И демону зубе [→ моћ] смрви ЈСд 33, Одкуд' теби таке груди [→ осећања]? ЈСд 46, Царъ є глава [→ разум], мы смо уди [→ делање] ЈСд 53, Главарима гди су затворене очи [→ вид] ЂР 20, Старешине млоге живуоу безъ главе [→ разума], / Томъ є кодъ насъ чудити се пріє ЂР 42, Разигра јој срдце [→ осећања] у нѣдри ЈСб 143, Бедне ћемо ми у крило [→ бригу, заштиту] / Наше свагда примити ПД 32.

Остале врсте каузалне метонимије јављају се више по изузетку, а њихова дистрибуција везана је, начелно, за стихове Ј. Сундечића, Ђ. Рајковића и П. Деспотовића. Исп.:

назив оруђа → корисник коме је то основно средство у раду: И да га је изрезало / Кановино длѣте [→ Канова] ЈСб 155;

назив последице → узрок: Мы имасмо съ наше нѣве / Потомъ чела свога [→ радом] ЈСд 60, Онај комадъ хлѣба само, / Когъ у поту лица свогъ [→ радом], / Мы стичемо и имамо ЈСд 62, И што с' више на рукама / Люты жула' [→ рад]! лаштри нам': / То є већа дика нама; / То є труда накитъ самъ ЈСд 62, Стотине слугу' / Кружише нѣга, / Злато и свила [→ богатство] / Крїяше свега; ЈСд 78, Тад' љу препунъ веселости / Преко гроба [→ смрти] гледат' я; ЂР 3, А ратара чело зной [→ рад] облива ЂР 12;

назив резултата стања → стање: Дете тужно закопава / Тицу своју под земљицу, / Па са њоме затрпава / И сву своју бољетицу [→ боловање] ЂР 50, Све до гроба [→ смрти] служећ' ньой! ЈСд 56, До самогъ гроба [→ смрти] ЈСд 75, А кадъ мрїет' време дође, / Црнѣ насъ кивно отме гробъ [→ смрт] ЂР 5, Те и тамо сретанъ быти / Съ оне стране ладногъ гроба [→ смрти] ЂР 11;

узрок → последица: Мач и огањ [→ мучење] разне муке, / Свакојакє срамне бруке, / Све то трпи, све за Бога, / И за Христа распетога! ПД 54, Мач и огањ [→ мучење] том се спрема ПД 54.

Знатно је мањи број примера временске и просторне метонимије, а посесивна се појављује тек у неколико изолованих случајева. Ове се метонимије, међутим, јављају у различитим текстовима и код различитих аутора, те је њихова дистрибуција мање ограничена него дистрибуција каузалне. Уп.:

назив радње или стања → време радње или стања: Ја ти штедим твоју младост [→ време твоје младости]! ПД 60; назив временског периода → изазивач дешавања у том периоду: Мај [→ сунце у мају] нам сијну ДП 17, Пролеће [→ сунце у пролеће] сијну на дољу, брег, / Да стопи шњега и лед и снег!... СП 13; назив периода времена захваћеног деловањем → објекат на који се делује: Твоја весна [→ гробље у пролеће] незна / Шта је сладка пѣсна, / Нит ти кад зазуја / Пѣсмица славуја ЈСб 159, Са осмехом топлим спустили се близу / Весели тренутци [→ људи који живе у тим тренуцима] у шареном низу МПШ 17;

назив насељеног места / краја → житељи тог места / краја: А Србији [→ Србима] бијел дан освану БР 23, Небо [→ анђели] и земља [→ људи], / Што виши могу / Даръ носе Богу ЈСд 30, Пунъ му пѣсме брѣгъ [→ људи који живе на брегу] и долъ [→ људи који живе у долини] ЈСд 62; назив објекта → биће које ту постоји: Задовољни и весели дани / На престолу [→ људима који живе на трону, на власти] нису посејани ЂР 22, Нит' ий ниска колебица [→ људи који живе у колибици] може / Исплакати одъ тебека, Боже! ЂР 22, И молитве топле слала / Божијему трону [→ Богу] МПЗ 109; страна света → ветар: Процватите красно, сад север [→ северни ветар] не дува, / Вејавице лице мило вам не грува ЈГ 159;

име аутора → дело аутора: Гледала је чисту форму / Божанствена Рафаела [→ Рафаелове скулптуре] ЈСб 142, назив имена јунака → песма о јунаку: И певати песме из времена стара: / Краљевића Марка [→ песме о Марку Краљевићу] и цара Лазара [→ песме о цару Лазару] МПШ 11.

Из наведеног могу се извести најмање три закључка: метонимија спада у ред оних фигура које нису нарочито присутне у поезији за децу овог периода; присутни су разнолики типови метонимије, при чему је каузална убедљиво најчешћа; једноличност у поступку осећа се не због изостанка различитих типова метонимије, већ због суженог опсега лексема које се користе у њеном стварању.

6.1.13. *Оксиморон*. – Оксиморонски спојеви, који почивају „на вези привидно инкомпатибилних, искључујућих појмова” (Ковачевић 2002: 115), у овој су поезији маргинални. Вероватно баш услед тога један део њих занимљив је за тумачење, а у томе битну улогу игра контекст у којем се јављају. Ево неколико најинтересантнијих: Тешку ову бољетицу / Није јадан преболео БР 53, Радину су слатки санцы, / Сладка, вода, хлѣбъ и солъ, / И већиномъ благи данцы, / Пунъ му пѣсме брѣгъ и долъ. ЈСд 62, ЦИГАНИНЪ ЦАРЪ ЈСд 87, Па дал нађе дегод, / На овоме свету, / Јел наишо мудрац, / На срећу проклету! ПД 45.

Код Б. Радичевића оксиморон настаје укрштањем адекватног епитета (јер је у песми реч о смртној болести) и неадекватног деминутивног именичког лика, који се овде очигледно употребљава готово по аутоматизму (рима са именицом *гробница* је такође могућ узрок). У стиховима Ј. Сундечића ствар је у првом случају донекле слична. Јер, песник жели да употреби устаљени spoj „хлеб и со”,

као метонимију за јело уопште, а да у исто време укаже на то да је уживање у њима могуће само уз поштен рад, због чега употребљава доста рабљен придев „сладак”. Могуће да је употреби овог придева, а не неког другог, допринело и то што је атрибут одељен од именице другим реченичним члановима. Насловна синтагма „Циганин цар” не мора се схватити као оксиморонска. Ипак, чини се да аутор управо на такву, оксиморонску природу споја рачуна када намерно титулу цара даје некоме ко то – у времену кад ова песма настаје – тешко може да постане. Управо тај спој одвешће Ј. Сундечића до поенте да „Ко є како ника, / Да є само тому / Па томъ опетъ вика” ЈСд 88.

6.1.14. *Ономатопеја*. – На фонетско-фонолошкој равни стилски су релевантне асонанца, алитерација и ономатопеја. Како у случају прве две фигуре не постоји прецизан критеријум за одређивање њихове присутности, задржаћемо се на ономатопеји, која се често истиче као једна од стилских фигура карактеристичних за дечју поезију (в. фусноту 210).

Супротно очекиваном, забележили смо мало лексема ономатопејског порекла – свега њих тридесетак. Међу њима, највише је глагола, знатно мање именица и узвика, док придева није било. Уп.:

Не чујеш јој умиљате / Голубије гукe МПЗ 109, Гуканђ ЈСб 146, Шани му зујком твојом миленом ЈГ 166, еродіе клокотъ дають ЗО 9, Квочка съ гнѣзда ран’ устae ЗО 10, Са трепетомъ славу нижу ЈСд 16, Гладанъ чврчакъ пође у гости кодъ мрава ЉН 201;

г8ска гачетъ ЗО 10, Већ на сувој грани / Гачу ти гаврани ЈСб 159, гол8бица г8четъ къ сл8х8 ЗО 10, Гуче мала Видица ЈСб 146, И отац и мајка од милина гучу МПШ 13, Избављен голуб весело гуче Ић2 16, Па ће у сну доброј деци / Све лепше да гуче МПЗ 2, Нит ти кад зазуја / Пѣсмица славуја ЈСб 159, Пас зацикну па потече СП 46, А кукуруз кад зашушти Г 129, Оруже звекну ЈГ 182, Па кроз њега звекну нешто ПД 70, Твоя претња празно звечи ЋР 20, Над врати јој било / Неколико речи, / Што овом мударцу / Врло добро звечи ПД 46, И бумбаром радо зврчим Г 129, Челице зује ПД2 17, Небројно јато пчела / Попевку своју зуји ЈГ 189, И клепалом клепећем Г 129, Патка ранw па па квикчетъ ЗО 9, пѣтель рано к8к8риче ЗО 10, А весела деца за њима пијучу МПШ 13, Препелица у глас виче, /

На уранку пућпуриче СП2 35, Крозъ ружичну трептећ' маглу ЂР 4, Па како красно трепеће ЈГ 176, Нека цела чарна гора хуји МП 16, Ластавице миле тице / Већ цвркућу летимице СП2 35, Мишъ у лављой шапи поче циукати ЉН 195, цикнуше / Другарице мале МПЗ 109, И по слову је божијем / И глас његов шуштио ПД 9, А на глави шуште пера ЈГ 196;

г8сакъ смѣхи га га носить ЗО 10, съ пиличићи кво кво дае ЗО 10, Погледа у полѣ и рече: кококо! ЉН 205, к8к8кѣ такw к8к8вичетъ ЗО 9, Патка ранw па па квикчетъ ЗО 9.

6.1.15. *Парадокс*. – Парадокси, који као и оксиморони спадају у „фигуре хармоничног противуречја” (Ковачевић 2002: 91–115), у нашем корпусу су ретки, али ипак присутни. Лако се издвајају они који имају порекло у хришћанском предању (из којег су понекад у потпуности преузети) и схватању овог света као лошег, а смрти као смирења.

Све изъ ничегъ нѣг'во [= Божије] слово: / „Нека буде” – створи ово ЈСд 15, Блажени су они, кои / Сиромашанъ духъ имаду ЈСд 21, Блажени су они, коѣ / Бичъ изгнаня свуда бiе / Ради правде, којой годѣ ЈСд 22, Христiянству кои слѣди, / Живимъ словомъ, крѣпкимъ дѣлом; / Тай ѣ срећанъ и у бѣди ЈСд 23, Јер он [= Христос] уста сад из мртви, / Смрћу својом смрт умртви ПД 14;

Христiянству кои слѣди [...] Тай већ окомъ ума пази, – / То блаженство обетано: / Па и у гробъ радо слази ЈСд 23, Кои брзогъ дана часѣ / Узалудно провео нис [...] Такавъ ће се у старости / Радо сећат' младогъ доба, / Те и тамо сретанъ бити / Съ оне стране ладногъ гроба ЂР 11, О, сретанъ ѣ свакиј / Ко светъ овај не сгледа opakиј, / Ол' ѣ умро чимъ га сагледао! ЂР 12, Ту у мрачном гробу / Ту срећа почива, / Мир, тишина само / Туде се ужива! ПД 48.

Преостале парадоксе није тако лако класификовати. Неки од њих указују на вредност рада, други на значај жртве за отаџбину: И што с' више на рукама / Люты жула'! лаштри нам': / То ѣ већа дика нама; / То ѣ труда накитъ самъ ЈСд 62, Ко погине за слободу / Није умро, још је жив СП 67.

Забележили смо неколико парадокса који су уско везани уз природу песничког обликовања: Има ноге не да иде / Већ да стоји само МН 59; Ове пѣсме зову с' пѣсме, / Али праве пѣсме нису ЈСб 160; Плакала мала Видица, / Дошла јој

златна рибица; / Рибица Види пѣвала, / Видица рибу слушала. / Свршила пѣсму рибица, / Заспала мала Видица: / Лѣпша је мала Видица / Нег што је златна рибица. ЈСб 4. У првом случају реч је о дѣлу једне загонетке у стиху, која има за решење појам „столица”. Управо оно што тера младог читаоца на размишљање и што загонетку чини необичном јесте тај парадокс, у чије је грађење укључена ексметафора. Кад је реч о исказима Ј. Суботића, први се може узети за аутопоетички, а парадокс да и јесте и није реч о песмама треба да укаже на мимоилажење конотације форме песме (весело расположење) и онога што се у њима исписује (туге за преминулим дететом). Други, који подразумева да „рибица пева”, своју појаву дугује поступку антропоморфизације животиња, који је чест у поезији за децу (в. даље одељак „Персонификација”).

Коначно, за разумевање појединих парадокса неопходна је шира контекстуализација. Уп.: Мор’о би те рибо јести / И да није глади БР 15, Вуци ће сь яньцима одь садь друговати ЛН 205, „На Тителу” – Пишта се разбаца – / „Дванаестъ самъ посекао Раца. / Сумняшъ? – ево читай, момче, / Свы дванаестъ то сведоче!” БР 35, Комъ є воля утопит’ се худо, / Тай у Дунавъ некъ не скаче лудо; / Ср-а кодъ насъ (нуто среће лоше!) / И у чаши утопит’ се може БР 40.

Речи посведочене у песми Б. Радичевића, које показују укрштај парадокса и хиперболе, ту су да сликовитије, и духовито, дочарају расположење рибарчета; код Љ. Ненадовића наведену реченицу изговара лисица која жели да превари кокош. Ћ. Рајковић, међутим, своје исказе зачињава иронијом, што их чини знатно сложенијим за разумевање. Из тога је видљиво да разумевање парадокса подразумева разумевање и стилских фигура које се с њим укрштају и да контекст у битној мери одређује разумевање његове употребе. Све то чини га у процесу рецепције веома захтевним стилским средством.

6.1.16. *Персонификација*. – Премда је очевидно да је персонификација један од основних принципа стилског устројства текста, тешко је дати нумеричку вредност којом би се квантитативно одредила њена присутност. Јер, у песмама-баснама Љ. Ненадовића читава уметничка творевина је заснована на том принципу и готово у свакој другој реченици ваљало би констатовати по једну

персонификацију. Стога овде детаљније пишемо о томе шта је персонификовано у анализираној поезији.

Најчешће су персонификоване, очекивано, животиње, а у већем броју примера реч је о птицама: Рибе въ водахъ играюсе, / сви за веснѣ радѣюсе ЗО 7, Райншвалбъ лѣтитъ по въздѣхѣхъ / прерадостанъ до зѣла ЗО 10, Птица гору, звѣръ пећину / Люби ка' свой милій станъ ЈСд 54, „Молимъ” – зець ће на то рећи ЪР 20, „Шта ту чинишъ?” [медвед] громовито дрекне ЪР 24, Рибица Види пѣвала ЈСб 4, Јеси чуо дете моје, / Јутром када певац поје, / Како виче штогод може: / „Хваљен, слављен, да си Боже!” ПД 33, То слуша лепир мали ЈГ 190, Тичиће је тица мала / Крилма покрила, / А дечку је с' „хвала, хвала!” / Благодарила АП 28, Гладан вуче ситну књигу пише ОУ 51, П'онда даље весело / По горици [птице] лете, / И у песми кликују / Ох! диван си свете! СМ 7, По ручку маленом / На грану је стала, / Песмицом је Богу / Хвалу запевала СП 28.

Распрострањена је персонификација флоре: Јаворово дрво / Пѣсама је пуно, / Па нека ми Види / Сладке пѣсме пѣва ЈСб 154, И цвеће га слуша ЉН 211, Срадѣйтеса вси намъ лѣса БП 15, На тебе давно чека шебојак! ЈГ 166, „Висибаба,” стара баба, / Оборене главе, / Згурила се, па све нешто / Гунђа око траве... ЈГ 168, Љубичица главу дигла / Радује се пролећу ПД 36, Стаде брати и зрнца [жита] вадити, / А она му почеше зборити ПД 51, Све су воћке одевене НГ 18, И по цвећу шареном / Роса се прелива, / Па му лице млађано / Свежином залива СМ 7, Рујно се воће смеши на нас СП 14, Здравно, цветку, што ми / Даде осећаја! МП2 324, А под њиме жива клица / О пролећу снови Г 186.

Неретко су персонификовани и ентитети неживе природе: Пола красна радѣютсе / имаюћъ зеленѣти ЗО 6, Ој ти небо штоно рониш / Росне своје сузе на ме БР 7, Ој ти горо штоно гајиш / Миле песме, миле тице БР 7, на нѣшто каменъ свакий / Опоминѣ сладко насъ ЈСд 54, Съ високе є стене хучећ' водопадъ / Извору у дољи беседіо садъ ЪР 26, Кад кроз бѣле преломљене / Облаке се [сунце] на нас смије ЈСб 145, И вы горы и холми, / Возиграйте со нами БП 6, Природа се сва одела, / У зелену одећу ПД 36, Гле, долина загрлила / Јато љубичица ЈГ 162, Гора се смеши... ЈГ 181, Тог ће земља клети! ЈСП 70.

Сунце и звезде су најчешће персонификовани међу појмовима који означавају небеска тела: сунашце умиљато БР 42, Завиди ми јарко сунце, /

Топлите ми неда. ЈСб 155, Ког је сунце згледало / Ко распетога на крсту, / Па је зраке скривало ПД 12, Та ти створи месец, звезде, / Што по ноћи небом језде ПД 24, А с' њега се осмејкује / Сунашце на нас... / Сунашце на нас... ЈГ 160, Кад ме своји зраци / Први пут целива, / Сунце ми је огња / Поклонило жива МП2 323–324, Сунце се рађа у рујној зори ПД2 8, Сунце љуби своје зраке / Њима грије, њима сја СДД 66.

Није забележен велики број персонификација које се односе на атмосферске појаве. Исп.: Кадъ ал' лють га громъ обори ЋР 21, Ја [киша] ћу пасти на травицу, / Кроз травицу у земљицу, / Кроз земљицу на душицу, / Полићу јој хаљиницу ЈСб 162, Поквасићу [киша] чедо б'љло ЈСб 162, Из грла јој [облак] мукло прети, / И почешће муњу трза... ЈГ 187, „Не бој се, Милче, [дуга] још пије воде!” ЈГ 191, Лахорићи у лице ме љубе МП 15, Лаки поветарац / Куп'о се у води МП2 323; Вејавице лице мило вам не грува ЈГ 159, Ох, – ал' ми ветрић умиљат / На чело санке наводи!... ЈГ 179, Опирућ' се вихра страховитом бесу / Попуцкују гредe, димњаци се тресу МПШ 13, Ој облаци мутна ока / Што на исток путујете СлП 28, Мутна ваша недра [недра облака] крију / Воду да нам поља роде СлП 28, Док ваш бијес [бес облака] буром траје / Мој – никада не, престаје. СлП 28.

Персонификовани су и појмови који означавају време – временски одсечак, доба дана и годишње доба (најчешће пролеће), а занимљиви су случајеви у којима име празника добија људске атрибуте: Дично време намъ приходитъ ЗО 3, Месец гони све месеца БР 50, Године су нагариле / Мрком дете наусницом БР 51, Напредъ ступат' зове време ЋР 5; пролеће већъ доходитъ ЗО 3, Твоја весна незна / Шта је сладка п'сна ЈСб 159, Страсно га љуби пролеће мило ЈГ 171, Што јесен језом обори, / А зима болом ослаби ЈГ 175–176, Дошло нам је пролеће ПД 36; Зору што нам небо шара БР 42, Зора здравля с'рбскій родъ ЋР 4, Срце м' диже и усхића / Зеленога луга ноћъ ЋР 2, Излетела зора, златокоса, р'ана ЈГ 159, Пролеће здрављем да'нуло... / Извело брата рођеног [јутро] ЈГ 177, Вече прима хвалу Твоју ПД 34; Долеће ево зорица р'ана, / Те рујном усном брижно целива / Поносно чело Ђурђева дана ЈГ 181, постидан неће бити / С нама Ђурђев-дан!... ЈГ 184.

У песмама анализираних аутора предметима се ретко приписују радње које су карактеристичне за човека. Уп.: „Беж', несретный!” пушка викне ЋР 19, Возгласите трѣби и вси человѣцы БП 13, Дал' чу пчелу како бруји / Тихи поток

како струји, / Како звоно јутром гласи: / „Од зла, Боже, све нас спаси!” ПД 33, [Игла говори:] Ја сам мален спретан колац / Од железа сјајна јасна МН 59.

Појединим осећањима – најчешће љубави и срећи – или апстрактним ентитетима гдекад се приписују радње карактеристичне за жива створења или им се придају њихови атрибути. Исп.:

Видите каква љубавь и слога, / Дише изъ игре стадашца тога! ЈСд 49, Другогъ пута гладца люта, / Већ' му може склопитъ очи ЈСд 57, Блаженство се у нхой рои ЂР 8, Тад' ти дома лепый покой ниче ЂР 13, Срећа слепа дарь му доніела ЂР 18, Ко не ради кадъ е чему време, / Томъ надежде све су изумрле ЂР 28, Лане л' гдишто зависть клета, / Тад' весел' се, а не тужи ЂР 29, Хвата људе туга ЈСб 147, У рѣчи је сѣт избила ЈСб 160, Ту срећа почива, / Ту су њене друге!” ПД 47, У срцу јој красном оживнула нада ЈГ 159, У срцу га страва стеже ВМЈ 69;

Погаженный адъ се жести ЈСд 32, Када ме каква невоља гони ЈСд 44, Гдѣ насъ една судба равни ЈСд 54, Знај за свакогъ равно да се, / Провиђенѣ стара гори ЈСд 69, Вођенъ немомъ слутњомъ често ЂР 2, Просиплѣ се суза врела / У твомя крилу [у крилу самоће] честопут' ЂР 2, Сметня свака, коя на путь / Испречи се жића твога, – / Да т' на вечность опомене ЂР 15, ал' съ лажіомъ / Никадъ нећу миръ заключит' ЂР 33, Все ѡзыци воспещите рѣками БП 16, На ноге Срби браћо, / Слобода зове! ЈСП 70, Мисли му се по памети / Свакојакѣ гложе ВМЈ 33.

Конечно, међу мање очекиване – тим и стилски маркантније – спадају персонификације смрти / гроба и стварање потпуно антропоморфног лика сна и среће – једног код Ј. Суботића, другог код Љ. Ненадовића. Уп.:

И када часакъ послѣднѣый стигне, / Да смртъ са землѣ и мене дигне ЈСд 45, невольнога, / Може убратъ и смртъ люта ЈСд 58, А кадъ мріет' време дође, / Црнѣ насъ кивно отме гробъ ЂР 5, По гробови глуви ЈСб 159, Смрт ће и теб' покосити, / Ко ти ону траву ПД 39;

Златан санак на праг стао, / Преко прага на нос пао ЈСб 4, Њој долази златан санак, / Да се мало поиграју, / И по цвѣћу провитлају ЈСб 4, Кадъ га срећа види у жену с' претвори, / Пробуди га ал' му ништа не говори ЉН 83.

Кад је реч о дистрибуцији ових тематских група, закључци се посредно могу извести из наведених примера. Персонификација животињских ликова биће резервисана углавном за басне у стиху (претежно код Љ. Ненадовића, али у

појединим случајевима, рецимо, и у поезији Ђ. Рајковића) и тамо ће се оне појављивати у својим типизираним улогама. За Ј. Сундечића, Ђ. Рајковића и, донекле, П. Деспотовића везиваће се оне персонификације које се тичу апстрактних појмова и појава смрти. Кад је реч о осталим њеним врстама – оне ће се налазити у већини рукописа. Притом, ваља напоменути како је у *Божјићним песмама* репертоар стилизације у вези са овом фигуром знатно сужен и у њима није могуће наћи много примера, што се види и из наведеног.²⁴⁴

6.1.17. *Плеоназам и таутологија*. – Плеоназми се у нашем корпусу највише остварују кроз именичке синтагматске спрегове у којима је епитет комуникативно редувантан.²⁴⁵ Кад је реч о таутологији, тј. о „редупликацији апсолутних синонима” (Ковачевић 2002: 230), забележили смо близу четрдесет примера који се под њу могу подвести. Најчешће се у таутолошким конструкцијама појављују глаголи, знатно ређе именице (и именичке синтагме), придеви и прилози. Као што ће се видети, најчешће се овакве конструкције јављају код Ј. Сундечића. Функција ових израза је под знаком питања. Иако се њихово присуство може правдати жељом да се одређени појам акцентује, те нагласи смисао одређеног дела текста, пре ће бити реч о стилској алкавости. Уп.:

И безъ стазе и безъ пута ЈСд 24, Жез’о власти и владаня ЈСд 52, Жиће и животь чува свима ЈСд 52, Србо самыи Богъ осуди, / На дѣланѣ и трудъ насъ ЈСд 63, Едно вече, кадъ цитаромъ, / Пуномъ дражи и милина ЂР 17, Утоли ће боље Твоје, / Бог и отац са небеса! ПД 31, Не плаши се труда, муке, / Нека с чела цури зној, СП2 22, Од радости и од среће / Обе заплакале МПЗ 109;

Готов, спреман стоји да га време руши МПШ 18, Радња ће га оснажити, / Биће снажан, биће јак СП2 21, Па он вес’о и радостан, / На улицу ступи ВМЈ 33;

Моли и проси / Да твораць одъ тогъ / Избави насъ ЈСд 37, Па кудъ поша’ ил’ се мака ЈСд 47, Праштаймо и мы свакомъ, / Кои насъ злоби, мучи ЈСд 68,

²⁴⁴ Персонификација није битна само у поезији за децу, већ значајно место заузима и у песништву уопште. Тако је на примеру изабраних песама М. Данојлића (међу којима нису биле песме његове намењене деци) потврђен велики распон персонификација којима је овај песник „исцрпео већину лексичко-семантичких и синтаксичких могућности српског језика када је персонификација у питању” (Милановић 2010а: 204). У његовој поезији такође ће у реализацији ове стилске фигуре учествовати појмови који означавају елементе биљног света, атмосферске појаве, делове дана, апстрактне ентитете, небеска тела итд.

²⁴⁵ В. о томе одељак „Епитет”.

Кажи ми сада / Разлике ели, / Коя иџи овде / Лучи и дџли ЈСд 80, Онџ ев' иде, да
сможди и смрви ЂР 24, и недај јој / Да се мучи и злопати ЈСб 164, Ко погине за
слободу / Није умро, још је жив СП 67, Ви умрсте, на свету вас нема ПД 44, Па се
сија, па се блиста ПД 53, Зора свиће, зора руди, / С истока се сунце рађа ПД 59;

Стално, смџло и одважно / Кораџанџ ЈСд 76.

Потврђено је и неколико случајева таутолошке употребе фразеологизама
код Ђ. Рајковића: А кадџ мрјет' време дође, / Црнџ насџ кивно отме гробџ ЂР 5,
Напредџ ступат' зове време, / Куџнуо е и нашџ часџ ЂР 5.

Посебну везу са усменом поезијом чине таутолошки спојеви глагола и
именице попут *даровати дар, зора зорни* сл. Забележили смо близу тридесет
примера оваквих спојева. Уп.: пјева пјесму ЛМ 76, Пјесму [...] појмо ЛМ 77,
бољетицу / Није јадан преболео БР 53, Да покровомџ твоимџ час'нимџ / Насџ
покрјешџ Мати дивна! ЈСд 24, Главу Му е округнио, / Круномџ чести, сјјномџ
дикомџ ЈСд 52, Поведу га кликомџ кликујући ЂР 16, Незнамџ просит' – јадџ
јдоват' ЂР 30, пџсму пои ЈСб 163, Кадџ су были доста лова наловили ЛН 148,
дары дарџите БП 5, Вострџбите трџбою БП 19, И песму ову, / Што вам певају ПД
15, Оштром косом траву косиш ПД 39, Па по њима цвета цвеће ПД 39, И цвета
дивно божије цвеће ПД 40, И бродар амо обали броди ПД 48, А поток журно
потече ЈГ 177, Да купно шњиме славицу слави ЈГ 183, И још речцу не изрече ЈГ
188, Тамо цвеће дивно цвати НГ 18, Зора зори СП2 35, Ко урани зором рано СП2
35, Игра игру Г 82, Ал' на школи звонце звони Г 82, Сажали се, па је њима /
Даровао дара ВМЈ 33.

6.1.18. *Прегнанџија у ауторској дидаскалији*. – Као узорак за проматрање
прегнанџије узели смо примере ауторске дидаскалије уз управни говор. Пре свега,
може се констатовати да оваквих дидаскалија има и у иницијалној, и у медијалној,
и у финалној позиџији. Притом, најчешће се јављају испред управног говора,
затим иза њега и између делова управног говора. Таква дистрибуџија је и
разумљива: анафорска употреба ауторске дидаскалије најављује део текста који
следи и тако рецепџију чини лакшом него кад се говор тек накнадно одреди као
туђ (што је случај у катафорској употреби, после управног говора) или кад она
долази накнадно и притом се јавља као интерполирани елемент реченице (у

медијалној позицији). Међу глаголима који уводе управни говор најчешћи су у нашем корпусу, као и у српском језику уопште (Ковачевић 2002: 252), глаголи типа *verba dicendi* (попут *говорити, казати, рећи, питати, одговорити*) итд. Уп.:

Тадъ вѣћници смѣрно / Питати га сташе: / ”Чем’ се тако диви / Величество ваше!?” ЈСд 88, Зависти є вредно – мудраць / Када збори ведра лица: / „Незнамъ просит’ – ядъ ядоват’, / – Не знамъ быти улицица.” ЋР 30, Кадъ є већъ високо подъ облаке быо / Онъ є онда пусти па іој говорио: / „Хайде лети сама,” а корняча яко / Летила є ядна али наопако ЉН 18, Разболе се гавранъ, та птица грабљива, / У тежкой болести онъ майку дозива: / „Чини майко жертве и моли богове, / Да избаве мене одъ болести ове!” ЉН 196, Волхвомъ рече: идите / Нова цара тражите БП 20, Тичица их кара: / ”Јо, зашто ли ”двору” моме / Учинисте квара???” ЈГ 186, Отац вели: „Погле, сине, / Тамо горе у висине, / Мајка твоја, мајка мила, / У ону се звезду скрила МПЗ 106, А мајка му вели: / „Ако нећеш а ти хајде / Из куће се сели!” ВМЈ 68, Устрашена дружба зове: / Душко, Душане? Г 170;

„Молимъ” – зець ће на то рећи – / „Твоя претня празно звечи ЋР 20, „Тако ми и треба,” издишућ’ беседи, / Лоза ме сачува, а я є увреди.” ЉН 202, ”Није, није”, сељан вели – / Таку кишу село проси!”... ЈГ 188, „О мој Боже, оче света!” / Тако отац стари збори, / Са срца ми један камен, / Један само, још обори! ПД 74;

„Гледај крило, мајко мила, / Гле шарени реп! / Како га је раширила! / О како је леп!” / Рече дете, па упусти БР 49, ”Душмане ваше люб’те:, / Наукъ намъ Спасовъ каже, / Кои се съ дѣломъ самимъ / Нѣговимъ тѣсно слаже ЈСд 68, „Траже да с’ излече,” / Жуборомъ му изворъ одговара благъ. ЋР 26, ””Обојица!”” шапће лапта / Песмом уздрхтано... ЈГ 186, Ал’ ловац један пушку натегне: / „Сад ћу га убит’!” у себи рекне ИЋ2 16, „О види мајко, о види мила, / У сваком цветку суза се скрила!” / Детенце мало матери каже, / У срце мајка те речи слаже ПД 40.

Ипак, међу глаголима са овом функцијом најобележенији тип је онај који „садржи и компоненту више од компоненте говорења”, а главна улога тих глагола јесте да „укажу на начин (*тип*) звуковног оглашавања” (Ковачевић 2002: 256). Тек је нешто више од тридесетак примера који се могу сврстати у ову групу, а то су, осим по изузетку, глаголи афективног оглашавања човека. Међу њима су најфреквентнији *викати* и *клицати* (и видски парњак *кликнути*), а услед те фреквенције они губе своју стилску вредност и постају делом шаблона у

стиховном обликовању. Уп.: громогласно веселъ виче: / ѿ ЗЛАТОЕ ПРОЛЕЋЬЕ! ЗО 10, „Беж’, несретный!” пушка викне, / Кривећи се нѣму кликне ЂР 19, Тадъ повичу мрави: „Наполѣ се витлай! / Кадъ си свир’о летосъ, а ты сада играй.” ЉН 201, Уплаши с’ лисица и викну из гласа: / „Шта то рече, яданъ? паса, каквы паса?” ЉН 205, Пет’о за нѣомъ виче и питат’ є стаде / „Та миръ є уваћенъ! кудъ ћешъ лио стара?” ЉН 205, Бодљива купина шапе іой раздере, / Тужећи лисица на ню се продере: / „О бодљива рђо, тако-л’ се помаже? / Тако-л’ среташъ оне што помоћи траже?” ЉН 213, Па брзо у дол слеће, / Да види, ко у дољи / Овако кликнут’ неће: / Ох, ала сунце сија / Кад густы облак прође! / Ох, ала зрачак прија / Кад блага тишма дође!... ЈГ 189, ”А гле! ено гле!” – / Радосно кличу унуци мали / Пуштајућ’ оку здраве погледе... ЈГ 190, Па зато те свако зове, / Све ти виче речи ове: / „О наш оче који јеси, / Тамо горе на небеси!” ПД 24, Бога, / Створитеља света тога, / Свак ти виче, свак ти поје: / „Да се свети име Твоје!” ПД 25, Јеси чуо дете моје, / Јутром када певац поје, / Како виче штогод може: / „Хваљен, слављен, да си Боже!” ПД 33, „Само вама и у гробу стари / Душа моја вама благодари, / Од вас несам наследио блага, / Нит су мени земна блага драга, / Један пример, то од вас имадем. / Родитељи, и у гробу мили, / Под земљом сте од мене се скрили, / Ал вас нико проклињати неће, / – Тако Радо на гробу лелеће – / По вама ће син ваш да се влада, / У гробу вам угодити нада!” ПД 44, Ту скупљено млоштво људи / Узруја се кано море, / Громко јекну из свих груди; / „Аполону хајдмо горе ПД 60, Ту је пуно света / И тата и нана, / Па „живио!” вичу / Ода свију страна ВМЈ 117.

Много су ређи и на маргинама корпуса се налазе глаголи животињског оглашавања или звука: зець у гори поиграва, / славѣй дично поцвркава: / ѿ ЗЛАТОЕ ПРОЛЕЋЬЕ! ЗО 8, и косъ дивной ран’ злѣтѣтъ, / гласно въ лѣсахъ позвиждѣтъ: / ѿ ЗЛАТОЕ ПРОЛЕЋЬЕ! ЗО 9, Над врати јој било / Неколико речи, / Што овом мударцу / Врло добро звечи: // „Овде плача нема, / Нити има туге, / Ту срећа почива, / Ту су њене друге!” ПД 46–47.

Из наведеног може се закључити да су могућности прегнанције остале неискоришћене и једнолике.

6.1.19. *Симбол*. – Симбола, ако се под њим подразумева „реч која означава неки конкретан предмет, а упућује на неки апстрактан појам или групу појмова” (Живковић 2001: 70), има у нашем корпусу веома мало, и то може бити једна од диференцијалних црта поезије за децу у односу на поезију за одрасле.²⁴⁶ Лексема које поседују симболички потенцијал и кад су присутне веома често су употребљене у сасвим конкретном значењу (нпр. голуб није симбол мира него лик у стихованом наративу, ластва није симбол за пролеће, већ конкретна ластва о којој извештава дечји глас итд.). Ако у овој поезији и постоји некакво упућивање на апстракцију путем лексема које означавају конкретне ентитете, реч је најчешће о представљању људске особине ликом одређене животиње у баснама (бик, лав → снага, јагње → невиност, наивност, лисица → лукавост, магарац → глупост итд.), или о симболима устаљеним у хришћанској религији (агнец → Христос, крст → хришћанство). Кад је реч о флоралној симболици, она је такође веома ограничена (зумбул, ружа → лепота; пелен → бол, трње → невоље и сл.). Узрок томе треба тражити у томе што „симбол, поред комплексности и дубине значења, често може да постане и нејасан, магловит и произвољан” (Живковић 2001: 70), што и кад је на почетку интерпретације „површински” слој значења „крај се практично губи у дубинама људског духа” (Симић 2001: 280). Од симбола много су фреквентније различите врсте метонимије и метафоре (в. посебна поглавља о њима), где лексема која поседује симболички потенцијал бива додатно конкретизирана контекстом, сужавајући простор нејасности.

6.1.20. *Синегдоха*. – Синегдоха је у нашем корпусу прилично ретка – забележено је тек нешто више од шездесет примера. Највише у поезији Ј. Сундечића, потом Ђ. Рајковића и П. Деспотовића, а маргинално се јавља код З. Орфелина, Б. Радичевића и Љ. Ненадовића, у *Божјићним песмама*, те код Ј. Грчића и М. Поповића.

По правилу је реч о оним синегдохама где се делом представља целина. У њиховом осмишљавању нема претеране креативности и оне су у највећем броју

²⁴⁶ Чини се, међутим, да је покушај повлачења оштрих линија између ове две врсте поезије утемељено на принципу потпуног присуства / одсуства одређене особине под знаком питања. Тако је и са употребом симбола – има поезије за одрасле која нимало не инсистира на употреби ове стилске фигуре, па то и даље остаје поезија која није намењена деци.

случајева – ако не и у свима – доста прозирне. Више од половина примера остварује се по принципу *део бића* → *цело биће*. Уп: Очи јој [→ она] вељау БР 11, Срце му [→ рибарче] се заиграло БР 15, Мене Бож'я рука [→ Бог] створи ЈСд 11, Моје стопе [→ мене] направи ЈСд 20, Бож'егъ прста [→ Бога] ЈСд 69, Архангелскимъ гласомъ [→ Архангелом] / Дѣвѣ извѣщено БП 12, Оче благій свега света / Когъ анђелскій слави ликъ [→ анђели]! ЂР 7, Јошъ ев' ово срце [→ ја], друзи, / За 'згублѣномъ срећомъ плаче ЂР 8, А ратара чело [→ ратара] зной облива ЂР 12, Онај, кои срца [→ људе] суди ЂР 15, Певаць беше веселио / Уво дивлѣгъ тиранина [→ дивлѣг тиранина] ЂР 17, То лице старо [→ стар човек] сносит' неможе! ПД 43, А тај печат и сад гъечи, / Рука Диоклецијана [→ Диоклецијан] ПД 54, Тад на среду лако шета / Једна душа [→ жена] раја кадра ПД 62, А уста јој [→ она] вако зборе ПД 62.

Нешто већу групу синегдоха образују оне творене по моделу *именица у сингулару* → *именица у плуралу*, а најчешће се међу њима јавља именица *око* одн. *очи*. Исп.: Цвеће љупко и долину [→ долине], / Стадо [→ стада] врело [→ врела] и планину [→ планине], / Тиу реку [→ реке], силно море [→ мора], / И под небом орла [→ орлове] горе, / И над орлом [→ орловима] шарну дугу [→ дуге], / И славуја [→ славује] у том лугу [→ луговима], / И још његов глас умилни [→ гласове] / Ти сатвори Боже силни БР 42, И слабачко [тело] осилиле / Снажним плећем [→ плећима] и мишицом [→ мишицама] БР 51, Већ' се човѣкъ [→ људи] съ Богомъ саста ЈСд 32, Те око моје [→ очи моје] сузице рони ЈСд 44, Диж' се дакле Србе [→ Срби] сада ЂР 5, Ал'шта да іој види око [→ сојка] ЂР 21, Ох! отвори плаво око [→ плаве очи] / Зоро бѣла! ЈСб 151, Баснотвораць Езопъ едномъ е шетао, / Животињу разну [→ животиње разне] у полю гледао ЈН 199, Сва се животиня [→ све животиње], поплаши одъ нѣга: / Овце, козе, конѣи, све начне да бега ЈН 210, Ту им око [→ очи] лептирића / Шаренога тражи... ЈГ 173, Из ока [→ очију] му поток лева... МПЗ 17.

Остале синегдохе јављају се спорадично, а примери су умногоме шаблонизовани и ограничене дистрибуције. Прва врста се јавља код Ј. Сундечића и П. Деспотовића, друга у неколицини примера код Ј. Грчића:

намирница → намирница уопште: Дай намъ данасъ хлѣбъ [→ храну] свакданій само ЈСд 19, Кадъ мало кашнѣ бѣше ми треба / Одъ капи воде [→

пића], одъ мрве хлѣба [→ хране] ЈСд 44, Када жедногъ напоимо / Виномъ [→ пићем] съ лоза' ЈСд 60, Онај комадъ хлѣба [→ храна] само, / Когъ у поту лица свогъ, / Мы стичемо и имамо ЈСд 62, Безъ мрве хлѣба [→ хране] ЈСд 79, Дѣли съ гостомъ, да бы хлѣбъ [→ храну] и воду [→ пиће] ЈСд 91, Нит се брине да ли имам хлеба [→ хране]. / Дал' ми друго што на свету треба! ПД 43–44;

насељено место → житељи: Таку кишу село [→ сељани] проси!"... ЈГ 188, Тек у јутру село [→ сељани] чује ЈГ 196;

Само у једном случају забележили смо синегдоху приликом које се део представља целином, а и на том месту је синегдоха потом експлицирана.²⁴⁷ Реч је о именовану посебног појма општим у примеру који је ексцерпиран из једне басне Љ. Ненадовића: Са собомъ поведе јоштъ едно живинче [→ магарца], / Знате добро коє – магарца да риче ЉН 151.

6.1.21. *Синестезија*. – Синестезија је интердисциплинарни феномен, који се у лексикологији „третира као врста лексичке метафоре”, у чијој је основи „метафоричко повезивање доживљаја различитих чула” (Драгићевић 2007: 151). Овај језичко-стилски механизам „често постиже велику сликовитост и изнијансираност израза, а понекад – код романтичара и, нарочито, код симболиста – представља карактеристично обележје једног доживљаја света и његове књижевне стилизације” (РКТ 1985: 728); у *Речнику књижевних термина* читамо и то да синестезија у поезији романтизма добија на вредности услед још једног фактора – услед тежње „да се замене стандардни класицистички епитети сликовитијим предоцбама” (РКТ 1985: 727).

Према наведеном, требало би у проматраној поезији очекивати макар умерено присуство синестезије. Међутим, нужно је овде имати у виду и то да је српска поезија усвајала репертоар синестетичких спојева са закашњењем и да је тај репертоар проширен од 1900. до 1930. године (уп. Вуковић Ђ. 2010: 152). Потоње се може видети и као један од основних узрока што ове стилске фигуре у предзмајевском песништву нема у великој мери, а најближи су јој примери попут следећих: имена сладка ЈСд 45, Спавай сладко ЈСд 50, Сладкій гласъ ЈСд 61, слатки санцы ЈСд 62, Оштрој коби ЈСд 64, Оштры бѣда' ЈСд 66, сладки лузи ЂР

²⁴⁷ Овај тип синегдохе је редак и у језику уопште.

8, Веруй тврдо ЂР 33, Спомен [...] врло сладак ЈСб 4; сладка [...] туга ЈСб 147; сладка пѣсна ЈСб 159, Сладку пѣсну ЈСб 161, медени пој ЈГ 171, речца медена ЈГ 179, Мирис му је: стара слава МП 64, Ферије им горке ВМЈ 117.

У овим случајевима реч је претежно о синтагматској, а у изузетним случајевима о копулативној вези придева који означава одређени укус или квалитет тактилног утиска са нечим што није могуће дословно окусити или опипати. Ако се изузму примери попут *медени пој* или *слатка песма*, из којих се може читати синтеза густативног и аудитивног, ту у суштини нема повезивања доживљаја *различитих чула*.²⁴⁸ Стога се може рећи да је синестезија у предзмајевској поезији тек маргинално присутна.

6.1.22. *Синтаксички паралелизам*. – Један је од основних елемената стилског обликовања текста, уз употребу осталих фигура понављања. У поезији за децу и младе он може бити значајан стога што понављање синтаксичке матрице олакшава рецепцију текста и чини текст прегледнијим. Неретко, понављање синтаксичких шема и граматичких структура уопште значи и дословно понављање одређених лексема или синтагми, па је ова стилска фигура „успорава” ток текста, полако и поступно додајући оно што је нова информација у њему.

У нашем корпусу присутни су примери синтаксичког паралелизма у којем се понављање остварује на нивоу више реченичних конституената или целокупне зависне одн. независне реченице. Најчешће паралелизам образују два, знатно ређе три ентитета или више њих. Уп.: Звѣзде свѣтлостъ топлѣ дають / све увеселяюћи. / вѣтри южні’ прохладяють / лѣто показꙋюћи ЗО 4, Воду не гацам, / Мреже не бацам ЛМ 85, Дивно гора листа, / Дивно сунце сија БР 9, А на реци ледној / Дивне липе стоје, / А на липи једној / Дивно тица поје БР 9, Ал’ се небо осмеива, / Ал’ се река плави БР 15, Слава теби о пречиста! / Хвала теби о преблага! ЈСд 26, Збогъ нѣ спава међ’ оружѣмъ ратаръ, / Збогъ нѣ пѣва међ’ валовимъ морнаръ ЈСд 71, Двораници приме обоицу: / Лиса – владу ком’ дадоше таки, / Ягнѣ – одъ когъ ждерао є свакий ЂР 40, Да му га одхраним, / Да му га одгаим ЈСб 144, Шилѣте таки

²⁴⁸ Притом, ваља имати на уму да поменути спојеви спадају међу најстарије – тако и најуобичајеније – синестезије. Уп.: „Колико смо успели да утврдимо, најдуже је трајао *слатки звук*, где се налазе: *слатки глас*, *слатка песма*, *слатка реч*, *слатки говор*, *слатка беседа* и њихове лексичке варијанте *медни глас*, *медна песма* и *медна реч*. То је и код нас најстарија формула у писаном наслеђу, потекла од *Библије*, *Хомера* или од оба дела” (Вуковић Ђ. 2010: 67).

по лѣкара, / Бабе зовите, / У монастир Раваницу / Дѣте носите, / Водите је на Убавац / Па је умијте, / Углѣвље јој угасите / Па је залијте ЈСб 149, Студен ће му нахудити, / Нѣжно ми је; / Даске ће га натиштати, / Мало ми је! ЈСб 153, Первый Адамъ зраю, / Изгнанъ чрезъ невесту, / Второй Адамъ Христосъ, / Чрезъ дѣву прѣчисту БП 12, Пастыри сѣ славили / Волхви сѣ тражили БП 19, И Твојим рођајем, / Чудним догађајем, [...] И твојим успењем, / Божјим промишљењем ПД 5, Ево дана ускрснога, / Ево дана изврснога ПД 13, Ако мислиш лако проћи / Кроз путању света, / Ако мислиш у рај доћи, / Да т' ништа несмета ПД 31, Он те краси тако дивно, / Он те краси милостивно ПД 37, Тако он збори дижући руке, / Тако он збори ронећи сузе, / Тако га Господ у крило узе ПД 43, Крсти Боже свако место / Где ја легнем, / Где ја спим МПШ 52, У том рају тице сретне / Ускликнуле сласт: / Небу ведром – на захвалу, / Пролећу – на част! / Пролећу – на част! ЈГ 161, Нека се лугом чује песмица! / Нека се трудом оспе долина! ЈГ 166, Што јесен језом обори, / А зима болом ослаби ЈГ 175–176, Па како дивно искочи! / Па како красно трепеће ЈГ 176, А поток журно потече, / Да каже селу веселу, / Да каже деви болесној: / Устани, село весело! / Устани дево болесна! ЈГ 177, Од пелена горка / Добио сам јада, / Од зелених грана / Добио сам нада МП2 323, Челице зује, – / Красан им рој, / Тичице поју – / Сладак им пој ПД2 17, „Ти ми ласкаш, / „Ти ми лажеш СП 46, У моме сеоцу / Задруга је сложна, / Чељад је побожна СП2 1, „Уз вас јанци скакутају, / „Уз вас тице певукају Г 81, Ту се игре измишљају, / Чиле, шивахне, / Ту се шале извијају / Луде, несташне Г 170.

Употреба паралелизма удружена са чешћом синтаксичком актуализацијом чини стих динамичнијим или пак патетичнијим. То је нарочито видљиво у песмама где се паралелизам остварује на нивоу целе реченице, али унутар једног стиха (понекад и уз елидирање појединих синтаксичких конституената), што је такође честа појава у нашим песмама. Исп.: Онда расте, онда цвјета ЛМ 76, Тама долом, тама гором БР 6, Чун се љуљну, он се трже БР 15, Љубе љуби, ђецу гази БР 20, Онъ те држи; онъ те храни; / Онъ те чува, гледа и брани ЈСд 15, Бож'е Богу, Царско Цару ЈСд 53, Царъ є глава, мы смо уди ЈСд 53, Испредъ тебе беже туде, / Бежи мечта, бежи санъ ЂР 2, Нетруд'те се, немуч'те се ЈСб 149, Прође лѣто, прође зима ЈСб 162, То є трудъ пчелица, то є сладость њина ЈН 115, Лудо самъ хвалио, лудо самъ кудио ЈН 198, Пой Адаме, ликѣи Сво БП 14, Тамѡ вѣнцы,

тамо слава БП 27, Свак ти виче, свак ти поје ПД 25, Дан пролази, ноћ долази ПД 34, Па се сија, па се блиста ПД 53, Ништ не гледи, ништ не збори ПД 53, Зора свиће, зора руди, / С истока се сунце рађа ПД 59, Ал' ће да се једе, ал' ће да се слади МПШ 10, Помилуј нас Боже, помилуј нас спасе МПШ 15, Прозебли и гладни сиротан и худи, / Презрени од света, презрени од људи. МПШ 18, Ја у море, – ти у горе: / Помог'о нам Бог!... ЈГ 163, Грмну ево... Севну ено... ЈГ 188, Пери руке, умиј лице, / Чешљај главу то је ред ПД2 10, Ко воли зиму, ко воли снег / Нек хити амо, на снежни брег!... СП 13, Волим шуму, волим поље, / Цветну долу, зелен брег! Г 129, Ту је цика, ту је вика / Ту прави немир Г 170.

Посебно у неколико Суботићевих песама, успостављање паралелизма је принцип на којем се гради структура целе песме или претежнији део те структуре („Мати пџва Жарку”, „Мати буди Жарка”, али и „Име Видосава”, „Колџвка”, „Гуканџ”).²⁴⁹ У појединим случајевима, чини се да управо образовање синтаксичког паралелизма и јасног ритма замењује присуство осталих кохезивних фактора који би унутар песме могли да се појаве и који су очекивани (пре свега реч је о присуству / одсуству риме), што не значи да ће, када они буду ту, синтаксички паралелизам изостати. Такве примере налазимо и код М. П. Шапчанина („Дела милости духовне”) и у песми С. Поповића („Волим”): Устај мали Жарко, / Дошла ти је куца, / Да јој дадеш ручка, / Дошла ти је цица / Да јој дадеш винца, / Дошло ти је теле / Да му дадеш млека: / Љоке, теле, љоке! / Неда Жарко млека, / Треба за себека! ЈСб 2–3; Устај мали Жарко, / Дошла ти је куца, / Донела ти зеца, / Дошла ти је цица, / Донела ти миша, / Дошла ти је лија, / Донела ти коку, / Дошао ти је уја / Донео ти јагу. / Чекај, чекај, јаго, / Ето иде Жарко / Да с' сиграе малко ЈСб 3; Ако ћемо по лџпоти / Дџвојчици име дати, / Мораће се свакојако / Лџпосавом она звати. // Ако ћемо по милини / Дџтенцету име дати, / Каже нам се, да се мора / Милосавом дџте звати. // Ако ћемо по љубкости / Малом чеду име дати, / Другачије несмџ бити / Љубосавом мора с' звати. // Ако ћемо по господству / Облика јој име дати, / У крунисе сја господство, / Круносавом има с' звати ЈСб 141; Видина је мајка / Колунџије звала: / Дођите овамо / Кулунџије младе [...] Видина је мајка / Танкопреље звала: / Дођите овамо / Танкопреље младе ЈСб 143–144; Лепршка се грлица / На зеленој грани, / Ваљушка се Видица / На

²⁴⁹ Уп. и Милановић 2014: 357.

меканој трави. // Гуче млада грлица / На зеленој грани, / Гуче мала Видица / На меканој трави. // Лѣпше гуче Видица / На меканој трави, / Него млада грлица / На зеленој грани ЈСб 146; Ако брат твој греши, / Ти га исправи / Ако што не уме, / А ти га настави; / Ако ли се сумња / Добро светуј њега МПШ 3–4; Волим цвеће, / Волим игру, / Волим коња, / Волим чигру! / Волим тице / Лепо поје, / Волим поље / Зелено је. [...] Волим дрво / Кад зелени, / Волим небо / Кад румени. / Волим сунце / Када гране, / Волим данак / Када сване СП 7–8.

6.1.23. *Фигуре понављања.* – Фигуре које спадају у ову групу веома су честе и спадају у основна средства обликовања стиха. Међу њима најчешћа је анафора, која се јавља готово код свих аутора. Киклос и епифора су знатно ређи и јављају се тек маргинално. Једини аутор код кога су чешће је Ј. Грчић. Исп.:

Дивно гора листа, / Дивно сунце сија, / Дивно река чиста / Зраке му одбија
БР 9, Онъ благодать на те роси; / Онъ т' у своје крило прима; / Онъ те држи; онъ те
храни; / Онъ те чува, гледа и брани ЈСд 15, Съ Богомъ свако дѣло почимајмо / Съ
Богомъ опетъ и край тому даймо ЈСд 92, Желѣ чисте, благе, стройне, / Желѣ, неба
предостойне ЂР 2, Ево дана ускрснога, / Ево дана изврснога ПД 13, Устај, устај, с
ложе Твоје / Устај рано дете моје ПД 34, Крсти Боже свако место / Где ја легнем, /
Где ја спим, МПШ 52, Певајте зато, тице умилне, / Певајте мајци, брижних недара
ЈГ 172, Сабљом ћемо записати, / Сабљом ћемо зарезати МП2 369, Хајдмо, хајдмо
док је мај, / Хајдмо сви у гај! НГ 18, Волим цвеће, / Волим игру, / Волим коња, /
Волим чигру! СП 7, „Уз вас јанци скакутају, / „Уз вас тице певукају, / „Уз вас
поље, уз вас село, / „Све весело – превесело.” Г 81, Пљушти киша сикћу муње, /
Гром и ветар вије, / Свак се живи затворио, / Свак се живи крије ВМЈ 69;

Слава теби о пречиста! / Хвала теби о преблага! ЈСд 26, Њима се тице
радују, / Шњима се тице поносе ЈГ 176, Прија л' ти вода у пољу, / Ох, бистра вода
ледена? ЈГ 179;

Инымъ пѣтемъ идите, / Ко Иродѣ не идите БП 8, Па их моли умиљато: / Да
помоле лица, / Поносита лица! ЈГ 162, Здрављајући поточиће, / Што се крај њи
шећу... / Поносито шећу!... ЈГ 162, Ружо, љубимче мало, не вени – / Никад не
вени!... ЈГ 171.

Знатно су ређе од анафоре, али и нешто чешће од киклоса и епифоре, анадиплоза, епенадиплоза и мезоанафора. Док је прва присутна код различитих аутора (највише у песмама П. Деспотовића) друга се у највећој мери везује за песме Ј. Грчића, а често стихови који садрже епенадиплозу имају рефренску вредност. Мезоанафора је потврђена у стиховима неколико аутора – Ј. Сундечића, Ђ. Рајковића, Љ. Ненадовића, П. Деспотовића и једном у листу *Голуб*. Уп.:

Смућена га одма видишњ, / Видишњ сузе гдѣ му роне ЈСд 59, Праведног је предао, / Предао је на смрт оног / Што је с Богом седао ПД 10–11, Ти си Боже љубав вечна, / Љубав вечна, непресечна ПД 25, И на небо волне дођу, / Волне дођу па и прођу ПД 30, Од добротe Творца свога, / Творца свога, небескога ПД 36, А ти старино де узрок кажи, / Узрок нам кажи, себе ублажи ПД 42, Пред њиме је крвно поље, / Крвно поље, сатрвено ПД 53, Нико не зна куда хита, / Куда хита – куд се скита... ЈГ 196, Нејди близо ту, / Ту је гњездо, а у гњезду АП 27, Имам браћу, која мене, / Која мене жарко / Ој љубити знаду МП 63, И, гле, ове сабље ковне, / Сабље ковне, чудотворне! МП2 369, Те одлази у планину / У планину у ловину ОУ 51, А кад је за село, / Село скочи цело СП2 2, „Да нам коло поведете, / „Поведете, заплетете Г 81, Знам да како: држи ред, / Ред држи свет!” Г 152;

Збогом тицо збогом! БР 12, Полети, драга пчело, полети! ЈГ 166, Устани, рано, устани ЈГ 175, Дигни ме, мајко, дигни ме ЈГ 176, Набери, душо, набери! ЈГ 178, Покушај, мајко, покушај!... ЈГ 178, Причекај, мајко, причекај!... ЈГ 178;

Къ теби я гласъ мой дижемъ / Призивлюћ тебе Бога; / Тебе сву мою наду ЈСд 17, Я ћу видит’ добро мое, / Видит’ тебе, отачбино! ЂР 9, „О бодљива рђо, тако-л’ се помаже? / Тако-л’ среташњ оне што помоћи траже?” ЉН 213, Кажи јаде Твоје Богу, / Јаде Твоје, бољу млогу ПД 30, Поранило је сироче младо, / Сироче је, име му је Радо / Поранило на гроб миле мајке, / На гроб стара својега бабајке ПД 43, Засад му се врши воља, / Врши свуда на све стране ПД 54, Ал се срце разиграло, / Срце здраво, нога чила Г 81.

Остале фигуре понављања не појављују се често и могу се сматрати маргиналним у нашем корпусу.

анаепифора: Јао мамо удави је, / Однесе ми тицу, јао! БР 50, Некъ се слави красно / Нѣг’во име нека ЈСд 39, Много штошта ты ћешњ видит’, / Ал’ утаи ипакъ много ЂР 14;

анамезофора: У средь бѣде и потребе / Па и у средь сваке среће ЈСд 25,
Двори су се неки сјали / Дивни двори од старина ПД 66, Тамо цвеће дивно цвати, /
Ох тамо је сада рај НГ 18;

епимезофора: Пашћеш, кишо, на травицу, / Кроз травицу у земљицу, / Кроз
земљицу на душицу, / Полићеш јој хаљиницу ЈСб 161, Ни један гласак пропасти
неће, / Згинути неће песама рој ЈГ 171.

Палета понављања овим се не исцрпљује. Наиме, у неколиким рукописима присутно је макар неко рефренско понављање. И њих је, очекивано, највише код Ј. Грчића, али их има и код З. Орфелина и у *Божјићним песмама* (додуше само у химни Светом Сави). Та рефренска понављања углавном исказују усхићење пролећем, дочаравају ведро расположење или свечаност тренутка, премда могу да указују и на дидактичке елементе, попут оног посведоченог у *Голубу*. С друге стране, присутна су и одређена понављања која наизглед више имају везе са могућношћу да се песма отпева. Таква понављања нису честа, а јављају се попут припева који иде уз стих који прате.

ω ЗЛАТОЄ ПРОЛЄЋЬЄ! ЗО З, Блажени су они ЈСд 21, Христось уста! ЈСд 32, О поймо! поймо! ЈСд 34, О самоћо, съ тобомъ сильный / Заветовав' милый спой, / Лепый вазда и озбильный / Не ускрати плаштъ ми твой! ЋР З, Саввѣ Серби пойте пѣснь и утroyте БП 28, То он трпи све за Бога, / И за Христа распетого! ПД 58, Кога не би усрећио / Осмејак му знан! / Осмејак му знан! ЈГ 160, На брег! На брег! ЈГ 173, Мило моје село, / Буди ми весело! СП2 1, Док је врело удри, куј! / И чекићем покуцкуј! СП2 21, Али школски одмор прође / И сиграње преста сад, / Школско доба опет дође / Да наново почнем рад Г 129;

Ты с' спасеня лука само, / Лађи нашой коя лута, / По пучини тамо амо, / И безъ стазе и безъ пута / Коя лута ЈСд 24, А зазивать саму тебе, / Наша душа престат' неће: / У средь бѣде и потребе / Па и у средь сваке среће, / Престатъ неће ЈСд 25; Гле, долина загрлила / Јато љубичица, / Па их моли умиљато: / Да помолє лица, / Поносита лица! ЈГ 162.

У сваком случају, рефрен и наведени „припеви“ представљају снажан кохезивни фактор, који наглашава семантичку целовитост текста, а не може се занемарити ни њихова улога у образовању ритма унутар песничке творевине.

6.1.24. *Хипербола*. – Међу употребљаваним стилским фигурама хипербола заузима средишњу позицију – није међу ретким, а ни међу највише коришћеним стилским средствима. Она у највећем броју случајева има функцију да изрази афективност, односно да нагласи квалитет одређеног појма или ситуације. Таква њена употреба уобичајена у свакодневном говору (РКТ 1985: 245), а у контексту романтичарске поезије може се видети и као жеља за стварањем патоса. Уп.:

(бити) богат → (бити) покривен златом и свилом: Стотине слугу' / Кружише нѣга, / Злато и свила / Крјаше свега ЈСд 78;

(говорити) гласно → (трубити) на пола света: Одъ партае (трубишъ на по' света) / Ты не прими черекъ одъ телета; / Вола цела да оѣаше дати, / Ты бы знао тад' ѣутати ЂР 42;

брзо → у тренут ока: Па у један тренут ока / Претвориш нас у сироту ПД 67, И огрев је справљен био / Све за један тренут ока ПД 71;

велики → безмеран, неизмеран: Па безмерна милост Твоја ПД 27, Предузимам, Боже мој, / Ово дело моје, / Тек помоћу милости / Неизмерне твоје МПШ 8;

велики бол → [бол] да пукне срце: Јер сад ће ми срце пући, / Бог би дао! ЈСб 152;

велики снег → снег до колена: Снег је до колена, помрчина, тама МПШ 14;

велико (поље) → (ширно поље) без краја: Гледаш ли оком светлије / По ширном пољу без краја? ЈГ 179;

високо → под облаке: Гдѣ-но гране яке, / Горостасно Рашће / Диже подь облаке ЈСд 87;

далеко → на крај света: Виђу т' на край свѣта тамо ЈСд 11, Сава и сада, / У горнѣмъ граду, / Предъ Бога пада, / Подиже гласъ ЈСд 37;

дуго → док дишем: И тог љу се држати, / Док год будем дисати ЈСб 275;

за кратко време → у тренутку: Облапорни момци на јелу су брзи / У тренутку сити, па их седет мрзи МПШ 15;

лаком → дави се лакомством: Види Јуду среброљупца / Где се дави лакомством ПД 11;

мало → најмања зера: Паз'те да небы повода дали / Найманьой зери омразе грубе ЈСд 48;

мало → реч једну: Несмотрено речь си єдну рек'о само, / Брата ти є люто заболело тамо ЂР 27;

много (беда) → тисућу беда: Было нам' се съ тисућу / Оштры бѣда' борить ЈСд 66;

много (волети) → мрети за нечим: Мужъ не любви ништа, / Кром' за новцемъ мре ЂР 39;

много (пута) → сто пута, тисућу крати: Сиротиня плаче по сто пута ЂР 12, Уздишућ' яко по тисућь крати' ЈСд 44;

много (слугу) → стотине слугу: Стотине слугу' / Кружише нѣга ЈСд 78;

много → до неба: Рогове є своє до неба хвалио ЈН 198;

много → (толико да) може пола света закупити: Кои є има / Богатства многа, / Да є по свѣта / Закупить мога ЈСд 77;

много (колача) → препуни ормани (колача): „Благо њима биће брдарица слатких, / „Гурабија облих, плетеница глатких, / „И срца и звезда, перних буздована / „И других колача – препуних ормана.” МПШ 10;

молити се → падати к земљи, падати пред Бога: Падаю кь земљи, / Кланяю с' вѣрно, / Побожно, смѣрно ЈСд 29;

немати шта јести → немати корице тврда хлеба: Млого пута ни корице / Не имаху тврда хлеба ПД 69;

плакати → лити сузе (као поток), ронити сузе: сузе је лило БР 1, Сваки данак дуго доба / Суза онде лије сила БР 52, А ты око, за што лієшь / Данасъ грозны суза токь? ЂР 6, Из очију кудгод пођу, / Потокот им сузе лију ПД 68, Из ока му поток лева.... МПЗ 17, Ал што моје очи лију / Од те воде јади роде СлП 28; Те око моє сузице рони ЈСд 44, Видишь сузе гдѣ му роне ЈСд 59, Отац рони грозне сузе ЈСб 149, Тако он збори ронећи сузе ПД 43, Сузе рони гробове целива ПД 44, Сузе рони мали Стева МПЗ 17;

пољубила би га → дала би му стотину пољубаца: А да може: дала би му / И стотину пољубаца ЈГ 196;

стара црква → црква од хиљаду лета: А то беше мала, / Малена црквица, / Од хиљаду лета, / Така беше лица ПД 46.

Део ових хипербола се остварује помоћу појмова и ситуација из конкретног искуства (немати *корице тврдог хлеба*, *препуни ормани колача*, *снег*

до колена), део употребом перифрастичних конструкција (*падати к земљи, падати пред Бога*), део употребом бројева и бројних именица честих у хиперболичним конструкцијама (*сто, хиљаду*). Ипак, не могу се све хиперболе подвести под наведене групе.

Нешто мањи број хипербола остварује се употребом опште (именичке и, ређе, придевске) заменице, месног прилога *свуда*, а део њих веома експресивно кроз негацију:

све: (Ти си) И све нама ЈСд 25, Даймо све за Цара свогъ ЈСд 53, Све смо теби дужни датъ, / Зате намъ є све єдино ЈСд 55, Мени све је Србину, / Име језик мој! ЈСб 276, Старости све је сносити лако ПД 42, Све сија, мајко, предамном: / Ко дична слика из раја ЈГ 179, Што је мило што је драго, / Све ја имам овде / На овоме свету МП 63; лепо → све милине овог света: Ту су они уживали / Све милине овог света ПД 66; страшно → сва страшила овог света: Сва страшила овог света ПД 64; сваки: Когъ є на овомъ / Свіету свака, / Гњавила люто / Неволя яка ЈСд 79; свуда → на све стране, са свих крајева, свуда на свету: Још се на све стране печеница пече МПШ 12, На све стране пири, мрзне се и леди МПШ 13; Са свију крајева / Чује се певанка СП2 2; Веселост се огледа, / Свуд на овом свету, / У сунчевим зрацима, / У мирисном цвету ПД2 35; доста (рођака) → све (рођаке) на свету: Обиђе са мајком / Све на свету рође ВМЈ 117; много путовати → обићи све крајеве света: Педесет је лета / Тумарао тако, / Све крајеве света / Обишао лако ПД 45; свуда → кроз сва четири краја земље: Имена нѣг'вогъ / Хуяше грая, / Крозь сва земляна / Четирыѣ края ЈСд 78;

много волети → волети да не може јаче: Златне долѣ, сладки лузи, / Јошъ васъ любимъ не мож' яче ЂР 8; велике милине → не видисте такве милине откад људи очи славе: Те милине невидисте, / Од кад људи очи славе ЈСб 145; лепа → нема боје којима би се насликала: Немогу вам, пријатељи, / Изписати Видосаве, / Немам боје, ни кичице, / Зе све чини њене главе ЈСб 147; лепо сањати → сањати тако да се не жели дана: Тако ми се лѣпо снови / Да нежелим данка! ЈСб 155; добра мајка → мајку што је више нема на беломе свету: Имам мајку, стару мајку, / Што је више нема / На беломе свету! МП 63; бити послушан → послушнијег не тражи на свету: Послушније, боље деце / Не тражи на свету! МПЗ 107; осећати се

лепо → осећати се тако да се не може казати: А како је њему? / Не могу вам касти! / Од милине саме / И гори и расти ВМЈ 117.

Најстилематичније и најређе су, међутим, оне хиперболе које се неочекиваније укрштају са другим стилским фигурама. Уп.: лепо пева → пева тако да га и цвеће слуша: Онъ преврће гласомъ и дивно извия – / И цвеће га слуша, престало да с' ния ЈН 211; укусна риба → риба која би се појела и да нема глади: Мор'о би те рибо јести / И да није глади БР 15; велики бадњак → бадњак на којем би могао испећи вола: Уносе бадњаке, не знаш чиј је већи, / Могао би вола на њима испећи! МПШ 12; јако мирише → можеш га омирисати и мртвог: Ко л' е лег'о овде вечный санакъ спа'ти, – / Можешъ омирисат', не треба читати. БР 37.

Хипербола може бити и елемент који доприноси комици, на шта је упућивао још Квинтилијан (1967: 277), али предзмајевци тај њен потенцијал ретко упошљавају у својим текстовима. Да таквих случајева ипак има, показује тек неколико примера. Код Б. Радичевића хумор је остварен укрштајем парадокса и хиперболе, код Шапчанина је на делу комика (замишљене) ситуације. У тексту Ђ. Рајковића наилазимо на појаву нетипичну у поезији за децу – на црни хумор, који се остварује, између осталог, и помоћу хиперболе. Цртица у стиху којој припадају наведене речи носи наслов „Надплочно некомъ (кои се за живота јако мирисомъ мазао)”. Остварење хиперболе одвија се преко ширења поља деловања мириса – он је толико јак да се и када је човек преминуо осећа. Притом, то да се не мора читати име указује и на чињеницу да се покојник за живота толико издвајао својим мирисом да је већ он довољан да се препозна. Коначно, у позадини је и мисао о не баш пријатном а нужном мирису покојника, који је надјачан.

6.2. Позиција песничког субјекта

У оквирима нашег корпуса нешто мање од половине песама испевано је у трећем лицу, мало преко 30% у другом, а остатак у првом.

Највећи део поезије за децу писан у трећем лицу носи одређени наратив (најтипичније су у том погледу басне Ј. Ненадовића), али се динамика у њима

често постиже увођењем управног говора и, најчешће, дијалога који посредује свезнајуће ја.

Мање од двадесет песама дато је у првом лицу из перспективе детета / деце.²⁵⁰ Навешћемо овде већину њих: „Мојој дјечи на мајалес” ЛМ 76–78, „Къ Богоматери” ЈСд 24–26, „Мати” ЈСд 44–45, „Материне груди” ЈСд 46, „Честитка на родителѣвъ имен-данъ” ЈСд 47, „Србин” ЈСб 275–276, „Цветоносију” ПД 9–10, „Вечерња песма” ПД 34–35, „Молитва после сна” МПШ 79–80, „Ђачки јади” МКА 47, „Срећа” МП1 63, „Српство” МП1 64, „Мајска песма” НГ 18, „Српкиња сам” СДД 65–66, „Пуштање змаја” Г 89, „Песма на почетку школе” Г 129–130. Ретко се која међу наведеним песама чита заиста као говор детета, будући да је тенденциозност у њима очевидна, а таква је стога што је садржај или став који се у њима износи далек дечјем мишљењу или су језик и стил исказа ван дечјих изражајних могућности, па то чини ове поетске исказе „стармалим”. Тако, примера ради, у песми Ј. Сундечића „Къ Богоматери” „нежни синци” проговарају преко мере наглашеном афективношћу („Слава теби о пречиста! / Хвала теби о преблага!”), изразом пуним инверзија и интерполација („Мы дѣчица твоя само / На те коя свашто можешъ, / Очи наше освртамо”), изразом који умногоме подсећа на узвишену реторику одговарања на литургији („Моли само за насъ Хрїста / Свађ’ Марїо Майко драга / И преблага! / Комъ са Отцемъ све-преславнимъ / Бого-сличный поклонъ нека, / Скупа съ Духомъ едно-равнимъ, / Буде одъ насъ у вѣкъ вѣка, / Аминъ нека!”). На другој страни, дете М. Поповића у песми „Срећа” спочетка схвата колико је срећно јер има добру мајку, сеју и браћу која га „жарко / Ој љубити знаду”, али свему претпоставља љубав према свом народу и срећу што њему припада: „Ал све ово за менека / Така срећа није, / Кано ово, што у мени, / Што у мојих груди – / Српско срце бије!”. У часопису *Голуб*, међутим, наћи ће се песма „Пуштање змаја”, у којој се уверљивост дечјег говора тешко да довести у питање. У тој се песми дочарава дечја игра, при којој се лирско ја обраћа

²⁵⁰ Овде смо навели број само оних песама у којима је сасвим јасно назначено да је лирско ја дете, што се најчешће чини апозитивном одредбом или је услед помињања својих родитеља одн. школе јасно да лирско ја говори из позиције детета / ученика. У великом броју песама, међутим, лирско ја је неутрално и може се замислити подједнако да је и дете и одрасли. Уп.: Предузимам, Боже мој, / Ово дело моје, / Тек помоћу милости / Неизмерне твоје; // Јер сам Боже уверен / Да све срећно бива / Што се с тобом почиње / Па и довршава. // За то увек славећи / Тебе творче драги / Мојем труду, молим те, / Даруј успех благи. МПШ 8–9. Ако би се у обзир узели и овакви стихови, број песама у којима се проговара из перспективе детета могао би да буде знатно већи.

предмету, антропоморфизујући га својим говором („Крилатићу змају ти, / Де ми горе полети!“). Уз то, дететов говор је једноставан и у лексичком и у синтаксичком смислу – у њему нема реторике одраслог, лексеме су „позајмљене“ из фонда свакодневног обраћања, а реченица је кратка, као уосталом и сама песма. Дете у овој песми није дете само зато што је речено да јесте, већ стога што се у њој осећа дечја перспектива проматрања стварности и дечји говор.

За предзмајевску поезију, осим наведеног, чини нам се важном велика присутност песама испеваних у првом лицу множине, као и оних стихова који су дати у другом лицу (и једнине и множине).

Песама у првом лицу множине можда највише има код Ј. Сундечића, али су оне посведочене и код других аутора. Лирско ја ту проговара у име заједничког „ми“, које очевидно треба да обухвати и самог читаоца / слушаоца. Прво лице множине често је удружено са императивним ликовима глагола, који, свакако, сугеришу одређену радњу и треба да покрену реципијента на њу. Уп.: Царь е глава, мы смо уди: / Слушат' у свемъ Нѣг' морамо; / Онъ насъ брани, Онъ насъ суди; / Покорни Му бытъ имамо, / И свеѣ' любитъ Цара свогъ; / Срѣ Нѣг' дава самый Богъ. – ЈСд 53; Люб'мо даklenъ Домовину, / Као истый животъ свой; / И съ нѣомъ свезу у едину; / Душу и срце свакий спой! – / Люб'мо даklenъ Домовину, / Као милій животъ свой, / Као Майку свимъ едину, / Све до гроба служеѣ' нѣой! – ЈСд 56; Ево дана ускрснога, / Ево дана изврснога, / Весело га прослављајмо, / Ускреу се поклањајмо! // Обгрлимо сад друг друга, / Клеветника што нас руга, / Да манемо туге, беде / Анђели нас од'зго гледе! // Веће Христу Спаситељу / Нашему избавитељу / Да певамо, да клицамо, / Да га дивно прослављамо! ПД 13–14; Тамо ћемо цвеће брати, / Ти нас Боже погледај, / Ми ћемо ти хвалу дати, / Хајдмо, хајдмо, док је мај, / Хајдмо сви у гај! // Славуј ће нам попевати, / Док не буде дану крај, / Ми ћемо се наиграти, / Весел'ће нас мили мај – / Хајдмо сви у гај! НГ 18; Згинућемо, ако треба – / Ал' гле оног плавог неба, / И, гле, ове сабље ковне, / Сабље ковне, чудотворне! // Сабљом ћемо записати, / Сабљом ћемо зарезати / Дела наша и мегдане, / Баш за небо, Видовдане! МП2 369.

Има случајева кад је песма само делом испевана у првом лицу множине, а прелазак у њега углавном значи и позив читаоцу на одређено дело: Нѣжны ѣутня' пуно срце, / Дакленъ цигли човѣкъ има, / Благородну душу само, / Кои носи у

прсима: // Зато нигда бытъ намъ несмѣ / У бѣдама срце глуво; / Србо ништа неосѣћа, / Тврды камъ ни дрво суво. ЈСд 52; Мирно бистри поток тече / Кроз убаво то поље, / Сунце на њег луче шаље, / Да засветли још боље. // Небо, земља, ето каже, / Да живимо у миру / Друкче срећу залуд траже, / Који носе порфиру. // С тога ћемо увек мирно / Један с другим живити, / Бедне ћемо ми у крило / Наше свагда примити. ПД 32.

Лирски глас у песмама које су испеване у другом лицу једине говори разноликим ентитетима. Онај коме су речи упућене може бити експлициран у песми – то су, примера ради, дете, жена, пчела, шева, ружа, киша, земља, облак, роса и др.²⁵¹ Нашу пажњу посебно привлаче оне песме у којима су речи упућене детету или онај коме су упућене није експлициран, па се унутар збирки за децу подразумева да су намењене младом реципијенту. Овакви песнички искази су у нашем корпусу чести – најчешћи код Ј. Сундечића и Ђ. Рајковића, али су забележени и код П. Деспотовића, М. П. Шапчанина и С. Поповића. Стих је наново углавном удружен са императивним облицима глагола. Уп.: Кадъ несрећа гони тебе, / Пази да ти мисли црне / Умъ и душу необузму, / Да ти срце незатрне. – // Кадъ несрећа гони тебе, / Онда буди духа чврста, / У будућностъ ко засѣца?.. / Ко л' зна нацртъ Бож'егъ прста?.. // Кадъ несрећа гони тебе / Юначки се съ њоме бори: / Знај за свакогъ равно да се, / Провиђенъ стара гори. ЈСд 69; Несмотрено речъ си єдну рек'о само, / Брата ти є люто заболело тамо. / Велишь то є шала, куда се є део? / Ал' си нѣга, веруй, за срце уео. // Што за срце може уест' брата твога, / Ние, сине, шала – ты се прођи тога! / Єдва бы му веће нанео болѣтице, / Да си пошао вређат' нѣга хотимице. ЂР 27–28, Ако мислиш лако проћи / Кроз путању света, / Ако мислиш у рај доћи, / Да т' ништа несмета, / Неодступај ни у длаку/ Од пута божјега, / Боље трпи бруку сваку / Од свога ближњега! ПД 31; Пробуди се, утри очи, / Из постеле меке скочи, / Ластавице миле тице, / Већ цвркућу летимице, / Па и шева већ те зове / Да разгониш лаке снове. / Препелица у глас виче, / На уранку пућпуриче. / Зора зори, ено свиће, / Лепи данас данак биће! / Хај урани, па устани, / Све то чека – на тебека! СП2 35.

Посебно су, у овом погледу, упечатљиве кратке песме које се читају као римоване поуке упућене младом читаоцу. Ј. Сундечић има цео један циклус

²⁵¹ В. о томе одељак „Апострофа”.

поучних сликованих дистиха, а дидактичне краће форме налазимо и у збиркама Ђ. Рајковића и П. Деспотовића: Поштень буди пакъ ти и зло было: / То є дѣло вѣруй Богу мило. ЈСд 90; Стариѣму неодказуй части: / Тимъ ће твоя предъ млађима расти. ЈСд 91; Учи увѣкъ пакъ ћешъ знати доста:/ Ал' свеђ' мало, кадъ сгледашъ што оста. ЈСд 92; Ако видишъ борит' се два змая / Твоя рука некъ ий не раздвая: / Миръ учинит' могу измеђ' себе, / Тад' за перчинъ докопаће тебе. ЂР 27; Ви'шъ жаока лютогъ оса / Племенито воће ружи; / Лане л' гдишто зависть клета, / Тад' весел' се, а не тужи. ЂР 29; Желѣ, наде сложи мудро, / Точанъ подай праваць нѣма: / Съ мукомъ плови лађа, коя / Превећъ млога ядра има. ЂР 33; Поштен буди до час смрти, / Неодступај од тога / Неплаши се никога, / Зла те савест неће трти! ПД 41.

Као што је то случај са првим лицем множине, није реткост да је песма тек делом испевана у другом лицу, а да његова употреба навештава позив читаоцу на извесну радњу или јасније исказивање поуке која је овом намењена: Хвал'те о дѣчице / Вы Господа Бога, / Хвал'те нѣг'во име / Одъ свегъ срца свога. // Некъ се слави красно / Нѣг'во име нека, / Одъ садашнѣ доби / До найдалѣгъ вѣка. // Одъ истока сунца / До запада свуде, / Некъ Господнѣ име / Увѣкъ хвално буде. // Царства свы' народа' / Онъ є самый глава, / И надъ небесима / Нѣгова є слава: // Кой се сравнить игда / Може владаръ иный / Нѣму, кои живи / На такой висини? ЈСд 39; СѢ Сербіє роднаа сестро сваты' горы, / Возниспосли милый взоръ на саввины дворы, / Там' начало сербскі' славы, / Урошъ конецъ тож правый: / Саввѣ Серби пойте пѣснь и утройте. БП 28; Кроткимъ срцем кои прати / Догађає овогъ света, / Управу ће Бож'ю видит', / Коракомъ га свакимъ срета. // Сметня свака, коя на путь / Испречи се жића твога, – / Да т' на вечность опомене / Вестница є живогъ Бога. // У невольи роптат' немой, / Савесть питай, умъ сабери; / Онай, кои срца суди, / Правомъ вазда меромъ мери. ЂР 15; И већ да пукне, ал' нуте среће! / Жаоком чела ловца опече. / Ловац се трже – на страну пуче, / Избављен голуб весело гуче. // Отуд се, синко, овом научи: / Помози бедном, када се мучи! / Ти њему данас брацки поможе – / Он теби сутра помоћи може. ИЋ2 16.

У вези са одабраном перспективом певања занимљива су нам још два случаја. Будући да се тек тако опажа оно што је за нас битно, наводимо овде у целини краћу басну Љ. Ненадовића и једну од загонетки М. Нешковића:

Лисицу є грдна уватила страва
Кадъ првѣй путь срела и видила лава
Вторѣй путь сретне га, тргне с' ко одъ ватре,
Ал' већъ не толико као што є найпре.
А трећѣй путь кадъ є на нѣга наишла,
Ние га с' плашила, слободно му пришла.
– И човекъ є, знайте, као ова зверка,
Одъ нечег' се плаши, докъ є изъ далека;
А кадъ ближе дође и онога позна –
Некъ є и лафъ опетъ слабости му дозна.
Што се редко виђа томъ се сваки чуди,
Тако су ко лафъ тай сви велики люди.
Кажу кадъ бы сунце близу землѣ было,
Не бы намъ се 'нако светло учинило.
(Лисица и лафъ, ЛН 213–214)

Ја сам мален спретан колац
Од железа сјајна јасна
За шав, накит служим људма,
За децу сам пак опасна.
(„Погоди”, МН 59)

У Ненадовићевој песми промена лица је сасвим постепенa – тако осмишљена да се спонтано пође од објективног приповедања у трећем лицу, потом иде преко експлицитнијег успостављања контакта са читаоцем кроз употребу глагола у другом лицу множине, да се на крају метафорично исказана поука испоручи у обличју „ми” исказа, у којем су стопљени онај који говори и његови слушаоци. С друге стране, загонетка М. Нешковића нам је битна стога што је то једна од ретких песама у којима проговара предмет, који је кроз сопствени загонетајући говор антропоморфизован. Тај ће поступак давања говора неживом (а које није природна појава, нешто што припада флори и фауни и сл.) бити важан у дечјој поезији и код Змаја и код његових наследника.

6.3. Строфика, метрика и рима

Наш корпус чинило је 337 песама. Њих сачињава укупно 1266 строфа, односно 7177 стихова.

Број строфа креће се од једне до шездесет једне, а просечно их је близу четири у једној песми (3,9). У једној строфи најчешће певају Ј. Сундечић, Ћ. Рајковић и Љ. Ненадовић, а узроци су различити. Код Ј. Сундечића изван број песама чине стиховане поуке; у књизи Ћ. Рајковића реч је о досеткама и цртицама, у којима дидактични моменат обично нема велику улогу. Љ. Ненадовић пише пак басне у стиху, па ће наративна природа ових стихова учинити да се у већини случајева избегне подела на строфе. Према су басне, у начелу, једноепизодичне приче, међу Ненадовићевим налазимо и оне које садрже у себи два или више догађаја. Ту је било простора и за логичну сегментацију песме, али то осим по изузетку није учињено. У осталим случајевима песама које се састоје од једне строфе реч је углавном о лирским минијатурама или, знатно ређе, о наративним целинама.

Највише строфа бележимо у „Доброчинству св. оца Николаја” П. Деспотовића, који се, због своје дужине, може читати и као поема. Религиозна инспирација је и друга дужа песма овог аутора „Свети Ђурађ”, у чијем поднаслову стоји „по животопису”. М. П. Шапчанин ће у једној од најдужих песама опевати божићну идилу („Божић”), а З. Орфелин пролећну („Мелодија к пролећњо”). Сундечићева песма „Гробљ” биће једна од најдужих у нашем корпусу (26 строфа).

Кад је реч о врстама строфа, најчешћи је катрен (преко половине укупног броја строфа). У знатно мањој мери су присутне строфе од пет, шест, седам, осам и десет стихова. Интересантан је податак да око 10% песама није изострофично, тј. да тај проценат песама у себи садржи строфе различите дужине. Оне се нешто чешће могу срести код Ј. Сундечића, Ћ. Рајковића и Ј. Грчића.

Број стихова унутар једне песме креће се између два и двеста педесет шест. Није потребно наводити које су песме најдуже, будући да се оне поклапају са онима које су наведене као песме са највише строфа. Једна песма се у просеку састоји од приближно 22 стиха (21,9), односно 174 слога (173,8). Међу стиховима

доминантан је осмерац, у којем је испевано нешто мање од трећине песама (102). Број оних које су испеване у десетерцима и шестерцима је знатно мањи (34 односно 30). Дванаестерац бележимо у 41 песми. Остали метри су маргинални – то су четверци, петерци, седмерци и деветерци.²⁵² Податак који би могао да зачуди јесте тај да је преко стотину песама писано неизометричним стиховима, посебно кад се узму у обзир мање класицистичка брига за форму, још више податак да је за песништво Б. Радичевића карактеристична изометрична строфа (уп. Илић 1963: 51). У највећем броју случајева реч је о комбинацији два метра (најчешће је у питању комбинација: седмерца са шестерцем одн. осмерца са петерцем, шестерцем или седмерцем). Кад је реч о метрички неправилнијим структурама, оне се најчешће налазе у поезији Ђ. Рајковића, у *Божјићним песмама* и стиховима Ј. Грчића, маргинално код П. Деспотовића, Н. Грујића и у листу *Голуб*. Промена метра свакако доноси динамичнији и узбудљивији ритам унутар песме, а у ретким случајевима промена ритма битно је везана уз семантички план песме. Навешћемо овде два примера.

Паунъ и кокошь.

Коки вели паунъ птица:

„Шта ћешъ синя кукавица

Ты на свету томъ?

Залуд’ трошишь ране мрву –

Мен’ поштую птицу прву,

Диве с’ репу момъ!”

Тад’ се яви на дворъ домаћица:

„Мой пауне, и ты си ми птица!

Мучи яданъ, не хвали се туде,

Користнїя кока є за люде.

Малогъ трошка она мене стає,

²⁵² По подацима које даје Војислав И. Илић (1964: 49), у песништву Б. Радичевића убедљиво је најчешћи десетерац народне лирике и епике (3960 стихова), за њима следе једанаестерац (960) и шестерац (215).

Потребно ми ипакъ яйце дае;
Павъ напротивъ (не буди ти жао)
Лепо с' вазда текъ просячит' знао!"

* * *

Тад' посрамлѣнъ паунъ у кутъ сбоде,
А свак' живый смеят' му се оде. (БР 23)

Разиграна – за предзмајевска очекивања – смена осмераца и петераца са римом аабссб успело прати пауново шепурење пред кокошком, да би „спуштање на земљу” било пропраћено статичнијом употребом десетерца. Последња два десетерца, која долазе иза експлицитно изречене поуке и казују епилог догађаја у дворишту, биће додатно издвојена у посебну строфу, а та последња строфа у контрасту са првом: док је у првој паун био тај који се подсмева, у последњој се сви подсмевају њему.

Код Ј. Грчића ће сличан поступак бити примењен у песми „Путници”. Наиме, дијалог путника и потока биће испеван кроз смену седмераца и петераца, док ће епилог, који излази из оквира дијалога бити дат у десетерцима.

ПУТНИЦИ.

Путник.

Ој, поточе, бистра ока,
Помог'о ти Бог!
А што си се отиснуо
Од извора свог?

Поток.

Ој, путниче, ведра чела,
Помог'о ти Бог!
А што си се отргнуо
Од селанца свог?

Путник.

Село ми је мало, брате,

Узак му је скут:

Отргох се – у даљину,

На „живота”пут...

Поток.

И извор је мали, брате,

На спрам „нада”мог;

Ја у море, – ти у горе:

Помог’о нам Бог!...

И гледало их *пролеће* младо

И слушало им *одважни* глас,

И молило их – на путу даљном

Да с’ кадод²⁵³ сете ох, сете нас!...

А поток оде; а путник оде...

На коју страну? – Ко ће да зна??...

О, песмо моја, спроведи вољно,

Спроведи „*сретно*” – путника два!... (ЈГ 163–164)

Кад је реч о рими, убедљиво је најчешћа парна (48,3% римованих стихова), случајева испрекидане риме је знатно мање (28,9%), укрштена је нешто ређа од испрекидане (20,6%), док се обгрљена рима јавља маргинално (2,2%). Уз то, најфреквентнија је двосложна рима, једносложна и тросложна се јављају тек по изузетку.²⁵⁴ Приближно једна трећина остварених рима отпада на римовање глаголских лексема – дакле, на најједноставнији облик стварања риме условљен граматичким законитостима. Овде ваља дописати да преко 1700 стихова (24,5%) остаје без и најпростијег гласовног подударења са неким од суседних.²⁵⁵ Међу

²⁵³ Очигледна грешка: кадгод.

²⁵⁴ Забележена је и једна четворосложна рима код П. Деспотовића: А анђела хранитеља, / Заштитника бранитеља, / Пошљи да ме од зла брани ПД 29.

²⁵⁵ Без риме Б. Радичевић је испевао само две песме – „Хајдуков гроб” и „На Мораву” (в. Илић 1964: 50ф). Овде треба додати ограду да приближно 1100 стихова без гласовног подударења са суседнима учествује у остварењу испрекидане риме (хаха).

онима који остварују ову врсту подударана веома често се реализује слаба или нечиста рима, она уме да буде кроз песму недоследна (рецимо, у песмама А. Поповића или Д. Павловића), или сувише монотона (песме И. Тирића). Богата рима је веома ретка. У песмама у којима рима изостаје, она се најчешће надокнађује ритмом преузетим из народне лирике и епике, разним паралелизмима и фигурама понављања.

Рима неретко условљава одступања од граматичке норме. Она су разнолика и нема потребе све њих појединачно набрајати, па ћемо навести само оне најфреквентније.

Спочетка, фреквентне су елизије финалних вокала, финалног /j/ и /x/, а не изостају ни контракције вокала у радном глаголском придеву:²⁵⁶

нес' ме (2. л. јд. имп.) – однес' ме (2. л. јд. имп.) БР 12, смртъ – стртъ (инф.) ЈСд 71; уми (2. л. јд. имп.) – утри ЈСб 1, Теби – преби (2. л. имп.) ПД 52; теби – небы (1. л. јд. аор.) ЈСд 12, сјайны (ген. мн.) – байны (ген. мн.) ЈСд 78, я – стра ЂР 3, беседи – увреди (1. л. јд. аор.) ЉН 202;

ао > а: бива – свака – мака ЈСд 47, бива – довршива МПШ 9, жива – одхрањива МПЗ 1; ао > о: право – успав'о ЂР 17, лако – плако ПД 42, живо – покриво ЈГ 197, пос'о – госо ВМЈ 69; уо > о: домовино – гино ЈСд 55, умин'о – отачбино ЂР 9; уо, ео > о: тон'о – дон'о МПШ 17.

У презенту нису ретки нерегуларни или дијалекатски облици глагола:

2. л. јд.: можешъ – поможешъ ЈСд 24;

3. л. јд.: бива – направљива ЗО 4, разкрилава – восклицава ЗО 6, чује – приближује БР 6, осмеива – снива БР 15, удави је – поије БР 50, спетля – свѣтля ЈСд 90, срета – смета ЈСд 90, узвишава – дава ЈСд 83, бира – додира ЂР 22, быћа – усхића ЂР 2, света – срета ЂР 15, миле – шиље ЈСб 160, постизава – изчезава ЈСб 148, позавађа – свађа ЉН 151, клета – пролета ПД 57, неће – лелеће ПД 44, света – слета ПД 63, цвеће – шеће ПД 38, Насти – расти ЈГ 192, сласти – пораста ЈГ 198, меће – окреће МПШ 10, чека – бега ЈСП 70, шета – срета ВМЈ 69, ужива – осмехива Г 57;

1. л. мн.: само – освртамо ЈСд 24, клицамо – прослављамо ПД 14;

²⁵⁶ Уп. за песнички језик Б. Радичевића: Илић 1964: 53.

3. л. мн.: вељау – страу БР 11, носу – то су ЈСд 73, цвећу – мећу ЈСб 155, беде – гледе ПД 14, гледе – бледе ПД 61, гледе – беде ЈГ 186, гледе – седе ЈГ 170, крећу – шећу ЈГ 162, гледе – следе МПШ 16, ту – спу АП 27, скакутају – певукају Г 82.

Напоредо са фонетско-морфолошким прилагођавањима на крају стиха, бележимо и она лексичка.²⁵⁷ Не може се, дакако, са сигурношћу тврдити да је одређена лексема – а не нека друга – одабрана само из жеље да се оствари рима. Ипак, услед ретке појаве појединих лексема или њихове стилске маркираности, може се рећи да је рима у највећој мери, ако не и пресудно утицала на избор речи која ће се употребити у нешто више од четрдесет случајева. Ево неких од њих (маркиране лексеме су дате курсивом):

туна – жбуна БР 6, *туди* – груди БР 8, *стојиш* – *својиш* БР 10, *честь* (у значењу: „част”) – *вѣсть* ЈСд 27, *крати*’ – *мати* ЈСд 44, *ћери* – *вѣри* (3. л. јд. през. глагола *верити у значењу: „који бива веран”) ЈСд 45, *сынъ* – *стинъ* (у значењу: „пламен”) ЈСд 55, *кости* – *злости* ЈСд 56, *разблуде* – *туде* ЋР 2, *род* – *год* (у значењу: „година”) ЋР 2, *дари* – *живкари* ЋР 13, *васъ* (у значењу „сав”) – *мразъ* ЋР 29, *блистъ* – *чистъ* ЋР 5, *хоръ* – *дворъ* – *взоръ* ЋР 6, *ништету* – *плету* ПД 16, *пљенених* – *ослабљених* ПД 17, *мајке* – *бабајке* ПД 43, *цвећа* – *премалећа* МП 64, *весе* (ак. мн.) – *зелени се* СП 8, *страва* – *повторава* ВМЈ 69.

Међу наведеним примерима, најзанимљивије су две појаве. У појединим случајевима избор пада на лексеме у којима је приметан црквенословенски или руски утицај (*взор*, *стин*, *честь*), у другима је реч о језичкој инвенцији која резултира поетизмима (именице *блист*, *злост*, *ништета*, *разблуда*; глаголи *верити*, *својити*).²⁵⁸ Прва група примера присутна је под притиском религиозне природе текста или жеље за узвишеним стилем; друга је у оквиру одређених поетика, па и шире, константа поетског изражавања. Она би се тек наизглед могла повезати са језичком инвенцијом А. Вуча, коју као да дарује „рима-играчка”.

²⁵⁷ Овакву врсту прилагођавања приметио је Слободан Реметић (1977: 191) у језику песама Гаврила Ковачевића на почетку 19. века: „Коришћење доброг дијела позајмљеница из црквеног језика у тексту у којем иначе доминира народни језик диктирано је захтјевима версификације: а) Употребом одређених рускословенских облик пјесник је долазио до десетерачког метра и стиха (*юначество* : *јунаштво*; *число* : *број*; предлог *въ* : *у*; *изъ Бѣлграда* : *из Београда* и сл.). б) Добро одабраним и у народни текст вјешто укомпонованим русизмима Ковачевић је често обезбјеђивао римовање (*нача* : *мача*; *ѡговара* : *повторава*; *слѣчи* : *прикљочи* и сл.).”

²⁵⁸ Овакве лексеме потврђене су у романтичарској поезији, што је видљиво из списка који при крају своје докторске дисертације наводи Олга Ристић (1970: 431–435).

Ипак, код надреалистичког песника производ је не само неологизам, већ и, најчешће, хумор. Очевидно је, међутим, да тог хумора овде – нема.

Коначно, неколико података о односу стиха и реченице, који своју вредност засебно не могу имати, али у неким наредним радовима могу послужити као референтна тачка у оквиру поређења са другим песничким делима намењеним деци. Као што смо у делу о синтакси напоменули, у нашем корпусу је присутно приближно 2140 комуникативних реченица и близу 5900 предикатских реченица. Када се ови подаци упосле у израчунавању односа комуникативне одн. предикатске реченице и песме, строфе одн. стиха, добијају се следећи резултати. У просеку, једна песма састоји се из 6,4 комуникативних реченица, одн. 17,5 предикатских; једну строфу сачињава 1,7 комуникативних, одн. 4,7 предикатских реченица; коначно, комуникативна реченица се простире на 3,4 стиха, а предикатска на приближно 1,2 стиха.

6.4. Текст и илустрација

Илустрације су – тамо где се јављају – црно-беле, већином запремају тек део странице и малог су формата, па су углавном и доста нејасне.²⁵⁹ У *Мелодији* се налазе на повлашћеним местима: на страници где су наведени наслов, година издања и издавач, на празној страници пре почетка песме и на самом њеном почетку, изнад наслова песме. Сундечићева збирка илустрације поседује на почетку прва два циклуса („Песме духовне” и „Песме моралне”), док су остале смештене по правилу на крај песме, на онај део странице који би остао празан иза текста. Њима је пропраћен већи број песама, па у *Низу* наилазимо на више од тридесет малих слика. *Божјиће песме* красе две илустрације при самом почетку, пре прве и између друге и треће песме, а поједине ће бити пропраћене сликама и у Шапчаниновом *Дару доброј деци*, где ће, истина по изузетку, илустрација бити дата и преко целе странице. У листу *Голуб* оне непосредније залазе у текст, у неколико случајева заузимајући централно место на страници, док су стихови исписани око ње.

²⁵⁹ За парадигматичне примере илустрација у предзмајевском периоду в. Прилог 2.

Колико илустрације прате текст, а колико га надопуњују? У другој верзији *Мелодије* налазимо три призора. Између наслова и података о издавачу видимо анђела са харфом, а пре самог почетка „угодни разговор” два нага детета у природи, иза којих стоји ваза са цвећем. Будући да је реч о *мелодији* и да је она тематски одређена као мелодија *к пролећу*, а предговором намењена деци, може се рећи да ове илустрације додатно наглашавају основне координате унутар којих се креће песма. Присуство анђела може се оправдати присуством Богородице у другој строфи и религиозним тоном у последњој.

У *Низу* песме ће пратити ограничени фонд религијских мотива (анђео, крст), биће присутни флорални (грожђе, ружа, цвеће у вази) и они фаунални (јарац испод дрвета, птице), а појавиће се и харфа. Осим илустрација које приказују ове мотиве или њихове простије комбинације, присутне су и оне реалистичније, чији је циљ да представе прототип одређеног лика унутар песме: једна ће приказати мајку (са децом), друга старицу која са штапом корача по снегу и конкретизује фигуру просјака, трећа браћу и сестре у берби воћа, четврта ђака. У позадини се повремено назире сиромашан пејзаж, сачињен од покојег дрвета, куће и сл. Поједине илустрације имаће вредност симбола (сидро) или метафоре (брод). Док је у другом случају реч о представљању изреченог стиховима, у првом илустрација није директно везана за текст, али сидро као „укотвљење”, могућност сигурности у пловидби лако се повезује са „тврдом вером” која је неопходна у борби против животних недаћа. Завршетак песме „Гроб” пратиће слика човека пред белом гробницом, човека који је у односу на њу представљен као несразмерно мали. Илустрације у Сундечићевој збирци су углавном повезане, и то прилично прозирним везама, са текстом који им претходи. У појединим случајевима су пак мање мотивисане и, очевидно, служе као украс. Уз песму „Мати” налазимо сличицу харфе, док после песме „Казан злог поведења” следи, сасвим немотивисано, слика две птице које се додирују кљуновима.

Божјићне песме садрже само две илустрације, које су, заправо, реплика икона, а у том маниру и имена су исписана црквеном ћирилицом, уз употребу титле. На првој се налази Богородица са Исусом на облаку, на другој Исус представљен можда исувише реалистично као краљ, што упућује на његову власт у небеском царству. Притом, Исус у руци држи отворену књигу (чест мотив у

иконопису и фрескопису), на којој стоји – не сасвим јасно – исписана опомена у одричном императиву: „Не престај молити”. Илустрације свакако кореспондирају са садржајем – у већем броју песама говори се о Христовом рођењу, а оне саме имају религиозни тон и нешто од молитве – али о неком значајнијем прилагођавању тексту и његовом мотивском комплексу не може бити речи.

У Шапчаниновом *Добром дару* један део илустрација не излази из оквира очекивања – било да је реч о појави крста уз песму „Молитва пре науке”, било да је реч о анђелима (овај пут је један анђеоло представљен са гитаром, уместо са харфом; други са мачем и штитом, а ореол сачињавају звезде). Иако је фауналних мотива било и код Ј. Сундечића, у овој књизи налазимо први пут илустрацију једне егзотичне животиње – лава. Та илустрација дата је преко целе странице за басном Љ. Ненадовића „Лав и миш”. Веза се текстом је слаба: нема на илустрацији ни других ликова који се у басни појављују (ловци, миш), нити је на њој представљен неки од драматичнијих момената у самом наративу. Чини се, стога, да је функција илустрације много више у томе да деци приближи изглед животиње коју немају прилике да виде у свом окружењу него да креативније ступи у контакт са текстом.

Тек једна илустрација која представља дете слично анђелу наћи ће се у часопису *Голуб* – реч је о оној уз песму „Пуштање змаја”. Дете је голишаво и чини се као да има крила на својим леђима. Остала деца представљена су у реалним животним ситуацијама. Поједине слике попут оне дате уз песму „Добра сеја” обухватају све речено песмом, али јој понешто и додају. Овде је, наиме, доцртан благ поглед (вредне) мајке на ћерку која успављује малог брата. Поглед мајке биће битан и за илустрацију уз песму „Држи ред!”, али се он умногоме разликује од првог. У центру илустрације је отворена фиока. Њен садржај није приказан, али је у положају мајчине руке и њеној мимици речено оно главно, скоро таутолошки исказано оно што је већ изречено прекором у самој песми. Све то из позадине посматра још једна дечја фигура, а та „посматрачка” улога приближава његову перспективу перспективи читаоца. Премда је мало вероватно да су уредници часописа о томе размишљали и друге две илустрације су у контрастном односу, који се успоставља на линији пожељног и непожељног понашања, другарског и недругарског односа. Две слике уз песму „Другарице” приказују

бригу једног детета за друго које лежи болесно у кревету, приврженост и љубав у загрљају по њеном оздрављењу, док је уз песму „На игралишту” дата слика најдраматичнијег момента – дат је, наиме, тренутак после шале у којој су деца повредила свог друга. Илустрацију одликују изражајно дата лица деце у композицији која подсећа на поједине Леонардове слике.

Идеализовано дете и пут до идеала људског постојања у смирењу смештени су, дакле, у овим илустрацијама у пасторални и религиозни контекст, док је реалистичко представљање праћено шаблонизованим репрезентацијама пожељних поступака и врлина, односно погубним последицама непожељног понашања. Осим по изузетку, већина ових илустрација би могла заменити места, а да се то и не примети, што можда више указује на шаблонизованост самих песама и илустрација (ово друго је вероватно било условљено и могућностима штампе) него на снагу њихове везе са текстом, која је често транспарентно – често исувише транспарентно – успостављена.²⁶⁰

6.5. Остале стилске особености

6.5.1. *Наслов.* – Наслов заузима повлашћено место у тексту, будући да се њим најчешће акцентује смисаоно средиште стихова. Највећи број њих у себи садржи име животиње, биљке, неке природне појаве или дела дана. Имена животиња (ређе и биљака) већ на самом почетку наговештавају басну у стиху или нешто друкчију алегоричност. Имена биљака су претежно везана за пролеће, а име овог годишњег доба – које се види као време буђења и бујања света – и само ће често бити део наслова. Како је пролеће у поређењу са другим годишњим добима доминантно, тако је и мај у поређењу са осталим месецима, те јутро у поређењу са осталим деловима дана. Уп.: „Птица сојка” ЂР 21, „Паунџ и кокош” ЂР 23, „Растџ и бундева” ЂР 29, „Корњача” ЉН 17, „Курјакџ, бикови и лисица” ЉН 150, „Лисица и тигарџ” ЉН 200, „Сленџ и лоза” ЉН 201, „Лисица и купина” ЉН 213, „Крин красни” ПД 36, „Сунцокрет” ПД 37, „Рибица” ПД2 34, „Голуб и чела” ИЋ2 16, „Мрав” СП 27, „Тица” СП 28, „Љубичице” ЈГ 162, „Шева” ЈГ 165, „Пчела” ЈГ 166, „Висибаба” ЈГ 168, „Ласте” ЈГ 185, „Голуб” МПЗ 1, „Тичица” ВЈИ

²⁶⁰ Илустрације су присутне и у *Сликама и приликама*, али ниједна од њих не прати песме из нашег корпуса, па се њима овде нећемо бавити.

145; „Јутрашња песма” ПД 33, „Пролетна песма” ПД 35, „На уранку” ПД2 8, „Јутрењи радови” ПД2 10, „Пролећна песмица” ПД2 16, „Мај” ДП 17, „Пролетња зора” ЈГ 159, „Пролетњи дан” ЈГ 160, „Роса” ЈГ 174, „Облаци” ЈГ 175, „Киша пролетница на селу” ЈГ 187, „Дуга” ЈГ 190, „Тежакова песма у пролеће” ЈГ 197, „Мајска песма” НГ 18, „Јутром” СМ 7, „Ој облаци” СлП 28.

Повелики број песама у свом наслову садржи име неког од чланова породице, наговештава патриотске моменте у песми или упућује на њихов хришћански подтекст (често је и жанровско одређење песме као молитве). Уп.: „Мати” ЈСд 44, „Браћа и сестре” ЈСд 48, „Мајка сыну узь колевку” ЈСд 50, „Отац и кћи” ЈСб 160, „Добра сеја” Г 57; „Домовина” ЈСд 54, „Србскомъ роду” ЂР 4, „Изванъ отачбине” ЂР 8, „Србин” ЈСб 275, Устај, устај Србине!” ЈСП 70, „Српство” МП 64, „Српкиња сам” СДД 65, „Домовина” СП 66; „Молитва” БР 42, „Богъ е свуда” ЈСд 11, „Побудъ къ молитви” ЈСд 15, „Молитва ютрениа” ЈСд 17, „Молитва господня” ЈСд 19, „Молитва вечерня къ анђелу хранителю” ЈСд 20, „Песма о рођењу мајке божије” ПД 3, „Вечерња молитва” ПД 28, „Доброчинство св. оца Николаја” ПД 66, „Молитва пре науке” МПШ 3, „Молитва пред посао” МПШ 8, „Молитва после сна” МПШ 79.

Већу групу наслова оформљује и она која наговештава покушај да се свет или одређена појава у свету растумачи и тако јој се припише смисао. Уз то, често наслови центрирају одређену врлину или ману. Уп: „Свѣтъ” ЈСд 70, „Послушность” ЈСд 71, „Благодарность” ЈСд 71, „Боязливость” ЈСд 72, „Животъ” ЈСд 73, „Човѣкъ” ЈСд 73, „Воспитанѣ” ЂР 28, „Зависть” ЂР 29, „Неслога” ЂР 30, „Мудрость” ЂР 31, „Утѣха” ЂР 32, „Природа и човек” ПД 38, „Утеха” ПД 39, „Трпеливост” ПД 41, „Јади старости” ПД 42, „Срећа” ПД 45, МП 63.²⁶¹ У појединим збиркама или циклусима не заобилази се ни тема смрти: „Смртни ковчег” ЈСб 154, „Мртва Вида” ЈСб 155, „На майчиномъ гробу” ЂР 6, „Родители у гробу” ЂР 32, „Завет на гробу” ПД 43.

Невелики број песама у наслову садржи упућивање на одређени сегмент дечјег живота. Ту повлашћено место заузимају простори школе, дружења и игре: „Ђаче и срећа” ЈН 83, „Ђачки јади” МКА 47, „Добар ђак” ВМЈ 117, „Ђачко

²⁶¹ Занимљиво је да у насловима двеју песама Ђ. Рајковића налазимо спој *филозофија живота*, који је притом комбинован с именима античких филозофа. Уп.: Посидипова филозофија живота ЂР 12, Метродорова филозофија живота ЂР 13.

коло” Г 81, „Песма на почетку школе” Г 129; „Несташни дечаџи” ЈГ 173, „Дечко и тиџа” АП 27, „Рајко и рибиџа” СП 33, „Другариџе” МПЗ 107, „Пуштање змаја” Г 89, „На игралишту” Г 170.

На формалном плану занимљиво је неколико чињениџа.

Већи број песама у свом наслову садржи експлиџиран повод којим су настале или пак посвету. Поводи су најчешће велики хришћански празници, а посвета је упућена хришћанским свецима или неком великом хришћанском догађају. Уп.: „На Божић” ЈСд 27, „На Ускрсь” ЈСд 32, „На данњ С. Саве србскогњ” ЈСд 34, „На велики петак” ПД 11, „О Видову-дну” МП2 368; „Пђсњ Сватителноу Саввђ” БП 27, „Ваведенију” ПД 4, „Великом четвртку” ПД 10, „Ускрсу” ПД 13, „Св. Стефану првомученику” ПД 18, „Преподобној матери Параскеви” ПД 21. Изузетке у овом погледу представљају песме Л. Милованова и једна песма Ј. Сундечића: „Мојој дјџци на мајалес” ЛМ 76, „На књижиџу за новољетни дар” ЛМ 85, „Честитка на родителђвђ имен-данњ” ЈСд 47.

У поезији за деџу предзмајевског периода није необично да се порука читаоџу саопшти већ у самом наслову. Реч је о кратким максимама које у себи садрже императивне ликове глагола и(ли) форму народне пословиџе. Уп.: „Чини добро: ако те люди ненаграде, хоће Богњ” ЈСд 66, „Прие испеџы па реџы” ЈСд 72, „Буди поштен” ПД 41, „Рано рани!” СП2 35, „Држи ред!” Г 152. Наслови овога типа су вероватно један од најјачих маркера дидактиџности ове поезије.

Осим наслова који се из данашње перспективе чине стилски гломазним (нпр. „Изјавлђнђ љубави наше кђ Богу” ЈСд 12, „Правданђ Божиџгњ провиђеня поради злоће у свету” ЂР 15, „Молитва свемогућноме оџу небесноме” ПД 24), те сувише неутралних наслова попут оних у *Божиињим песамама* („Пђсњ первал” БП 5, „Пђсњ вторал” БП 7, „Пђсњ третаљ” БП 9 итд.), ваља нагласити и да је у неколико њих продрло име детета које је главни јунак песме. Том је имену – које углавном носи хипокористични лик – обично придодат атрибут *мали*: „Малом Жарку кад спава” ЈСб 1, „Мала Вида” ЈСб 140, „Мали Перо” МПШ 20, „Мали Јоџа” ВМЈ 33, „Мали Степа” МПЗ 17.

6.5.2. *Устаљени изрази. Изреке и пословиџе. Фразеологизми.* – У поезији за деџу предзмајевског периода нису честе, али су присутне форме (хришћанског)

поздрава, благослова и заклетве. Уп.: Христосъ се роди! ЈСд 31, Заиста с' роди! ЈСд 31, Христосъ уста воистину! ЈСд 33, Мила моја децо, Христос вам се роди. МПШ 13; Многољетност Иншпектору / Милостиви Боже дај! / Мјестном нашем Директору / Срећу дават' непрестај! / Милом нашем Учитељу / Њему даруј, у весељу / Многољетно видит' Мај! ЛМ 77–78, Здраво, срећно Родителю! / Живіо те благій Богъ! ЈСд 47, Здраво, срећно дуго бива! ЈСд 47, Па здраво да си, пролеће младо! ЈГ 199; А тако ти срђе твоје! ЈСб 165, Тако теби сви весели / И сви ведри дани били! ЈСб 165. Формуле обраћања свецу или Богу, такође су присутне: Помоли се оче / За нас грешне Богу ПД 16, Помоли се за нас грешне ПД 17, Помилуј нас Боже, помилуј нас спасе МПШ 15. Изрази попут „сада и свагда”, „у век векова”, „Бог богова” и сл. део су библијске и литургијске реторике који је нашао своје место у оном делу песама које обрађују религиозну тематику: Тебе Бога вр' свию богова' ЈСд 12, у вѣкъ вѣка ЈСд 26, На вѣки БП 19, Богъ чєсть и хвала, / Да бѣдетъ во вѣки БП 13, Да царствѣть Христосъ Богъ нашъ во вѣки БП 17, Смрћу својом смрт умртви ПД 14, А и сада, а и свагда ПД 29.

Значајно средство у поучавању младог читаоца било је коришћење језгровитих народних мудрости, које су предмајевци уграђивали у своје песме. Изреке и горе поменуте пословице, лако памтљиве због своје краткоће а у контексту поезије за децу и због ритма и риме, најчешће су интерполиране у басне Љубомира Ненадовића, што је и сасвим очекивано;²⁶² присутне су, ипак, и у рукописима других аутора (нпр. код Ђ. Рајковића, П. Деспотовића или С. Поповића).²⁶³ Исп.: Младость лудость ЂР 12; Редка срећа не чини закона ЂР 18; Мудра речь є свуда зната: / Своя кућа вреди злата ЂР 21; Свакомъ труду вечность благодари, / А ко младость свою занемари, / Томъ се младость вратит' не ће ЂР

²⁶² Очекиваност долази, свакако, од схематизма структуре басне. Уп.: Јовановић 2007.

²⁶³ Пословице, сентенце и моралне максиме су биле посебно на цени у епохи просвећености из које израста и књижевност за децу. Паремологијски жанрови су, наиме, писцима ове епохе „одговарали својом полифункционалном природом: осим иманентне дидактичке компоненте, адекватне семантике, алегоричко-симболичког потенцијала, били су и погодна реторичка средства, показатељ широког и ваљаног образовања. Укореењени, опет, у усменој комуникацији и култури, одговарали су тенденцијама секуларизације образовања и знања, и тенденцијама афирмације националне културе” (Ђорђевић 2012: 106). Кад је реч о њеној употреби у поезији за децу, од посебног је значаја то да пословица „у општењу испољава не толико информацијску, колико оцењивачку и прописујућу функцију, тј. актуализација се везује како са 'компонентом прошлог', тако и са 'компонентом будућег' контекста” (Јовановић 2002: 298). На трагу те њене особености треба читати и потребу за ироничним отклоном према пословицама у савременом песништву за децу.

28; Мест' говора дайте створа ЋР 34; Пословица каже: „Кои граби веће, / Тай изгуби често и своје изъ вреће” ЉН 193; Често е се болѣ съ пута уклонити, / Ономъ коме ниси кадаръ одолити ЉН 193; Посејано добро макаръ кадъ изниче ЉН 196; Светуй дете докле крчакъ неразбие ЉН 201; Што е за когъ то му судба и удели ЉН 208; Преко леба немой тражити погаче ЉН 212; Трпен је спасен, спасен је до краја ПД 41; Ко вредно ради за века свог, / Тог лепим даром дарива Бог! СП1 14; Ко урани, уграбиће / Сваког дана по две среће СП2 35; Није доста / пословицу / Тек на изуст знати, / Већ се треба у животу / По њој управљати! Г 152.²⁶⁴

У песмама је посведочен незанемарљив број фразеологизама²⁶⁵ (забележили смо их нешто више од тридесет), који се могу сматрати елементом разговорног стила.²⁶⁶ Они стога доприносе уједно изражајности песничког језика и чине израз ближи свакодневном говору. Уп.: (бити) на гласу → (бити) познат, чувен: Нѣкій тежакъ съ иманѣмъ на гласу, / Нашавши се при послѣднѣмъ часу, / Своје сынке къ себи дозиваше ЈСд 84; без по јада → без по муке: онъ бы тада / Одпоръ дао безъ по' яда! ЋР 41; го и бос → јако сиромашан: Го и босъ сваку / Сносећи стегу, / Поднесе равно / Студенъ и жегу ЈСд 79; грувати прса → јадиковати: Прси грува тужна мајка ЈСб 149; јадан не био → не снашла те несрећа: Ты си колик' и я, о ядна небыла! ЉН 115; куцнуо је час → настале су повољне прилике за остварење чега: Напредъ ступат' зове време, / Куцнуо е и

²⁶⁴ Кад говоримо о пословицама и изрекама унутар предзмајевске поезије, по правилу мислимо на српске народне умотворине. Јединствен је, међутим, случај наслова једне песме Ђ. Рајковића, који чини латинска изрека: „Servus nullum caput habet” („Роб нема никаква права / никакав статус”).

Овде би ваљало напоменути да је – аналогно уграђивању кратких форми у поједине песме – у стихове П. Деспотовића на једном месту уграђена молитва на интересантан начин. Реч је о молитви „Оче наш”, чији су делови постали завршни стихови строфа у Деспотовићевој песми „Молитва свемогућноме оцу небесноме” ПД 24–27. Дајемо овде само две строфе као илустрацију, пошто је песма доста обимна: Свемогућа сила Твоја, / Уздигла је чувства моја, / Да позовем у походе / Тебе с неба о Господе. / Ти нам дајеш рујну зору / Да обасја до и гору; / Та ти створи месец, звезде, / Што по ноћи небом језде. / Па зато те свако зове, / Све ти виче речи ове: / „О наш оче који јеси, / Тамо горе на небеси!” // А ти од'зго шаљеш с неба, / Нама помоћ баш кад треба, / И благослов вишњи оче, / Да доврши шта ко хоће, / О Господе ко те знаде / И у срцу свом имаде, / Ко признаје Тебе Бога, / Створитеља света тога, / Свак ти виче, свак ти поје: / „Да се свети име Твоје!” Узгред буди речено, једна од песама Ј. Сундечића је стихована варијанта ове молитве („Молитва Господња”): О нашъ Отче, кои с' на небима, / Некъ се свети име твое славно! / Твое царство нека дође свима: / Ка' на небу и на земљи равно, / Твоя воля нека буде текъ! // Дай намъ данасъ хлѣбъ свакданній само: / И наше намъ дугове одпусти, / Ка' дужникомъ што мы одпуштамо! / У напасть насъ нигда непопусти / Нег' избави одъ зла насъ увѣкъ! – ЈСд 19.

²⁶⁵ Фразеологизми се овде разумевају као „устаљене језичке јединице које се састоје од најмање две речи и имају јединствено значење” (Драгићевић 2007: 24).

²⁶⁶ Занимљиво је да и једна збирка текстова за децу у нашем корпусу има у свом имену фразеологизам. Реч је о *Сликама и приликама* С. Поповића.

нашъ часъ ЪР 5; мрва (хлеба) → сасвим мало (хлеба): Безъ мрве хлѣба / Дѣль веіій дана' / Текъ дивля трава / Бѣше му храна ЈСд 79; на крај света → негде врло далеко: Виђу т' на крај свѣта тамо ЈСд 11; не лези враже → зло може увек доћи, настати: Међ' кокоши слети – ал' нелези враже – / Домаћинъ, кои є сакрио се быо, / Опали изъ пушке, крило му пребио ЈН 115; нек му је лака (црна) земља → нек мирно почива: О пресладка дико моя! / Лака т' црна земля буд'!! ЪР 7; нема трага → нестало је: А одъ гнѣзда трага нема ЪР 21; ни у длаку → нимало: Неодступај ни у длаку / Од пута божјега ПД 31; није шала → ствар је озбиљна: Болело є яко – прутитъ шала ниє ЈН 83; од немила до недрага → од једног зла до другог: Тако беже жеље моје / Од недрага до немила СлП 28; пасти на памет → сетити се нечега, добити жељу да се нешто уради: Падне іој на паметъ хтела бы летити ЈН 17; пући ће му срце → умреће: Јер сад ће ми срце пући, / Бог би дао! ЈСб 152; светао образ → част: „Светао“ – вели – „да м' остане образъ, / Садъ те запе' првомъ и последњомъ.“ ЪР 18; следити крв → производити велики страх, ужас: Ахъ! та то є што ме тишти, / Што м'у грудма следи крвь ЪР 6; спао му је камен са срца → ослободио се велике брига: Са срца ми спаде камен, / Стишао се жесток пламен ПД 60; уздуж и попереко → свуда: Уздужъ и попереко магарца измлате ЈН 210; узео га Господ у крило → умро је: Тако га Господ у крило узе ПД 43; ујести за срце → причинити бол: Ал' си нѣга, веруй, за срце уео ЪР 27, Што за срце може уест' брата твога ЪР 28; устати на оружје → повести борбу, подићи устанак: Устај, устај Србине, / Устај на оружје! ЈСП 70.

Занимљиво је да се у просторима предзмајевске поезије могу пронаћи и примери дезаутоматизације фразеологизма, а све забележене потврде налазе се у рукопису Ђ. Рајковића. Ево неких:

Црне зубе имаюћи / Неправо се тужи Єла: / „Мужъ ми зао, несмемъ одъ нѣг' / Помолити зуба – бела.“ ЪР 35; А. Сиромаку руку мою / Свагд' отворамъ я. // Б. Рука мож' быт' отворена. – / У нѣой има л' шта? ЪР 37; Адвокатъ є Оштроноктићъ Лука / После дуги смртны мука / Душу „предао у руке Божіє;“ / Ал' я држимъ, побратиме mio, / Да є ниє Богъ приміо ЪР 37; На єзику отровъ носишъ зао, / Охъ! кадъ бы га прогутат' могао! ЪР 38.

У првом примеру у позадини Јелиних речи активирају се два фразеологизма: „не (о)белити (ни) зуба“ (у значењу „не проговарати“) и „не дати

коме зуба помолити” (у значењу „не дати коме да дође до речи”). Премда остаје могућност читања Јелине кратке исповести у пренесеном значењу (Јелин муж је лош човек и не да јој да говори), ако се оне протумаче само тако, неће бити јасно какве то везе има са физичким недостатком на који она указује и због којег се „неправо тужи”. Тек уколико се њене речи разумеју дословно („муж ми не допушта да покажем беле зубе”), може се тражити тобожња узрочно-последична веза између показивања црних зуба уместо белих („морам да покажем црне зубе док говорим кад ми већ муж не дозвољава да покажем беле”). Други пример се поиграва са значењем фразеологизма „(дочекивати) отворене руке”, који значи „(дочекивати) искрено, срдечно”, алудирајући на то да се иза тврдње о помагању сиромашном често не крије и истинско добро дело – кад не би било тако, онда би питање „има ли шта у тој руци која је отворена” постало сувишно. На сличан начин функционишу и остали овде наведени примери.

6.5.3. *Графостилистичке особености текста.* – Стилске појаве на нивоу графије проучава графостилистика, а колико графостилеми могу да представљају значајну компоненту песничког обликовања видљиво је већ при првом погледу на стихове С. Малармеа или Г. Аполинера; графостилистичко обликовање је битно и у књижевности за децу, о чему сведочи песма у облику мишјег репа у Кероловој *Алиси у земљи чуда* (уп. Вуковић Н. 2000: 88). У оквирима предзмајевске поезије за децу графостилеми су присутни, али је то присуство у великој мери ограничено. Оне се свде на истицање графема одређеном типографијом: шпационирана слова, масна слова, курзив, верзал и велико почетно слово.

Масна слова се у нашем корпусу не појављују осим у насловима песама унутар појединих збирки. Са верзалом је, међутим, друкчије. Великим почетним словом унутар стиха – дакле, по слободном избору аутора – бележе се а) именица /Бог/ и парафразе ове именице, било речи било синтагме, б) заменице и придеви који упућују на Бога Оца и Христа, в) именице које се односе на Богородицу и анђеле, г) хришћанске врлине (само у једном случају). Као што ће се видети, овај мајускулни графостилем (уп. Ковачевић 2012: 73) у одређеним случајевима удружен је с антономазијом. Уп.:

Бог⁸ ЗО 11, Бога ЈСд 11, Бог ЈСб 145, Боже ЉН 17, Бог⁸ БП 5, Божества БП 12, Богъ ЂР 2, Боже ПД 6, Боже МПШ 8, Боги МПШ 9, Бог ЈГ 167, Бог СП 14; Творче ЈСд 12, Царе неба ЈСд 14, Отче ЈСд 19, Отцемъ све-преславнимъ ЈСд 26, Духомъ едно-равнимъ ЈСд 26, Судія ЈСд 61, Отче светый ЈСд 68, Судца ЈСд 68, Господа Бога ЈСд 39, Тройцъ БП 6, Спасителю ПД 14, Творче неба ПД 26, Господе ПД 27, Троице ПД 28, Творцу ПД 34, Спаситель ПД 51; Спасъ ЈСд 27, Цара ЈСд 29, Спасовъ ЈСд 68;

Теби ПД 10, Јер је Твоје царство ПД 27; Бож'я ЈСд 11, Бож'е ЈСд 46, Бож'егъ ЈСд 69, Божій БП 9; Богом-дано ЈСд 23, Господнѣ име ЈСд 39;

Богомати Спаса Христа ЈСд 24, Дѣво Мати ЈСд 24, Мати дивна ЈСд 24, сладка Мати ЈСд 25, Майка ЈСд 25, Марио Майко драга ЈСд 26, Богородице ПД 28; Чинови сви Анђелски ЈСд 16, Зборови Светителски ЈСд 16, Божіи Анђеле ЈСд 20, Анђель ЈСд 32, Анђелу ЈСд 43;

Чврсто стои основано, / На Любави, Вѣри, Нади ЈСд 23.

Истицање великим словом у ретким случајевима се проширило на примере који се не могу сврстати у ове групе иако су им блиски. Уп. Вѣ Небѣ Ему Предивному ЗО2 14; Христијане ПД 55. Као што је из наведених примера видљиво, овај тип истицања речи најчешћи је код Ј. Сундечића, фреквентан је и код П. Деспотовића, док се у осталим рукописима јавља спорадично. У *Низу драгоц(ј)еног бисера* кроз писање великим словом аутор наглашава значај породице, домовине и владара, а Л. Милованов придодаје овом реду и школске чиновнике: Мати ЈСд 44, 45, Майко ЈСд 46, Родителю ЈСд 47, Браћо и Сестре ЈСд 48, Майке ЈСд 58; Домовино ЈСд 54, Майку ЈСд 56 (домовину); Цара ЈСд 52; Наставник ЛМ 77, Учителем ЛМ 77, Иншпектору ЛМ 77, Директору ЛМ 77.

Занимљиво је да је честа употреба великог почетног слова вероватно допринела да се неке речи за које нема разлога тако пишу по инерцији или пак неке чије истицање није лако објаснити:

Сыне ЈСд 11, Источни Цари ЈСд 29, Мудри Звѣздари ЈСд 29, Царе ЈСд 88,²⁶⁷ Кажи јаде Твоје Богу ПД 30, Земље Господарство ПД 27;

²⁶⁷ Овде се односи на Циганина; подругљиво.

Пролеће 302 5, Пролеће ЛМ 76, Мај ЛМ 77, Лиеръ (у значењу: „љиљан”) ЈСд 43, Нискостасна Лоза ЈСд 83, Горостасно Рашће ЈСд 87, Благій Геній ЂР 5, Мая ЂР 10, Ліванъ БП 20, Смірнъ БП 20.

Више слова писаних верзалом нашли смо само на неколико места. У рефрену 3. Орфелина и у последњој строфи *Мелодије*, у другој верзији, где је свим великим словима истакнута лексема „Бог”: ω ЗЛАТОЄ ПРОЛЕЋЄ! ЗО 3, О ЗЛАТОЄ ПРОЛЕЋЄ! ЗО2 5, Слава БОГУ Единому ЗО2 14.

Курзив једино користи Ј. Грчић, и то обилато. Чак толико да је код њега употреба курзива често немотивисана, па то доводи у питање и мотивисаност на оним местима где је могуће успоставити везу са значењем онога што је италиком истакнуто. Таква места обележавају: а) управни говор унутар песме, б) имена биљака, в) делове стихова који образују паралелизам, г) речи које се у више стихова понављају, д) стихове који доносе кулминацију, ђ) контрастиране појмове и е) поенту песме у финалној позицији.

– Клеца л’ ти, снаго, колено, / Дрхће л’ ти рука и саде? / „*Богу сам хвалу шапнула / Слабости, мајко, нестаде!...*” /– Прија л’ ти вода у пољу, / Ох, бистра вода ледена? / „*Ко здравље срцу клонуло, / Ил’ твоја речца медена,*” / – Гледаш ли оком светлије / По ширном пољу без краја? / „*Све сија, мајко, преда мном: / Ко дична слика из раја!...*” ЈГ 179; „*Оди, брже, Милче, оди: / Дошле су нам ласте!*”... // Мило дерле тако зове / Милога другара. / А нана их с малог прага / Погледима кара... // „*Оди, брже, Милче, да ви’ш: / Дошле су нам ласте!*”... / Дотрчаше, превесели, / Па под стреју гледе ЈГ 185–186.

„*Висибабa,*” стара баба, / Оборене главе, / Згурила се, па све нешто / Гунђа око траве... // Њу гледала подругљиво / Танка „*Пресличица,*” / Па дозвола „*Чукун деду,*” / Свог шаљивог стрица ЈГ 168;

Пролеће здрављем да’нуло... / Извело брата рођеног: / *Ох, ето јутро свануло!* / Пролеће здрављем дануло... / Извела сина јединог: / *Ох, ето сунце плануло!*... ЈГ 176; У срцу му – *царевина!* / У усти му – *медовина!* / А око му чудно сија / У њему је – *враголија!* ЈГ 194;

У срећи *сваком* свануло! / Да Бог да сунце сјајано / У срећи *сваком* плануло! ЈГ 180;

О, брже, село весело, / О, брже, дево болесна: / *О, брже право у поље!*... ЈГ

177; „Ох, погле, мајко, погледај: / Ох, ал’ је ова малена, / Једва се види једвице / Од млада лишћа зелена. / Но, мајко, само покушај: / И она већем мирише!!!” ЈГ 178;

А мирис твој му *на срце* пада, / Ко мени песма *из срца* сада ЈГ 171; Ако вас младо *пролеће* шаље; / Јесте л’ остатци немиле *зиме* ЈГ 175;

А ружи мојој певни: *Љубавно* / *Пролеће!*... ЈГ 165; Па здраво да си, пролеће младо! / Осветли спѣвак у певца твога! / Пожели с’ њиме, / а *скоро* певне: / *Пролетњу песму – народа свога!* ЈГ 199.

Велики број примера који су обележени курзивом остаје, по нашем мишљењу, немотивисан: У срцу нам ускрсноу / Неки „нови” свет ЈГ 161; Отргох се – у даљину, / На „*живота*” пут... ЈГ 163; И гледало их *пролеће* младо / И слушало им *одважни* глас ЈГ 164; Па како *мајка*, горица лепа, / Да вам не цени јато умилно!!! ЈГ 172; Ту подижу – из прашине / „*Најмилије*” дворе! ЈГ 174

Шпационирана слова наглашавају битне делове текста, па су најчешће резервисана за поруке унутар саме песме. Кад је реч о тим порукама, може се извршити њихово даље нијансирање. Постоје поруке које имају универзалну вредност и односе се на неговање појединих моралних особина. Врлине које се подстичу су вредноћа, саосећање за патњу другог, оданост реду итд. Исп.: Не цѣнимо люде по чину и стасу, / Нег’ по души, уму и поштеномъ гласу ЈСд 83; Не бы блага; него Отаць само / Дѣци ево тимъ показа шта є: / Благо велѣ трудъ великій да є ЈСд 84; Та радња је мраву мила / Па ма како тешка била, / Лењо дете нек се стиди / Када вредна мрава види! СП 27; Отуд се, синко, овом научи: / Помози бедном, када се мучи! / Ти њему данас брацки поможе – / Он теби сутра помоћи може Ић2 16; „Шта то пишеш ћери мила?” / – Пословицу једну стару. / „А јесил’ је утубила?” / – Та имам је у буквару?” / „А знаш ли је на памет?” / – Знам да како: држи ред, / Ред држи свет!” Г 152.

Поруку ове врсте каткад изговара лик који представља ауторитет. Уп.: „Да неєде ко нетруди: –” / Вели нама Божій гласъ, / Србо самый Богъ осуди, / На дѣланѣ и трудъ насъ ЈСд 63; Ал’ кадъ отаць разуміо, / Овогъ посла узрокъ правый, / Овако му говоріо: / ”А ты сыне уч’ се болѣ, / Како т’ валя другогъ пута / Употребить право твога / Старешинства и братимства; / И устезат’ власти кола / Срѣ є често предъ њом’ пола.” ЈСд 86.

Велики број песама за децу у овом периоду инсистира на осећању патриотизма и љубави за слободу, што се лако може објаснити историјским околностима. Уп.: Ко погине за слободу / Није умро, још је жив, / Певају га, спомињу га / Да је био соко сив! // Њега воли старо, младо, / Поноси се њиме свак – / Деда вели унуцима: / „То је био, то јунак!” СП 67–68; Ал све ово за менека / Така срећа није, / Кано ово, што у мени, / Што у мојих груди – / Српско срце бије!МП 63; За гором је село, / Србинство је тамо, / Српски збори само; / То ми је омилело, / Мило моје село, / Буди ми весело! СП2 1; Добри Бог ће дати, / К’о што моје село, / Бит’ ће Српство цело! СП2 2.

Шпационирање уме да буде додатно појачано стављањем значењски битног дела у финалну позицију унутар строфе или песме. Исп.: Шта је Српство? Бокор цвећа / Од најлепшег премалећа; / Бокор цвећа мирисава, / Мирис му је: стара слава! // Око њега, дике моје / Чиста трака од три боје, / Трака вере, миља, нада, / Да ће слога свуд да влада! // Шта је Српство? светла круна / Бисерова кама пуна; / А у круни што се сија, / Бисерче сам једно и ја! МП 64.

Код Ј. Сундечића и хришћански интонирана порука, заједно са молитвом Светог Саве и Христовим речима на Страшном суду бивају наглашене на овај начин: „Христосъ уста!–” све ликуе – / Свему свѣту радостъ сину, / Па свуд’ љубки с’ одѣхъ чуе: / Христосъ уста воистину! ЈСд 33; „Дѣци могъ Рода, / Съ небескогъ свода, / Сва блага твоя, / Дай Христе мой!” ЈСд 37; „Ход’те къ мени мила чеда, / Коимъ врху виє, / Самъ благословъ Отца мога / Почива и бдіє!” ЈСд 61.

Та се употреба шпационирања у стиховима Ј. Сундечића проширила и на реплике управног говора: „Ели игдѣ мѣста тога, / Гдѣ-но небы было Бога? –” / Нема нигдѣ Сыне драгій: / Свудѣ пребыва Бог преблагій. – / „Како!... како!... нѣга није / Моє око іошѣ невије! –” / Небо и землю види па ми, / Рец’ да ніє свудѣ Богъ самый. – / „Ал’то нѣсу нег’ различне / Ствари грубе или дичне. –” ЈСд 11; Ако имашѣ неказуй му: / „Другогѣ пута садѣ не могу.” – / Негѣ што можешѣ то даруй му, / Да пріятно буде Богу. – / Не казуй му: „другогѣ пута; –” / Єрь онѣ съ бѣдамѣ садѣ се бочи: / Другогѣ пута гладца люта, / Већ’ му може склопитѣ очи ЈСд 57.

У случају лексеме „цар” и речи које се односе на ову лексему Ј. Сундечић

комбинује шпационирање и употребу великог слова: Богъ е Ц а р а поставіо, / Отца своимъ поданикомъ; / Главу М у е округіо, / Круномъ чести, сѣйномъ дикомъ: / Люб'мо зато Ц а р а свогъ, / Том' насъ дужи самый Богъ! ЈСд 52.

Само у два случаја налазимо на овај начин наглашену поруку која има одлике хумора, и то у записима Ђ. Рајковића и песми О. Утешановића. Уп.: На два дана предъ јануаръ првѣй / Тирь Яня е подъ земљицу лег'о, / А да л' знате, за што еодбег'о?²⁶⁸ – / У кратко ћу јавит' ето: / Да не дае ништ' на ново лето ЂР 35; А кад дође луди вуче, / На вечеру посестрими, / Ал' на столу у том двору, / Два ребарца од комарца, / Две ребрице од мушице, / И два брава од два мрава, / Тешко вуку по поруку!" ОУ 51.

6.5.4. *Мото и напомене уз текст.* – Мотои у овим песмама нису чести, али су присутни у три рукописа – код Ј. Сундечића, Ђ. Рајковића и Ј. Грчића. Како их нема много, навешћемо их овде све:

Не возбраняйте имъ внити ко мнѣ ЈСд 14; Gut und Blut für unsern Kaiser ЈСд 52; Gut und Blut für' s Vaterland ЈСд 54; Да нееде ко нетруди ЈСд 62; Таковыхъ бо есть царство небесно ЈСд 75; Sol chi non lascia eredità d'affetti / Poca gioja ha dell' ugnà! / Foscolo ЈСд 77;

- - - самоћо моя, / Надовольит' не ћу с' тебе нигда! / Ко ћ'описат' шта е твога добра?! / Животъ душе мен' изъ тебе тече, / Большій, милій него ли е райскій; / - - - - - / Найближе самъ Бога у самоћи, / Найсмѣрніе молитве му чинимъ, / Све што радимъ, ту му изявлявамъ. / С. Милутиновић. ЂР 1; Све намъ твари јасно вичу / И мозакъ намъ ка'но тичу, / Да се народъ изъ сна гане / И изъ мрака да устане. / В. Дошень. ЂР 4; какіе звуки! / Пламень душу всю проникъ. . . . / Жуковскій. ЂР 10;

Кукурек с' брда виче: / Ожен'те ме! / Љубичица из долине: / Удајте ме! / Народна ЈГ 157; Лесе! Лесе! / Ми се лесе заплешемо, / Сами себе отплешемо, / К о л а р и ћ, панић, / Плетемо се самић!... / Народна. ЈГ 192.

У поезији Ј. Сундечића мотое који се ослањају на библијски текст није тешко разумети – оне су у уској вези са религиозном тенденцијом великог дела песама у његовој збирци. Притом, одабрани цитати готово без грешке скицирају и

²⁶⁸ Спојено писање је очигледна погрешка.

основни идејни подтекст његових песама: дете је виђено као идеал чистоте и невиности, а стога што је такво има и приступ небеском царству. Циљ човековог живота је да сачува дете у себи не би ли се и он уселио у рај. С друге стране, мото песме „Къ дѣлу” указује на значај и неопходност рада и врлину марљивости. У мотоима преузетим из народних песама има неког ироничног раскорака – ироничног у томе да се позива на давање сопствене крви, на приношење жртве за сопственог цара и сопствену отаџбину, а да је тај исказ дат немачким језиком, а не језиком отаџбине за коју се треба борити. Реч је, вероватно, о потреби за показивањем ерудиције која се пројавила на незгодном месту, тамо где је у романтичарском набоју управо требало показати оданост свом језику. Најнеочекиванији је мото везан уз песму „Гробъ”, дат на италијанском. Цитирани стихови припадају италијанском неокласицистичком песнику Угу Фосколоу и његовом спеву *Dei sepolcri* (1807). Фосколо је био атеиста и материјалиста, а такви погледи су свакако морали бити страни Ј. Сундечићу – ипак, постојало је и нешто што их је спајало. Иако италијански песник не верује у живот после смрти, он признаје да је неутољива човекова жеља да трансцендира смрт, а да је један од начина, макар метафорично, кроз велика дела која могу бити инспирација будућим генерацијама.

Ђ. Рајковић се не ослања на Библију већ више на уметничко наслеђе – српско-хрватско и руско.²⁶⁹ Познатији су, дакако, Сима Милутиновић Сарајлија, који припада раном српском романтизму, и велики руски песник 19. века Василиј Жуковски, док је у трећем случају реч о стиховима хрватског свештеника и књижевника 18. века Вида Дошена. Ј. Грчић се, међутим, у свом песништву у великој мери ослања на народно усмено стваралаштво, а то само потврђују цитати који стоје као мото циклуса „Пролеће” и песме „Коларић”.

Један део напомена уз текст указује на то да је песма препев / превод, као и на то одакле је преузета. Она упућује на лектуру писаца предзмајевског периода, а напомене попут „источно” или „тумански” може сведочити о потреби за проналажењем текстова егзотичнијег порекла и онда када у самим песмама нема

²⁶⁹ Ипак, то не значи да су у његовом делу присутни само ти утицаји, што је експлицитно и речено у предговору *Једа и меда*. Уп.: „’Надписи’ нека пробуђују оштроумлѣ. Они су, осимъ што самъ неколицину изъ Марціла, Кестнера и Лесинга позајмио, – већомъ страномъ мой изворанъ посао. То исто важи и за ’Искрице’, одъ кои самъ неке изъ Рикерта превео.’ *Басне*’ извадио самъ изъ Лихтвера” ЂР VII–VIII.

никакве егзотике. Уп.: Посрблѣно ЈСд 13, Посрблѣно ЈСд 70, Изъ Метастазіа ЈСд 73, Изъ Томаса ЈСд 74; (источно.) ЂР 16, (Крыловъ.) ЂР 26, (Плутархъ о укроћеню гнѣва. Гл. 9) ЂР 34; (По животопису) ПД 53; (Превод.) МПЗ 17; Тумански ВЈИ 145.

Ј. Сундечић често додатно жанровски одређује природу својих стихова. Тако ће уз песму „На данъ С. Саве Србскогъ” бити јасно стављена до знања њена веза са музиком, док ће наративна линија која је присутна у основи појединих песама затражити напомену да је то „причица” или „басна”, која је сад дата у стиху. Исп.: Ставлѣна у Музику одъ Г. І. Шалгета ЈСд 34, Много-позната Причица ЈСд 84, Причица ЈСд 85, Причица изъ народне Преповѣдке ЈСд 87, Басна посрблѣна ЈСд 89.

Исти аутор у појединим случајевима показује свест о томе да поједине речи или алузије у тексту могу бити неразумљиве читаоцу, па их у фусноти објашњава и контекстуализује. Ђ. Рајковић фусноту користи само у једном случају, да разјасни стих у којем је елидиран битан члан. Уп.: [Твердь –] Рѣчь славенска, књижевницима добро позната (firmamento) ЈСд 12; [Тебе Бога вр’ свию богова’!] И Псламопѣваць вели: ”Богъ боговъ,, т. е. Богъ свию оны богова’, коима су се погани кланjali ЈСд 12; [Ліеръ –] Лилянъ. Giglio ЈСд 43; [боца –] Скраћено одъ болестъ: рѣчь употреблѣна и у народу ЈСд 44; [пола –] Што и литица ЈСд 86; [Рођеня му шестдесетъ и шеста~] година ЂР 41.

Ваља напоменути и то да су у првој српској антологији песама за децу, у *Венцу песама С. Поповића* (на насловној страници стоји „*ЧИКА СТЕВА*”), аутори потписани често хипокористичним именима, а уз њих углавном стоји поменути атрибутив „чика”, што је свакако знак прилагођавања језика имплицитном читаоцу. Уп.: Чика Стева Милашиновић (9), Чика Пера Деспотовић (10), Покојни чика Бранко (15), Чика Мита Поповић (16) итд.²⁷⁰

²⁷⁰ О историјским реминисценцијама и алузијама на уметнике и уметничка дела било је речи и кад смо говорили о ономастичком слоју ових песама (в. поглавље „Фреквенција”).

6.6. Закључна разматрања

Анализа проматраних песама са стилистичког аспекта упућује нас на следеће закључке.

1. Веома су присутне следеће стилске фигуре: алегорија, апострофа, епитет (и стални епитет), компарација, кумулација, контраст, као и метафора, персонификација, синтаксички паралелизам и остале фигуре понављања.

1а. Присуство алегорије је једнолично и ограничено углавном на басне у стиху, које налазимо код Ђ. Рајковића и Љ. Ненадовића, те код И. Ћирића, а овим случајевима треба додати поједине стихове Ј. Сундечића у којима се алегорична слика често удваја, потом одмах и разрешава да би водила ка експлицитној поуци.

1б. Кад је реч о апострофи, најфреквентнија су обраћања: а) живој и неживој природи, б) хришћанским и библијским личностима и свецима, в) отаџбини, г) предметима и апстрактним ентитетима, те деловима тела.

1в. Велики број епитета је баналан, а снажно присуство сталних епитета указује на живи утицај народне песме на стварање првих српских песама за децу. Најчешће у *Божјићним песмама* и код П. Деспотовића, јављају се епитети који потичу из литургијске и, уопште, хришћанске праксе. Неочекиванијих епитета налазимо у већем броју рукописа (код Ј. Сундечића, Ђ. Рајковића, Ј. Суботића, Љ. Ненадовића, у *Божјићним песмама*, код П. Деспотовића, Ј. Грчића, М. П. Шапчанина, М. Поповића), али веома ретко.

1г. Један део поређења ослања се на народну традицију, други на хришћанску теологију. Тематски, окосницу компаратума чине именице које означавају: а) природне појаве (*ветар, гром*), б) неживу природу и небеска тела (*бара, брег*), в) флору (*дрво, лист*) и фауну (*гуја, звер*), као и г) појмове везане за религију (*анђео, ђаво*). Приметно је, такође, да у поређењима активно учествују стални епитети (*жива ватра, сиње море*), као и то да су поједина поређења реализована уз помоћ деминутивних лексема (*душица, птиче*).

1д. Кумулација се остварује на свим нивоима – на лексичком, синтагматском и синтаксичком, али и комбиновано. Најчешће је реч о два елемента који долазе један за другим, знатно су ређи примери са три или четири кумулирана синтаксички хомофункционална члана. Кумулација гдегде нијансира

израз, на појединим местима га експлицира, а у најчешће жели да произведе утисак да је лирско ја афектирано.

1ђ. Контраст се најчешће остварује помоћу именица. Учесталост контраста је највећа код Ј. Сундечића, онда Ђ. Рајковића и П. Деспотовића. Најчешћи именички антонимски пар је *земља ↔ небо*, где су готово подразумеване хришћанске конотације ових појмова, посебно код поменутих аутора. Контрасти оцртавају и основне линије унутар предзмајевског стваралаштва: акцентовање елементарних осећања, основних моралних категорија и природних процеса. Само мали део контраста се препознаје тек у контексту, будући да су они остварени лексемама које нису антонимне. У појединим песмама контраст је композициони принцип на којем је изграђен цео песнички наратив или се према њему управља редослед појединих песама у збирци (Ј. Сундечић, Љ. Ненадовић, Ђ. Рајковић).

1е. Структурно гледано, најприсутнија је метафора *in absentia*. Упола је мање генитивних и копулативних метафора. Апозитивних је тек четрдесетак, док се хифенска јавља само у два случаја. Тематски, најчешће су метафоре везане за: а) одређене религијски маркиране појмове (највише код Ј. Сундечића и П. Деспотовића, понека се може наћи код Ђ. Рајковића и у *Божјићним песмама*), б) домовину / отаџбину и борбу за слободу, в) дете (највише код Ј. Суботића и Ј. Грчића), г) елементе фауне и флоре (Љ. Ненадовић), д) неживу природу, љ) емоције. Религијски маркирани појмови везују се уз позитивне конотације врлина и пријатних осећања, те благодати и вечности итд., а појмови који алтернирају са религијским су из сфере предмета, неживе природе или небеских тела. Домовина се поистовећује са појмовима који означавају најближи род (*мајка, сестра*), али и са сунцем, које дарује живот. Дете се представља преко флоралне (*зумбул, цвет*) и фауналне метафорике (*голубица, соко*), као и преко елемената неживе природе (*бисерово зрно, злато*), најсјајнијег небеског тела (*сунце*) и дела дана у којем престаје мрак (*бела зора*). У метафорама које сликају неживу природу битан је осећај присности (отуд у њима именице попут *брале, мати, сејка, чедо*).

1ж. Персонификација је један од основних принципа стилског устројства текста. Најчешће су персонификовани: а) животиње, б) биљке, в) елементи неживе природе и небеска тела, г) атмосферске појаве, д) предмети, љ) апстрактни ентитети. Персонификација животињских ликова биће резервисана углавном за

басне у стиху (претежно код Љ. Ненадовића, али у појединим случајевима, рецимо, и код Ђ. Рајковића). За Ј. Сундечића, Ђ. Рајковића и, донекле, П. Деспотовића везиваће се оне персонификације које се тичу апстрактних појмова и смрти. Остале врсте персонификације биће посведочене у већини рукописа.

13. Међу основне елементе стилског обликовања предзмајевске поезије спадају синтаксички паралелизам и остале фигуре понављања (понајвише анафора, те припрев и рефрен). Сви они су значајни у поезији за децу и младе јер олакшавају рецепцију текста и чине текст прегледнијим. У нашем корпусу присутни су примери синтаксичког паралелизма у којем се понављање остварује на нивоу више реченичних конституената или целокупне зависне одн. независне реченице. Најчешће паралелизам образују два, знатно ређе три ентитета или више њих; у неколико песама Ј. Суботића успостављање паралелизма је принцип на којем се гради структура целе песме или претежнији део те структуре, док ће у појединим творевинама М. П. Шапчанина и С. Поповића он замењивати или допуњавати присуство кохезивних фактора који би унутар песме могли да се очекивано јаве (рима и сл.). Појава синтаксичког паралелизма потврђена је у корпусу од *Мелодије* З. Орфелина па све до песама из часописа *Голуб*. Рефрена је, очекивано, највише код Ј. Грчића, али их има и код З. Орфелина и у *Божјићним песмама* (додуше, само у химни Светом Сави). Та рефренска понављања углавном исказују усхићење пролећем, дочаравају ведро расположење или свечаност тренутка, премда могу да буду у вези и с дидактичким усмерењем песме.

2. У знатно мањој мери него претходно наведене потврђене су: антономазија, градација, метонимија и хипербола.

2а. Најчешћи вид антономазије је *заједничко име* → *лично име*, док се онај њен тип који подразумева семантизацију личног имена у нашем корпусу није нашао. Антономазије се јављају углавном у поезији религиозне испирације, а тематски се све оне, као по правилу, везују за религијски маркиране појмове (Бог, Христос, Богородица; свеци). Будући да су веома уобичајене у употреби језика уопште, њихова стилематичност није велика, осим у случајевима када се укрштају с перифрастичним именовањем.

2б. Градације су присутне, али не онолико колико би се могле очекивати у романтичарској поезији. Њена дистрибуција је ограничена на опсежније рукописе

– Ј. Сундечића, П. Деспотовића, Ђ. Рајковића, премда је има и код Б. Радичевића, одн. В. М. Јовановића. Постоји разноврсност у њеном остварењу у погледу језичких јединица које је образују, а њена функција своди се на дочаравање тока времена, атрибута одређеног ентитета или динамичности збивања, поступака и психичких расположења.

2в. Реализоване метонимије најчешће су каузалне (више од две трећине примера), а међу њима највећи је број оних које се заснивају на замени у којој део тела уступа место особини која је с њим повезана. Остале врсте каузалне метонимије јављају се више по изузетку. Знатно је мањи број примера временске и просторне метонимије, а посесивна је посведочена тек у неколико изолованих случајева. Дистрибуција каузалних метонимија везана је претежно за поезију Ј. Сундечића, Ђ. Рајковића и П. Деспотовића, док су остале њене врсте потврђене у разних аутора и њихова је употреба наизглед мање ограничена. Једноличност у поступку осећа се не због изостанка различитих типова метонимије, већ због суженог опсега лексема које се користе приликом њеног стварања.

2г. Део коришћених хипербола остварује се помоћу појмова и ситуација из конкретног искуства (*снег до колена*), део употребом перифрастичних конструкција (*падати пред Бога*), део употребом бројева и бројних именица честих у хиперболичним конструкцијама (*сто, хиљаду*). Најстилематичније и најређе су, међутим, оне хиперболе које се неочекиваније укрштају с другим стилским фигурама. Хипербола у највећем броју случајева има функцију да изрази афективност, односно нагласи квалитет одређеног појма или ситуације, али – у контексту поезије романтизма – и да образује патос. Хумористички потенцијал хиперболе проматрани аутори ретко упошљавају (тек у појединачним примерима Б. Радичевић, Ђ. Рајковић, М. П. Шапчанин).

3. Присутни, али веома ретки и ограничене дистрибуције јесу еуфемизам, оноματοпеја, плеоназам и таутологија, прегнанција у ауторској дидаскалији, симбол, синегдоха, синестезија, те фигуре хармоничног противуречја (иронија, оксиморон, парадокс).

3а. Еуфемизми су у овим песмама најчешће реализовани као перифрастични, а тематски се могу, осим по изузетку, везати уз присуство мотива смрти. Стање мртвог човека се у овим песмама еуфемистично представља преко

онога што је конкретно видљиво (хладно тело које лежи, склопљене очи, покривеност земљом), а помињање смрти се „ублажава“ употребом деминутива (*часак, санак, лећи под земљицу*). Најчешће се јављају код Ђ. Рајковића, затим код Ј. Сундечића, Ј. Суботића и П. Деспотовића; код Ђ. Рајковића бележимо и ироничну еуфемизацију смрти. Тек кроз покоји пример еуфемизма у песмама Ђ. Рајковића, одн. В. М. Јовановића, своје место у њима налази говор о телесном у ширем смислу (о сексуалном чину и „непристојним“ физиолошким процесима).

Зб. Насупрот очекивањима, забележили смо изненађујуће мало лексема ономатопејског порекла – највише глагола, знатно мање именица и узвика, док придева није било. Ипак, од *Мелодије* З. Орфелина до песама из часописа *Голуб*, ономатопеја је прилично постојано присутна у текстовима дечје поезије.

Зв. Плеоназми се у нашем корпусу највише остварују кроз именичке синтагматске спрегове у којима је епитет комуникативно редувантан. Најчешће се у таутолошким конструкцијама појављују глаголи, знатно ређе именице (и именичке синтагме), придеви и прилози, а највећи број примера потврђен је у поезији Ј. Сундечића. Таутолошки спојеви глагола и именице попут *даровати дар, зора зори* и сл. може се тумачити као утицај усмене поезије.

Зг. По правилу, синегдоха се јавља у обличју речи које делом представљају целину. Више од половине примера остварује се по принципу *део бића* → *цело биће*, а фреквентан је и тип *именица у сингулару* → *именица у плуралу*. Већ са тим податком у виду јасно је да у њиховом осмишљавању нема претеране креативности и да су оне углавном доста прозирне. Највише смо их забележили код Ј. Сундечића, потом код Ђ. Рајковића и П. Деспотовића, а маргинално се синегдоха јавља већ код З. Орфелина, па потом у стиховима Б. Радичевића и Љ. Ненадовића, у *Божјићним песмама*, поезији Ј. Грчића и М. Поповића.

Зд. Прегнанција у ауторској дидаскалији јавља се у све три позиције. Најчешће су у иницијалној позицији (где она има анафорску улогу и знатно олакшава рецепцију текста), потом у финалној, а онда у медијалној. Међу глаголима који уводе управни говор најфреквентнији су глаголи типа *verba dicendi*. Ретко се, и једнолично, користе глаголи афективног оглашавања човека (*викати, клицати*), а на маргинама корпуса се налазе глаголи звука или животињског оглашавања.

3ђ. Употреба симбола је знатно ограничена. Најчешће је реч о: а) представљању одређене особине у баснама ликом животиње (*магарац* → *глупост*), б) хришћанским симболима (*агнец*, *крст*) или в) флоралној симболици (*ружа* → *лепота*). Узрок оваквој дистрибуцији може се тражити у начелној нејасности и магловитости симбола.

3е. У романтичарској поезији требало би очекивати макар умерено присуство синестезије. Ипак, ње готово да нема. Кад се јавља, реч је претежно о синтагматској – у изузетним случајевима о копулативној – вези придева који означава одређени укус или квалитет тактилног утиска са нечим што није могуће дословно окусити или опипати. Ако се изузму примери попут *медени пој* или *слатка песма*, из којих се може читати синтеза густативног и аудитивног, ту у суштини нема повезивања доживљаја *различитих чула*.

3ж. Фигуре хармоничног противуречја – иронија, оксиморон и парадокс – у нашем корпусу су веома ретке. Иронију бележимо у појединим кратким песмама Ђ. Рајковића; у баснама Љ. Ненадовића и једној песми П. Деспотовића поједини ликови ће изговорити реченице у којима је присутна иронија; ироничан тон поседује и говор лирског ја у једној песми О. Утјешановића. Тек понеки пример оксиморонског споја бележимо у поезији Б. Радичевића, Ј. Сундечића и П. Деспотовића. Коначно, мали број парадокса који је посведочен своје порекло често има у хришћанском предању (из којег су понекад у потпуности преузети) и схватању овог света као лошег, а смрти као смирења. С друге стране, неки од њих указују на значај марљивости, други на вредност жртве за отаџбину, а за разумевање појединих парадокса неопходна је шира контекстуализација (Б. Радичевић, Ђ. Рајковић). Узрок занемарљивом присуству ироније можемо видети у прилагођавању дечјој свести, која теже разумева имплицитне назнаке; слично би се могло утврдити и за избегавање оксиморона и парадокса, будући да обе фигуре почивају на инкомпатибилности – било искључујућих појмова, било (на први поглед) нонсенсних тврдњи.

4. У оквирима нашег корпуса нешто мање од половине песама испевано је у трећем лицу, око једне трећине у другом, а остатак у првом.

4а. Мање од двадесет песама дато је у првом лицу из перспективе детета / деце. Ретко која међу овим песмама уверљиво преноси говор детета стога што су

садржај говорења и његова форма далеки дечјем мишљењу и изразу. Има, међутим, и изузетака, попут песме „Пуштање змаја” у часопису *Голуб*.

4б. Велики број песама писан је у првом лицу множине и другом лицу (једнине и множине). Овако обликовани песнички искази често су удружени с императивним ликовима глагола, па то доприноси да се глас лирског ја у великом броју случајева разумева као глас ауторитета. Такође, у збиркама Ј. Сундечића, Ђ. Рајковића и П. Деспотовића присутне су кратке римоване дидактичне форме.

5. Број строфа креће се од једне до шездесет једне, а просечан њихов број у једној песми је близу четири (3,9).

5а. Кад је реч о врстама строфа, најчешћи је катрен (преко половине укупног броја строфа). У знатно мањој мери су присутне строфе од пет, шест, седам, осам и десет стихова. Око 10% песама није изострофично, а такве се песме најчешће могу срести код Ј. Сундечића, Ђ. Рајковића и Ј. Грчића.

5б. Број стихова унутар једне песме креће се између два и двеста педесет шест. Међу најкраћима су дидактичне цртице Ј. Сундечића, а међу најдужима песме које П. Деспотовић пише као стиховане приче о Светом Ђурђу и Светом Николи. Једна песма се у просеку састоји од приближно 22 стиха (21,9), односно 174 слога (173,8).

5в. У просеку, једна песма састоји се из 6,4 комуникативних реченица, одн. 17,5 предикатских; једну строфу сачињава 1,7 комуникативних, одн. 4,7 предикатских реченица; напослетку, комуникативна реченица се простире на 3,4 стиха, а предикатска на приближно 1,2 стиха.

5г. Међу стиховима доминантан је осмерац, у којем је испевано нешто мање од трећине песама. Затим по броју следе оне испеване у дванаестерцима, десетерцима и шестерцима. Остали метри су ванредно ретки – четверци, петерци, седмерци и деветерци. Податак који би могао да зачуди јесте тај да је преко стотину песама писано неизометричним стиховима. У највећем броју случајева реч је о комбинацији два метра. Кад је реч о метрички неправилнијим структурама, оне се најчешће налазе код Ђ. Рајковића, у *Божјићним песмама* и код Ј. Грчића, тек по изузетку код П. Деспотовића и других аутора.

5д. Убедљиво је најчешћа парна рима, случајева испрекидане риме је знатно мање, укрштена је нешто ређа од испрекидане, док се обгрљена рима јавља

маргинално. Уз то, најфреквентнија је двосложна рима, једносложна и тросложна се јављају тек по изузетку. Приближно једна трећина остварених рима отпада на римовање глаголских лексема – дакле, на најједноставнији облик њеног остварења, условљен граматичким законитостима. Овој слици ваља додати да преко 1700 стихова (24,5%) остаје без и најпростијег гласовног подударења са неким од суседних. Богата рима је случајност.

5ђ. У одређеном броју случајева рима условљава одступања од граматичке норме (елизије финалног /j/ и /x/, контракције вокала у радном глаголском придеву и сл.), знатно ређе и избор одређене лексеме. Овде су најзанимљивије две појаве. У појединим случајевима избор пада на лексеме у којима је приметан црквенословенски или руски утицај (*взор, стин, чест*), у другима је реч о језичкој инвенцији која резултира поетизмима (именице *блист, злост, нишета, разблуда*; глаголи *верити, својити*). Прва група примера присутна је под притиском религиозне природе текста или жеље за узвишеним стилем; друга је у оквиру одређених поетика, па и ван шире, константа поетског изражавања. Ипак, овај утицај риме на одабрани лик, одн. лексему, никад нема за последицу хумор, па се тешко може повезати са вучовским језичким експериментом.

6. Илустрације примећујемо у неколиким збиркама – код З. Орфелина, Ј. Сундечића, у *Божјићним песмама*, код М. П. Шапчанина и у листу *Голуб*. У погледу уметничког обликовања илустрације су шаблонизоване, а веза са текстом који илуструју често је или исувише транспарентна (илустративна!) или је нема. Дете је на њима представљено на два начина: а) идеализовано дете дато је у пасторалном и религиозном контексту, б) реалистички дато дете представљено је кроз шаблонизоване репрезентације пожељних поступака и врлина, тј. кроз сликање погубних последица непожељног понашања.

7. У насловима се најчешће: а) налазе имена биљака, животиња или природних појава, б) акцентује важност породице, патриотизма и хришћанске вере, в) спомиње одређена врлина / мана о којој песма говори, г) упућује на одређени сегмент дечјег живота (школа, дружење, игра). На формалном плану занимљиво је да поједине песме у наслову садрже: а) повод којим је настала или посвету некоме (најчешће је реч о хришћанском празнику, одн. свецу), б) експлицирану поруку читаоцу у форми које је блиска народним пословицама и

садржи притом у себи облик императива, в) име детета које је главни лик у песми, а том је имену обично дописан атрибут *мали*.

8. Присутне су, мада не и нарочито честе, форме (хришћанског) поздрава, благослова и заклетве. Такође, у песмама је посведочен не мали број фразеологизама, који чине поетски језик изражајнијим, као и пословичних израза и изрека, које учествују у грађењу дидактичног тона песама. У поезији Ђ. Рајковића потврђени су и малобројни хумористични примери дезаутоматизације фразеологизма.

9. Графичко онеобичење текста постиже се употребом верзала, шпационираног писма и курзива.

9а. Великим почетним словом унутар стиха – дакле, по слободном избору аутора – бележе се а) религијски маркирани појмови (најчешће у поезији Ј. Сундечића и П. Деспотовића), б) појмови који се везују за породицу, домовину и владара (Ј. Сундечић), као и школске чиновнике (Ј. Милованов). Целе речи писане верзалом налазимо само код З. Орфелина, који њима бележи рефрен „О златоје пролеће” и именицу /Бог/.

9б. Ј. Грчић често користи курзив. Аутор га користи да обележи: а) управни говор унутар песме б) имена биљака, в) делове стихова који образују паралелизам, г) речи које се у више стихова понављају, д) стихове који доносе кулминацију, њ) контрастиране појмове и е) поенту песме у финалној позицији.

9в. Шпационирана слова су најчешће употребљена да истакну поруке унутар саме песме – део њих односи се на неговање појединих моралних особина (марљивост, емпатија итд.), али и на неговање осећања патриотизма и љубави за слободу. Шпационирана слова ће често користити Ј. Сундечић, између осталог и да истакне цео један део песме који му се чини значајним.

10. Мотои уз песме су ретки, али присутни у рукописима Ј. Сундечића, Ђ. Рајковића и Ј. Грчића. Преузети су из: а) библијског текста, б) народне поезије, в) ауторских текстова разноликог порекла (италијанске класицистичке поезије, руског и српског романтизма и т. сл.). Аутори песама у антологијама потписани су често хипокористичним именима уз која стоји атрибутив „чика”.

Међу стилске поступке који олакшавају разумевање песама издвајају се синтаксички паралелизам и фигуре понављања, али и апострофе и

персонификације блиске дечјем мишљењу. Прилагођавањем се могу сматрати и претежно учешће лексике из домена флоре и фауне, коришћење деминуције приликом остваривања појединих фигура, као и тематска ограниченост која усмерава остварење стилског репертоара песме; овде ваља споменути и ретко појављивање синестезије, симбола, фигура хармоничног противуречја – дакле, оних фигура за које би се могло претпоставити да би младом читаоцу биле нешто теже за разумевање. Ипак, у збиру, стилски реквизити су далеко од идеално једноставних: томе у прилог говори присуство религиозне симболике, тематизовање и стилизовање националног заноса (које је, свакако, историјски условљено) итд.

Кад се стилски арсенал предзмајевске поезије промотри с обзиром на то шта је после ње уследило, могло би се рећи следеће.

Поједина стилска средства остају константно у употреби у дечјем песништву и пре Змаја и код њега самог – чести су алегорија, апострофа и персонификација, метафоре и симболи се најчешће остварују преко елемената биљног и животињског света, а присутне су и најразличитије врсте понављања, које у великој мери формирају ритам песме. Такође, постоје и таква средства која се константно заобилазе или користе у мањој мери (еуфемизам, синестезија). Опет, чини се да је Змај знатно чешће у односу на своје преходнике употребљавао оноματοпеју, да је интензивније у своје песништво уграђивао иронију, хиперболу и пародичке елементе, којима је постигао хумористичност песме, али и да је у дидактичне сврхе фреквентније посезао за контрастом.²⁷¹ Модерни песници за децу надовезаће се управо на постојање ироничких и пародичких елемената код Змаја и снажније их увести у песму, надограђујући је кенингом, тмезом и другим креативним поступцима. Занимљиво је, међутим, да ће се одређена средства која су одлика савременог песништва за децу наћи и у предзмајевској поезији (оксиморон, парадокс), али, дакако, у знатно мањој мери и друкчијем облику.

Доминантна позиција песничког субјекта је слична у предзмајевској поезији за децу и у Змајевом песништву. Највећи део песама и у једном и у другом случају испеван је у трећем лицу. Употребу другог лица, које у исто време

²⁷¹ Постоји, осим наведених, и један корпус фигура о којима смо у писали, али у погледу којих није могуће извршити поређење услед недостатка прецизнијих података о њиховом присуству у Змајевом песништву, као и у стваралаштву песника за децу 20. века.

смањује дистанцу између лирског ја и читаоца, али (посебно уз употребу императивних облика глагола) доприноси наглашавању дидактичних елемената, такође је код њих доста распрострањена. Чини се, ипак, да у предзмајевској поезији дидактичност претеже (па се, примера ради, у збиркама Ј. Сундечића, Ђ. Рајковића и П. Деспотовића јављају и кратке римоване дидактичне форме), док се код Змаја може читати снажније приближавање дечјем погледу на свет, које ће се касније значајно развити у песништву за децу и довести до израженијег критичког става према свету одраслих углавном изреченог гласом детета као лирског субјекта песме.

Предзмајевско песништво за децу у погледу версификације показује неке сличности са Змајевом поезијом: дужина песме је просечно 22 стиха, међу строфама најчешћи је катрен, а заједничка им је и доминација двосложне риме. Ипак, разлике постоје и овде на различитим нивоима: код предзмајеваца су астрофичке структуре равноправно заступљене са строфичким, док код Змаја преовлађују строфичке; ако се на страну стави употреба осмерца, значајна и за предзмајевце и за Змаја, шестерац је знатно доминантнији у Змајевом песништву, док у предзмајевском периоду уопште није занемарљива употреба дванаестерца, који овај ретко користи; коначно, предзмајевци најчешће употребљавају парну риму, Змај пак испрекидану. Кад је реч о даљем развоју српске поезије за децу и оном што је она донела на плану версификације, може се рећи, савим очекивано, само то да унутар предзмајевске поезије није било примера каквог већег експеримента у погледу динамизирања израза сменом дужих и краћих стихова или строфа. Рима је у појединим случајевима утицала на облик речи или на избор лексеме, али су разлози далеко од тражења хумористичнијег решења или поигравања језиком, какво бележимо у поезији за децу од Вуча до данас.

Илустрација у предзмајевском песништву још има споредну улогу и тек ће Змај увести креативнији дијалог текста и слике у свом листу *Невен*. Доцнији развој књижевности за децу учиниће да се поједине култне збирке појаве у издањима са упечатљивим илустрацијама (*Подвизи дружине Пет пелића* А. Вуча) или као сликовнице (*Поштована децо* Д. Радовића).

Кад је реч о осталим стилским особеностима, ваља поменути како се у насловима песама и у предзмајевском периоду и код Змаја (код њега, додуше, у

знатно већој мери) могу наћи имена деце праћена атрибутом *мали*, као и пословице или форме блиске пословичним у којима је већ сугерисана порука младом читаоцу. Такође, у њихове стихове биће инкорпорирани устаљени изрази који су елементи разговорног стила (благослов, поздрав итд.), као и поменуте пословице. У Змајевом опусу за децу ће, међутим, чести бити иронични и римовани наслови, које нисмо забележили у предзмајевској поезији. Коначно, занимљивост представља чињница да се дезаутоматизација фразеологизма – један од поступака карактеристичних за савремену поезију за децу – може наћи у неколико примера код Ђ. Рајковића, једног од песника који су за децу стварали средином 19. века.

7. ЗАКЉУЧАК

Пошавши од одређења предзмајевског периода српске поезије за децу као етапе у њеном развоју коју омеђују појава *Мелодије к пролећу* (1765) З. Орфелина (прва српска песма за децу) и покретање часописа *Невен* (1880) Ј. Ј. Змаја (кроз који је овај песник извршио знатан утицај на даљи развој српског песништва намењеног деци), у претходним поглављима покушали смо да расветлимо језичке и стилске карактеристике овог периода. После краћих теоријских разматрања која се тичу природе поезије за децу и, посебно, природе поезије за децу у проматраном временском распону, одлучили смо да у наш корпус уђу: 1. песме које су и у проматраном периоду посматране и данас се могу сматрати поезијом за децу, 2. песме које се из данашње перспективе могу сматрати дејјим чак и ако то у време њиховог настанка није посебно експлицирано (као што је то случај са стиховима појединих романтичарских песника у *Антологији српске поезије за децу предзмајевског периода* З. Опачић), 3. песме које можда данас не бисмо сврстали у дејју лектуру, али које су то очевидно биле или могле то да буду у проматраном периоду (поједине песме Ј. Сундечића, Ђ. Рајковића и др.). У даљем раду дали смо језички и књижевно-историјски контекст у којем су писане анализиране песме, а потом покушали да детаљно опишемо њихове особености на фонолошком, морфолошком, лексичком и синтаксичком плану, као и њихове стилске доминанте. У том истраживању покушали смо да акцентујемо сличности и разлике анализираних песничких текстова са: 1. писаним језиком проматраног периода, 2. (језичко-)стилским особеностима књижевноисторијских праваца којима припадају наши аутори и 3. језичким захтевима који чине песму (не)примереном песништву за децу, а који долазе од свести аутора о имплицитном читаоцу.

Појединачне закључке о проматраним нивоима дали смо у одговарајућим поглављима. Овде ћемо покушати да их систематизујемо управо с обзиром на хипотезе дате у уводу. Дакле, покушаћемо да дамо систематичнији увид у то шта се у анализираним песмама може сматрати: 1. утицајем језичко-историјских

прилика, 2. утицајем усмене књижевности и у датом временском периоду актуелних књижевних праваца, 3. утицајем жанровског (песничког) обликовања и (на првом месту, религиозне) тематске усмерености анализиране поезије и 4. (не)прилагођеношћу израза дечјем реципијенту.²⁷²

7.1. Утицај језичко-историјских фактора на обликовање песама

Под утицајем језичко-историјских прилика на обликовање песме за децу у предзмајевском периоду подразумевамо деловање језичких превирања која су карактеристична за развој српског књижевног језика у периоду кад се одвија Вукова језичка реформа. У условном и крајње упрошћеном погледу на ова превирања, могла би се повући црта између онога што је предвуковско и вуковско. Притом се под комплексом предвуковског подразумевају одређене језичке црте на сваком од граматичких нивоа. Примера ради, неке црте предвуковског стања биле би на нивоу графиције присуство графема које немају одговарајуће фонеме, на нивоу морфологије и творбе речи знатнији утицај рускословенског језика, на нивоу лексике јако присуство славенизама, на синтаксичком нивоу разбокорена реченица. Супротно томе, црте вуковског могле би да буду фонолошки заснована графиција, на нивоу морфологије и творбе речи присуство говорних форми, на лексичком плану уплив дијалектизама и оријентализама, напослетку – сведенија синтакса која има узор у говорном језику.

Као црте предвуковског језичког стања можемо видети: 1. избор писма и присуство рускословенских морфолошких црта у *Мелодији к пролећу* 3. Орфелина, 2. присуство великог броја славенизама у већем делу нашег корпуса, 3. доминацију конгруентног атрибута у постпозицији код 3. Орфелина, 4. чешћу постпозицију предлога /ради/ у нашем корпусу.

За црте вуковског стања у поезији за децу предзмајевског периода могу се узети: 1. присуство форми говорног језика кроз дијалекатски маркиране

²⁷² Проблем са закључцима ове врсте биће најмање двојак. Наиме, на првом месту, треба рећи како се разматрани утицаји не могу посматрати потпуно изоловано и у већини случајева се преклапају. Стога ће у наредним редовима бити доста понављања, која настају у жељи да се они сагледају што потпуније. На другом месту, није лоше напоменути да све ове закључке ваља узети условно и зато што су одређења језичко-историјских или књижевно-историјских периода, као и жанра који је проматран, веома флуидна, што су њихове границе конвенција језичке / књижевне историје, рањиве пред сваком анализом конкретног песничког опуса.

морфолошке ликове (од Л. Милованова, па све до С. Поповића), 2. појачано присуство оријентализама који су ушли у говорни језик, 3. доминантна препозиција конгруентног атрибута у двочланим синтагмама и препозиција оба атрибута у трочланим, 4. ретка инверзија неконгруентног атрибута.

Поједине црте које бележимо код предзмајеваца указују на превирања у српском књижевном језику оног времена: 1. присуство предвуковске графије од З. Орфелина до *Божихних песама*, као и присуство вуковске графије у песмама од Л. Милованова до последњих анализираних текстова, 2. колебање у записивању графема које немају еквивалент у српском фонетском систему, 3. колебање у опредељењу за морфонолошки или фонолошки засновану ортографију, 4. конкуренција архаичнијих језичких црта и особности народног језика (највише код Ј. Сундечића, Љ. Ненадовића, у *Божихним песмама*, те поезији П. Деспотовића, Ј. Грчића), 5. конкуренција именичких и придевских суфикса који припадају црквенословенском наслеђу и оних који су део вуковског идиома.

7.2. Утицај књижевно-историјских фактора на обликовање песама

Књижевно-историјски утицаји су у овом периоду разнолики, будући да песме из нашег корпуса настају у прилично бурном времену развоја српске књижевности. Несумњиво је да су књижевни правци – од барока до романтизма – морали оставити траг свог постојања и у поезији за децу. Опет, не би се смео занемарити ни утицај усмене књижевности, која добија нарочит третман у оквирима српског романтизма. Сваки од књижевних праваца одликује специфични језичко-стилски репертоар, па смо с обзиром на то покушали да забележимо појаву делова тог репертоара и у поезији за децу оног доба. Притом, треба имати на уму да одређена језичка или стилска црта може бити, и јесте, карактеристика различитих праваца (примера ради, мноштво инверзија и интерполација одликује и српски барок и српски класицизам).

Утицај усмене књижевности највиднији је у: 1. употреби епског вокатива, 2. редупликацији предлога, 3. таутолошким спојевима глагола и именице (*даровати дар* и сл.), 4. присуству народних пословица и изрека које су инкорпориране у стихове.

Подударања са класицизмом су неколика: 1. присутни су грецизми и лексеме латинског порекла, 2. присутне су трочлане именичке синтагме са једним постпонованим или оба постпонована конгруентна атрибута, 3. умерено су присутна реторичка питања (која имају дидактичку ноту).

На утицај просвећености указују: 1. снажно присуство алегорије, 2. снажно наглашавање порука песама шпационираним словима.

Црте предзмајевске поезије за децу које су у складу са романтичарском поетиком могле би да буду: 1. присуство вуковске графије у песмама од Л. Милованова до последњих текстова нашег корпуса, 2. присуство говорних облика, очевидних кроз недоследно бележење графема <j>, <x>, <ф>, 3. присуство форми говорног језика кроз дијалекатски маркиране морфолошке ликове (од Л. Милованова, па све до С. Поповића), 4. честе елизије и контракције вокала (као утицај говорног језика), 5. фреквентно извођење деминутивних лексема у чијој су основи именице које означавају: а) биљке, њихове делове и животиње, б) неживу природу, 5. висока фреквентност лексема које означавају: а) биљке и животиње, б) неживу природу, в) емоције и душевна стања, 6. доминација оријентализама кад је реч о лексемама страног порекла, 7. фреквентност придева *српски*, који је повезан са патриотским набојем особеним за романтичарско наслеђе, 8. у двочланим синтагмама превладава препозиција конгруентног атрибута, а у трочланим препозиција оба, 9. инвертовани неконгруентни атрибут јавља се веома ретко, 10. појачана емоционалност посведочена је кроз снажно присуство екскламативних исказа, 11. спонтаност исказа сугерисана је већим бројем комуникативних реченица са трима тачкама на крају (код Ј. Грчића), 12. постпозиција конгруентног атрибута, често подстакнута жељом за римовањем, фреквентна је у текстовима Б. Радичевића, код Ј. Грчића и М. Поповића, 13. занемарљиво је присуство реченичних кондензатора, 14. учесници дијалога су често лирско ја и енититети који припадају свету природе, 15. од стилских средстава веома су присутне апострофе, стални епитети, кумулације, персонификације, синтаксички паралелизми и фигуре понављања, 16. премда доста ограничено, градација је присутна (у рукописима Б. Радичевића, Ј. Сундечића, Ђ. Рајковића, П. Деспотовића, В. М. Јовановића), 17. контрасти акцентују елементарна осећања, основне моралне категорије и природне процесе,

а окоснице компаратума су речи које означавају: а) природне појаве, б) неживу природу и небеска тела, в) флору, г) фауну, 18. кумулацијом се често дочарава осећајност лирског ја, 19. међу најчешћим метафорама су оне везане за: а) домовину / отаџбину и борбу за слободу, б) елементе фауне и флоре (највише код Љ. Ненадовића), в) неживу природу, 20. домовина се поистовећује са појмовима који означавају најближи род, али и са сунцем као небеским телом без којег нема живота, 21. дете се представља преко флоралне и фауналне метафорике, елемената неживе природе и сл., 22. међу најчешће персонификованим су појмови који означавају: а) биљке, б) елементе неживе природе и небеска тела, в) атмосферске појаве, г) апстрактне ентитете, 23. хипербола у највећем броју случајева изражава наглашену емоционалност исказа, 24. у насловима су често заступљени појмови који означавају: а) биљке, б) животиње, в) природне појаве, г) домовину, 25. међу стиховима доминира осмерац, 26. појмови који се везују за домовину и владара бележе се великим почетним словом.

Поједине језичке и стилске црте постојана су одлика различитих књижевних праваца. Тако су за барок и класицизам карактеристични: 1. фреквентна употреба славенизама, 2. честе инверзије делова именичког и прилошког предиката, као и интерполација синтаксичких конституената међу њих (код нас највише од Ј. Сундечића до П. Деспотовића), 3. конструкције у којима се укрштају дејство инверзије и интерполације, 4. многолике форме комплексних односа у вишечланим синтагмама (двостепени однос субординације, присуство односног атрибута као субординираног члана, инверзија или интерполација синтаксичких чланова, инверзија или интерполација синтаксичких чланова уз истодобно присуство односног атрибута). Поједине песме (Ј. Грчића) имају за мото стихове народних песама, што може да укаже на прожимање његове поезије са усменом књижевношћу, али исто тако и на припадност романтичарским тенденцијама у српском песништву. Такође, особине које смо забележили у предзмајевској поезији за децу, а које се могу приписати и рококоу и романтизму, биће: 1. снажно присуство деминутивних и хипокористичних лексема и 2. присуство компарација које су остварене помоћу деминутивних лексема.

7.3. Утицај тематске усмерености и жанра на обликовање песама

Као што се видело из анализе грађе, на употребу одређених језичких облика, али и стилских реквизита, не мали утицај имала је одабрана књижевна форма. Опредељење за преношење одређене поруке (не само у дидактичком, него у ширем, комуникативном смислу) значило је и подређивање језичког материјала захтевима строфике, метрике и риме у складу с поетичким начелима којима се приклања или која ствара одређени песник. На другој страни, не треба занемарити ни то да определење за извесну тему у великој мери намеће и форму путем које ће се она реализовати кроз песму. Можда је најјаснији пример онај у коме се религиозна тематика транспонује у уметнички медиј употребом језичког облика који се везује за употребу језика у цркви и сл. Ако се одлике поезије за децу предзмајевског периода осмотре с овог аспекта, утицај жанровског (песничког) обликовања и (најчешће религиозне) тематске усмерености текста може се видети у следећем.

Стварање поезије које у основи има религиозне теме и мотиве могло је да утиче на: 1. избор црквене ћирилице приликом штампања *Божјићних песама*, 2. присуство рускословенских фонетских црта које у траговима налазимо и код П. Деспотовића (1865), 3. присуство архаичнијих, рускословенских језичких црта и њихова конкуренција с цртами народног језика (највише код Ј. Сундечића, у *Божјићним песмама* и код П. Деспотовића), 4. често присуство апстрактних именица, 5. фреквентно извођење деминутивних лексема у чијој су основи именице које означавају: а) религијске појмове, б) апстрактне појмове, 6. изостанак деминутивних и хипокористичких лексема у *Божјићним песмама*, 7. конкуренцију именичких и придевских суфикса који припадају црквенословенском наслеђу и оних који су део вуковског идиома (најизраженије у *Божјићним песмама* и *Невену* П. Деспотовића), 8. присуство сложеница које се добијају помоћу форманата рускословенског порекла, 9. употребу великог броја славенизама, 10. високу фреквенцију лексема које означавају религијски маркиране појмове, 11. високу фреквенцију придева *божји*, 12. употребу властитих имена која упућују на религиозни подтекст појединих песама (највише код Ј. Сундечића, у *Божјићним песмама* и код П. Деспотовића), 13. употребу

имена географских појмова који се обично везују уз библијски текст, 14. присутност трочланих именичких синтагми са једним постпонованим или оба постпонована атрибута, 15. појаву инвертованог неконгруентног атрибута код појединих песника (Ј. Сундечић, Ђ. Рајковић), 16. присутност израза карактеристичних за литургијску реторику, 17. присуство алегорије у песмама Ј. Сундечића, 18. присуство апострофе кроз обраћање: а) апстрактним ентитетима, б) хришћанским и библијским личностима и свецима, 19. појаву поређења која се ослањају на хришћанску теологију, 20. вишу учесталост метафора које су везане за одређене религијске појмове (највише код Ј. Сундечића), 21. везивање позитивних конотација врлина и пријатних осећања уз религијски обележене појмове, 22. присуство антономазије углавном у религијски инспирисаним текстовима, 23. појаву – истина малог броја – парадокса који су засновани на хришћанском предању, 24. присуство формула обраћања свецу или Богу, 25. честу употребу имена хришћанских светаца и празника у насловима песама, 26. бележење религијски обележених појмова великим словом.

Опредељење за песничку форму могло је утицати на то да у предзмајевској поезији: 1. буду присутни разнолики рефлекси јата услед захтева метра и риме, 2. буду присутни облици именица без множинског инфикса и енклитички облици заменица у акузативу једнине уз предлоге, 3. буду присутне честе елизије и контракције вокала (у жељи за версификацијски адекватним изразом), 4. двочлане именичке синтагме (које се, макар у начелу, лакше уклапају у метричке захтеве песме од вишечланих) буду најфреквентније, 4. код Б. Радичевића, у *Божјићним песмама*, код Ј. Грчића и М. Поповића постпозиција конгруентног атрибута из ритмичких разлога буде веома честа, 5. буду присутни редупликација предлога и интерполација узвика као неки од могућих начина да се удовољи одређеном метричком обрасцу, 6. дође до употребе црквенословенизама и поетизама или до одступања од граматичке норме да би се постигла рима.

Кад је реч о стихованим баснама, могло би се рећи да међу жанровски условљене појаве спадају: 1. персонификација животињских ликова (Ђ. Рајковић, Љ. Ненадовић) и 2. уграђивање народних пословица у песничку творевину (најчешће код Љ. Ненадовића).

7.4. Утицај свести о имплицитном читаоцу на обликовање песама

Једна могућа класификација фактора прилагођавања језичког израза реципијенту могла би да подразумева три врсте утицаја, а све три врсте везане су за његову искуствену ограниченост. Пре свега, чини се како је неопходно да песнички исказ буде у одређеној мери близак говорном, тј. оним исказима који се налазе или се лакше могу наћи у дечјем језичком искуству; како је у обраћању деци веома битна емоционалност говора, то ће се и у поезији за децу очекивати искази који ће их ангажовати на афективној равни; напослетку, комуникација с реципијентом донекле је диктирана његовим интересовањима и, на тај начин, тематски омеђена. Овим факторима се може додати и утицај жеље да песма за децу буде, у начелу, оптимистична и ведра. Могући трагови наведених утицаја на текст који су узроковани свешћу о специфичности реципијента књижевног дела били би онда следећи.

На језичкој равни трагови прилагођавања реципијенту могли би се видети у: 1. присуству форми говорног језика кроз дијалекатски маркиране морфолошке ликове (од Л. Милованова, па све до С. Поповића), 2. честим елизијама и контракцијама вокала (као траговима говорног језика), 3. изостанку пејоратива и аугментатива због негативних конотација које носе, 4. снажном присуству деминутивних и хипокористичних лексема, 5. реткој употреби полусложеничких спојева и сложеница, 6. чињеници да су међу речима страног порекла најчешћи оријентализми који су најчешћи и у говорном језику, 7. изостанку већег броја дијалектизама, 8. честој употреби придева *мали*, 9. високој фреквенцији прилога који образују антонимске парове, 10. честој употреби деиктичких прилога (који смештају место и време у којима се одвија песма у садашњост или у време блиско садашњем), 11. честом оформљењу дијалога, који чини песму знатно динамичнијом, кроз интерогативне исказе, 12. високој фреквенцији двочланих именичких синтагми и доминантној препозицији конгруентног атрибута у њима, 13. доминацији препозиције оба атрибута у трочланим синтагмама, 14. реткој употреби неконгруентног атрибута, 15. најчешће неинвертованом редоследу чланова у трочланим синтагмама које садрже и конгруентни и неконгруентни атрибут, 16. присуству говорних форми поздрава, честитке, жеље, опраштања, 17.

високој фреквенцији комуникативних реченица које у себи оформљују копулативни и адверзативни напоредни однос, 18. претежно граматичкој елипси и изостанку стилски бременитијег елидирања, 19. занемарљивом присуству реченичних кондензатора, 20. интерполацији глагола у другом лицу (*верујте, знајте*), који експлицитније наговештавају поуку упућену читаоцу, 21. реткој инвентивнијој употреби епитета, 22. коришћењу сталних епитета у оквиру компарација, 23. употреби деминутивних лексема у појединим поређењима, 24. употреби углавном контекстуално неусловљених контраста, 25. ограниченој дистрибуцији еуфемизма, симбола, синегдохе, оксиморона и парадокса, 26. представљању смрти / мртвог кроз употребу еуфемизма (а често и уз коришћење деминутива), 27. једноличним и отуда за перцепцију лакшим синегдохама (највише њих остварује се по начелу *део бића* → *цело биће* или, евентуално, *именица у сингулару* → *именица у плуралу*), 28. великом броју песама које су писане у првом лицу множине и другом лицу (једнине и множине) – овако обликовани песнички искази често удружени с императивним ликовима глагола, па све то доприноси да се глас лирског ја доживљава као ауторитативан, 29. присутности кратких римованих дидактичних форми, 30. присуству имена деце (најчешће хипокористичких; најчешће уз атрибут *мали*) у насловима песама, 31. потписивању аутора песме хипокористичним именом уз које стоји атрибутив „чика”, 32. уграђивању форми поздрава, благослова и заклетве (који су карактеристични за разговорни стил) у стихове, 33. присуству народних пословица и изрека у песмама, 34. високом броју изострофичних песама, 35. просечној дужини песме (22 стиха), 36. доминацији парне риме, 37. присутности илустрације у појединим збиркама (З. Орфелин, Ј. Сундечић, *Божјиће песме*, М. П. Шапчанин) и у листу *Голуб*, 38. (сувише) очигледној вези илустрације са текстом, 39. додатном истицању поруке шпационираним словима, 40. употреби курзива (код Ј. Грчића) да се означае: а) делове стихова који образују паралелизам, б) контрастирани појмови, в) поента песме у финалној позицији.

Наведено не говори, ипак, да је језички и стилски израз био једноставан, па се његова прилагођеност младом читаоцу у многим сегментима може довести у питање. Запажамо следеће елементе који су могли да знатно отежају рецепцију текста: 1. присуство преддуковске графије од З. Орфелина до *Божјићних песама*,

2. колебање у запису графема које немају еквивалент у српском фонетском систему, 3. колебање у избору између морфонолошки и фонолошки засноване ортографије, 4. присуство рускословенских фонетских црта, које налазимо у траговима чак и у песмама П. Деспотовића (1865), 5. присуство рускословенских морфолошких црта (код Ј. Сундечића, Ђ. Рајковића, П. Деспотовића и у *Божјићним песмама*), 6. конкуренцију архаичнијих језичких црта и особености народног језика (највише код Ј. Сундечића, Љ. Ненадовића, у *Божјићним песмама*, код П. Деспотовића и Ј. Грчића) 7. конкуренцију именичких и придевских суфикса који припадају црквенословенском наслеђу и оних који су део вуковског идиома, 8. учестало извођење деминутивних лексема у чијој су основи именице које означавају: а) религијске појмове, б) апстрактне појмове, 9. велики број славенизама, 10. присуство речи страног порекла (додуше, у невеликој мери), 11. присуство дијалекатске лексике која се везује за више говорних ареала унутар једног истог рукописа, 12. присуство синтаксичких конструкција у којима се укрштају дејство инверзије и интерполације, 13. доминацију постпозиције конгруентног атрибута у песмама З. Орфелина (она је честа још и код Б. Радичевића, у *Божјићним песмама*, код Ј. Грчића и М. Поповића), 14. присуство именичких синтагми са конгруентним и неконгруентним атрибутом међу чије је чланове интерполиран одређени реченични конституент (од Ј. Сундечића до Ј. Грчића), 15. присуство трочланих именичких синтагми са једним постпонованим или оба постпонована атрибута, 16. појаву (истина, ретку) инвертованог неконгруентног атрибута (Ј. Сундечић, Ђ. Рајковић), 17. такође ретку, али присутну појаву трочланих синтагми које садрже и конгруентни и неконгруентни атрибут са инвертованим редоследом чланова (код Ј. Сундечића, Ј. Суботића, у *Божјићним песмама* и Ј. Грчића), 18. велики број масивних синтагми које садрже више од три члана, 19. многолике форме комплексних унутарсинтагматских односа (двостепени однос субординације, присуство односног атрибута као субординираног члана, инверзија или интерполација синтаксичких чланова, инверзија или интерполација синтаксичких чланова уз истодобно присуство односног атрибута), 20. присуство апозитивних одредби као фактора дезинтеграције реченице, 21. честу инверзију делова именичког и прилошког предиката, као и интерполацију синтаксичких конституената међу њих (највише

од Ј. Сундечића до П. Деспотовића), 22. присутност специјалних и елиптичних реченица, а уз њих и мањег броја номинативних исказа, 23. високу фреквентност односних зависних реченица (њих је највише код Ј. Сундечића, Ђ. Рајковића и П. Деспотовића), 24. присутност условних реченица (истина, у малом проценту), 25. присутност ширих парентетичких уметања (посебно у поезији Љ. Ненадовића), 26. снажно присуство алегорије, 27. најчешћу употребу метафоре *in absentia* спрам других видова остварења метафоре, 28. постојање метонимија (у највећој мери она је везана за рукописе Ј. Сундечића, Ђ. Рајковића и П. Деспотовића), 29. присутност оксиморона и парадокса, 30. мали број песама написаних у првом лицу које би уверљиво дочарале перспективу детета, 31. присутност песама дужине од преко 250 стихова, 32. присуство неизометричних структура (најчешће код Ђ. Рајковића, у *Божјићним песмама* и код Ј. Грчића), 33. изостанак риме у значајном броју стихова, 34. присутност литургијских реторичких формула.

Појачана емоционалност исказа постиже се: 1. снажним присуством екскламативних исказа, 2. интерполацијом узвика, 3. кумулацијама и хиперболама.²⁷³

Кад је реч о тематској (не)прилагођености, верујемо да смо на много несигурнијем терену него кад је реч о проматрању језичке сложености исказа или његове емоционалности будући да је веома могуће да су се поједине теме негда перципирале као прикладне у поезији за децу, а да данас то нису. Примера ради, из данашње перспективе би се потенцирање религиозних или наглашавање патриотских мотива могло видети као неподобно за песништво намењено деци, што није морало бити – и највероватније није ни било – гледиште предзмајевских песника за децу. Уосталом, и сâм Змај у свом опусу има не мали број песама које носе родољубиву и(ли) религиозну компоненту. Због свега тога, овде ћемо дати само тематске оквири у којима се доминантно креће предзмајевска поезија за децу

²⁷³ Треба ли овде у проматрање емоционалности говора укључити и употребу, одн. избегавање хумора? Ако треба, будући да се употреба хумора узима као један од битних чинилаца песме за децу, могло би се рећи да у том погледу израз предзмајевске поезије није најадекватнији јер: 1. морфолошка одступања и лексичке необичности изазване римом никада немају функцију да изазову хумористички ефекат, 2. хумористички потенцијал хиперболе није довољно искоришћен, 3. у оквиру прегнанције у ауторској дидаскалији ретко се употребљавају глаголи афективног оглашавања човека, а на маргинама су и глаголи звука, одн. животињског оглашавања, који могу допринети хумористичности песме. Разуме се, овде би се могли дописати и многи други фактори који на ту хумористичност утичу, а који у овој поезији нису потврђени. Опет, ваља поменути да она није сасвим лишена смешног и да смо у њој забележили: 1. иронију и дезаутоматизацију фразеологизма (код Ђ. Рајковића), 2. елементе пародичног говора (код О. Утјешановића).

и уочене језичко-стилске показатеље постојања тих оквира, без одређења да ли је њихово присуство и прилагођавање рецепијенту или би их требало означити као црте неприлагођености текста имплицитном читаоцу. Тематски кругови и њихови маркери би, дакле, могли бити следећи.

Дете и детињство: 1. присутност властитих имена која означавају дечје ликове, 2. метафоре везане за дете (највише код Ј. Суботића и Ј. Грчића), 3. представљање детета на илустрацијама које прате песме.

Породица: 1. висока фреквентност лексема које означавају породицу и родбинске односе, као и често извођење деминутивних лексема у чијој су основи именице које означавају сродство, 2. присуство дијалога између детета и родитеља, 3. употреба имена чланова породице у насловима песама.

Предмети: 1. често извођење деминутивних лексема у чијој су основи именице које означавају предмете, 2. персонификација предмета.

Флорални, фаунални свет и нежива природа: 1. висока фреквентност лексема које означавају биљке, животиње и неживу природу, као и често извођење деминутивних лексема у чијој су основи именице које их означавају, 2. учестало присуство дијалога између животиња, као и појава дијалога између лирског ја и ентитета који припадају свету природе, 3. присуство апострофе кроз обраћање живој и неживој природи, 4. компарације које у себи укључују појмове везана за флору, фауну, неживу природу, небеска тела и природне појаве, 5. метафоре везане за биљни и животињски свет, као и за неживу природу, 6. представљање детета преко флоралне и фауналне метафорике, 7. честа персонификација биљака, животиња, неживе природе, небеских тела и атмосферских појава, 8. сужење спектра симбола на флоралну симболику и представљање одређене особине у баснама ликом животиње.

Нација: 1. висока учесталост придева *српски*, 2. присуство апострофе кроз обраћање отаџбини, 3. честа употреба метафора које су везане за домовину / отаџбину и борбу за слободу, 4. бележење појмова који се везују за домовину и владара великим почетним словом.

Религија: 1. висока фреквенција лексема које означавају религијске појмове, 2. висока учесталост придева *божји*, 3. честа појава властитих имена која упућују на религиозни подтекст песама и географске појмове који се везују уз

библијски наратив, 4. присуство апострофе кроз обраћање хришћанским и библијским личностима и свецима, 5. употреба поређења која се ослањају на хришћанску теологију или у себи садрже религијски појам, 6. честа употреба метафора које су везане за одређене религијске појмове (највише код Ј. Сундечића), 7. честа употреба имена хришћанских светаца и празника у називима песама, 8. бележење религијски маркираних појмова великим почетним словом, 9. употреба мотоа који су преузети су из библијског текста.

Историја, митологија и филозофија: 1. присутне су, иако не често, лексема које означавају митолошке и филозофске појмове, 2. присутна су властита имена која реферирају на историјске личности, 3. присутна је употреба мотоа преузетих из литературе која није намењена деци (код Ј. Сундечића и Ђ. Рајковића).

Апстрактни ентитети: 1. често присуство апстрактних именица, 2. присуство апострофе кроз обраћање апстрактним ентитетима, 3. често употребљене персонификације апстрактних ентитета (највише код Ј. Сундечића, Ђ. Рајковића и, донекле, П. Деспотовића).

Уз наведено, у предзмајевској поезији постоји и један слој конкретности блиских дечјем перцептивном искуству који је тешко објединити под истим именом. Он се појављује кроз: 1. високу фреквентност лексема које означавају делове тела и учестало извођење деминутивних лексема у чијој су основи именице које их означавају, 2. јачу присутност придева који дочаравају физички изглед, боју, осећања или духовне особине, 3. хиперболе остварене помоћу ситуација из свакодневног искуства.

Томе да простор песме за децу буде претежно и простор ведрине доприноси: 1. висока фреквенција употребе апстрактних именица и придева који носе позитивне конотације, 2. религијски обележени појмови уз које се везују позитивне конотације врлина и пријатних осећања.

Разуме се, и овде приликом разматрања особености предзмајевске поезије за децу има оних које су „на међи”, па се траговима утицаја емоционалног или тематског прилагођавања може видети: 1. метафоричко поистовећивање домовине или елемената неживе природе са појмовима који означавају најближи род, 2. употреба контраста који акцентују елементарна осећања, основне моралне категорије и природне процесе; на граници језичке и тематске (не)прилагођености

језичког израза младом реципијенту може се наћи крајње неприметна и сведена употреба ономатопеје. Начелно снажно присуство контраста, персонификације, синтаксичког паралелизма и фигура понављања може се видети као резултат и језичког и тематског и емоционалног прилагођавања.

7.5. Дидактичност у песми за децу предзмајевског периода

За предзмајевску поезију устаљено је мишљење да је нарочито дидактична, што је условљено, између осталог, сликом детета и поимањем улоге књижевности за децу у проматраном периоду. Ако се узму у обзир одређена запажања књижевних критичара и теоретичара књижевности за децу, наведена тврдња могла би се донекле модификовати – није реч о присуству / одсуству дидактичности у предзмајевској / змајевској / савременој итд. поезији за децу, већ више о начину тога присуства, о томе да је дидактичност добила имплицитнији или експлицитнији вид у оквирима одређеног дела. У проматраном корпусу, дидактичност песме обликована је на следеће начине: 1. дете и одрасли су често учесници дидактичних дијалога, 2. присутна су реторичка питања која имају дидактичку ноту, 3. неодређено лична реченица је у неким случајевима (код Ј. Сундечића и Љ. Ненадовића) смештена на крај песме, па се осећа као индуктивно изведен поучни закључак на основу ситуације која је представљена у стиховима који јој претходе, 4. намерним реченицама се указује на битност исказивања сврхе унутар ове поезије, 5. узрочним реченицама често се сугерише зашто одређену радњу треба вршити или зашто треба бити добар, веран итд., 6. условне реченице (најчешће код Ј. Сундечића, Ђ. Рајковића и П. Деспотовића) означавају чешће реални и потенцијални него иреални услов, 7. интерполација глагола у другом лицу (уп. *знајте*, *верујте*) често експлицитније уводи поруку младом читаоцу, 8. веома је изражено присуство алегорије са дидактичком поентом, 9. део остварених контраста акцентује основне моралне категорије, 10. велики број песама писан је у првом лицу множине и другом лицу (једнине и множине), а овако обликовани песнички искази често су удружени с императивним ликовима глагола, па то доприноси да се глас лирског ја доживљава као ауторитативан, 11. присутне су кратке римоване дидактичне форме, 12. дете је на илустрацијама

углавном представљено на два начина, као: а) идеализовано (у пасторалном и религиозном контексту), онакво какво се претпоставља да јесте (невино, чисто итд.), б) реалистички, кроз шаблонизоване слике пожељних поступака и врлина, одн. кроз скицирање погубних последица непожељног понашања, 13. у насловима појединих песама присутна је експлицитно исказана поука младом читаоцу у облику блиском народној пословици и уз присуство императивног глаголског лика, 14. у песме су неретко уграђене народне пословице и изреке, 15. курзив и шпационирана слова умеју да додатно истакну поуку текста.

7.6. Завршне напомене

После спроведене дескрипције и анализе песничког материјала логично се намеће питање у којој је мери предзмајевско песништво за децу значајно за самог Змаја и поезију која је после њега створена. Видљиво је, свакако, да у поређењу са Змајевим стваралаштвом за децу предзмајевско песништво није на истој равни уметничке реализације: многе језичко-стилске карактеристике које чине Змајево дело успешним, трајним, те модерним чак и данас (на лексичком плану то су, примера ради, неологизми, поигравање антропонимима и топонимима; на разини стила, рецимо, интензивније упошљавање ироничних и пародичних елемената), као и особености поезије која је стварана од Змаја до наших дана (нпр. освајање позиције дечјег лирског ја, простора еластичнијег стиха, јачег сусрета визуелног и текстуалног) – у овој се поезији не могу наћи. Међутим, уз ограду да би уметничку успешност и значај предзмајевског израза ваљало просуђивати не (само) с обзиром на оно што долази после њега већ и у односу на оно што му (ни)је претходило, може се указати и на поједине његове црте које су инкорпориране у Змајево стваралаштво за децу, а онда и у песништво намењено најмлађима које је после Змаја дошло. Већ је, наиме, у предзмајевској поезији посведочено постојање једног лексичког оквира (најочигледнијег у коришћењу деминутива и хипокористика, где посебно место заузимају хипокористичка имена деце), тематског простора (породица, школа, игра, флорални и фаунални свет), стилског репертоара у ужем смислу (алегорија, апострофа, персонификација, флорална и фаунална метафорика и симболика, разноврсне фигуре понављања) и

низа других одлика (од одмерене дужине песме, преко доминатности катрена, осмерца и парне риме у њој, до често употребљаване дијалошке форме и коришћења елемената разговорног стила). Све то заједно представљаће основу на којој се гради Змајев песнички говор, а онда и српска поезија за децу у целини.

8. ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Извори

Абердар 1868 [МКА]: Милан Кујунџић Абердар, „Ђачки јади”, у: *Први јек*. Београд: Државна штампарија.

Божихне песме 1862 [БП]: „Пѣснь перваа”, „Пѣснь втораа”, „Пѣснь третаа”, „Пѣснь четверта”, „Пѣснь патаа”, „Пѣснь шестаа”, „Пѣснь седмаа”, „Пѣснь осмаа”, „Пѣснь сватителю Саввѣ”, у: *Божихне пѣсне за србску православну юность*. Земун: Печатњомъ I. К. Сопроновомъ.

Голуб 1879 [Г]: Непознати аутори, „Добра сеја”, „Ђачко коло”, „Пуштање змаја”, „Песма на почетку школе”, „Држи ред!”, „На игралишту”, „Снег”, у: Јован Благојевић (ур.), *Голуб*, год. 1, бр. 4, 6, 9, 10, 11, 12. Сомбор: Књижара Миливоја Каракашевића.

Грујић 1872 [НГ]: Ника Грујић, „Мајска песма”, у: Стеван Поповић (ур.), *Венац песама*. Пешта: Брзотис Виктора Хорањскога.

Грчић 1869 [ЈГ]: Јован Грчић Миленко, „Пролеће” (циклус), у: *Песме*. Беч: Тискарна Ј. Соммера и друга.

Деспотовић 1865 [ПД]: Петар Деспотовић, *Невен или Песме за децу*. Сомбор: Штампарија А. Вагнера и другара.

Деспотовић 1872 [ПД2]: Петар Деспотовић, „На уранку”, „Јутрењи радови”, „Вечерња песма”, „Пролећна песмица”, „Рибица”, „Веселост”, у: Стеван Поповић (ур.), *Венац песама*. Пешта: Брзотис Виктора Хорањскога.

Илијћ 1879 [ВЈИ]: В. Ј. Илијћ, „Тичица”, у: Јован Благојевић (ур.), *Голуб*, год. 1, бр. 10. Сомбор: Књижара Миливоја Каракашевића.

Јовановић 1879 [ВМЈ]: Вл. М. Јовановић, „Мали Јоца”, „Јогуница”, „Добар ђак”, у: Јован Благојевић (ур.), *Голуб*, год. 1, бр. 3, 5, 8. Сомбор: Књижара Миливоја Каракашевића.

Јовановић 1933 [ЈЈ35]: Змај Јован Јовановић, *Песме. Сабрана дела Змаја Јована Јовановића V*. Београд: Издавачка књижарница Геце Кона.

Јовановић 1933 [ЈЈ36]: Змај Јован Јовановић, *О деци за децу. Сабрана дела Змаја Јована Јовановића VI*. Београд: Издавачка књижарница Геце Кона.

Јовановић 1933 [ЈЈ37]: Змај Јован Јовановић, *О деци за децу. Сабрана дела Змаја Јована Јовановића VII*. Београд: Издавачка књижарница Геце Кона.

Јовановић 1935 [ЈЈ311]: Змај Јован Јовановић, *Песме лирске и лирско-епске – преводи и прераде. Сабрана дела Змаја Јована Јовановића XI*. Београд: Издавачка књижарница Геце Кона.

Јовановић 1935 [ЈЈ312]: Змај Јован Јовановић, *Песме лирске и лирско-епске – преводи и прераде. Сабрана дела Змаја Јована Јовановића XII*. Београд: Издавачка књижарница Геце Кона.

Јовановић 1969 [ЈЈ3]: Јован Јовановић Змај, *Дечје песме*. Нови Сад: Матица српска.

Милашиновић 1872 [СМ]: Стева Милашиновић, „Јутром”, у: Стеван Поповић (ур.), *Венац песама*. Пешта: Брзотис Виктора Хорањскога.

Милованов 1833 [ЛМ]: Лука Милованов, „Мојој дјечи на мајалес”, „На књижицу за новољетни дар”, у: *Опит настављења к Србској сличноречности и слогомјерју или просодији*. Беч: Штампарија Јерменскога манастира.

Ненадовић 1860 [ЉН]: Любомир П. Ненадовић, „Болестанъ гавранъ”, „Гавранъ и лисица”, „Две жабе”, „Дивля ябука и ружа”, „Дивльй вепаръ и лисица”, „Ђаче и срећа”, „Езопъ и магарацъ”, „Сленъ”, „Сленъ и лоза”, „Кобацъ и кукавица”, „Корњача”, „Косъ у кавезу”, „Курякъ, бикови и лисица”, „Лафъ, магарацъ и лисица”, „Лафъ и зець”, „Лафъ и лисица”, „Лафъ и магарацъ”, „Лафъ и медведъ”, „Лафъ и мишъ”, „Лафица и лисица”, „Лисица и грождје”, „Лисица и купина”, „Лисица и лафъ”, „Лисица и петао”, „Лисица и тигаръ”, „Магарацъ”, „Магарацъ и жабе”, „Медведъ и пчеле”, „Пасъ и нѣгова сенка”, „Петао и диамантъ”, „Растъ и трске”, „Славуй и кукавица”, „Совуляга”, „Туђе перѣ”, „Чврчакъ и мрави”, у: *Песме*. Земун: Издао и печатао I. К. Сопромъ.

Ненадовић 1867 [ЉН2]: „Лав и миш”, „Туђе перје”, у: Милорад Поповић Шапчанин, *Дар доброј деци*. Београд: У државној штампарији.

Нешковић 1872 [МН]: Мита Нешковић, „Погоди”, у: Стеван Поповић (ур.), *Слике и прилике*. Пешта: Брзотис Виктора Хорањскога.

Орфелин 1765 [ЗО]: З. О., МЕЛОДІА КЪ ПРОЛЕЋЬЮ. Въ Новомъ Садѣ.

Орфелин 1818 [ЗО2]: МЕЛОДІА ИЛИ СТИХОСЛОВІЕ, КЪ ВЕСЕЛОМ ПРОЛЕЋУ. Въ Будимѣ: Писмены Крал: Всеучилища Пештанскаго.

- Павловић 1872 [ДП]:** Дамјан Павловић, „Мај”, у: Стеван Поповић (ур.), *Венац песама*. Пешта: Брзотис Виктора Хорањскога.
- Поповић А. 1872 [АП]:** Алекса Поповић, „Дечко и тица”, „Дете и мати”, у: Стеван Поповић (ур.), *Венац песама*. Пешта: Брзотис Виктора Хорањскога.
- Поповић Ј. С. 1872 [ЈСП]:** Јован Стерија Поповић, „Устај, устај, Србине”, у: Стеван Поповић (ур.), *Венац песама*. Пешта: Брзотис Виктора Хорањскога.
- Поповић М. 1872а [МП]:** Мита Поповић, „Срећа”, „Српство”, у: *Одабране песме Мите Поповића*. Панчево: Наклада књижаре браће Јовановића.
- Поповић М. 1872б [МП2]:** Мита Поповић, „Дарови од природе”, „О Видовудну”, „У гори”, у: Стеван Поповић (ур.), *Венац песама*. Пешта: Брзотис Виктора Хорањскога.
- Поповић М. 1879 [МП3]:** Мита Поповић, „Голуб”, „Другарице”, „Мали Степа”, у: Јован Благојевић (ур.), *Голуб*, год. 1, бр. 1, 2 и 7. Сомбор: Књижара Миливоја Каракашевића.
- Поповић С. 1872 [СП]:** Стеван Поповић, „Волим”, „Домовина”, „Јунак”, „Крадљивац и псето”, „Мрав”, „Рајко и рибица”, „Тица”, „Четири годишња времена”, „Шта је звезда”, у: Стеван Поповић (ур.), *Венац песама*. Пешта: Брзотис Виктора Хорањскога.
- Поповић С. 1872а [СП2]:** Стеван Поповић, „Ковачу”, „Моје село”, „Рано рани!”, у: *Слике и прилике за одраслу српчад*. У Пешти: В. Хорњански.
- Радичевић 1847 [БР]:** Бранко Радичевић, „Ајдук”, „Молитва”, „Путник и тица”, „Путник на уранку”, „Ране”, „Циц!” у: *Песме*. Беч: Јерменски манастир.
- Радичевић 1872 [БР2]:** Бранко Радичевић, „Поздрав” у: Стеван Поповић (ур.), *Венац песама*. Пешта: Брзотис Петра Хорњанскога.
- Рајковић 1858 [БР]:** Ђорђе Рајковић, „Басне”, „Искрице”, „Надписи”, „Производи у стиховима. Песме.” (циклуси), у: *Сдъ и медъ*. У Новомѣ Саду: У Печатњи д-ра Данила Медаковића.
- Слике и прилике 1872 [СлП]:** Владислав, „Ој облаци”, у: Стеван Поповић (ур.), *Слике и прилике*. Пешта: Брзотис Виктора Хорањскога.
- Стрина Драга Дејановића 1872 [СДД]:** Стрина Драга Дејановића, „Српкиња сам”, у: Стеван Поповић (ур.), *Венац песама*. Пешта: Брзотис Виктора Хорањскога.

- Суботић 1858 [ЈС6]:** Јован Суботић, „Видосава”, „Пјесме за малу дјчицу” (циклуси), „Србин” (песма), у: *Дјла Јована Субботића. Књига I. Пјесне лирске.* У Карловци: У митрополитско-гимназијалној Типографији.
- Суботић 1872 [ЈС62]:** Јован Суботић, „Ја сам Србин”, у: Стеван Поповић (ур.), *Венац песама.* Пешта: Брзотис Виктора Хорањскога.
- Сундечић 1856 [ЈСд]:** I. Сундечић, *Низъ драгоцѣногъ бисера или Духовне и моралне пјесме за дѣцу.* Задар: Књигопечатња Бр. Баттара.
- Сундечић 1867 [ЈСд2]:** Јован Сундечић, „Храбрење”, у: Милорад Поповић Шапчанин, *Дар доброј деци.* Београд: У државној штампарији.
- Ћирић 1872а [ИЋ]:** Иса Ћирић, „Три питања”, у: Стеван Поповић (ур.), *Венац песама.* Пешта: Брзотис Виктора Хорањскога.
- Ћирић 1872б [ИЋ2]:** Иса Ћирић, „Голуб и чела”, у: Стеван Поповић (ур.), *Слике и прилике.* Пешта: Брзотис Виктора Хорањскога.
- Утјешановић 1872 [ОУ]:** Огњен Утјешановић, „Непозвани гост”, у: Стеван Поповић (ур.), *Венац песама.* Пешта: Брзотис Виктора Хорањскога.
- Шапчанин 1867 [МПШ]:** Милорад Поповић Шапчанин, „Божић”, „Дела милости духовне”, „Мали Перо”, „Молитва после сна”, „Молитва пре науке”, „Молитва пред посао”, „Опомена”, „Пред сан”, у: *Дар доброј деци.* Београд: У државној штампарији.

Литература

- Албијанић 2010:** Александар Албијанић, *Прилози о српском предвуковском књижевном језику.* Београд – Нови Сад: Завод за уџбенике – Матица Српска – Вукова задужбина.
- Анђелковић 1997:** Darinka Anđelković, *Razvoj razumevanja padežnih konstrukcija tokom usvajanja srpskog jezika.* Magistarski rad.
- Анђелковић 2012:** Darinka Anđelković, *Glagoli i glagolske dopune u razvoju dečijeg govora.* Doktorska disertacija.
- Аријес 1989:** Filip Arijes, *Vekovi detinjstva.* Beograd: ZZUNS.
- Аристотел 2008:** Aristotel, *Retorika.* Podgorica: Unireks.

- Бабић 2012:** Биљана Бабић, *Ортографске и језичке карактеристике у штампаним дјелима Павла Соларића*. Бања Лука: Филолошки факултет.
- Бјелаковић 2008:** Исидора Бјелаковић, *Партиципски пасив у књижевном језику код Срба у XIX веку*. Нови Сад: Филозофски факултет.
- Вељковић Станковић 2011:** Драгана Вељковић Станковић, *Речи субјективне оцене у настави српског језика и књижевности*. Београд: Филолошки факултет.
- Вуковић Ђ. 2010:** Ђорђије Вуковић, *Синестезија у поезији*. Сремски Карловци – Нови Сад: ИК Зорана Стојановића.
- Вуковић Н. 1996:** Novo Vuković, *Uvod u književnost za djecu i omladinu*. Podgorica: Unireks.
- Вуковић Н. 2000:** Novo Vuković, *Putevi stilističke ideje*. Podgorica – Nikšić: Jasen.
- Вукомановић Растегорац 2015:** Владимир Вукомановић Растегорац, „Цртани филм и смрт: могућности интерпретације филма *Сачекај, молим те* Јелизавете Скворцове”, *Иновације у настави*, 4/2015, Београд, 102–113.
- Вукчевић 2005:** Здравко Вукчевић, *Фреквенцијски речници Горског вијенца и Луче микрокозма*. Подгорица: ЦАНУ.
- Гортан-Премк 2004:** Даринка Гортан-Премк, *Полисемија и организација лексичког система у српскоме језику*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Гренби 2009:** М. О. Grenby, „The Origins of Children’s Literature”, у: М. О. Grenby and Andrea Immel (Ed.), *The Cambridge Companion to Children’s Literature*, 3–18. Cambridge: Cambridge University Press.
- Грицкат 1995:** Ирена Грицкат, „О неким особеностима деминуције”, *ЈФ*, LI, Београд, 1–30.
- Грковић-Мејдор 2004:** Јасмина Грковић-Мејдор, „Увод у историјску синтаксу”, у: *Предавања из историје језика*, 101–144. Нови Сад: Филозофски факултет.
- Гутков 2005:** Владимир П. Гутков, *Славистика – србистика (изабрани радови)*. Београд – Нови Сад: Завод за уџбенике и наставна средства – Вукова Задужбина – Матица српска.
- Данојлић 2004:** Милован Данојлић, *Наивна песма: огледи и записи о дечјој књижевности*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Доналдсон 1988: Margaret Donaldson, *Um deteta*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

Драгићевић 2007: Рајна Драгићевић, *Лексикологија српског језика*. Београд: Завод за уџбенике.

Ђерић/Костић 2007: Snežana Đerić, Aleksandar Kostić, „Uticaj veličine derivacionog klastera na brzinu obrade imenica srpskog jezika”, *Psihologija*, 40/1, Beograd, 133–146.

Ђорђевић 2012: Смиљана Ђорђевић, „Јован Мушкатиновић: погледи једног просветитеља на природу и функцију пословице”, у: Јовићевић, Татјана, *Традиција просвећености и просвећивања у српској периодици* (105–124). Београд: Институт за књижевност и уметност.

Ђорђевић 1975: Петар Ђорђевић, *Старословенски језик*. Нови Сад: Матица српска.

Живковић 1994а: Драгиша Живковић, *Европски оквири српске књижевности*. Књ. 1. Београд: Просвета.

Живковић 1994б: Драгиша Живковић, *Европски оквири српске књижевности*. Књ. 3. Београд: Просвета.

Живковић 2002: Драгиша Живковић, *Теорија књижевности са теоријом писмености*. Београд: Драганић.

Зорнадо 2001: Joseph L. Zornado, *Inventing the Child – Culture, Ideology, and the Story of Childhood*. New York – London: Garland Publishing.

Зубац 2006: Перо Зубац (прир.), *С оне стране дуге – српско песништво за децу и младе од Захарије Орфелина до Љубивоја Ршумовића. Књига прва*. Нови Сад – Рума: Медиа инвент – Српска књига.

Ивић И. 1964: Ivan Ivić, *Dečje mišljenje*. Beograd: Rad.

Ивић И. 1987: Ivan Ivić, *Čovek kao animal symbolicum*. Beograd: Nolit.

Ивић М. 1972: Milka Ivić, „Problematika srpskohrvatskog infinitiva”, *Zbornik za filologiju i lingvistiku*, XV/2, Novi Sad, 115–138.

Ивић П. 1971: Павле Ивић, *Српски народ и његов језик*. Београд: СКЗ.

Ивић П. 1990: Павле Ивић, „Доситејевски књижевни језик између славеносрпског и вуковског”, у: *НССВД*, 19/2, 5–14. Београд: МСЦ.

Ивић П. 1998: Павле Ивић, *Преглед историје српског језика*. Нови Сад – Сремски Карловци: ИК Зорана Стојановића.

Илић 1964: Војислав И. Илић, *Песнички језик Бранка Радичевића*. Нови Сад: Матица српска.

Јаћимовић 2008: Слађана Јаћимовић, „Елементи медијске културе у књижевности за децу Душана Радовића”, у: Јовановић, Александар, Драган Хамовић (ур.), *Душан Радовић и развој модерне српске књижевности*, 59–68. Београд: Учитељски факултет.

Јаћимовић 2015: Слађана Јаћимовић, „Хумор у поезији Григора Витеза”, у: Јовановић, Александар, Петар Пијановић и Зорана Опачић (ур.), *Поезија као завичај – поетика Григора Витеза*, 133–140. Београд: Учитељски факултет.

Јаус 1978: Ханс Роберт Јаус, „Књижевна историја као изазов науци о књижевности”, у: Марицки, Душанка (прир.), *Теорија рецепције у науци о књижевности* (36–82). Београд: Институт за књижевност и уметност – Нолит.

Јерковић 1972: Јован Јерковић, *Језик Јакова Игњатовића*. Нови Сад: Матица српска.

Јерковић 1981: Јован Јерковић, *Језик Љубомира Ненадовића*. Нови Сад: Матица српска.

Јовановић 2002: Јелена Јовановић, „Језичка структура и стилистичка природа српских народних пословица”, *Српски језик*, VII/1–2, 271–301.

Јовановић 2007: Jelena Jovanović, „Stilska struktura basne (D. Obradović, 'Žaba i junac')”, у: Vučo, Julijana (прир.), *Savremene tendencije u nastavi jezika i književnosti* (353–361). Београд: Filološki fakultet.

Јовановић 2013а: Јелена Јовановић, *Језичке студије*. Београд: Јасен – НДЗНПСЈ.

Јовановић 2013б: Јелена Јовановић, *Лингвистички и стилистички аспекти проучавања реченице*. Београд: Јасен – НДЗНПСЈ.

Јовић 1968: Душан Јовић, „Трстенички говор”, *СДЗб*, XVII, 1–238.

Јусуфовић 2015: Весна Д. Јусуфовић, „Еротика у стваралашту Попа Д. Ђурђева”, *Детињство*, 2/2015, Нови Сад, 74–79.

Карацић 1833: Вук Ст. Карацић, „Предговор издатељев”, у: Лука Милованов, *Опит наставлења к Србској сличноречности и слогомјерју или просодији*. Беч: Штампарија јерменскога манастира.

Карацић 1852: Вук Ст. Карацић, *Српски рјечник истумачен њемачкијем и латинскијем ријечима*. Беч: Штампарија јерменскога манастира.

- Катнић-Бакаршић 1999:** M. Katnić-Bakaršić, *Lingvistička stilistika*. Budapest: Open Society Institute Budapest.
- Кашић 1968:** Јован Кашић, *Језик Милована Видаковића*. Нови Сад: Матица српска.
- Квинтилијан 1967:** Marko Fabije Kvintilijan, *Образовање говорника*. Сарајево: Veselin Masleša.
- Кебара 2012:** Марина В. Кебара, „Језичке антиномије у дечјем стваралаштву и стваралаштву за децу – психолингвистички приступ”, у: *Књижевност за децу и омладину – наука и настава*, 119–138. Јагодина: Педагошки факултет у Јагодини.
- Клајн 2003:** Иван Клајн, *Творба речи у савременом српском језику. Други део: суфиксација*. Београд – Нови Сад: Завод за уџбенике и наставна средства – Матица српска – Институт САНУ.
- Клајн/Шипка 2006:** Иван Клајн, Милан Шипка, *Велики речник страних речи и израза*. Прометеј: Нови Сад.
- Кларк 1997:** Eva V. Klark, „Šta sadrži reč: o detetovom usvajanju semantike”, у: N. Ignjatović Savić (prir.), *Razvoj govora kod deteta*, 157–200. Београд: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Ковачевић 1995:** Милош Ковачевић, „Карактеристични језички поступци у оформљењу синтаксостилема”, *НССВД*, XXIII/2, Београд, 19–33.
- Ковачевић 2008:** Милош Ковачевић, „Мимилошки језичко-стилски поступци у вуковој азбуци Душана Радовића”, у: *Књижевност за децу у науци и настави*, 91–103. Јагодина: Педагошки факултет у Јагодини.
- Ковачевић 2012а:** Милош Ковачевић, *Лингвостилистика књижевног текста*. Београд: СКЗ.
- Ковачевић 2012б:** Милош М. Ковачевић, „Језик и стил Радовићевих драмских текстова за децу”, у: *Књижевност за децу и омладину – наука и настава*, 11–32. Јагодина: Педагошки факултет у Јагодини.
- Којен 1986:** Leon Kojen (prir.), *Metafora, figure i značenje*. Београд: Prosveta.
- Кон 1991:** I. S. Kon, *Dete i kultura*. Београд: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Костић 2004:** Александар Костић, „Когнитивна ограничења и обрада језика”, у: Александар Костић, Дејан Тодоровић, Слободан Марковић, *Језик и опажање –*

три студије из експерименталне психологије, 7–55. Београд: Лабораторија за експерименталну психологију – Филозофски факултет.

Костић/Милин 2005: Александар Костић, Петар Милин, *Фреквенцијски речник Тодора Манојловића*, књ. 1. Зрењанин: НБ Жарко Зрењанин.

Кречмер 2002: Anna Kretschmer, „Уочи стандардизације српског језика (језик Хроника Ђ. Бранковића)”, *НССВД*, 30/1, Београд, 11–19.

Кречмер 2008: Anna Kretschmer, „О језику преддуковске српске писмености”, *Српски језик*, XIII/1–2, Београд, 543–552.

Куна 1970: Herta Kuna, *Језичке карактеристике књижевних djela Dositeja Obradovića*. Сарајево: Академија наука и умјетности Босне и Херцеговине.

Лесковац 1977: Младен Лесковац, „Око једне песме Орфелинове”, у: *Баштина – чланци и огледи из српске књижевности*, 45–71. Београд: СКЗ.

Лукић 1983: Vera Lukić, *Дејчи фреквенцијски речник*. Београд: Институт за педагошка истраживања.

Лурија 2000: Aleksandar R. Lurija, *Jezik i svest*. Београд: ZZUNS.

Љуштановић 2004: Јован Љуштановић, *Црвенкапа грицка вука*. Нови Сад: Змајеве дечје игре – Дневник.

Љуштановић 2009а: Јован Љуштановић, *Брисање лава*. Нови Сад: Дневник.

Љуштановић 2009б: Јован Љуштановић, „Поетика модерног у *Плавом чуперку* Мирослава Антића”, *Детињство*, 1–2/2009, Нови Сад, 29–39.

Љуштановић 2012: Јован Љуштановић, *Књижевност за децу у огледалу културе*. Нови Сад: Змајеве дечје игре.

Љуштановић 2015: Јован Љуштановић, „Поезија за децу Григора Витеза и канон модерне српске поезије за децу”, у Јовановић, Александар, Петар Пијановић и Зорана Опачић (ур.), *Поезија као завичај – поетика Григора Витеза*, 71–85. Београд: Учитељски факултет.

Максимовић 2010: Јелена Љ. Максимовић, „Тмезички каламбур у антономазијским именима ликова књижевности за децу”, у: *Савремена књижевност за децу у науци и настави*, 149–159. Јагодина: Педагошки факултет у Јагодини.

Маретић 1963: Tomo Maretić, *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*. Zagreb: Matica hrvatska.

- Марјановић 2000:** Воја Марјановић, *Књижевност за децу и младе – поетика, писци, дела. Књига I*. Београд: Виша школа за образовање васпитача.
- Марјановић 2003:** Воја Марјановић (прир.), *Нова антологија српске поезије за децу и младе*. Београд: Портал.
- Марковић 1973:** Slobodan Ž. Marković, *Zapisi o književnosti za decu*. Beograd: NIU Interpres.
- Милановић 2004:** Александар Милановић, „Статус појма и термина *славеносрбизам* у србистици”, *НССВД*, 34/1, Београд, 323–327.
- Милановић 2006:** Александар Милановић, *Кратка историја српског књижевног језика*. Београд: Завод за уџбенике.
- Милановић 2008:** Александар Милановић, „Радовићев језик и Радовић о језику”, у: Јовановић, Александар и Драган Хамовић (ур.), *Душан Радовић и развој модерне српске књижевности – зборник радова*, 209–222. Београд: Учитељски факултет.
- Милановић 2010а:** Александар Милановић, *Језик српских песника*. Београд: Завод за уџбенике.
- Милановић 2010б:** Александар Милановић, „Језичке и стилске карактеристике бајки Гроздане Олујић”, у: *Бунтовници и сањари: књижевно дело Гроздане Олујић*, 157–167. Београд: Учитељски факултет.
- Милановић 2012:** Александар Милановић, „Стилски аспект творбе тзв. императивних сложеница у српској романтичарској поезији”, у: *Творба речи и њени ресурси у словенским језицима*, 665–674. Београд: Филолошки факултет.
- Милановић 2013:** Александар Милановић, *Језик весма полезан*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.
- Милановић 2014:** Александар Милановић, *Језик Јована Суботића*. Београд: Чигоја штампа – Филолошки факултет.
- Милатовић 2011:** Вук Милатовић, *Методика наставе српског језика и књижевности*. Београд: Учитељски факултет.
- Милованов 1833:** Лука Милованов, *Опит настављења к Србској сличноречности и слогомјерју или просодији*. Беч: Штампарија јерменскога манастира.

- Мићић 2008:** Вишња Мићић, „Методички приступ књижевном делу Владимира Андрића – проучавање песничких поступака”, у: *Књижевност за децу у науци и настави*, 426–436. Јагодина: Педагошки факултет.
- Мићић 2010:** Вишња Мићић, „Фигуре конструкције у бајкама Гроздане Олујић: дидактичко-методички аспекти”, у: *Савремена књижевност за децу у науци и настави*, 125–137. Јагодина: Педагошки факултет.
- Мићић 2013:** Вишња Мићић, *Синтаксичка анализа реченице у млађим разредима основне школе*. Докторска дисертација.
- Младеновић 1960:** Александар Младеновић, „Прилог проучавању Орфелиновог језика”, *Зборник за филологију и лингвистику*, III, Нови Сад, 153–174.
- Младеновић 2005:** Александар Младеновић, „Улога рускословенског језика у формирању српског књижевног језика новијег времена”, у: *Историја српског језика, одабрани радови*, 203–226. Београд: Чигоја штампа.
- Мршевић-Радовић 2008:** Драгана Мршевић-Радовић, *Фразеологија и национална култура*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.
- Николајева 1996:** Maria Nikolajeva, *Children's Literature Comes of Age: Toward a New Aesthetic*. New York – London: Garland Publishing, Inc.
- Николајева 2010:** Maria Nikolajeva, *Power, Voice and Subjectivity in Literature for Young Readers*. New York – London: Routledge.
- Николић М. 2010:** Милка Николић, „Поређење као стилска фигура и књижевности за децу”, у: *Савремена књижевност за децу у науци и настави*, 113–123. Јагодина: Педагошки факултет.
- Николић Н. 2010:** Ненад Николић, *Меандри просвећености*. Београд: Службени гласник.
- Ноделман 2013:** Пери Ноделман, „Дешифровање слика: илустрација и сликовнице”, у: Питер Хант (ур.), *Тумачење књижевности за децу*, 107–124. Београд: Учитељски факултет.
- Оберстајн 2013:** Карин Лесник Оберстајн, „Основи: шта је књижевност за децу? Шта је детињство”, у: Питер Хант (ур.), *Тумачење књижевности за децу*, 7–26. Београд: Учитељски факултет.
- Огњановић 1997:** Драгутин Огњановић, *Дечје доба: студије и огледи из књижевности за децу*. Београд: Пријатељи деце.

Опачић 2009: Зорана Опачић, *Антологија српске поезије за децу предзмајевског периода*. Београд: Учитељски факултет – Microsoft. Доступно на: http://www.antologijasrpskeknjizevnosti.rs/ASK_SR_AzbučnikDela.aspx. Приступљено 20. 10. 2013.

Опачић 2011: Зорана Опачић, *Наивна свест и фикција*. Нови Сад: Змајеве дечје игре.

Опачић 2012: Зорана Опачић, „Повести госпоже Добронаравне (*Поучителни магазин за децу* Аврама Мразовића – посрба магазина Жан Мари Лепренс де Бомон”, у: Јовићевић, Татјана (прир.), *Традиција просвећености и просвећивања у српској периодици*, 313–332. Београд: Институт за књижевност и уметност.

Опачић 2014а: Зорана Опачић, „Књижевност за децу и младе” (лексикографска одредница), у: Пијановић, Петар (ур.), *Лексикон образовних термина* (314–315). Београд: Учитељски факултет.

Опачић 2014б: Зорана Опачић, „Сликовница” (лексикографска одредница), у: Пијановић, Петар (ур.), *Лексикон образовних термина* (724–725). Београд: Учитељски факултет.

Опачић 2015а: Зорана Опачић, „Витезово путовање кроз сан и јаву – борба за модерни дух песме за децу”, у: Јовановић, Александар, Петар Пијановић и Зорана Опачић (ур.), *Поезија као завичај – поетика Григора Витеза*, 105–117. Београд: Учитељски факултет.

Опачић 2015б: Зорана Опачић, „Дете као лирски глас у поезији Драгана Радуловића (у контексту савремене поезије за децу“, у: Калезић Радоњић, Светлана (ур.), *Стваралаштво Драгана Радуловића* (23–41). Подгорица – Херцег Нови: Институт за дјечију и омладинску књижевност – НВУ „Пријатељи“.

Опачић 2015в: Зорана Опачић, „Претпостављени читалац (културни и идеолошки контекст књижевности за децу”, *Иновације у настави*, 4/2015, Београд, 18–28.

Павић 1991а: Милорад Павић, *Историја српске књижевности 2 – Барок*. Београд: Досије – Научна књига.

Павић 1991б: Милорад Павић, *Историја српске књижевности 3 – Класицизам*. Београд: Досије – Научна књига.

Павловић 1981: Миодраг Павловић, *Изабрана дела Миодрага Павловића. Књига трећа. Есеји о српским песницима*. Београд: Вук Караџић.

Панић Мараш 2015: Јелена Панић Мараш, „Манифест дечје поезије чуда” – Бора Ћосић и *Дечја поезија српска*”, *Детињство*, 2/2015, Нови Сад, 19–28.

Петровић/Вукомановић Растегорац 2014: Ана М. Петровић, Владимир М. Вукомановић Растегорац, „Основне синтаксичке одлике Змајевог и Ћопићевог песништва за децу – покушај поредбеног приступа”, у: Бранко Тошовић (ур.), *Ћопићевско моделовање реалности кроз хумор и сатиру*, 457–476. Грац – Бањалука: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Народна и универзитетска библиотека Републике Српске.

Пецо 1995: Асим Пецо, *Писци и њихов језик*. Београд: Просвета.

Пијановић 2005: Петар Пијановић, *Наивна прича*. Београд: Учитељски факултет.

Пијановић 2014: Петар Пијановић, *Изазови граничне књижевности*. Београд: Учитељски факултет.

Поповић 1975а: Миодраг Поповић, *Романтизам 2*. Београд: Нолит.

Поповић 1975б: Миодраг Поповић, *Романтизам 3*. Београд: Нолит.

Пражић 2002: Милан Пражић, *Речи и ствари*. Нови Сад: Библиотека Матице српске.

Радикић 2003: Василије Радикић, *Змајево песништво за децу*. Нови Сад: Змајеве дечје игре.

Радикић 2010: Василије Радикић, *Цврчак или мрав*. Нови Сад: Змајеве дечје игре.

Радић 2008: Јованка Радић, „Дете и метафора”, у: *Књижевност за децу у науци и настави*, 161–171. Јагодина: Педагошки факултет у Јагодини.

Радовић 1984: Душан Радовић (прир.), *Антологија српске поезије за децу*. Београд: СКЗ.

Радуловић 2010: Милица Радуловић, „Хармонија звучања и значења – језичко-стилска анализа песама за децу Русомира Д. Арсића и Звонимира Костића Паланског”, у: *Савремена књижевност за децу у науци и настави*, 139–147. Јагодина: Педагошки факултет у Јагодини.

Рањеловић 2012: Ана Рањеловић, „Теоријско-методолошки проблеми у именичкој префиксацији”, у: *Зборник са III научног скупа младих филолога Србије Савремена проучавања језика и књижевности*, 3/1, 65–70. Крагујевац: ФИЛУМ.

Реметић 1977: Слободан Н. Реметић, „О неким рускословенским особинама у језику пјесама Гаврила Ковачевића (почетак XIX вијека)”, *НССВД*, 6/1, Београд, 183–192.

Ристић 1969: Олга Ристић, „Лексичко-семантичке одлике творбе именица у неких српских и хрватских романтичарских песника. I део”, *ЈФ*, XXVII/1–2, Београд, 219–320.

Ристић 1970: Олга Ристић, „Лексичко-семантичке одлике творбе именица у неких српских и хрватских романтичарских песника. II део”, *ЈФ*, XXVIII/ 3–4, Београд, 387–451.

РКТ 1985: *Речник књижевних термина*. Београд: Нолит.

РМС 1967/1976: *Речник српскохрватскога књижевнога језика I–VI*. Нови Сад – Загреб: Матица српска – Матица хрватска.

РМС 2007: *Речник српскога језика*. Нови Сад: Матица српска.

Савић 2004: Маја Савић, *Usvajanje predloga u srpskom jeziku na uzrastu od 18 do 48 meseci*. Magistarski rad.

Савић 2011: Маја Савић, *Usvajanje glagolskog aspekta u razvoju govora*. Doktorska disertacija.

Симеон 1969а: Rikard Simeon, *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva (A–O)*. Zagreb: Matica hrvatska.

Симеон 1969б: Rikard Simeon, *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva (P–Ž)*. Zagreb: Matica hrvatska.

Симић 1997: Radoje Simić, *Uvod u filozofiju stila*. Beograd: Filološki fakultet.

Симић 2002: Радоје Симић, *Општа стилистика*. Београд – Никшић: Филолошки факултет – Научно друштво за неговање и проучавање српског језика – Јасен.

Симић/Јовановић 2002: Радоје Симић, Јелена Јовановић, *Српска синтакса*. Београд – Никшић – Подгорица: Филолошки факултет – Научно друштво за неговање и проучавање српског језика – Филозофски факултет.

Спасић 2012: Јелена Љ. Спасић, „Кенинг у књижевности за децу”, у: *Књижевност за децу и омладину – наука и настава*, 139–160. Јагодина: Педагошки факултет у Јагодини.

Станојчић/Поповић 2008: Живојин Станојчић, Љубомир Поповић, *Граматика српског језика за гимназије и средње школе*. Београд: Завод за уџбенике.

- СТИЈОВИЋ 1992:** Светозар Стијовић, *Славенизми у Његошевим песничким делима*. Сремски Карловци – Нови Сад: ИК Зорана Стојановића.
- СТОЈАНОВИЋ 2003:** Драган Стојановић, *Иронија и значење*. Београд: ЗЗУНС.
- СУБОТИЋ 1989:** Љиљана Суботић, *Језик Јована Хаџића*. Нови Сад: Матица српска.
- СУБОТИЋ 2006:** Љиљана Суботић, „Којим је то језиком писао Стерија?“, у: Сава Анђелковић, Paul-Louis Thomas (прир.), *Јован Поповић Стерија – класик који нам се обраћа* (17–41). Вршац: КОВ.
- СУБОТИЋ 2007:** Љиљана Суботић, „Барокна геометрија реченице доситејевског типа књижевног језика (Стеријин роман *Дејан и Дамјанка*)“, у *Синтаксичка истраживања (дијахроно-синхрони план)*. Нови Сад: Филозофски факултет.
- СУБОТИЋ 2008:** Љиљана Суботић, „Модел граматике доситејевског типа књижевног језика“, у: *НССВД*, 37/1, Београд, 153–163.
- СУБОТИЋ/БЈЕЛАКОВИЋ 2005:** Љиљана Суботић, Исидора Бјелаковић, „Исказивање и типологија агенса у пасивним конструкцијама у језику писаца преддуковске епохе уз поређење са стандардним језиком“, у: *НССВД*, 34/1, Београд, 55–69.
- ТАКЕР/ВЕБ 2005:** Deborah Cogan Thacker, Jean Webb, *Introducing Children's Literature – From Romanticism to Postmodernism*. London – New York: Routledge.
- ТИМОТИЈЕВИЋ 2006:** Божидар Тимотијевић, *Рађање модерне приватности*. Београд: Клио.
- ТОЛСТОЈ 2004:** Никита И. Толстој, *Студије и чланци из историје српског књижевног језика*. Београд – Нови Сад: Завод за уџбенике и наставна средства – Вукова Задужбина – Матица српска.
- ТОМАНОВИЋ 2004:** Smiljka Tomanović (прир.), *Sociologija detinjstva*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- ТОМИЋ 2013:** Драгана Томић, „Фреквенцијски речник именица у књижевним делима за децу школског узраста“, у: *Књижевност за децу и њена улога у васпитању и образовању деце школског узраста*, 209–225. Врање: Учитељски факултет.
- ЋЕВРИЗ НЕШИЋ 2008:** Вера Ћевриз Нешић, „Семантостилеме у збирци пјесама *Родила ме тетка коза* Рајка Петрова Нога“, у: *Књижевност за децу у науци и настави*, 196–201. Јагодина: Педагошки факултет.

- Ђорић 2008:** Божо Ђорић, *Творба именица у српском језику*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.
- Ђосић 1965:** Бора Ђосић (прир.), „Дечја поезија данас”, у: *Дечја поезија српска*, стр. 7–30. Београд – Нови Сад: Матица Српска – СКЗ.
- Унбегаун 1995:** Борис Унбегаун, *Почеци књижевног језика код Срба*. Београд – Нови Сад: Вукова задужбина – Орфелин – Матица српска.
- Филиповић Ђурђевић/Костић 2008:** Dušica Filipović Đurđević, Aleksandar Kostić, „The Effect of Polysemy on Processing of Serbian Nouns”, *Psihologija*, 41/1, Beograd, 69–86.
- Фурлан 1963:** Иван Фурлан, *Говорни развој дјетета*. Београд: Савремена школа.
- Хамовић В. 2015:** Валентина Хамовић, *Непрекидно детињство*. Нови Сад: Змајеве дечје игре.
- Хант 1994:** Peter Hunt, *An Introduction to children's Literature*. New York: Oxford University Press.
- Херити 1983:** Питер Херити, *Књижевни језик Емануила Јанковића*. Нови Сад: Матица српска.
- Херити 1999:** Питер Херити, *Језичка разматрања*. Београд – Нови Сад: Завод за уџбенике и наставна средства – Вукова задужбина – Матица српска.
- Црнковић 1969:** Milan Crnković, *Dječja književnost*. Zagreb: Školska knjiga.
- Цуцић 1978:** Сима Цуцић, *Огледи из књижевности за децу*. Зрењанин: ГБ Жарко Зрењанин.
- Чаркић 2002:** Милосав Ж. Чаркић, *Увод у стилистику*. Београд: Научна књига.
- Чигоја 2010:** Бранкица Чигоја, „Кратак преглед првих српских буквара”, у: Бранислава Јордановић (ур.), *Буквари и букварска настава код Срба*, 103–134. Београд: Педагошки музеј.
- Чуковски 1986:** Корнеј Чуковски, *Од друге до пете*. Београд: ЗЗУНС.
- Чутура 2010:** Илијана Р. Чутура, „О неким особеностима парономазије у савременој прозној књижевности за децу”, у: *Савремена књижевност за децу у науци и настави*, 91–102. Јагодина: Педагошки факултет у Јагодини.
- Џонсон 1973:** Бернард Џонсон, „Неки видови песништва Захарије Орфелина” у: Милорад Павић (прир.), *Од барока до класицизма*, 127–183. Београд: Полит.
- Шкаљић 1985:** Abdulah Škaljić, *Turcizmi u srpskom jeziku*. Sarajevo: Svjetlost.

9. ПРИЛОЗИ

Прилог 1. – Најфреквентније лексеме у поезији за децу предзмајевског периода.

Прилог 1.1. – Најфреквентније лексеме у поезији за децу предзмајевског периода.

р.б.	лексема	в. речи	f
1	јесам	г	939
2	себе	з	885
3	и	в	861
4	он	з	707
5	у	пд	585
6	да	в	547
7	ти	з	502
8	на	пд	417
9	ја	з	352
10	не	р	337
11	бити	г	318
12	хтети	г	297
13	тај	з	289
14	сав	п	282
15	с	пд	269
16	а	в	265
17	ми	з	263
18	па	в	255
19	Бог	и	223
20	од	пд	216
21	кад	в	206
22	свој	з	199
23	шта	в	178
24	дати	г	171

р.б.	лексема	в. речи	f
25	за	пд	171
26	мој	з	168
27	они	з	168
28	као	в	154
29	али	в	144
30	твој	з	144
31	сваки	з	139
32	о	у	133
33	који	в	123
34	мали	п	118
35	један	б	117
36	небо	и	112
37	имати	г	111
38	мио	п	108
39	из	пд	105
40	по	пд	104
41	срце	и	102
42	ли	р	101
43	сад	пл	99
44	видети	г	94
45	овај	з	94
46	знати	г	88
47	свет	и	91
48	тако	пл	91

р.б.	лексема	в. речи	f
49	мајка	и	89
50	око	и	84
51	моћи	г	83
52	ви	з	80
53	гледати	г	77
54	земља	и	74
55	песма	и	74
56	нек	р	73
57	пролеће	и	72
58	к	пд	70
59	само	р	67
60	срећа	и	67
61	човек	и	67
62	душа	и	66
63	онај	з	66
64	наш	з	65
65	рука	и	63
66	сам	п	63
67	тад	пл	61
68	јер	в	61
69	птица	и	60
70	божји	п	59
71	деца	и	59
72	сунце	и	59
73	доћи	г	57
74	отац	и	57
75	цар	и	57
76	дан	и	56

р.б.	лексема	в. речи	f
77	златан	п	56
78	пасти	г	55
79	други	б	54
80	где	в	53
81	добар	п	53
82	још	пл	53
83	матер	и	52
84	млад	п	51
85	шта	з	51
86	ко	з	50
87	глас	и	49
88	свет	п	49
89	лав	и	48
90	леп	п	47
91	Христ	и	47
92	гора	и	46
93	тамо	пл	46
94	живот	и	45
95	цвеће	и	45
96	до	пд	44
97	како	пл	43
98	гроб	и	42
99	или	в	42
100	ни	в	42
101	поље	и	42
102	сладак	п	42
103	ту	пл	42

Прилог 1.2. – Најфреквентније именице у поезији за децу предзмајевског периода.

р.б.	лексема	f
1	Бог	223
2	небо	114
3	срце	102
4	свет	91
5	мајка	89
6	око	84
7	земља	74
8	песма	74
9	пролеће	72
10	човек	68
11	срећа	67
12	душа	66
13	рука	64
14	птица	61
15	деца	60
16	сунце	59
17	цар	57
18	дан	56
19	отац	55
20	матер	52
21	глас	49
22	цвеће	48
23	лав	48
24	син	47
25	Христ	47
26	гора	46
27	живот	46
28	глава	42

р.б.	лексема	f
29	гроб	42
30	поље	42
31	молитва	41
32	слава	41
33	лице	40
34	суза	37
35	Вида	36
36	груди	34
37	име	34
38	зора	34
39	анђео	33
40	дете	33
41	село	33
42	вода	32
43	Коларић	31
44	чедо	31
45	време	30
46	љубав	30
47	радост	30
48	благо	29
49	цвет	29
50	звезда	28
51	лисица	28
52	мир	28
53	пут	28
54	дар	27
55	дело	26
56	магарац	26

р.б.	лексема	f
57	рај	26
58	грana	25
59	добро	25
60	кћер	25
61	род	25
62	данак	24
63	јад	24
64	творац	24
65	брег	23
66	мука	23
67	реч	23
68	хвала	23
69	беда	22
70	злато	22
71	зрак	22
72	јутро	22
73	смрт	22
74	сила	21
75	двор	20
76	зло	20
77	милина	20
78	сан	20
79	брат	19
80	дева	19
81	камен	19
82	ноћ	19
83	поток	19
84	пчела	19

р.б.	лексема	f
85	боја	18
86	браћа	18
87	воља	18
88	дом	18
89	зима	18
90	посао	18
91	облак	18

р.б.	лексема	f
92	Сава	18
93	санак	18
94	нога	17
95	трава	17
96	Господ	16
97	друг	16
98	дух	16

р.б.	лексема	f
99	јелен	16
100	коло	16
101	крај	16
102	крило	16
103	милост	16
104	нада	16
105	хлеб	16

Прилог 1.3. – Најфреквентнији придеви у поезији за децу предзмајевског периода.

р.б.	лексема	f
1	сав	282
2	мали	118
3	мио	107
4	сам	63
5	божји	59
6	златан	56
7	добар	53
8	млад	51
9	свет	49
10	леп	47
11	сладак	42
12	пун	40
13	стар	38
14	бео	37
15	велик	36
16	зелен	36
17	чист	36
18	српски	34

р.б.	лексема	f
19	драг	31
20	весео	30
21	жив	29
22	красан	29
23	прави	29
24	благ	26
25	диван	25
26	вечан	24
27	силан	24
28	сјајан	22
29	срећан	21
30	лак	20
31	нежан	20
32	нов	20
33	јадан	19
34	јак	19
35	мален	18
36	црн	18

р.б.	лексема	f
37	цео	17
38	љут	16
39	плав	16
40	ведар	15
41	мудар	15
42	тежак	15
43	блажен	14
44	врео	14
45	клет	13
46	сув	13
47	славан	13
48	јасан	13
49	шарен	11
50	грешан	12
51	зао	12
52	млађан	12
53	светао	12
54	тих	12

Прилог 1.4. – Најфреквентнији прилози у поезији за децу предзмајевског периода.

р.б.	лексема	f
1	сад	99
2	тако	91
3	тад	61
4	још	51
5	тамо	46
6	како	43
7	ту	42
8	већ	40
9	много	40
10	онда	39
11	кад	38
12	свуд	36
13	зато	36
14	опет	31
15	више	28
16	данас	28

р.б.	лексема	f
17	горе	26
18	увек	26
19	далеко	24
20	лако	23
21	мало	23
22	где	21
23	добро	21
24	амо	18
25	весело	18
26	доле	18
27	здрово	18
28	овде	18
29	зашто	18
30	брзо	17
31	доста	17
32	никад	17
33	радо	17

р.б.	лексема	f
34	лепо	16
35	куд	16
36	свагда	16
37	рано	15
38	дивно	14
39	близу	13
40	јоште	13
41	право	13
42	вазда	12
43	овако	12
44	одмах	12
45	свеђ	12
46	често	12
47	скоро	11
48	колико	10
49	тихо	10

Прилог 1.5. – Најфреквентнији глаголи у поезији за децу предзмајевског периода.

р.б.	лексема	f
1	јесам	939
2	бити	318
3	хтети	297
4	дати (се)	170
5	имати	111
6	видети (се)	94
7	знати (се)	88
8	моћи	88
9	гледати (се)	77
10	доћи	57
11	пасти	54
12	молити (се)	41
13	ићи	41
14	волети (се)	39
15	певати	37
16	љубити (се)	36
17	носити	36
18	устати	36
19	појати	35
20	рећи (се)	35
21	стати	35
22	требати	35
23	звати (се)	34
24	казати (се)	34
25	дизати (се)	31
26	велити	29
27	живети (се)	29
28	наћи (се)	29

р.б.	лексема	f
29	чути (се)	29
30	летети	26
31	родити (се)	26
32	чекати (се)	26
33	проћи (се)	25
34	говорити	24
35	желети	24
36	зборити	24
37	радити (се)	24
38	стајати	23
39	чинити (се)	23
40	бежати	22
41	дићи (се)	22
42	играти (се)	22
43	отићи	22
44	почети (се)	22
45	тражити (се)	22
46	морати	21
47	узети (се)	21
48	поћи	20
49	погледати (се)	19
50	сијати (се)	19
51	слушати	18
52	помоћи	18
53	хвалити (се)	18
54	гонити	17
55	питати	17
56	полетети	17

р.б.	лексема	f
57	викати	16
58	лећи	16
59	остати	16
60	хранити (се)	16
61	горети	15
62	мучити (се)	15
63	сванути (се)	15
64	веселити (се)	14
65	држати (се)	14
66	мислити (се)	14
67	пружати (се)	14
68	славити (се)	14
69	чувати (се)	14
70	бојати (се)	13
71	давати (се)	13
72	лежати	13
73	престати	13
74	радовати (се)	13
75	учинити (се)	13
76	учити (се)	13
77	беседити	12
78	бранити (се)	12
79	јести (се)	12
80	познати (се)	12
81	створити (се)	12
82	ронити	11
83	трпети (се)	12
84	ходити	12

р.б.	лексема	f
89	сјати (се)	11
90	слати	11
91	смети	11

р.б.	лексема	f
92	спавати	11
93	стећи	11
94	тужити (се)	11

р.б.	лексема	f
95	ћутати	11
96	устајати	11
97	ухватити (се)	11

Прилог 2. – Илустрација у поезији за децу предзмајевског периода.

Слика 1. – Илустрације у другој верзији *Мелодије* З. Орфелина.

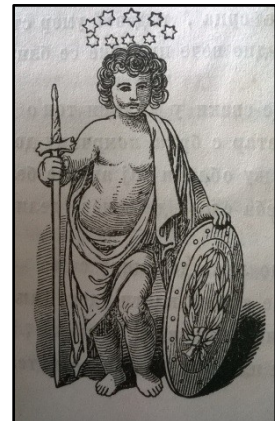
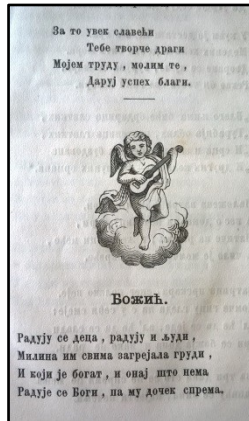
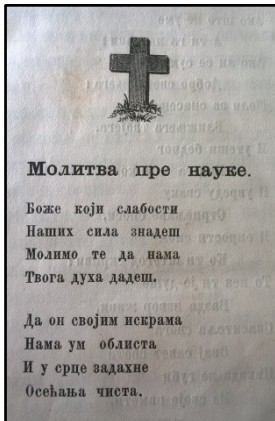
Слика 2а. – Илустрације у *Низу драгоц(ј)еног бисера* Ј. Сундечића.

Слика 2б. – Илустрације у *Низу драгоц(ј)еног бисера* Ј. Сундечића.

Слика 3. – Илустрација у *Божїи́ним песмама*.

Слика 4. – Илустрације у *Дару доброј деци* М. П. Шапчанина.

Слика 5а. – Илустрације у часопису *Голуб*.

Велика бела чапља.

Чапље су тице мочварице, а има их у нашим крајевима више врста. Највећа је врста велика бела чапља (*Ardea egretta*.) Ова врло лепа тица дугачка је преко једнога метра, перје јој је бело и сајно, особито оно, што са леђа пада, тако је дугачко, да реп надмашује, а у то је мекано као свила и као нит тако рашчијано. Сељачка омладина у Срему и Славонији радо се кити с њиме, а зове га „бело перје.“ Бела чапља спада међу тице селице а пребива код нас по ригови и барама околу Саве. Храни се рибама жабама и другим воденим животињама. Месо јој се не једе али су јој јаја врло укусна а доње је радо због крајнога перја њеног.

На игралишту.

На ледени новал града
Дечији је пир,
Тује цика, ту је вика
Ту прави немир.

Ту се игре измишљају,
Чиле, шивахне,
Ту се пале извијају
Луде, несташне.

Под Душана ено клече
Друг му Мнодраг,
А Стеван га из ево снаге
Потиску натраг.

То је шала, па ју прати
Весело усклик,
Али Душво оно лези
Блед ко самртник.

Устрашена дружба зове:
Душко, Душане?
А он јади, још ниланго
Сам да устане.

Дигосе га, аа' на ного
Ноће више стат',
Лудом шалом другови су:
Сломилу му врат

На игралишту.

Слика 5б. – Илустрација у часопису Голуб.

БИОГРАФИЈА

Владимир Вукомановић Растегорац (Краљево, 1986) дипломирао је 2010. године на Филолошком факултету у Београду на смеру за Српски језик и књижевност са просечном оценом 9,63. Докторске студије уписао на истом факултету на модулу Српски језик.

Од 2010. до 2012. био је хонорарни сарадник на Другом програму Радио Београда, за који је писао приказе и критике савремене књижевне продукције. На Учитељском факултету у Београду сарадник је од 2012, а асистент од 2013. године на предметима Методика развоја говора I и II и Методика наставе српског језика и књижевности I и II.

Стипендиста је Фонда за младе таленте (2008/09) и Фонда за научни и уметнички подмладак (2010/11). Добитник награда „Владан Недић” и „Петар Ђукановић”, које су му доделили Фонд „Владан Недић” при Катедри за југословенске књижевности и Катедра за српски језик Филолошког факултета.

Прилог 1.

Изјава о ауторству

Потписани-а Владимир М. Вукомановић Расисаобрац
број индекса 10102

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом

Језик и стил поезије за децу Шерзмајевског периода

- резултат сопственог истраживачког рада,
- да предложена дисертација у целини ни у деловима није била предложена за добијање било које дипломе према студијским програмима других високошколских установа,
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио интелектуалну својину других лица.

Потпис докторанда

У Београду, 15. 3. 2016.

В. Вукомановић

Прилог 2.

Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада

Име и презиме аутора Владимир М. Вукомановић Рашићбратић

Број индекса 10102

Студијски програм Српски језик

Наслов рада Језик и стил поезије за добу преродњачког периода

Ментор проф. др Александар Милчиновић

Потписани/а Владимир М. Вукомановић Рашићбратић

Изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла за објављивање на порталу Дигиталног репозиторијума Универзитета у Београду.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског звања доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

Потпис докторанда

У Београду, 15. 3. 2016.

В. Вукомановић

Прилог 3.

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

Језик и стил лезије за децу Шрејзмајевског периода

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство
2. Ауторство - некомерцијално
3. Ауторство – некомерцијално – без прераде
4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима
5. Ауторство – без прераде
6. Ауторство – делити под истим условима

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци, кратак опис лиценци дат је на полеђини листа).

Потпис докторанда

У Београду, 15.3.2016.

В. Вукерац